

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Младен В. Бубоњић

**ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ
ТЕХНОЛОГИЈЕ И СЛОБОДНО ВРИЈЕМЕ
СРЕДЊОШКОЛАЦА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

докторска дисертација

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Mladen V. Bubonjić

**INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES AND LEISURE OF HIGH SCHOOL
STUDENTS IN REPUBLIKA SRPSKA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018.

Информације о ментору и члановима комисије

Ментор:

Проф. др Миролуб Радојковић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. др Далибор Петровић, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет

Доц. др Ана Милојевић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране:

**ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И СЛОБОДНО
ВРИЈЕМЕ СРЕДЊОШКОЛАЦА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

Резиме

Предмет овог рада је емпиријско истраживање да ли и на који начин информационо-комуникационе технологије утичу на слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској. Прецизније, да ли и на који начин аспекти информационо-комуникационих технологија утичу на млађе генерације да своје слободно вријеме упражњавају на другачији начин од оног који је био доминантан код старијих генерација. Кроз разговор са испитаницима у фокус групама настојало се одговорити на основна истраживачка питања: Како се у новом животном стилу тумачи постојање слободног времена и схватање младих о њему? Да ли човјек, конкретније млади, контролишу виртуелни свијет или он контролише њих? Да ли млади грађу за конструкцију симболичке реалности узимају из својих „гацета“? Из ког разлога „дигиталне генерације“, које у постмодерни чине посебну поткултуру, прибјегавају социјалним интеракцијама путем „онлајн“ друштвених мрежа? На који начин нове информационо-комуникационе технологије утичу на слободно вријеме младих? Да ли су и које карактеристике информационо-комуникационих технологија привукле млађе кориснике и увећале свој удио у њиховом слободном времену?

Један од циљева овог рада јесте покушај да се открије да ли се кориштење информационо-комуникационих технологија намеће као рационалан избор зато што алтернативе, према схватању младих, нису сврсисходне и не пружају адекватан одговор на оно што ствара преференције младих, а то је, прије свега, друштвено-технолошки развој. Истраживање је било усмјерено ка томе да установи да ли информационо-комуникационе технологије младима пружају оно што они очекују од њих када је ријеч о кориштењу у слободном времену, прије свега, шта за њих значи слободно вријеме и како га проводе – према њиховом мишљењу сврсисходно или

мање сврсисходно. Ово је важно зато што пружа увид у то како млади перципирају виртуелне друштвене мреже, интернет уопште – као „мјесто“ за развој и сврсисходно кориштење или простор да се „убије вријеме“.

Основна хипотеза рада гласи да информационо-комуникационе технологије у знатној мјери утичу на слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској који користећи те технологије не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ њима. Испитивањем главне хипотезе установљено је да млади исказују подвојена осјећања према дигиталним технологијама. Иако неријетко имају негативан став, посебно према друштвеним мрежама, општа тенденција је да масовно користе исте те друштвене мреже, и то често из разлога који немају виши циљ. Млади кориштењем дигиталних технологија, конкретно друштвених мрежа, у суштини губе вријеме, али не могу да се одупру њиховој „заводљивости“. Иако сматрају да друштвене мреже могу имати и позитивне аспекте, у смислу комуникације са удаљеним пријатељима или рођацима, прикупљања информација које могу употријебити на сврсисходнији начин и слично, испитаници су изјављивали да се дигиталне информационо-комуникационе технологије више користе за забаву, како год је перципирани, и губљење времена.

Средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно вријеме. Млади интернет, друштвене мреже прије свега, користе кад им је досадно. Користе телефоне и посјећују друштвене мреже не само кад имају слободног времена, него и када су школи, односно када имају формалне обавезе. Млади немају превише стрпљења, толеранције и не покушавају да ријеше ситуације у којима им је досадно, једноставно узму телефоне и прелиставају садржаје на друштвеним мрежама. Иако покушавају да се „ријеше“ досаде, кориштењем телефона и друштвених мрежа млади у суштини губе вријеме. За њих је кориштење дигиталних технологија, друштвених мрежа прије свега, само себи циљ. Млади немају перцепцију да проводећи слободно вријеме на друштвеним мрежама постижу неки други циљ.

Испитаници су себе и своју генерацију описали као „робове интернета“. Како их подсвијест, како су сами описали, тјера да користе интернет и друштвене мреже, исто тако у подсвијести знају да су превише на интернету и да требају стати, што неријетко код њих изазива грижу савјести. Међутим, иако су свјесни лоших аспеката, када нису на интернету и не користе паметне телефоне често осјећају тјескобу. Уочено је да млади већину свог слободног времена, али и у вријеме формалних обавеза, проводе користећи телефоне, прегледавајући садржај на интернету и друштвеним мрежама, и то најчешће с циљем да „потроше“ вријеме, без неког дубљег смисла. Општи закључак рада гласи да млади у суштини не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ дигиталним технологијама.

Кључне ријечи: информационо-комуникационе технологије, слободно вријеме, дигитални урођеници, умреженост, друштвеност, дигитално знање, генерацијски јаз, номофобија, конформизам

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: комуникологија и информатика

УДК број:

Information about Doctoral Dissertation

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND LEISURE OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN REPUBLIKA SRPSKA

Summary

The subject of this paper is an empirical research on whether and how information and communication technologies affect the leisure of high school students in Republika Srpska. More specifically, whether and how aspects of information and communication technologies affect younger generations to exercise their leisure in a different way than that which was prevalent in older generations. Through interviews with respondents in focus groups, the goal was to answer to basic research questions: How does the new lifestyle interpret the existence of leisure time and the perception of young people about it? Does a man, more specifically a youth, control a virtual world or does the virtual world control them? Do young people take out their „gadget“ for the construction of symbolic reality? For what reason are the „digital generations“, which in postmodernism make a special subculture, resort to social interactions through „online“ social networks? How do new information and communication technologies affect young people's leisure time? Are they and which characteristics of information and communication technologies attracted younger users and increased their share in their leisure?

One of the goals of this paper is an attempt to discover whether the use of information and communication technologies is imposed as a rational choice because alternatives, according to the youth, are not appropriate and do not provide an adequate response to that what creates youth preferences, which is, above all, socio-technological development. The research was aimed at determining whether information and communication technologies provide young people with that what they expect from them when it comes to using in leisure, first of all, what leisure means to them and how they spend it – in their opinion, is it worthwhile or less purposeful. This is important because it provides insight into how young people perceive virtual social networks, the Internet at all – as a „place“ for development and purpose-oriented use or a space to „kill the time“.

The basic hypothesis of this work is that ICTs significantly influence the leisure of high school students in Republika Srpska who using these technologies do not have their leisure, but „give it“ to them. By examining the main hypothesis, it has been found that young people show duplication of feelings towards digital technologies. Although they often have negative attitudes, especially for social networks, the general tendency is they are massively use the social networks, often for reasons that do not have a higher goal. Using digital technologies, in particular social networks, young people essentially lose time, but they can not resist their „seduction“. Although they believe that social networks can also have positive aspects, in terms of communicating with distant friends or relatives, gathering information that can be used in a more meaningful way, respondents have stated that they use digital information and communication technologies more for entertainment, whatever they understand it, and wasting time.

High school students in Republika Srpska generally do not see information and communication technologies as a mean to reach another goal, but as a way to „spend“ their leisure. Young people use Internet, especially social networks, when they're bored. They use phones and visit social networks not only when they have leisure, but also when they are in school, or when they have formal obligations. Young people do not have too much patience, tolerance and do not try to solve situations in which they are bored, they simply take phones and browse content on social networks. While trying to „tackle“ boredom, young people are essentially wasting their time using phones and social networks. For them, the use of digital technologies, social networks above all, is a goal for itself. Young people have no perception that they achieve another goal with spending leisure on social networks.

Respondents described themselves and their generation as „slaves of the Internet“. Considering the subconscious, as they described, forced them to use the Internet and social networks, they also know in their subconscious that they are too much on the Internet and need to stop, which often provokes grievous of conscience. However, although they are aware of bad aspects, when they are not on the Internet and do not use smartphones, they often feel distressed. It was noticed that young people spent most of their leisure time, but also at the time of formal obligations, using phones, browsing content on the Internet and

social networks, most often with the goal of „spending“ time without any deeper meaning. The general conclusion of the paper is that young people do not really have their leisure, but they „give it away“ to digital technologies.

Keywords: information and communication technologies, leisure, digital natives, networking, sociability, digital knowledge, generation gap, nomophobia, conformism

Scientific field: political science

Narrow scientific field: communication and informatics

UDK number:

Садржај

1. Уводна разматрања.....	12
2. Дигиталне информационо-комуникационе технологије.....	18
2.1. Дигитална природа и дигитална култура нових медија.....	18
2.2. Умреженост и друштвеност у дигиталном добу.....	23
2.3. Функције и карактеристике информационо-комуникационог система.....	29
2.4. Утицај дигиталних технологија на друштвене промјене.....	37
2.5. Парадоксални закони дигиталног привида.....	42
3. Слободно вријеме.....	47
3.1. Слободно вријеме младих.....	53
4. Генерација „дигиталних урођеника“.....	60
4.1. Генерацијско позиционирање „дигиталних урођеника“.....	66
4.2. Историјски карактер генерације „дигиталних урођеника“.....	76
4.3. „Дигитални урођеници“ као политичка генерација.....	86
4.4. Хомогенизирајући ефекат генерације „дигиталних урођеника“.....	92
4.5. Животни стил „дигиталних урођеника“.....	95
4.6. Искусствени простор „дигиталних урођеника“.....	103
4.7. „Дигитални урођеници“ као супкултурна генерација.....	106
4.8. „Дигитални урођеници“ као културна генерација.....	110
4.9. „Дигитални урођеници“ као медијска генерација.....	116
5. Формулација истраживачких питања.....	124
6. Предмет и циљ истраживања.....	130
7. Хипотезе.....	133
8. Опис истраживања са методолошким аспектима.....	135
9. Научни и друштвени допринос теме.....	144
10. Истраживање на узорку.....	147
10.1. Резултати истраживања.....	151
10.2. Интерпретација резултата истраживања.....	154
11. Дискусија о резултатима истраживања.....	164

11.1.	Узроци социјалне интеракције младих на друштвеним мрежама.....	164
11.2.	Однос младих према ауторитету.....	183
11.3.	Однос младих према кориштењу нових технологија у слободно вријеме.....	189
11.4.	Однос младих према „дигиталном знању“.....	202
11.5.	Употреба интернета у слободно вријеме као посљедица различитих животних стилова.....	206
11.6.	Генерацијски јаз у вези са ставовима о слободном времену.....	208
11.7.	Ставови младих о идеалном начину за провођење слободног времена.....	214
11.8.	Ставови младих о сврсисходности кориштења нових технологија у слободно вријеме.....	217
11.9.	Улога дигиталних технологија у конструкцији идентитета младих...	227
11.10.	Кориштење дигиталних технологија као рационалан избор младих..	230
11.11.	Ставови младих о зависности од дигиталних технологија.....	235
12.	Тестирање хипотеза.....	238
13.	Закључна разматрања.....	251
	Литература.....	260
	Прилози.....	277
	Биографија аутора.....	431

1. Уводна разматрања

Феномен слободног времена, било да о њему промишљамо из теоријско-научног аспекта, било да га проживљавамо, односно сведочимо о њему из друштвено-практичног аспекта, био је много израженији у ери класичних масовних медија када је свакодневица могла да се јасно дијели на радно и слободно вријеме. Данас се ове границе губе а људи су све мање свјесни и мање помињу слободно вријеме. Човјек данашњице, пребукиран радним обавезама у тежњи да обезбиједи егзистенцију, такође, свакодневно „бомбардован“ обиљем информација, што посредством медија, што из непосредног окружења, не запажа своје слободно вријеме и тешко га обликује. С једне стране, неријетко на послу, док ради, прегледава медијске садржаје који су номинално резервисани за слободно вријеме. С друге стране, нису ријетке ситуације у којима, након посла, појединци „троше“ своје вријеме, формално ослобођено радне обавезе, да би побољшали финансијску ситуацију, или створили боље услове за професионално напредовање. Наравно, то није нови тренд, али данас поприма несвакидашњу форму у којој су се границе између рада и слободног времена готово изгубиле. Тако можемо видјети индустријске раднике, ако их уопште још има, приватно након радног времена обављају послове из своје струке како би зарадили додатна средства. „Армија“ електричара, бравара, механичара... проводи своје слободно вријеме радећи исто оно што раде и у радно вријеме. Књиговође, инжењери, архитекте... сви они, с времена на вријеме, проводе своје слободно вријеме на сличан начин. Такође, чланови академске заједнице, професори, асистенти, истраживачи... уколико искључимо аспект интересовања, односно афинитета, своје слободно вријеме често проводе у истраживачком раду који није нужно обавезан, радећи на научним радовима који им омогућавају додатне друштвене и финансијске бенефите, често изван домена напредовања у каријери.

С тим у вези, занимљиво је размишљање Мануела Кастелса (Castells, 2000) о раду код куће који, иначе, може највише да уситни и уништи слободно вријеме. Наиме он сматра да се рад код куће изван пуног радног времена појављује „...као облик професионалне активности и развија се заједно с успоном умрежених подuzeћа

и флексибилнога радног процеса, а не као изравна посљедица доступне технологије“ (Castells, 2000: 404). Иначе, постоје двије врсте овог рада. Када се завршава или уклапа у посао са радног мјеста и када се узме посао који је неко понудио као „outsourcing“, то јест ван своје компаније. А шта тек рећи за слободно вријеме када се човјек „одмара“. Најчешће га проводи уз екране телевизора, или „скролујући“ информације, важне или мање важне, на дисплејима својих паметних телефона. Шта гледа? Да ли га испуњавају ти садржаји? Иако генерализација у овом случају није примјерена зато што је незахвално тумачити перцепцију о провођењу слободног времена из личног угла, ипак се можемо запитати: да ли данашњи човјек нечим испуњава активност у слободном времену? Да ли помишља на самореализацију? Да ли има хобије? Или само чека почетак новог радног дана?

Посебну пажњу привлаче млади, адолесценти, тинејџери, како год их класификовали, за које друштвене науке, социологија и психологија прије свих, тврде да се налазе у „критичном периоду“ за формирање личности (Кулјић, 2009). Није мали број студија (Ђорђевић, Костић, Милојевић, 2011; Милошевић Ђорђевић, 2009; Илић, Bouillet, Gvozdanović, Potočnik, 2013; Субашић, Опачић, 2013; Kuzmanović, Petrović, 2008) које у фокус стављају однос младих према алкохолу, наркотицима, коцкању, промискуитетном понашању; затим односе према маргинализованим групама у друштву, родитељима, етничким, вјерским и расним групама којима номинално не припадају; на концу и односе према медијима али и слободном времену, односно начину на који га проводе. Што се истраживања о међуодносу младих и медија тиче, Енди Радок (Radok, 2015) истиче да друштва већ дуго пројектују своје страхове и тежње на представе о младима, због чега је њихово представљање у медијима, које је иначе идеолошко, као и њихова употреба медија, саставни дио историје демократије. Такође, наводи да је при изучавању младих и медија важно „...имати у виду и то да сáмо медијско истраживање производи ефекте јер обликује оно што друштво зна о младима, односно оно што ће предузети у вези с њима и за њих“ (Radok, 2015: 16). С тим у вези, можемо се запитати како се млади сналазе у медијски посредованом свијету и како проводе своје слободно вријеме у њему? Узимајући у обзир да, како наводи Радок, у свијету засићеном медијима

„...постоји блиска веза између разумевања медија међу младима и начина на који они поимају себе као грађане с одређеним правима и обавезама“ (Radok, 2015: 16), као и начина на који млади перципирају медије у своје слободно вријеме, а све у складу са тезом да се у контексту међуодноса медија и човјека, људска природа открива преко наше употребе интернета а не обрнуто (Džajls, 2011), као легитимна се јавља потреба да истражимо њихов међуоднос и уочимо евентуалне посљедице односа младих са новим, дигиталним технологијама.

Прије расправе о феномену који је предмет нашег истраживања, неопходно је навести да су у дисертацији навођени сегменти рада „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ (Bubonjić, 2014) објављеног у зборнику „Интернет и друштво“ у коме су зачете идеје о међуодносима информационо-комуникационих технологија, младих и њиховог слободног времена. Основна сврха тог рада је била да дефинише проблем у фокусу и постави питања, односно да представи предмет истраживања и постави истраживачка питања која би, након дискусије у академском окружењу, била протумачена и образложена у овом раду. Дакле, рад „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ нам је послужио као својеврсни увод и оквирна теоријска подлога за емпиријски аспект истраживања који је представљен у овој дисертацији. Идеје зачете у раду „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ водиле су се размишљањем да је људски род, захваћен трендовима глобализације, виртуелизације, масовне комуникације, технолошке свеprisутности, дошао до тачке када је принуђен да расправља о концепту слободног времена зато што му оно све више измиче и недостаје. У наведеном раду (Bubonjić, 2014) такође је наглашено да су неопходна преиспитивања о вриједностима, како појединаца, тако и заједница и друштва уопште, како би у процесу промјене епоха, настајања нових технологија, креативности и предузетништва, људи пронашли сврху своје егзистенције. Свака генерација је била под утицајем одређених спољних фактора, поред друштва као кључног фактора за настанак система вриједности. Ти фактори, мислимо прије свега на медије, дали су свој допринос креирању њиховог система вриједности. Претпоставка је да и данашње младе генерације, захваљујући обиљу информација које их свакодневно „бомбардују“ утичући на њихов сазнајно-рецептивни апарат,

своје виђење свијета и вриједности које их окружују граде на приказима које гледају на мониторима и екранима својих технолошких уређаја.

Када је ријеч о, како их је Марк Пренски (Marc Prensky) окарактерисао, „digital natives“ генерацији (особе рођене када су нове информационе технологије већ постојале), као првом аспекту истраживачког проблема, њихова перцепција о „пожељном“ је умногоме одређена утицајем информационо-комуникационих технологија. Иначе, поједини аутори (Terkel, 2011; Fischer, 2006) сматрају да информационо-комуникационе технологије претежно негативно утичу, прије свега на млађе генерације – на њихове радне и школске обавезе, слободно вријеме, перцепцију о пожељном, на њихов систем вриједности, уопште, на њихов свакодневни живот. Такође, постоје критичари као што су Николас Кар (Carr, 2010) који тврде да информационо-комуникационе технологије, интернет прије свих, негативно утичу на когнитивне способности и да, у суштини, стварају „плићак“ у нашим умовима чија је главна карактеристика „расијана пажња“. Иначе, страх који наведени аутори исказују у вези са негативним аспектима нових технологија није новијег датума. Уздржавање од нових технологија и презир према њима пратили су човјека од времена првих технолошких револуција. Још се Сократ у Платоновом Федру питао какву корист даје која вјештина критикујући писмо као изум који ће довести до заборава због невјежбања памћења:

„...људи, уздајући се у писмо, сећање (ће) изазивати споља страним знацима, а неће се сећати изнутра сами собом. Ниси дакле, изумео лек за памћење, него за опомињање, а ученицима носиш привидну, а не истиниту мудрост, јер кад постану многослушалице без наставе, уображаваће себи да су и свезналице, иако су већином незналице.“ (Platon, 2006: 127)

Уколико писмо замијенимо са новим, дигиталним информационо-комуникационим технологијама, видјећемо да су примједбе исте и да почивају на истим стрепњама.

Други аспект проблема у фокусу јесте концепт слободног времена. У ствари, више парадокс у вези са овим проблемом. Поједини аутори (Terkel, 2011; Fischer, 2006) сматрају да је човјек својевољно, помало мазохистички, пристао на уступање свог слободног времена машини која своју „егзистенцију“ заснива на низу нула и

јединица. Након што се у 19. вијеку, кроз тешку и неријетко крваву синдикалну борбу, изборио за слободно вријеме, човјек је крајем 20. вијека наишао на нову „опасност“. Виртуелна реалност се јавља као супститут стварног живота, „хиперживот“ у коме човјек више не зна како и за шта да употреби своје слободно вријеме. Развојем информационо-комуникационих технологија млади, као дио популације који је посебно осјетљив на утицаје медија, своју пажњу фокусирају на нови вид забаве, односно упражњавања садржаја популарне културе¹ постмодернизма². Одједном, слободно вријеме, које је изборено са великом муком, човјек посвећује техничким справама које га окружују: телевизорима, мобилним телефонима, компјутерима. Дана Бојд (Boyd, 2014) у књизи „Компликовано је: друштвени живот умрежених тинејџера“ („It's Complicated: The Social lives of Networked Teens“) износи симптоматичан примјер утицаја нових технологија на младе. У дискусији о томе како тинејџери користе медије, истиче случај једног петнаестогодишњака који је посудио школску видео камеру, снимио видео запис о хемијској реакцији када се у кока-колу убаци „ментос“ бомбона и поставио га на Јутјуб. Камеру је иначе добио како би урадио домаћи задатак, али ју је користио, као што се може видјети, не само за школске обавезе. Бојдова наводи да су он и његови другари константно провјеравали линк на који су поставили снимак да виде да ли је

¹ Појам популарне културе спаја некада посебне појмове: народну културу као извор опирања званичној култури, цјелокупни свакодневни живот грађана и масовну културу која се производи „одозго“. (Ђорђевић, 2009)

² Позивајући се на британског социолога и теоретичара медија Дика Хебдица (Dick Hebdige), Јелена Ђорђевић (Ђорђевић, 2009) истиче да је појам постмодернизам веома сложен, набијен контроверзама, непотпун и увијен. У суштини, не постоји општа сагласност шта он представља: да ли је то период који слиједи након модернизма или је у континуитету с њим; да ли је ријеч о почетку нове епохе или о крају и исцрпљивању модернистичке? Постоје аутори, како сугерише Јелена Ђорђевић, који чак сматрају да је постмодернизам феномен западног свијета који жели да се наметне као културни модел осталим земљама. Израз постмодернизам у ширу употребу ушао је почетком и средином седамдесетих година двадесетог вијека у Сједињеним Државама, док се крајем седамдесетих овај појам сели у Европу. Ипак, уколико желимо одредити експлицитну границу између два периода, можемо се позвати на америчког теоретичара културе и историчара архитектуре Чарлса Џенкса (Charles Jencks) који је крај модерне и прелаз у постмодерну везао за 15. јун 1972. године у 15:32 часова када је динамитом срушена стамбена четврт у Сент Луису (Ђорђевић, 2009: 218), што представља симболички раскид са модернистичком архитектуром и почетак новог доба.

ико погледао или коментарисао њихов видео. Проводили би сате у близини рачунара, чак и ако га нису користили, само да виде да ли има нових прегледа. Иако су имали мало прегледа, узбудили би се кад год би неко отворио линк са њиховим снимком. Не чини ли нам се да на тај начин они у суштини и не користе и контролишу информационе технологије него оне користе и троше њихово вријеме и контролишу њихову свијест?

Изгледа као да је човјек довео себе у апсурдно стање – од индустријске машине је изборио више времена за себе, а информационој машини је поклонио своје вријеме. Или је у питању нешто друго? Радок (Radok, 2015) истиче да је медијска индустрија одувјек користила призоре младих како би публику застрашивала причама о друштвеној анархији, претварајући младе у својеврсне „народне саблазни“. Позивајући се на Била Озгербија (Bill Osgerby), који истиче да понашање и морал младих редовно изазивају нелагоду, док су медији, стварајући негативан стереотип младих, често преузимали водећу улогу у креирању атмосфере страха, Радок сматра да то креирање страха у ствари представља „...интензивирање утврђених традиција у јавној политичкој мисли“ (Radok, 2015: 22). Такође, како је долазило до све веће медијске zasiћености, тако су се умножавали негативни примјери младих. Напоследку, парафразирајући британског социолога Стенлија Коена (Stanley Cohen), Радок истиче да су „...слике младих, који уче о природи света и о томе какав би свет требало да буде, постале опште место. Почеле су да утичу на створене идентитете младих који су „усвојили“ представе о себи које су видели у медијима“ (Radok, 2015: 22), што поприма посебну димензију у „дигитализованом свијету“ у коме, према Шери Теркл, „одигравање идентитета почиње да се доживљава као сам идентитет“ (Terkel, 2011: 36).

2. Дигиталне информационо-комуникационе технологије

Позитивни или негативни, аспекти примјене информационих технологија, интернета прије свих, покрећу, односно надограђују, никад завршену дискусију о сврсисходности употребе технологије која окружује човјека. Сажимање времена и простора *vs.* апстиненција од реалног живота у непосредном окружењу, слобода приступа информацијама *vs.* „колонизовано“ знање, свијет без граница *vs.* омеђени универзум, „digital natives“ *vs.* „digital immigrants“, „утопија“ *vs.* „дистопија“, само су неки од проблема који су предмет жустре дискусије између заговорника и противника „новог свјетског информацијског поретка“ (Bubonjić, 2014). Такође, актуелна су и питања која „муче“ и Петровића (Petrović, 2013) као што су: да ли смо отуђени зато што све интензивније користимо технолошка средства за посредовање комуникације или све интензивније користимо технолошка средства за посредовање комуникације зато што смо отуђени?³ Међутим, неопходно је нагласити да предмет овог рада неће бити дихотомија технолошки детерминизам *vs.* друштвени конструктивизам, јер су, по нашем мишљењу, оба приступа легитимна и релевантна и готово једнако заступљена. Несумњиво, свакодневни живот, испуњен примјеном дигиталних технологија, доживио је драстичне промјене. У срцу те промјене налази се интернет, који по Гиру (Gir, 2011) представља „...парадигматични пример неочекиваног, саморегулисаног, самоорганизованог устројства“ који се супротставља „...хијерархијском планирању и уздиже улогу појединца, подржавајући истовремено идеју заједнице и општег добра“ (Gir, 2011: 146).

2.1. Дигитална природа и дигитална култура нових медија

Чарли Гир (Gir, 2011) је дао концизан и занимљив приказ „дигиталне природе“ и „дигиталне културе“ новог миленијума наводећи да људи у данашњем развијеном свијету живе у друштву презасићеном дигиталном технологијом. „Ми

³ Без претензије за релативизацијом, када је ријеч о међуодносу између технологије и друштва, можемо се позвати на размишљања Мануела Кастелса (Castells, 2000) који дилему технолошког детерминизма види као лажни проблем јер „технологија јест друштво, а друштво се не може схватити нити приказати без својих технолошких алата“ (Castells, 2000: 41). С тим у вези, Кастелс тврди да технологија не одређује друштво као што ни друштво не зацртава пут технолошке промјене.

смо до извесне мере и престали да примећујемо њено присуство и њен утицај, или смо бар све то прихватили као нешто што се подразумева“ (Gir, 2011: 192). Наша свакодневница је испуњена дигиталном технологијом, од „сурфања“ интернетом и прегледа информација на друштвеним мрежама, преко играња игрица на интернету и гледања ТВ програма који се емитује дигитално, до плаћања кредитним картицама које су повезане са дигиталним мрежама и путовања уз помоћ софтвера за праћење кретања и локације путника. Узевши у обзир да смо окружени дигиталном технологијом која је све више свеприсутна, али и невидљива, Гир истиче да нам иста изгледа као природна појава, нешто што је сасвим нормално. „Спремност да је прихватимо као нешто што се подразумева може лако да се претвори у осећај да се она природно развијала да би досегла свој данашњи облик, као нека врста дигиталне природе“ (Gir, 2011: 193). Штавише, нису ријетки ставови који истичу да мобилни комуникацијски уређаји представљају доказ претпостављене природне прогресије у потрази за савршеном комуникацијом (de Vries, 2009). Међутим, како би избјегли замку занемаривања сложених напора, истраживања и серија покушаја и погрешака на путу до етаблирања дигиталне технологије као доминантне технолошке парадигме новог доба, неопходно је навести шта је обликовало наш дигитални крајолик, како то Гир каже, односно шта је пресудно утицало на формирање дигиталне културе. Гир (Gir, 2011) истиче да су информатичке потребе капитализма и његова тежња ка апстракцији у значајној мјери обликовале дигитално окружење у коме данас живимо. Важно је нагласити, на шта нас и Гир подсећа, да је препознавање разнородне природе дигиталне културе неопходно зато што технологија на којој она почива постаје све присутнија и невидљивија. „Што смо мање свесни друштвених и културних сила на којима је изграђена наша данашња ситуација, то смо мање способни да се одупremo и доведемо у питање односе снага и моћи које она отеловљује“ (Gir, 2011: 195). С тим у вези, уколико схватимо да је тај однос снага и моћи културно условљен, како наводи Гир, и да није ни природан ни неизбјежан, бићемо у могућности да критички перципирамо окружење у коме егзистирамо, између осталог и оно дигитално, које је у фокусу и нашег истраживања.

У контексту нових технологија, конкретно њихових могућности, Гир (Gir, 2011) истиче да није толико занимљива способност нових технологија да креирају неку врсту јавне сфере (нпр. блогосфера), колико чињеница да оне представљају једну генералнију дугорочну промјену унутар које се мијења и цјелокупно наше схватање о томе како су устројени медији. Мајкл Керен (Keren, 2006) истиче да је блогосфера, као примјер нове врсте јавне сфере, слављена као предводник политичких промјена. Такође, могу се пронаћи ставови (Meinel, Broß, Berger, Hennig, 2015) који блогове виде као нову структуралну промјену јавности. С тим у вези, Гир наводи да умјесто хијерархијског модела масмедијских комуникација „...које све теку из једног средишта, наслућујемо нову парадигму засновану на равномернијој, уједначеној расподели, која се простире одоздо нагоре“ (Gir, 2011: 201). Другим ријечима, децентрализација медија, медијских канала и медијских садржаја, довела је до тога да нови конзументи медија очекују да их медији не третирају више као анонимне пасивне потрошаче, него, како Гир (Gir, 2011) наглашава, као активне кориснике медија који су навикли да сами стварају средства за задовољење својих жеља и потреба. Дакле, технолошке промјене су довеле и до промјена начина на који перципирамо себе и свијет који нас окружује. Штавише, корисници медија уграђују своје животне потребе у искуство кориштења медија које, с друге стране, обликује њихову мотивацију за кориштење медија (Sullivan, 2013), другим ријечима, „...људи прилагођавају кориштење масовних медија сопственим потребама“ (Tjugo, 2012: 51). Међутим, иако Гир (Gir, 2011) истиче да смо се помјерили од пасивних потрошача медијског садржаја ка активним ствараоцима, што је у ширем контексту истина, не можемо а да се не запитамо да ли је та производња медијског садржаја аутентична или је у суштини привид? Развојем интернета, посебно „web 2.0“ концепта који свјетску мрежу претвара у простор за сарадњу и међусобну комуникацију, како наводи Гир (Gir, 2011), или семантичког интернета, односно нове генерације, „web 3.0“, који се заснива на значењском контексту, односно прилагођавању интернета потребама корисника (Antonioni, van Harmelen, 2004), комуникација и размјена информација се заиста „истргла из раља“ класичних медија који су каналисали и контролисали проток тих информација. Ово се посебно односи

на млађе кориснике који више не желе да им неко „...као бог с висина говори шта је важно. Они желе да контролишу свој медиј уместо да медиј контролише њих“ (Gir, 2011: 203), што одговара феномену деконструкције организације, односно размјени информација од базе ка врху. Ипак, поставља се питање са каквим информацијама „обични“ корисници располажу? Да ли су у питању информације од релевантног друштвеног значаја или су у питању „личне“ информације без претјеране важности у ширем друштвеном контексту? Иако је незахвално генерализовати, у већини случајева информације које се дијеле путем друштвених мрежа, блогова или неких других медијских платформи којима обични корисници имају приступ, у суштини остају у спектру релативно бескорисних информација у ширем друштвеном контексту, типа кулинарских рецепата, описа емоција, затим проживљених догађаја, искустава и слично. С друге стране, класични медији, који су захваљујући конвергенцији издржали „атаке интернета“ и остали присутни у медијској сфери, располажу информацијама од шире друштвене важности. С тим у вези, и даље задржавају „титулу преносиоца знања“, додуше мање него прије, али опет у довољној мјери да имају примат у односу на „слободне стрелце“ оличене у блогерима и корисницима друштвених мрежа.

Што се корисника друштвених мрежа тиче, Гир (Gir, 2011) сматра да посјећивање Фејсбука, Твитера или Снепчета представља заносно, али ипак прилично воајерско искуство. „Портабл заједнице“, како их је дефинисала Мери Чајко (Chaiko, 2008), представљају прозоре у животе других људи, њихове начине живота и интересовања, прозоре кроз које већина нас вири с времена на вријеме. Широко доступне, друштвене мреже с једне стране, како истиче иста ауторка, подстичу креативност корисника, али и њихову радозналост, с друге стране. Посебан сегмент представља феномен „парадруштвеног међудејства“, односно психолошких веза „...које неки корисници медија успостављају са славнима које су упознали преко масовних медија. Људи који су укључени у парадруштвена међудејства обично имају осећај везе са тим славним личностима“ (Tjugo, 2012: 52). Гледањем профила корисника друштвених мрежа ми у ствари имамо увид, иако у значајној мјери ограничен али ипак доступан, у живот људи које познајемо или желимо да упознамо.

Гир наглашава да подешавање странице „...према сопственом укусу и постављање података о себи представља неку врсту видљивог стварања самог себе“ (Gir, 2011: 209), што нас доводи до једног другог феномена – подстицања самозаљубљености. Позивајући се на чувено „пророчанство“ Ендија Ворхола (Andy Warhol) да ће у надолазећој „култури славних“ свако добити својих петнаест минута славе, Гир истиче да се „...у дигиталној култури привлачност нових медија добрим делом заснива на чињеници да они свима нуде прилику да бар накратко постану звезде у свету опседнутом славом“ (Gir, 2011: 210). Ова теза се у извјесној мјери поклапа са нашим претпоставкама које истичу да медији одузимају слободно вријеме младих у смислу да им одвлаче пажњу од реалног живота апострофирањем успјеха познатих личности који на тај начин губе вријеме поистовјећујући се са њиховим животима занемарујући своје, док конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем исти ти млади остају „заробљени“ у својим нереалним жељама. Гир нам, напоследку, без претензије за релативизацијом, нуди два супротстављена виђења нове, дигиталне културе. С једне стране, истиче да у случају нових дигиталних медија и мрежа

„...ми или наслућујемо појаву нове „партиципаторне културе“ далеко веће сарадње и солидарности, или пак (...) нашој дигиталној култури прети опасност од стварања пандемонијума сукобљеног медијског шума, самоистицања и бесмислене бестелесне интеракције у све уситњенијем друштву“ (Gir, 2011: 210).

С друге стране, нудећи одговор који превазилази сучељавање све тјешње сарадње и све већег уситњавања, Гир наводи да живимо у свијету „...у коме смо све повезанији и све раздвојенији глобализованим мрежама информационих и комуникационих технологија“ (Gir, 2011: 210). С тим у вези, наглашава да не би требали бити изненађени „...што је с нестајањем традиционалних облика заједнице, и развојем нових облика субјективитета и повезивања, концепт „пријатељства“ постао видљивији и важнији“ (Gir, 2011: 210) доводећи нас у ситуацију да морамо изнова промишљати сам термин пријатељство. Данас многи млади људи формирају и одржавају оно што сматрају „пријатељством на мрежи“ (Amichai-Hamburger,

Kingsbury, Schneider, 2013). Исти аутори сугеришу да је „интернет пријатељство“ у извјесном смислу модификовало значење правог пријатељства и замијенило га нечим тривијалнијим. Међутим, иако је дигитални свијет драматично промијенио „логистику“ многих пријатељстава, Амихај-Хамбургер, Кингсбуријева и Шнајдер (Amichai-Hamburger, Kingsbury, Schneider, 2013) констатују да је и даље нејасно да ли је њихова суштина промијењена. Можда је нашој све умреженијој дигиталној култури, закључује Гир, потребна „...нова „политика пријатељства“, нови концепт односа између нас и других, као и ново схватање заједнице“ (Gir, 2011: 210).

2.2. Умреженост и друштвеност у дигиталном добу

О проблему умрежености и друштвености на интернету промишљао је и Далибор Петровић, наводећи да, с једне стране, „...наша доступност једних другима никада није била већа, док, с друге стране, међу нама никада није била присутнија бојазан од све веће друштвене изолованости“ (Petrović, 2013: 11). Иначе, Петровић у својој студији „Друштвеност у доба интернета“ износи занимљива тумачења друштвених односа на интернету. Прије свега, истиче да се природа међуљудских односа значајно измијенила измјештајући се из непосредованог у посредовани модел друштвености, у чему су савремене информационо-комуникационе технологије имале велику улогу као нераздвојни пратилац и додатни стимуланс овог процеса (Petrović, 2013). Такође, наводи да су информационо-комуникационе технологије довеле до феномена сажимања, чак и укидања времена и простора што је оставило двојаку последицу на друштвене процесе. С једне стране, у фази ране модернизације, нове информационе технологије су измјестиле друштвене односе из локалног контекста друштвености чиме је, како наводи Петровић, дошло до њиховог неизбјежног нарушавања, често и укидања. С друге стране, „...одмицањем процеса модернизације и усавршавањем, појединачењем и омасовљењем њихове употребе ове технологије све више служе и да се покидане везе глобално реконструишу“ (Petrović, 2013: 30). С тим у вези, исти аутор истиче да настаје нови тип друштвених односа „...који су све више центрирани на појединца, због чега долази до све индивидуализованијих форми друштвеног живота“ (Petrović, 2013: 31). Ову

констатацију у извјесној мјери можемо довести у везу са тезом Кристофера Леша (Lasch, 1991) о култури компететивног индивидуализма која је у својој декадентности логику индивидуализма довела до ситуације у којој су сви у рату са свима, у којој потрага за срећом води у ћорсокак нарцистичке преокупације самим собом. С тим се у извјесној мјери слаже и Петровић који усмјереност друштвених односа ка појединцу не види као плод еманципације или слободног избора него као неумитну судбину „...којој се све теже може умаћи“ (Petrović, 2013: 31), наглашавајући да се данас готово ништа није промијенило у односу на Лешову „мрачну слику свијета“. Поред тога, Улрих Бек (Bek, 2001) истиче да у данашњем индивидуализованом друштву појединац „...под претњом казне перманентном запостављеношћу мора да научи да себе схвата као центар делања“ (Bek, 2001: 231). Другим ријечима, неопходно је формирање активног модела дјелања у свакодневном животу „...у чијем центру је Ја (...) То значи да иза интелектуалног мачевања пред огледалом за потребе властитог преживљавања мора да се створи једна *егоцентрична слика света*, која однос Ја и друштва такорећи окреће наглавачке“ (Bek, 2001: 232). Пољски социолог Зигмунт Баумана (Zygmunt Bauman) овај вид трансформације друштвености карактерише као општу приватизацију живота, „...живота који има многе радости (...) али исто тако има многе несреће (усамљеност и неизлечива несигурност у изборе који су начињени и који тек треба да буду начињени)“ (наведено према Petrović, 2013: 32). Ове тезе добијају посебну тежину у посљедњем одсјечку времена у коме живимо, у ери дигиталних медија, у којој је несигурност мултипликована могућношћу вишеструких избора, бар када је ријеч о „виртуелном свијету“.

Што се дихотомије заједница и друштво тиче, можемо се позвати на њемачког социолога Фердинанда Тениса (Tönnies: 2001) који је друштвену организацију подијелио на два основна типа: *Gemeinschaft* (заједницу), у чијој основи се налази прави органски живот и која је повезана сродством, другарством, обичајима, историјом и заједничким власништвом над јавним добрима, и *Gesellschaft* (друштво), које је чисто механичка конструкција у којој су слободне индивидуе међусобно повезане путем сопственог интереса, комерцијалних уговора, просторног а не

историјског осјећаја заједничке свијести, као и спољних ограничења формално усвојених закона. Такође, Тенис је, према Петровићу (Petrović, 2013), све врсте друштвене коегзистенције које су „породичне, угодне и ексклузивне“ третирао као особеност заједнице, док се, с друге стране, друштво односи на живот у јавној сфери, односно у спољашњем свијету. Од тренутка кад се родимо ми смо у заједници, „...уједињени са нашим људима у добру и у злу, док када идемо у *Gesellschaft*, идемо у спољни, дакле, страни свет“ (наведено према Petrović, 2013). Данас се можемо запитати да ли је ова граница помјерена узевши у обзир да родитељи, чим се дијете роди, постављају његове слике на виртуелне друштвене мреже ширећи тако његов, условно речено, *Gemeinschaft*. Не чини ли нам се да је на тај начин, од тренутка чим се родимо, наша заједница шири од нама блиских људи с којима дијелимо и добро и зло? Ричард Линг (Ling, 2012) нуди занимљиво тумачење односа између заједнице и друштва у контексту нових, дигиталних технологија истичући да је дигитална интеракција слушкиња друштва али да у исто вријеме представља дио заједнице. Такође, сматра да мобилне телефоне, као и остале технологије друштвеног посредовања, користимо за управљање приватном сфером и одржавање отпорности заједнице (Ling, 2012).

Слично Тенисовој подјели, француски социолог Емил Диркем (Durkheim: 1984) представио је друштвену подјелу на друштво механичке солидарности или солидарности засноване на сродностима, које се заснива на механичком принципу интеграције које појединца непосредно везује за друштво, и друштво органске солидарности или солидарности која произилази из подјеле рада, које појединца везује за друштво кроз сложене процесе друштвене подјеле рада. У суштини, основна разлика између ова два типа друштвене организације, према Петровићу (Petrović, 2013), огледа се у степену индивидуализације појединца: што је степен индивидуализације мањи то су односи ближи механичком типу солидарности, и обратно. И ова теза се може узети са резервом у данашњем дигитализованом свијету. Наиме, захваљујући свеопштој доступности интернета, конкретније информација које се размјењују путем њега, у контексту индивидуализације, данашњи млади су све више „сами заједно“, како истиче Шери Теркл (Terkel, 2011). Занимљива су

размишљања њемачког социолога Георга Зимела (Georg Simmel), кога Петровић такође наводи у својој студији, о великим градовима и међуљудским односима који се у њима успостављају. Наиме, Зимел истиче да се у великим градовима „...издиже један посебан вид индивидуалности чију психолошку основу чини *интензивирање нервног живота*, које настаје као последица брзе и непрекидне размене спољних и унутрашњих утисака“ (наведено према Petrović, 2013: 47). Зимелове велике градове можемо упоредити са интернетом, конкретније друштвеним мрежама, на којима људи не могу емотивно да се носе са огромном количином друштвених односа, као ни у градовима, те стога развијају различите одбрамбене стратегије, како Петровић (Petrović, 2013) интерпретира Зимела. Међутим, уколико у обзир узмемо да основни интеракциони филтер у градовима више нису осјећања, што је била карактеристика заједница, него разум који је у суштини најудаљенији од дубина личности (Petrović, 2013), можемо се запитати није ли данас, у дигиталној ери, дошло до извјесне кохабитације осјећања и разума? Наиме, постављајући фотографије често експлицитног садржаја, износећи личне ставове без уздржавања или описујући најинтимније тренутке као и најдубље емоције, јавно, на својим „зидовима“ (wall)⁴, повезујући се на тај начин са истомишљеницима, често присније него са родитељима и ближим сродницима, млади корисници интернета као да су више вођени ирационалним аспектом, емоцијама, него разумом. Узевшу у обзир да је основ формирања примарних група органске природе док је основ формирања интересних група рационалне природе (Petrović, 2013) то нас доводи у недоумицу. Можемо се запитати није ли ријеч о неком новом виду заједнице и новом облику односа? Или је у питању само привид, јер према Зимелу, временом сваки појединац успоставља све више веза са особама које живе изван његовог примарног друштвеног круга али које су му блиске у односу на различите интересе, таленте и активности (наведено према Petrović, 2013). Исти аутор тврди да интеракција у овим друштвеним круговима не захтијева познавање комплетне личности већ је ограничено само на оне аспекте који

⁴ Wall је „мјесто“ на друштвеној мрежи Facebook, конкретније на насловној страници профила на којој корисник, али и његови пријатељи или пратиоци могу постављати коментаре, фотографије, видео записе или неки други садржај који је јаван и свима доступан (Awl, 2009; Vander Veer, 2011).

доприносе остваривању интереса те групе (наведено према Petrović, 2013). Иначе, према Петровићевој интерпретацији Зимела, у што више друштвених кругова појединац улази он све више предаје своју слободу и индивидуалност. Напуштајући своју позицију у оквиру једне примарне групе појединац заузима другу позицију на мјесту гдје се многи друштвени кругови пресјецају, доводећи себе у ситуацију несигурности и неизвјесности (наведено према Petrović, 2013). Данас је интернет у значајној мјери испунио те позиције гдје се друштвени кругови пресјецају представљајући важну покретачку снагу за креирање идентитета, али и одржавање слободе (Ionescu, 2013).

Поред интересних група и тоталних односа, Зимел препознаје још једну врсту односа које је означио као познанства. Према Петровићевом тумачењу овог аутора, познанства не значе истинско познавање оног другог узевши у обзир да она нису заснована на стварном погледу у нечију личност (наведено према Petrović, 2013). Познанство је својеврстан вид деривата некадашњег пријатељства које је, према истом аутору, „...све теже остварити у савременом друштву, будући да се људи све теже у потпуности откривају“ (Petrović, 2013: 49). Иако људи, млади прије свега, на друштвеним мрежама постављају обиље фотографија, описа личних емоција и ставова, ипак не можемо говорити о истинском откривању јер се у суштини они крију иза монитора. Зимел истиче да се у савременом друштву све више развијају диференцирана пријатељства која покривају само једну страну личности без залажења у њене друге аспекте што доводи до појаве „...посебне врсте пријатељства базиране на привлачности, на интелектуалној блискости, на религиозним интересовањима или на заједничким искуствима“ (Petrović, 2013: 50). Пријатељства на друштвеним мрежама, у том контексту, нису другачија од Зимелових пријатељстава модерног типа. Занимљива су и размишљања америчког социолога Луиса Вирта (Louis Wirth) кога Петровић такође спомиње у својој студији. Наиме, он истиче да човјечанство нигдје није било одвојеније од органске природе као у условима живота карактеристичним за велике градове, што можемо довести у везу и са „животом на друштвеним мрежама“. Цијена за постигнуту индивидуалну слободу је губитак спонтаности, морала и настанак аномије. Међуљудске односе карактеришу

безличност, извјештаченост, пролазност и сегментираност (наведено према Petrović, 2013). Ове аспекте које је Вирт препознао код живота у великим градовима можемо уочити и у виртуелном свијету који карактерише, ако слиједимо Виртову аналогију, „шизоидни карактер урбане личности“ који је оличен у чињеници да у односу према броју људи које виде и с којима се сусретну током дана, људи познају мањи дио, и о њима имају мање интензивно знање (Wirth, 2009).

Петровић (Petrović, 2013) такође истиче да је један од конститутивних елемената модерног доба доминација и умножавање индиректних друштвених веза, односно веза „...конституисаних кроз медијацију тржишта широких размера, административних организација и ИКТ“ (Petrović, 2013: 52). Исти аутор наводи и размишљања америчког социолога Крега Калхуна (Craig Calhoun) који истиче да у касној фази модернизације, прије свега под утицајима технологије, долази до развоја два нова типа веза: терцијалних, које не захтијевају никакво физичко присуство за одржавање, и кватријарних, које се дешавају без пажње и свијести бар једне од страна у вези (наведено према Petrović, 2013). Ове обрасце можемо уочити и код веза на виртуелним друштвеним мрежама, прије свега кад је ријеч о терцијалним за чије одржавање није потребно физичко присуство. Петровић даље истиче да умјесто традиционалне, просторно блиске заједнице, у високодиференцираном друштву појединци нужно не остају усамљени и изгубљени „...већ формирају низ *Ја мрежа* (*ego-centred social networks*) кроз које граде свој идентитет и задовољавају многобројне личне и друштвене потребе“ (Petrović, 2013: 55). Интернет, са свим својим апликацијама, омогућио је појединцима да брже и ефикасније формирају своје „Ја мреже“ градећи на тај начин свој идентитет, али и да задовоље разне потребе. Постоје и мишљења (Miller et al., 2016) да је данашњи умрежени свијет наследник *Ја мрежа*, односно егоцентричних друштвених мрежа у којима нови медији представљају ново окружење, нови „комшилук“, за који људи сматрају да рефлектује њихову индивидуалност али који их у суштини само „ставља у мреже“. Ипак, то не значи да су на путу друштвене изолације него више флексибилне аутономије (Miller et al., 2016). Расправу о зајединцама Петровић закључује тезом да не постоји ниједан интегративни елемент персонално-мрежних заједница осим самог појединца који се

налази у њиховом центру те наглашава да је „...исправније говорити о персоналним мрежама које нису исто што и заједнице али их, такође, не треба посматрати ни као антипод заједници“ (Petrović, 2013: 58).

2.3. Функције и карактеристике информационо-комуникационог система

Уважавајући чињеницу да је информационо-комуникациони систем, историјски гледано, настао „...умножавањем канала који поспешују и убрзавају људску комуникацију“ (Radojković, Stojković, 2004: 10), што се десило много прије новонастале „информационо-комуникационе револуције“, ми ћемо се ипак фокусирати на нове, дигиталне информационо-комуникационе технологије, прије свега зато што је, као никада до сада у историји, „...модерно друштво нераскидиво увезано са технологијом која у оквиру њега расте и која га повратно дефинише“ (Petrović, 2013: 16) што нас доводи до ситуације да је заиста тешко одредити „...где се завршава технологија а почиње друштво и *vice versa*“ (Petrović, 2013: 17). У образлагању зашто смо фокус ставили преваходно на „виртуелну комуникацију“ можемо се позвати и на друге ауторе. Тако је нпр. Фидлер (Fidler, 2004), аналогно Маклуановој (MacLuan, 1971) тези о продужецима чула, предвиђао да ће мреже за комуникацију посредством компјутера постати интимни продужеци људских бића. Поред тога, закључио је да ће се „...границе између „стварног“ и „виртуелног“ света изгубити и да ће развијени видови међуличних сајбер медија *пре него што следећи век много поодмакне* (нагласио М. Бубоњић) постати саставни део свакодневног живота много људи“ (Fidler, 2004: 238). Чарли Гир (Gir, 2011) истиче да су дигиталне технологије довеле до готово потпуног преображаја свијета постајући изузетно битне за наш живот. Наводећи да дигитална култура представља одлучан раскид са свиме што јој је претходило, Гир (Gir, 2011) наглашава да смо суочени с превлашћу дигиталног било у технолошком или у филозофском смислу. Херман и Мекчесни (Herman, Mekčesni, 2004) наводе да су дигиталне комуникације постале супербрза трака за проток информација што је појединцима по први пут омогућило тренутни глобални приступ свим врстама података. Радојковић и Милетић (Radojković, Miletić, 2006) истичу да „бурни и запањујући развој информатичке технологије“ који је

обиљежио другу половину 20. вијека представља „коперникански обрт“. Стјуарт Табс (Tabs, 2013) наводи да су нове технологије експоненцијално повећале брзину комуницирања. Такође, подејећа нас на још неке промјене проузроковане развојем информационо-комуникационих технологија. Између осталих, наводи да, под утицајем тих промјена, конкретно визуелних могућности нових технологија, све више постајемо визуелно друштво. Поред тога, апострофира значај конвергенције медија што је довело до „...замагљивања разлике између медија и све веће преклапање у функцијама“ (Tabs, 2013: 674). Даље истиче да је примјена нових информационих технологија интензивирала пробирљивост публике масовних медија. Технолошки напредак на пољу комуникација је омогућио, како Табс (Tabs, 2013) наводи уз извјесну дозу критичког отклона, умножавање социјалних контаката као и свеопшти напредак глобалне људске заједнице коју ће карактерисати слободни проток информација, заједница без граница и све већа демократизација.

Кастелс (Castells, 2000) истиче да технолошка револуција, заснована на информацијским технологијама, све брже мијења материјалну основу друштва. Такође, наводи да нови систем комуникације

„...који говори све универзалнијим, дигиталним језиком, глобално уједињује производњу и дистрибуцију ријечи, звукова и слика наше културе, те их истодобно прилагођава укусима идентитета и расположењима појединаца. Интерактивне рачуналне мреже експоненцијално расту, стварајући нове облике и канале комуникације, истодобно обликоване животом и обликујући живот“ (Castells, 2000: 38).

Иако је „дигитално царство“, према Фишеру (Fischer, 2006), засновано на једноставности и бинарном језику, ново информацијско друштво зависи од имагинације и креативности, што ће у будућности бити садржано у основама капитала нове економије. Дигитално царство фаворизује фундаментални и динамични нови људски еквилибријум који процјењује супротне полове: чак и кад су изражене тежње глобализму, тенденције ка фрагментацији афирмишу се као супротност томе, у социолошком аспекту ово представља интензивније учешће индивидуе у комуникацијској мрежи оријентисаној ка глобализацији, у политичком

аспекту представља интензивније учешће мањих група (села, заједнице, региони, државе) у односима са глобалним групама (федерације, велике континенталне пословне зоне, међународне организације) (Fischer, 2006). Поред наведених, још значајан број аутора истиче да нове информационе технологије представљају јединствен примјер комуницирања са специфичним утицајем на друштво. Не улазећи у расправу да ли су новонастале промјене проузороковане напретком информационо-комуникационих технологија добре или лоше, сматрамо да су наведене карактеристике довољно снажан основ да фокус промишљања о наведеном феномену усмјеримо ка посљедњем стадијуму развоја, ка дигиталним информационо-комуникационим технологијама. Прије свега, због импликација које представљају преседан у историји људског комуницирања.

Што се операционализације појма информационо-комуникационе технологије тиче, требали би разјаснити извјесне аспекте у вези са одређивањем тог појма. Наиме, у литератури не постоје јединствене одреднице које упућују на овај феномен. Можемо пронаћи различите термине, као што су нпр. савремени информационо-комуникациони системи који је Мирољуб Радојковић одредио још 1984. године, затим дигиталне технологије (Woodford, 2006; Guerrieri, Bentivegna, 2011; Henderson, Romeo, 2015; Abbas, Dervin, 2009; McLeod, Lehmann, 2012; Ebert, 2011), дигиталне информационе технологије (Hanson, 2008; Gries, Suhl, 1999; Morabito, 2013), дигиталне информационо-комуникационе технологије (Cherifi, Zain, El-Qawasmeh, 2011), информационе технологије (van der Besselaar, Koizumi, 2005; Aksoy, DeNardis, 2008; Rosenau, Singh, 2002), информационо-комуникационе технологије (Cabrera, Malanowski, 2009; Van Slyke, 2008; Gascó-Hernandez, Equiza-López, Acevedo-Ruiz, 2007; Naftor, Mirijamdotter, 2011), нове технологије (Kember, 1998; Cutting Edge, Women's Research Group, 2000; Sturken, Thomas, Ball-Rokeach, 2004), нове информационе технологије (Cifre, Salanova, Martínez-Pérez, 2002; Chong, 2011) и слично. У суштини, то су синоними који упућују на исти феномен – технологије које се користе за комуницирање и прикупљање информација, у нашем контексту технологије које егзистирају у савременом, „дигиталном добу“. У теорији можемо пронаћи различите дефиниције овог појма. Тако нпр. Разани (Razani, 2012) истиче да

су информационо-комуникационе технологије широк појам који обухвата било који уређај за комуникацију или апликацију која обухвата радио, телевизију, мобилне телефоне, рачунар и компјутерску мрежу, хардвер или софтвер, сателитске системе као и разне услуге и апликације повезане са њима. Информационо-комуникационе технологије, према истом аутору, могу се дефинисати и као технологије која покривају било који производ који може похранити, преузети, манипулисати, преносити или примати информације у дигиталној форми (Razani, 2012). Хју Клајн (Cline, 2014) наводи да се, метафорички речено, информација може окарактерисати као садржај, комуникација као процес, технологија као средство а друштвена промјена као исход. Дефиниција производа и услуга информационо-комуникационих технологија коју је 2009. представила Организација за економску сарадњу и развој (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) обухвата рачунаре и периферне јединице, комуникациону опрему, електронску опрему, софтвер и телекомуникацијске услуге. Ова одредница обухвата све од дигитрона до лаптопа, од радио уређаја до МРЗ плејера, од телевизора до аудиовизуелне опреме, од фиксних до мобилних телефона, од програма за обраду текста до софтвера за едукацију, а од *e-mail* услуга до услуга широкопојасног интернета (Chong, 2011).

Прије навођења специфичних карактеристика својствених новим дигиталним технологијама, неопходно је подсјетити се функција информационо-комуникационог система, како основних, тако и изведених. С тим у вези, Радојковић и Стојковић (Radojković, Stojković, 2004), позивајући се на Харолда Ласвела (Harold Lasswell), наводе три основне друштвене функције информационо-комуникационог система: надзор над околином, повезивање дијелова друштва и усмјеравање њихове реакције на окружење и преношење културне баштине са генерације на генерацију. Што се прве функције тиче, надзора над околином, она се у основи поклапа са основном улогом људског чиниоца и канала информационо-комуникационог система, а то је прикупљање и ширење информација. Радојковић и Стојковић, позивајући се на Хабермаса, истичу да би припадник савременог друштва био изгубљен у друштвеној непрегледности без посредованих информација, „...радом информационо-комуникационог система друштво добија своје „огледало“ и средства да о себи

остави траг“ (Radojković, Stojković, 2004: 218). Исти аутори истичу да медији, у суштини, „...обављају функцију страже која упозорава друштво на долазеће опасности које га могу угрозити“ (Radojković, Stojković, 2004: 218, 219). Када је ријеч о другој функцији, повезивању дијелова друштва и усмјеравању њихове реакције на окружење, Ласвел сматра, према тумачењу Радојковића и Стојковића, да медији, поред функције страже, такође имају задатак и да објашњавају и тумаче информације, како би људи схватили значење онога што је у тим информацијама садржано „Док извештавање предочава само податке и чињенице, тумачење информације претпоставља *знање*, односно њено повезивање са контекстом који је историјски затечен, као и са целином друштва“ (Radojković, Stojković, 2004: 219). Трећа функција, преношење културног наслијеђа, односи се на трансмисију друштвене и културне баштине са генерације на генерацију. Медији преносе информације и не објашњавају само њихово значење „...већ их такође чувају кроз време као информације о матичном друштву – његовој прошлости, достигнућима и посртањима, вредностима и идеалима“ (Radojković, Stojković, 2004: 220). Радојковић и Стојковић се позивају и на америчког социолога Чарлса Рајта (Charles Wright) који је Ласвеловим функцијама додао још једну – забаву. У образложењу зашто је забава сврстана у основне функције, исти аутори наводе да се социјални конфликти, незадовољства из свијета рада и агресивност обичних људи потискују, док за њихово пражњење служе продукти културне индустрије. „Тако су културна индустрија и масовна забава функционална компензација за политичку апатију већине грађана и истовремено пут за бекство од стварности који социјалне тензије трансферише у простор имагинарног“ (Radojković, Stojković, 2004: 221, 222). Поред наведених функција, Радојковић и Стојковић истичу и пету функцију – потпомагање промета роба и услуга, коју су додали Вилбур Шрам (Wilbur Schramm) и Доналд Робертс (Donald Roberts). Ипак, наведена функција кардинална је само у високоразвијеним потрошачким друштвима, како наводе исти аутори (Radojković, Stojković, 2004), док у друштвима оскудице једва да спада и у изведене функције. Да функционисање информационо-комуникационог система може и негативно да дјелује на друштво, указали су Пол Лазарсфелд (Paul Lazarsfeld) и Роберт Мертон (Robert Merton). Наиме,

они су настојали да укажу на могућност појаве дисфункција информационо-комуникационог система, истичући двије функције и једну дисфункцију. Прва је функција додјеле и потврђивања статуса. Према интерпретацији Радојковића и Стојковића, масовни медији додјељују статус, односно јавни значај личностима, институцијама, организацијама и друштвеним покретима. „Они који поседују већу друштвену моћ чешће су предмет извештавања у медијима. И обрнуто, висок статус у медијима даје значајну друштвену моћ“ (Radojković, Stojković, 2004: 223). Иначе, ова функција постоји и у новим технологијама, нпр. у друштвеним мрежама се одређује и додјељује статус – бројем пратилаца, лајкова, коментара итд. Друга функција је потврђивање и наметање друштвених норми. „Медији указују на непоштовање норми и кршење јавног морала, као и на случајеве моралног лицемерја“ (Radojković, Stojković, 2004: 223). Чини се да се ова функција у значајној мјери изгубила у дигиталним медијима, јер у њима људи често те норме разарају, крше или исмијавају, посебно ако своје поруке криптографишу, па остају анонимни. С друге стране, није престала да постоји јер се многа неморална понашања објављују на мрежама па ако изазову пажњу представљају казну за починиоце. Напоследњу, трећа је наркотизирајућа дисфункција. Радојковић и Стојковић истичу да су Лазарсфелд и Мертон указали на ову дисфункцију информационо-комуникационог система због растућег обиља информација. Наиме, захваљујући мноштву масовних медија

„...људи у савременим друштвима изложени су поплави (ако не и потопу) информативне понуде. Дисфункција настаје због тога што појединци почињу спонтано да бркају своју *обавештеност* о питањима од јавног интереса са *акцијом* коју би тим поводом ваљало предузети. Они су обавештени али пасивни, јер мноштво информација које свакодневно примају делује парадоксално: инхибира њихов друштвени активизам уместо да га подстиче“ (Radojković, Stojković, 2004: 224).

Што се изведених функција информационо-комуникационог система тиче, Радојковић и Стојковић наводе најважније које задовољавају потребе ужих група и појединаца. Прије свега, истичу сазнавање и учење. С тим у вези, људи често користе медије да би стекли ново искуство или провјерили оно што мисле да већ знају

(Radojković, Stojković, 2004). Друга изведена функција је разонода и опуштање. Наведени аутори сматрају да људи имају потребу за опуштањем послје или и у току напорног рада на послу, у школи или у кући, што им масовни медији омогућавају (Radojković, Stojković, 2004). Даље, наводе функцију укључивања у друштво. „Медији у функцији *агенса социјализације* олакшавају повезивање и комуникацију појединаца са њиховим ближњим: породицом, пријатељима, вршњацима“ (Radojković, Stojković, 2004: 227, 228), чиме се уласком у било који облик друштвене комуникације остварује неки вид друштвене интеракције. Следећа изведена функција је осамљивање и подизање препрека. Радојковић и Стојковић истичу да медији, не само да олакшавају укључивање у друштво, већ могу у знатној мјери, супротно томе, да помогну усамљивање и избјегавање друштвених контаката. Они сматрају да већина људи понекад пожели да буде остављена на миру, прекине друштвене интеракције и препусти се самоћи, док им медији нуде добар изговор за такво понашање (Radojković, Stojković, 2004). Напоследњу, стицање и развој персоналног идентитета је такође, према Радојковићу и Стојковићу, значајна изведена функција у контексту чињенице да медији, односно медијски садржаји „...доприносе да појединац одреди себе и своје понашање у односу на друге – онако како су они медијски представљени“ (Radojković, Stojković, 2004: 229).

Што се карактеристика нових, дигиталних технологија тиче, можемо их, како сугеришу многобројни аутори (Price, Jewitt, Brown, 2013; Aikat, 2009; Turvey, Potter, Burton, Allen, Sharp, 2016) такође подијелити на позитивне и негативне. Међу позитивним се издвајају вишеструко приступање уређајима, посебно путем услуга као што је „cloud computing“⁵. Следећа карактеристика је мобилност, односно могућност конектовања било гдје и било када. И динамичност нових технологија можемо посматрати као позитивну карактеристику. Даље, персонализованост је такође позитивна карактеристика, односно употреба различитих алата с циљем изградње персонализованог дигиталног окружења. Конектованост, као позитивна

⁵ „Cloud computing“ или „рачунарство у облацима“ може се дефинисати као метод или начин рада програма и складиштења података у централном компјутерском систему и пружање услуга приступа путем интернета (Wang, Ranjan, Chen, Benatallah, 2012).

карактеристика, омогућава интеракцију са свијетом путем друштвених мрежа и осталих програма за комуницирање као никад до сада. Свеприсутност уз помоћ мобилних мрежа омогућава константну и сталну повезаност. Свијет је постао „глобално село“ у правом значењу тог појма, националне границе постају ирелевантне, комуникација са људима широм свијета постаје све лакша. Дигиталне информационе технологије постају све снажније, издржљивије и поузданије што омогућава несметану комуникацију. Следећа позитивна карактеристика је интерактивност, посебно што се друштвених мрежа тиче. Интернет није више пасивни потрошачки простор него представља интерактивни двосмјерни ток. Интуитивност нових технологија, што одговара карактеристикама семантичког интернета, такође је позитивна карактеристика. Људи све више очекују од технолошких справица да предвиде њихово кориштење, активности и намјере. Напослијетку, отвореност, на чему посебно инсистирају групе хактивиста као што су „Анонимуси“, представља још једну позитивну карактеристику нових технологија, посебно друштвених медија, чинећи интеракције све видљивијим.

С друге стране, негативне карактеристике су несигурност у смислу да постоје апликације и сајтови који могу прослиједити личне податке корисника трећим лицима уз одређену надокнаду или из неких других побуда, као што је сајберкриминал. Марк Гудмен (Gudmen, 2017) истиче да криминалци непрестано усавршавају технике како би у своје начине дјеловања уврстили најновије технологије које се појављују. Такође, ту је и страх од нарушавања приватности. Затим, као негативна карактеристика јавља се и неприступачност одређених сајтова и садржаја на њима за специфичне групације, ако што су особе ометене у развоју и слично. Преоптерећеност информацијама је такође негативна карактеристика. На интернету постоји огромна количина података што доводи до тешког проналазка релевантних података. Широка доступност, свеприсутност и константна конектованост могу довести до наметљивости од стране злонамјерних корисника, што је такође негативна карактеристика. Услијед квантитативног суфицита података на интернету поставља се питање њиховог квалитета. Дакле, упитан квалитет се јавља као још једна негативна карактеристика. Претјерано кориштење интернета,

посебно друштвених мрежа је такође негативна карактеристика. Следећа негативна карактеристика је тривијалност садржаја на интернету. Иако несумњиво постоји обиље корисних података, могу се пронаћи и бескорисни и тривијални подаци који отежавају претрагу корисних информација. Као потенцијална негативна карактеристика јавља се и неопходност константног учења и савладавања вјештина неопходних за кориштење дигиталних технологија. Модерне информационе технологије се развијају толиком брзином да корисници не стигну ни да их савладају у потпуности а већ су нове генерације телефона и осталих справица ступиле на тржиште намећући сталну потребу за усавршавањем како би корисници уопште могли да их користе. Поред тога, нове технологије, уколико корисници желе адекватну услугу, постају све скупље и скупље омогућавајући само финансијски привилегованима да их имају, што питање дигиталног јазу у модерном друштву ставља у фокус јавности.

2.4. Утицај дигиталних технологија на друштвене промјене

Рејни и Велман (Rainie, Wellman, 2012) у књизи „Networked: The New Social Operating System“ („Умрежено: нови друштвени оперативни систем“) представљају извјесне елементе друштвене промјене проузорковане утицајем нових информационих технологија. Прије свега, позивајући се на аналитичара интернета Криса Андерсона (Chris Anderson), Рејни и Велман наводе да се обим информација шири, расте и постаје све уочљивији (Rainie, Wellman, 2012). С тим у вези, можемо парафразирати критичара и есејисту Хауарда Рејнголда (Howard Rheingold) који је у својој књизи „Smart Mobs: The Next Social Revolution“ („Паметна гомила: предстојећа друштвена револуција“) навео да пораст брзине протока информација доводи до настанка „паметне гомиле“, својеврсног облика друштвене организације са сопственом структуром која се постиже кроз интелигентно понашање које настаје посредством технологије (Rheingold, 2002). Сличне карактеристике се могу пронаћи и у једном од основних сценарија будућности Антоана Ириса (Iris, 1999) – обиља понуде на тржишту. „У овом сценарију све активности друштва мењају структуру у складу са информацијама које циркулишу магистралама (...) захваљујући

информационим магистралама друштво се суштински мења“ (Iris, 1999: 108). Ово обиље може довести до свеопштег развоја друштва, али и до анксиозности услјед информацијско-чулне преоптерећености. Рејни и Велман (Rainie, Wellman, 2012) наводе да се мјеста интеракције људи и информација умножавају са растом доступности информација, мијењање времена и простора је учестало док је мултитаскинг (обављање више послова одједном) постао начин живота. Позивајући се на америчког антрополога Дејвида Харвија (David Harvey), Петровић истиче да је, с једне стране, узрочник убрзања времена „...капиталистички начин производње и његова незајежљива потреба за што бржом акумулацијом капитала, док је, с друге стране, револуција у транспорту и ИКТ довела до редукције простора“ (Petrović, 2013: 34). Слична размишљања износи и Мануел Кастелс (Castells, 2000) у својој тези о безвремености коју види као „...настајући, доминантни облик друштвенога времена у умреженом друштву“ (Castells, 2000: 459). Истиче да је линеарно, неповратно, мјерљиво, предвидиво вријеме уништено у умреженом друштву (Castells, 2000). Позивајући се на канадског професора политичке економије Харолда Иниса (Harold Innis), који наводи да је „...модеран ум онај који негира вријеме“ (наведено према Castells, 2000: 454), Кастелс истиче да је тај нови временски режим повезан с развојем комуникацијских технологија. Наводећи да је безвременно вријеме оно „које употребљава технологију да би избјегло контекст својега постојања и селективно прихватило било коју вриједност коју је сваки контекст могао понудити свеprisутноме“ сматра да се то данас не догађа само зато што „...капитализам тежи ослобођењу од свих ограничења, јер је то цијело вријеме била његова тенденција, коју није био у стању у потпуности остварити“ (Castells, 2000: 458). Констатује да нове информатичке технологије „...одлучно потпомажу ослобођење капитала од времена и бијег културе од сата, што је уграђено у структуру умреженога друштва“ (Castells, 2000: 458). Наводећи да су сатови уведени да би управљали временом за молитву, Ериксен (Eriksen, 2003) се пита чиме управљају данас. Истиче да је сат екстернализовао вријеме које је постало нешто што постоји независно од људског искуства у тој мјери да поимање времена више није линеарно (Eriksen, 2003). Наиме, како тврди Ериксен, „...постоји граница на колико се делова време може поделити

пре него што преостане само један једини, манијачки, хистеричан тренутак који континуирано бива замењен, али који се више не односи ни према чему ван себе самог сем према следећем тренутку“ (Eriksen, 2003: 71). Пол Вирилио (2000) је сматрао да „...што се више укидају временске разлике то се више шири слика простора“ (Вирилио, 2000: 17) што ће водити смањењу растојања које ће довести до тога да ће растојање, односно простор, у потпуности нестати (наведено према Petrović, 2013). С тим у вези, Франсис Бал (Bal, 1997) је тврдио да ће просторно-временске границе, којима је *Homo sapiens* миленијумима дијелио свијет, бити избрисане. Са временске дистанце према Баловом дјелу од готово двије деценије, можемо уочити да простор и вријеме, кључне димензије човјекове егзистенције, нису више толико раздвојене. Штавише, у виртуелном свијету су готово постале једно и понишtile досадашње разлике.

Позивајући се на списатељицу Линду Стоун (Linda Stone), Рејни и Велман (Rainie, Wellman, 2012) даље истичу да опрез у вези са информацијским промјенама тече у два правца: смањује се због живота у окружењу сталне дјелимичне пажње и појачава се због урањања корисника у информацијске токове који их интересују. Константна оптерећеност чула у виртуелном свијету доводи до површног приступа, односно неселективности информација. На тај начин, симболски систем се у принципу не обогаћује, него се у њега уграђују празне или полупразне „кошуљице“ које творе својеврстан „зомби ефекат“ – популацију која је „искључена“ из реалног свијета, или га перципира кроз призму виртуелног свијета, све док се не „укључи“ у исти и препусти „струји површности“. С тим у вези, Рејни и Велман (Rainie, Wellman, 2012) истичу да је присутно схватање људи да им је све доступно. Ништа није непознато, све је на дохват руке – само је неопходан ајпед, лаптоп и јака батерија или електрична енергија. То, наравно, не значи да више не постоје „друштвени паноптикони“, само су имплицитни и мање видљиви, бар на први поглед. И даље, како Фуко (1997) истиче, „...уместо да униформно и масовно потчињава све под собом, дисциплинска власт раздваја, анализира, диференцира и у својим поступцима рашчлањивања иде све до нужних и довољних особености“ (Фуко, 1997: 166). Иако природа нових, дигиталних информационо-комуникационих технологија упућује на

закључак да су поништене све границе времена и простора, да на интернету влада свеопшта демократичност, власт и даље усмјерава „...покретна, хаотична, некорисна мноштва тела и снага ка уређеном скупу појединачних елемената: малих одвојених ћелија, аутономних организама, еволутивних идентитета и континуитета, комбинаторних сегмената“ (Фуко, 1997: 166). Фишер (Fischer, 2006) истиче да дигитално царство у форми мјеста индивидуалне и комерцијалне слободе које избегава контролу и чак охрабрује пиратерију, у суштини посједује технолошки потенцијал да постане мјесто најрадикалније дигиталне контроле, али и манипулације: све информације које круже нетом и профили корисника разних друштвених мрежа могу бити праћени, похрањени и чувани у архивама. Под маском „националне безбједности“, многе владе широм свијета, америчка прије свих, похрањују терабајте података о размјени информација на нету, посјећивању интернет страница, скидању и постављању материјала на нет, све са циљем „заштите грађана“. Узимајући овај аспект у обзир, поставља се питање колико је виртуелни свијет заиста виртуелан. С правног, односно безбједносног аспекта, итекако је стваран.

Међутим, како промјене не би доживљавали само из негативног аспекта, вриједна помена је и вриједност информацијског побољшања која се састоји у томе да претраживање информација постаје ефикасније (Rainie, Wellman, 2012). Заиста, као никад до сада у историји људске цивилизације, информације се нису прикупљале на бржи и једноставнији начин, као што ни људи нису међусобно комуницирали на једнако ефикасан начин. Другим ријечима, разноврсност информација је интензивирала међуљудске контакте. Такође, развојем информатичког друштва и ширењем информација долази до мрежног организовања друштва. Хијерархијски односи се умањују, како наводи Штамбук (Štambuk, 2007), и све више замјењују флексибилним структурама људских и социјеталних односа. Постмодерна, према њему, „...није заинтересована да ствара велике нарације, да објашњава и оправдава, да уводи у ред целину социјетета или неке њене делове“ (Štambuk, 2007: 130). Истиче да се производњом, преносом, чувањем, прерадом и десиминацијом информација могу на различите начине и на различитим тачкама мреже бавити сви они који то могу (Štambuk, 2007). С тим у вези, Џоунс (Džouns, 2001) тврди да је интернет

умјесто нас превазишао простор и вријеме и да је створио заједницу у којој имамо слободу удруживања са другим људима не обазирећи се на географску и часовну удаљеност.

Као занимљив феномен, Рејни и Велман су запазили да се интезитет и карактер информацијских односа мијења, границе постављене између куће и посла, рада и игре, образовања и забаве, јавног и приватног, све више се губе (Rainie, Wellman, 2012). Потврду ове тврдње налазимо у Фидлеровом сценарију за 2010. годину – животу интерактивне видео породице, у коме, не излазећи из свог дома, обављају све дневне активности уз помоћ и посредством мреже (Fidler, 2004). Рејни и Велман (Rainie, Wellman, 2012) су, такође, примијетили да је лични идентитет све порознији док се норме приватности мијењају. На то упозорава и Табс (Tabs, 2013), који истиче да је самооткривање, које би обично требало да се одвија у контексту интерперсоналне комуникације, на интернету попримило невјероватне размјере. Иако самооткривање, према њему, представља покушај да у своје социјалне односе уведемо аутентичност, многи на друштвеним мрежама „...откривају веома интимне детаље о себи, очигледно не схватајући да негде тамо постоје грабљивци који трагају за потенцијалним жртвама“ (Tabs, 2013: 370). Заиста, сфера приватног и јавног на интернету је попримила потпуно другачију димензију, другим ријечима, готово је испарила. Џоунс (Džouns, 2011) тврди да је интернет испуњен простор и да у њему нема више неоткривених подручја, с тим у вези, и теза Рејнија и Велмана о пропустљивости личног идентитета добија на значају знајући да се у том испуњеном простору интернета човјек нема гдје сакрити. Што се персоналног идентитета тиче, неопходно је, прије свега, навести да „...комуникација у виртуелном свету лишавала актере ограничења које им намећу физичко време и простор и властита телесност“, те да се на тај начин отвара „...прилика за разноврсно експериментисање са симболичким презентовањем личног (и колективног) идентитета“ (Radojčić, 2011: 98). Међутим, како наводи исти аутор, идентитет у виртуелном свијету се „...обликује и одржава на начине истоветне онима у „реалном“ свету“, што нас наводи на закључак да би „виртуелни идентитет могли да разумемо као само једну инстанцу „реалног“ идентитета“ (Radojčić, 2011: 99). Напослијетку, Рејни и Велман (Rainie,

Wellman, 2012) истичу да се одрживост и значај личних сусрета мијењају како се јавља могућност људске интеракције упркос изостанку стварне физичке присутности. Јављају се нови термини: одсутна присутност и присутна одсутност. Друштвене мреже постају све живље и садржајније мијењајући структуру пријатељстава и основних норми људских сусрета.

2.5. Парадоксални закони дигиталног привида

У вези са елементима промјене свакодневног живота, које су навели Рејни и Велман, Ерв Фишер (Fischer, 2006) у својој књизи „Digital Shock: Confronting the New Reality“ („Дигитални шок: Суочавање са новом стварношћу“) истиче парадоксалне законе који формирају дигитални привид и карактеришу његову структуру, што се посебно рефлектује на најмлађе. Међу првима, истиче да је назадовање људске психе пропорционално напретку технолошке моћи (Fischer, 2006). Уљуљкани у „блаженство“ виртуелне сфере (као и претходних технолошких достигнућа), људи све више заостају на интелектуалном пољу. Даље, дигиталне технологије се развијају брже од људских идеја, дигитално царство, које себе представља као реално, корисно и које има футуристички приступ свијету, у суштини је нова манифестација традиционалног трансценденталног идеализма (Fischer, 2006). Подсећања ради, Кант је трансцендентно означио као претпоставку „...свега искуства и на њему изграђеног знања (трансцендентални идеализам), без које се додуше може мислити све могуће као догађање у времену без човјека, али не трансцендентално фундирано „искушавање“ тог догађања“ (наведено према Heintel, 1984: 73). Што се ширења знања и искуства тиче (у постојећем тренутку можемо дискутовати о реалном и виртуелном), Кант је тврдио да су нама ствари дате као предмети наших чула који се налазе изван нас. Међутим, о томе шта су те ствари саме по себи, ми не знамо ништа, него спознајемо њихове појаве, односно представе које оне у нама производе када дјелују на наша чула подстичући их на активност (Kant, 1953). Заиста, виртуелни свијет, сам по себи, колико год нам се чинио познатим, у суштини је само спознаја о његовој појави. Даље, Фишер сматра да је људска интелигенција склона самообезвријеђивању и одрицању од сопствених могућности у корист тобожње

супериорније интелигенције – вјештачке интелигенције дигиталног царства (Fischer, 2006). Перцепција је промијењена – више нису на цијени људи који имају богату духовно-интелектуалну надоградњу него људи који имају нови ајпед, добру конекцију и који знају укуцати кључне ријечи у претраживач. Ерудити више нису тражени, дошло је доба „дигиталних (не)зналица“. Такође, Фишер (Fischer, 2006) истиче да се дигитални симулакрум не јавља као нови покушај интерпретације универзума онаквог какав нам је подарен, који своје мјесто има у низу подударних области као што су магија, религија, природне науке и слично, него као моћан инструмент који може радикално промијенити свијет у складу са људским жељама.

Дигитална технологија је, према Фишеру (Fischer, 2006), изузетно моћно и универзално оруђе интерпретације и комуникације које је у могућности да изрази све језике и начине неког садржаја, због тога што је такође и мрежа за све комуникационе мреже, огледа се и као директан и непорецив успјех који потврђује Маклуанов парадокс: медиј је порука. Фишер такође тврди да, упркос јединственој и глобалној тенденцији своје темељне технологије и симболизма, сајбер свијет у све већој мјери рефлектује лингвистичке и културне разноликости, чак доприноси њиховом развоју (Fischer, 2006). Дигиталне технологије су моћан агенс културног и духовног развоја, оне обнављају, шире и евидентирају све претходне културе; затим, стварају нове културне производе и осигуравају њихову промоцију; такође, сајбер свијет сабија и институционализује ново културно простор-вријеме које је посебно динамично и комуникативно (Fischer, 2006). Дакле, с једне стране, виртуелни свијет се јавља као акумулатор и акцелератор свјетске културне баштине. Далеко од тога да и у ранијим фазама развоја цивилизације није постојала трансмисија, односно пренос информација у времену чиме се повезивало „некад“ и „сад“ и настајао континуитет, односно култура, у окружењу у коме „владају слика и тон“ а које је „изопачено битом“ дошло је до поништавања граница простора и времена чиме се уздигла „култура непрестаног тока“ (Debre, 2000). Поништавајући границе времена и простора, отварају нам се многобројне могућности, прије свега, за упознавање са разним културама широм свијета. Питање је само у којој мјери заиста перципирамо те културе. С друге стране, изласком на „глобалну дигиталну информациону

магистралу“ сусрећемо се са „саобраћајним“ правилима која, или не разумијемо, или им нисмо наклоњени. Наравно, ријеч је о културолошко-лингвистичким разликама које су на извјестан начин мултиплициране на глобалној мрежи.

Фишер (Fischer, 2006) такође сматра да дигитална технологија, на први поглед инструмент глобалне интеграције, у суштини ствара социјалне фрактуре и технолошки апартхејд који раздвајају информационо богате од информационо сиромашних. Неједнакост у приступу интернету представља озбиљну пријетњу демократији. Уколико заиста живимо у дигиталном добу у коме информације представљају моћ, неприступачност истим сматра се хендикепом и у будућности ће се све више стварати јаз између оних који посједују информације и оних који немају приступ информацијама. Напоследњу, Фишер (Fischer, 2006) тврди да, због своје виртуелне природе, дигитално царство потиче трансгресију као и деструкцију принципа стварности и уздизање принципа уживања, потиче транзицију у акцију, деликвенцију и криминал у стварном свијету. Егоизам, хедонизам, ексцентричност, зашто не рећи и садизам, добијају своје „мјесто под сунцем“ у „инстант добу“ у којем је дошло до поремећаја основних вриједности, бар оних које смо до сада третирали као традиционалне и општеприхватљиве. Међутим, оно што забрињава је чињеница да је услјед преобиља експлицитних сцена секса, убистава, мучења и разних непријатних приказа којим нас медији свакодневно бомбардују, наша перцепција о настраном, гадљивом и неприхватљивом помјерена до граница када нас ништа више не може довољно изненадити, згрозити или потрести. Најтрагичније је да су тим утицајима најподложнији они који свој вриједносни систем тек изграђују.

Као занимљив феномен „дигиталног доба“, који у потпуности одсликава нову, генерацију дигиталних урођеника, јавља се мултитаскинг, о коме је промишљано и у раду „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ (Bubonjić, 2014). Енциклопедија Британика (Britannica) под овим термином сматра вишеструко функционисање програма на једном компјутеру у исто вријеме, односно, обављање више задатака одједном. Мултитаскинг омогућава оптималан рад компјутера и свих његових ресурса. Вишеструко обављање задатака одједном? Оптимално функционисање свих ресурса? Уз снажан процесор, наравно да је могуће. Међутим, посједује ли човјек

тако моћан „процесор“ који би парирао компјутеру? Или се његова улога завршава оног тренутка када компјутеру постави задатак? Могу ли човјек и машина паралелно, оптимално и функционално, обављати више задатака одједном? Машина може. Док јој процесор не прегори. Или док не нестане струје. А човјек? Нове генерације су доказ да може. Бар док и њима не прегори „процесор“. Или док не „уплове“ у море мултитаскинга и не насучу се на острво анксиозности, самоће и жудње за „одсутном присутношћу“. Шери Теркл (Terkl, 2011) је, парафразирајући Шекспира, изнијела занимљиву констатацију у вези са комуникацијом посредованом рачунарима – потрошени смо ониме чиме смо храњени. Хранимо се низом нула и јединица, на крају се претварамо у њих. Пандан Фидлеровом (Fidler, 2004) сценарију о животу интерактивне видео породице јесте „онлајн блискост“ коју описује Шери Теркл (Terkl, 2011). Наиме, она описује ситуацију у којој јој се блиска пријатељица подвргла операцији и о томе је писала на свом породичном блогу на коме су се низале информације из њеног личног живота. Посјетиоци блога су, истовремено, били упућени у њен живот, али и искључени из њега, није било директних контаката, позива телефоном, само „скролање“ информација на блогу. Апсурд! Желимо да подијелимо готово све интима са околином, али не желимо да се видимо „очи у очи“ с било ким! Скривамо се иза екрана. Утврдили смо границе између блискости и самоће. Уласком на територију блискости вадимо камење самоће и уграђујемо га у новопостављене границе. Реални свијет видимо као „акцелератор емоција“ које желимо да избјегнемо, док нам се виртуелни свијет намеће као „амортизер емоција“, одлично „мјесто“ да размислимо о њима прије него што се експонирамо. У могућности смо да обављамо више послова одједном (multitasking) али нисмо у могућности, или не желимо, да се носимо са емоцијама (singletasking). Савладали смо простор. Учинили смо својевољно изгнанство из реалног. Неки су отишли и корак даље – учинили су изгнанство реалног. Они живе „Фројдов парадокс“ – њихов ид и суперего су замијенили мјеста. Досадашњи нагони су постали норме, его, вјештачка интелигенција као посредник, омогућава им да та транзиција прође што „безболније“. Поништили смо границе простора. Међутим, шта је са временом? Да ли оно још увијек припада нама или смо га поклонили машинама? Како располажемо

са својим слободним временом? Како се носимо с њим? Постоје размишљања која кажу да су нам компјутери, паметни телефони и остале „справице“ омогућиле да „украдемо вријеме“. Терклова наводи примјер SMS порука и истиче да „...можеш куцати поруку док радиш нешто друго, делује као да ти куцање поруке не одузима време, већ ти га даје“ (Terkl, 2011: 231). Добијање времена? За шта? Док разговарамо с неким и истовремено куцамо поруку, да ли тиме добијамо на времену или сами себи одузимамо вријеме за разговор? Да ли генерација дигиталних урођеника има овакву перцепцију о „отимању времена“ или је доколица (или можда чак и беспослица) коју проводе за компјутерима за њих *jouissance*, блаженство? Ј. Ђорђевић, тумачећи Барта, наводи да је *jouissance* набијено еротском енергијом, да „...спаја мноштва и једног, човека и силе космоса (...) *Jouissance* је слободно, креативно, неспутано, непредвидљиво излажење из властитог бића, ослобађање од сваке самоконтроле“ (Ђорђевић, 2009: 93). Није ли то оно за чим сви адолесценти жуде? Не пружа ли им интернет баш то? Слободу? Креативност? Непредвидљиво излажење из властитог бића и ослобађање од сваке самоконтроле? Није ли „реални свијет“ за њих само *plaisir*, задовољство? Не чини ли се да стварни свијет виде као друштвено санкционисано уживање у коме су уписани идеолошки кодови, које се одвија по утврђеним правилима (Ђорђевић, 2009)? Можда ће нам сада бити јасније зашто су „дигитални урођеници“ толико „уронили“ у виртуелни свијет, што су своје слободно вријеме поклонили машинама. Да ли су у заблуди или не показале наше истраживање.

3. Слободно вријеме

Када је слободно вријеме у питању, без устезања можемо узвикнути: *O tempora, o mores!* Како би се тек Цицерон данас зачудио и гласно повикао „чудних ли времена, чудних ли обичаја“! Само, ко би данас био његов Катилина? Који би то тренд, понашање или став били довољно интригирајући, чудни да би могли привући Цицеронову пажњу? Засигурно, обиље њих. Међутим, тренд који дефинитивно привлачи пажњу и сваким даном све више интригира јесте концепт слободног времена. У ствари, више парадокс у вези са овим проблемом. Позивајући се још једном на рад „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ (Bubonjić, 2014), који ћемо цитирати и у овом поглављу, можемо навести један куриозитет. Наиме, занимљиво је како је човјек својевољно, помало мазохистички, пристао на уступање свог слободног времена машини која своју „егзистенцију“ заснива на низу нула и јединица. Током револуционарног 19. вијека човјек је започео своју борбу за осмочасовно радно вријеме које је уобличио у данашњу форму током 20. вијека. Чак и у времену које је претходило револуцијама и побунама у 19. вијеку и борби за општа људска права, постојао је извјестан концепт слободног времена, како то Енгелс (Engels, 1973) истиче – „слободни сати“, али су сужњи и тада морали да раде како би обезбиједили средства за многобројне намете. Иако је увијек постојало вријеме које није имало карактеристике рада и које је било препуштено појединцу да сам изабере начин на који ће проводити тај дио времена (Krivokarić, 2007), тек након мукотрпних борби у 19. и 20. вијеку када се човјек изборио за формулу „3x8“ – осам сати рада, осам сати одмора (слободног времена), осам сати сна, долази до истинске подјеле времена на оно које је „присилно“, у коме се ради, и на оно које је остављено људима на вољу како ће с њим располагати. Даљи развој техничко-технолошких средстава довео је до повећања слободног времена. Међутим, како је 20. вијек прилазио крају, освитом новог миленијума, на хоризонту се појављује нова „опасност“. Овог пута, човјеку нису пријетили безобзирни индустријалци (бар не експлицитно), опасност је долазила из свијета који је сам створио. Виртуелна реалност се јавља као супститут стварног живота, „хиперживот“ у коме човјек више не зна шта да ради са својим слободним временом. И Божовић се пита: „...како да се

пронађе смисао слободног времена да оно не би постало мртво време“ (Božović, 1997: 13)? Напоследку, човјек је довео себе у апсурдно стање – од индустријске машине је изборио више времена за себе, информационој машини је поклатио своје вријеме! Круг је затворен! Да ли је?

Постоје многобројне дефиниције и подјеле времена које није нужно присилно, када не мора да се ради. Прије свега, незаобилазни К. Маркс слободно вријеме види као вријеме за слободан развитак човјека, његових физичких и духовних снага и способности (Marks, 1977b). Наравно, Маркс је слободно вријеме посматрао у контексту односа према капиталу, односно, „...с обзиром на продуктиван и преображавајући утицај слободног времена на сам простор рада и радно вријеме“ (наведено према: Krivokarić, 2007: 82). За Маркса слободно вријеме почиње тамо гдје престаје рад који за човјека представља принуду. Међутим, Маркс (Marks, 1977a) је рад сматрао претпоставком правог људског богатства иако је представљао нужност. Дакле, иако је рад посматрао као нужду, али ону која ствара богатство, слободно вријеме је сматрао правим богатством – оно није било одређено принудом неког спољног фактора, односно сврхе, него је било одређено по сопственој жељи човјека. Маркс иначе слободно вријеме поистовјећује и са доколицом и са временом за вишу дјелатност, док су други теоретичари конструисали значајне дистинкције у вези са овим проблемом. Тако је, нпр, Фридман (Fridman, 1959) правио разлику између ослобођеног (*temps libéré*) и слободног времена (*temps libre*). Прво је било цјелокупно вријеме изван обавезног рада које није било ослобођено егзистенцијалних проблема, док је друго представљало онај временски интервал који је био ослобођен сваке обавезе. Овдје већ можемо уочити двије сфере, два аспекта располагања временом које није присилно – с једне стране, вријеме које није нужно обавезујуће радом наметнутим од неког другог фактора, али које није у потпуности ослобођено истог (нпр. додатни послови, рад у пољу, у штали, у кући, обавезе у вези са дјецом, кућним љубимцима... – Димаздије (наведено према: Friedmann, Naville, 1972) је ове обавезе назвао „полуслободно вријеме“), док с друге стране имамо вријеме у коме није био присутан никакав облик рада који је имао етикету обавезе, егзистенције или нужде (вријеме у коме је човјек могао у потпуности да се посвети задовољавању својих

духовних потреба). Како први облик (ослобођено вријеме) има извјесну дозу присиле (егзистенцијалне, прије свега), фокус се даље усмјерава на други облик (слободно вријеме). У вези са овим феноменом, Фридман (Fridman, 1959), с чим се слаже и Божовић, истиче проблем „кварења“ слободног времена, односно некреативног рада радника које производи незадовољство и напетости. Божовић наводи да су услови рада такви да „...спречавају нормално коришћење времена слободног од производног рада јер га претварају искључиво у одмор“ (Воžовић, 1997: 21), док Фридман (Fridman, 1959) истиче незадовољство радника који излаз из таквог стања проналази у активностима слободног времена⁶ које има два аспекта: с једне стране, повећање броја све рафиниранијих, извјештаченијих и аутоматизиранијих средстава за пасивну рекреацију, односно забаву (овај тренд је Фридман означио термином „утући вријеме“) – масовни облик понашања у техничкој цивилизацији; а с друге, активан отпор принуди коју радник осјећа на послу (активна разонода) – слободно изабрана разонода (Fridman, 1959). Како је располагање временом, с почетка, раздвојено на ослобођено (од рада) и слободно (за извјесне активности) вријеме, ово друго је даљим раслојавањем номинално подијељено на функционално (доколица) и нефункционално (беспослица) слободно вријеме. Наравно, овом подјелом, која је у значајној мјери упитна и неће бити предмет расправе, отвара се читав сет питања – рецимо, гдје би спадало гледање телевизије, затим, у шта спада сједење са друговима испред зграде или на клупи у парку, у доколицу или беспослицу, такође да ли се сва беспослица може окарактерисати као нефункционално вријеме и слично. С тим у вези, подјелу на функционално и нефункционално слободно вријеме смо навели само у контексту указивања на слојевитост промишљања извјесних аутора о овом феномену, што, наравно, не значи да ћемо и ми користити исту подјелу.

Иначе, и други аутори, које Божовић спомиње у својој студији „Искушења слободног времена“, наводе подјелу у оквиру слободног времена на оно које има предиспозицију продуктивности и оно које готово да нема никакву функцију. Тако

⁶ Прим. М. Бубоњић – Фридман изворно користи ријеч „le loisir“ која је преведена као разонода, док је други аутори тумаче као доколицу, међутим, за боље разумијевање „раслојавања“ феномена слободно вријеме, најбоље је остати при термину слободно вријеме.

Божовић наводи америчког политиколога Себастијана Де Грацију (Sebastian De Grazia) који истиче да свако може да има слободно вријеме али да свако не може имати и доколицу (наведено према Воžовић, 1997). Ова констатација има елитистички призвук, односно, може се уочити својеврсни аристократски приступ у тумачењу феномена слободног времена. С једне стране, друштвена елита, нова „leisure class“, како истиче Де Грација, има могућност реализације у доколици и стваралачкој имагинацији (Де Грација у ову класу сврстава филозофе и пјеснике свих социјалних средина), док с друге стране класу рада чине људи који би требало само да траже нове форме за обезбјеђивање основних животних потреба и забаве (наведено према: Воžовић, 1997). Овај став у извјесној мјери подржава класичну дихотомију између елитне и народне, односно, „високе“ и „приземне“ културе. Док су једни предодређени за духовну и креативну надоградњу, остатку популације примарна функција слободног времена је одмор од рада и припрема за нове радне изазове. Међутим, деконструкцијом „високе“ културе и појавом масовне, касније и популарне културе, настала је нова тенденција „...ка комерцијализацији и индустријализацији културе чији је циљ производња профита“ (Ђорђевић, 2009: 29). Овај проблем истичу и остали теоретичари наводећи да се „...потрошачко друштво показало неспособним да оствари вредности потребне за развитак човека у слободном времену“ (Воžовић, 1997: 23, 24). Имајући у виду да се култура може конзумирати, с једне стране, и перципирати, с друге, готово искључиво у слободно вријеме, Ј. Ђорђевић наглашава да је иста „...постала жртва нових модерних изума, отуђујућег технолошког напретка и индустријализације с којима маса улази у само средиште свих друштвених збивања“ (Ђорђевић, 2009. 30). Овдје се већ назире веза између дигиталних информационих технологија („отуђујући технолошки напредак“) и слободног времена.

Међутим, задржимо се још код одређивања слободног времена, односно његове, као што смо навели, у значајној мјери упитне, подјеле на функционално (доколица) и нефункционално (беспослица) утрошено слободно вријеме. Веблен (Veblen, 2007) иначе сматра да се вријеме непродуктивно троши због схватања да је продуктиван рад недостојанствен и као доказ новчане способности да се себи

дозволи живот у беспослици. Димаздије (наведено према: Friedmann, Naville, 1972) доколицу види као скуп занимања којима се човјек може предати у потпуности, било да је ријеч о одмору, разоноди, развијању свог друштвеног ангажмана, свог информисања или свог накнадног образовања, након што се ослободио свих професионалних, породичних или друштвених обавеза. С тим у вези, можемо уочити основне функције доколице – одмарање, забава и развој личности (Krivokapić, 2007). Јасно је да се испуњење ових функција не може подвести под пуко „одрађивање“ слободног времена, односно одмор и припрему за рад, него је у испуњење истих укључен логичко-рационални апарат човјека који захтијева пуну креативну ангажованост. С тим у вези, поставља се оправдано питање, да ли „сурфање“ интернетом, „ћаскање“ на Фејсбуку, „твитовање“ и сличне активности, припадају активностима доколице или беспослице? Да ли је за исте неопходно ангажованије учешће или је рецепција и, евентуално, перцепција, заснована на аутоматизму? Да ли се коришћењем информационо-комуникационих технологија оплемењује дух? Имајући у виду да је доколица став ума, услов душе, унутрашњи мир, форма тишине која је предуслов за схватање реалности, како тврди њемачки филозоф Џозеф Пипер (Josef Pieper), док је беспослица потпуно одсуство доколице (наведено према Воžовић, 1997), поставља се питање можемо ли сматрати да је „хиперживот“, који долази из виртуелног свијета, произашао из тишине као предуслова за схватање реалности?

У контексту разматрања слободног времена, сматрамо да је неопходно навести и Кастелсова размишљања о кориштењу информационо-комуникационих технологија у слободном времену. Наиме, он сматра да људи, користећи се компјутерима код куће, независно располажу са својим временом и простором, док им недостаје „јасна одвојеност између посла и слободног времена, обитељи и бизниса, особности и функције“, те, с тим у вези, можемо рећи да „...поклапање искустава у истоме медију донекле замагљује институционалну одвојеност подручја активности и замрсује [*sic*] правила понашања“ (Castells, 2000: 389). Значи ли то да је дихотомија слободно вријеме vs. радно вријеме (вријеме за рад) поништена, или бар у значајној мјери релативизирана? Да ли је човјек поистовијетио своје слободно

вријеме и радно вријеме? Ако током рада игра игрице, прегледава кулинарске рецепте на интернету или чита вијести на порталима, или ако током одмора, нпр. љетовања, прегледава садржаје на интернету који ће му олакшати посао или пружити додатне информације у вези с њим, можемо ли сматрати да и даље постоји јасна стратификација између слободног времена и времена за рад? Или су нове информационо-комуникационе технологије у значајној мјери, како Кастелс истиче, „замрсиле правила понашања“? Иако ову тезу не можемо генерализовати (нису сви послодавци ни запослени исти) нити универзално применијени (чак ни оквиру једне културе, посебно у различитим културолошким контекстима), не можемо а да не применијетимо да је дошло, ако ништа друго, до имплицитне дисолуције наведене дихотомије.

Узимајући у обзир тезу да се времена мијењају, а и ми с њима (*tempora mutantur, nos et mutamur in illis*), оно што је доскора било неприхватљиво (љубавне „преваре“ у виртуелном свијету), необично („монолози“ са паметним телефонима на улици) или непримјетно (психички поремећаји проузроковани „онлајн“ социјалном апстиненцијом), у данашњем, „дигиталном“ добу се посматра из потпуно другачијег угла. Такође, у обзир треба узети и имплицитно поништавање граница између слободног времена и времена за рад. Доводећи у везу ову констатацију са проблемом слободног времена, можемо се позвати на формулације слободног времена Макса Каплана (наведено према Воџовић, 1997) који, између осталог сматра да је слободно вријеме циљ за разлику од рада које је средство (једна од претпоставки гласи да „дигитални урођеници“ углавном не виде интернет као вишу сврху, односно као средство да дођу до неког другог циља, него као циљ сам за себе, тј. начин да се „потроши“ слободно вријеме). Даље, Каплан слободно вријеме види као минимум обавеза према другима чак и према себи (о сличном проблему је промишљала и Шери Теркл (Terkl, 2011) наводећи проблем интимности у самоћи и самоће у интимности). Слободно вријеме, затим, посматра као самоусавршавање било у студирању или у стицању нових искустава (довољно је укуцати кључне ријечи у претраживач, или се логовати на један од многобројних сајтова за бесплатне курсеве из разних области и покупити „све знање свијета“). Такође, слободно вријеме се

може посматрати и као друштвена контрола при чему се користи вријеме других да би се на њих утицало (оглашивачи, владине агенције, појединци, све више користе онлајн социјалне мреже, како за промоцију својих идеја, тако и за контролу и усмјеравање протока информација). Каплан (наведено према Воžović, 1997), напослијетку, слободно вријеме види и као психолошку или емотивну потребу као што је терапија или психички одмор. Многи користе интернет као „спас“ од стварног свијета, као „психијатријски кауч“ за своје проблеме – све што их тишти дијеле са машином, укуцавају своје проблеме у претраживач и очекују рјешење, такође, у константној су потрази за емоцијама и љубави на мрежи. Међутим, неријетко се дешава да машина да погрешне одговоре или да једноставно заћути, што нарушава аспект унутрашњег мира, знајући да се корисници интернета, млади посебно, често суочавају са проблемом анксиозности услед дисконектованости и немогућности приступа овој мрежи (Osgerby, 2004; Kelner, 2004; Radok, 2015). Како све више слободног времена проводе за дисплејима и мониторима својих технолошких справица (Atkinson, Barnett, Severe, 2016; Polly, Mims, Persichitte, 2012), погрешни одговори машине, изостанак одговора, дисконектованост и немогућност приступа мрежи, младима стварају нелагоду и неријетко доводе до протраћеног слободног времена.

3.1. Слободно вријеме младих

Наше истраживање се бави питањем да ли и на који начин дигиталне технологије утичу на слободно вријеме младих. Конкретније, шта мотивише младе да користе дигиталне технологије у своје слободно вријеме. Међутим, како би адекватно обрадили проблем у нашем фокусу сматрамо да је неопходно пружити оквирни увид у то како млади уопште проводе своје слободно вријеме. С тим у вези, навешћемо неколико примјера, односно представити резултате постојећих истраживања, како из Босне и Херцеговине, тако и из земаља окружења али и из свијета с циљем поређења начина провођења слободног времена.

Почињемо са истраживањем „Слободно вријеме младих: Социјалнопедагошке рефлексије“ (Pehlić, 2014) с циљем утврђивања квалитета структуре слободног

времена младих из БиХ. Занимљиво је да су испитаници, што се ометача у садржајном кориштењу слободног времена тиче, на прво мјесто ставили школу, што ће бити релевантно и за наше истраживање. Резултати овог истраживања показују да су спортске активности највише заступљене у слободном времену младих, што је, с друге стране, у супротности са нашим истраживањем. У одговорима на питања који је најпожељнији начин провођења слободног времена и који су приоритети у кориштењу слободног времена младих можемо уочити мањкавости квантитативног истраживања. Наиме, што се најпожељнијег начина кориштења слободног времена тиче, када идеално посматрају, млади су у овом истраживању предност дали друштву и пријатељима, затим излетима и путовањима, спорту, док су на посљедње мјесто ставили гледање телевизије. Што се приоритета у начину провођења слободног времена тиче, на првом мјесту је забава, затим слиједи спортске активности и дружење с породицом, док се на зачељу налази интернет. Млади изјављују да су им приоритети друштво и спортске активности док је интернет на посљедњем мјесту, али поставља се питање, када би ушли у дискусију са њима, да ли би интернет и даље био на посљедњем мјесту што се начина провођења слободног времена тиче? Другим ријечима, млади у анкетема, с једне стране заокружују одговоре у складу са жељама, а с друге стране у складу са друштвено пожељним одговорима. Слично је било и у нашем истраживању, на почетку разговора су изјављивали да је идеално слободно вријеме оно које је проведено у непосредном контакту са другарима. Међутим, како је дискусија одмицала признали су да највише времена проводе на интернету. Дакле, да се испитаницима у квантитативним истраживањима пружи прилика да дискутују о својим првобитним одговорима, питање је да ли би дошли до истих показатеља. С тим у вези, занимљиви су и одговори испитаника из овог истраживања на питање да ли сматрају да своје слободно вријеме проводе на прави начин. Мање од 18% је одговорило да слободно вријеме проводи у беспослици. Иако наше истраживање није било квантитативно, на основу изјава наших испитаника уочили смо да огромна већина сматра да своје слободно вријеме проводи на неадекватан начин, уз дигиталне технологије, на интернету и друштвеним мрежама. Опет можемо видјети мањкавости квантитативног истраживања. Поставља се питање

да ли би се повећао проценат испитаника који сматрају да своје слободно вријеме проводе у беспослици када би се ушло у расправу са њима а не само када би заокруживали одговоре у анкети? Занимљиви подаци, у контексту нашег истраживања, показују да око 45% испитаника сматра да им није важна сврха кориштења слободног времена, док је око 49% испитаника изјавило да им је то понекад битно. Даље, што се слабости квалитета кориштења слободног времена тиче, око 58% испитаника сматра да млади имају врло лоше навике кориштења слободног времена, док мање од 4% сматра да млади уопште немају лоших навика кориштења слободног времена, што се у извјесној мјери поклапа и са нашим истраживањем. Што се тиче питања да ли разумно кориштење слободног времена утиче на јачање самопоуздања и сигурности у самога себе и стимулише развијање креативности, око 29% сматра да оно утиче, али да им је повремено свеједно, док 5% младих сматра да оно нарушава њихово самопоуздање и чини их несигурним. Пехлићево истраживање такође указује на то да „...млади који у већој мјери показују склоност ка екстраверзији статистички значајно су склонији позитивнијем кориштењу слободног времена него млади који у мањој мјери показују склоност ка екстраверзији“ (Pehlić, 2014: 76). Поред тога, ово истраживање показује да „...млади који у већој мјери позитивно користе слободно вријеме показују статистички значајно већи степен оријентације ка алтруистичком животном стилу, сазнајном животном стилу, оријентацији на популарност и религијско традиционалном стилу него млади који у мањој мјери позитивно користе слободно вријеме“ (Pehlić, 2014: 86).

У наставку ћемо, поређења ради, пажњу обратити на истраживања из Србије. У истраживању „Обрасци понашања младих током слободног времена“ (Stepanović, Videnović, Plut, 2009) у оквиру пројекта „Свакодневица младих у Србији“ издвојени су следећи обрасци понашања: академски, образац оријентисан на спорт, образац окренут лакој забави, образац оријентисан на изласке и образац оријентисан на музику и компјутере. На основу резултата истраживања, ауторке су закључиле да су млади углавном окренути пасивнијим облицима провођења слободног времена. У раду „Исти или другачији: слободно време младих у Војводини и у свету“ (Петровић, Зотовић, 2010) наводи се да је најчешћа активност којом млади испуњавају слободно

вријеме слушање музике (90%), затим дружење (78,5%), изласци (74,5%) и гледање телевизије (64%). Најмање су заступљене креативне и стваралачке активности, рекреација, активности у културно умјетничким друштвима. Истиче се да компјутер користи 83,9% испитаника. Просјечан број сати проведених за компјутером износи приближно три сата. На питање о кориштењу интернета, добијен је податак да више од 85% испитаника користи интернет. Двије трећине испитаника овог истраживања изјавило је да је задовољно начином провођења слободног времена, што можемо довести у питање узевши у обзир да је опет ријеч о квантитативном истраживању. У раду „Животни стилови слободног времена младих у Србији“ (Грандић, Летић, 2009) наводи се да 47% средњошколаца слободно вријеме проводи у неструктурираном дружењу са вршњацима. Такође, средњошколци слободно вријеме радо и често проводе уз телевизор (45,8%), уз мобилни телефон (32,8%) или уз компјутер (28,6%). Што се начина провођења слободног времена и њихове учесталости тиче, најчешћа активност је слушање музике (78%), затим дружење (73%), па изласци (55%) и гледање ТВ програма (45%). У овом раду се истиче да млади сматрају да је најзначајнија препрека за квалитетно провођење слободног времена недостатак новца. Напослијетку, наведено је да је најучесталији облик културне потрошње гледање телевизије (95%), и то у просјеку од два до три сата дневно. У зборнику „Обичан дан: Истраживање дневне економије времена“ (Branković, 2009) представљени су резултати истраживања „Дневна економија времена житеља Србије“. У раду „Школа, медији и доколица у животу младих у Србији“ (Miletić, 2009) који се налази у овом зборнику, наводи се да медији у слободно вријеме младима „одузимају“ око пет сати дневно, односно медијима се мјесечно излажу више од 150 сати. Када се изложеност медијима разложила, установљено је да се током највећег дијела времена проведеног уз медије млади налазе пред компјутерским мониторима или телевизијским екранима, и то више од 65% у корист интернета и телевизије у односу на остале медије.

У Хрватској су занимљиви резултати истраживања који су представљени у раду „Истраживање потреба младих – слободно вријеме младих“ (Hanžek, Holenko, Kojađin, Kolesarić, Morić, 2013) у којем се наводи да је нешто више од трећине

младих (39%) који су учествовали у истраживању изразило задовољство провођењем слободног времена, док је такође око трећине (32%) исказала мишљење да нису ни задовољни ни незадовољни. Није било испитаника који су изјавили да нису задовољни провођењем слободног времена. Готово двије трећине испитаника (61,1%) је изјавило да често гледају телевизију. Трећина њих (33,4%) никад не чита књиге. Готово половина испитаника (47,7%) често спава или се излежава. Велики проценат испитаника (65,5%) је изјавио да често проводи вријеме на интернету. Можемо видјети да ови подаци не одступају значајније у односу на резултате истраживања из БиХ и Србије.

Што се истраживања из свијета тиче, навешћемо само неколико њих јер нам није циљ да радимо свеобухватну компарацију. У истраживању које је обухватило ученике и студенте старости од 19 до 21 године у школама и универзитетима у Сједињеним Америчким Државама (Williams, Crittenden, Кео, McCarty, 2012) установљено је да је чак 96% испитаника активно на друштвеним мрежама као што су Фејсбук или Твитер. Занимљиви су били одговори испитаника на питање зашто користе друштвене мреже. Могли су се чути коментари као што су: „Ја сам овисник о друштвеним мрежама“ и “Свако користи друштвене мреже“, што се у значајној мјери подударало са изјавама испитаника у истраживању за овај рад. Највећи број испитаника је себе окарактерисао као посматраче у „екосистему“ друштвених мрежа, док је најмањи број њих за себе рекао да су критички настројени. Дакле, више је пасивних него активних корисника друштвених мрежа. Занимљиви су и резултати истраживања „Лаптопи за дигитални животни стил“ (*Laptops for a Digital Lifestyle*) (McMahon, Pospisil, 2005) које је спороведено међу ученицима и студентима у Аустралији. У њему смо могли видјети резултате који указују да већина испитаника није толерантна на било који вид чекања (информација, пријатеља, предавања, професора...), што можемо препознати и код наших испитаника. Такође, могли смо уочити и изјаве типа: „Много сам мање под стресом уколико имам више слободног времена“ или „Могућност да радим више ствари одједном уз помоћ нових технологија и да сарађујем са колегама, на факултету или код куће, омогућило ми је више слободног времена“. Сличне тенденције смо препознали и код испитаника у

нашем истраживању. У још једном истраживању које је спроведено у Аустралији (Ng, 2012), наводи се да је чак 80% испитаника изјавило да интернет користе свакодневно у слободно вријеме. Такође, истраживање је показало да много више анкетираних користи преносиве компјутерске технологије, као што су лаптопи, него стоне рачунаре, што указује на мобилност и брзину нове генерације. У истраживању које је спроведено међу бруцошима у Јужноафричкој Републици (Thinyan, 2010) у коме се вршило поређење са неким претходним истраживањима из развијених земаља, дошло се до закључка да, не само да постоје разлике између искустава ученика у развијеним земљама и ученика у земљама у развоју, него искуства младих у вези са кориштењем дигиталних технологија нису хомогена ни унутар једне земље. То смо уочили и у нашем истраживању. Упркос разликама у приступу и кориштењу дигиталних технологија од стране младих, ова студија је показала да су мобилни телефони технологија коју млади скоро универзално користе.

Напослијетку, у контексту перцепције младих о слободном времену, навешћемо размишљања Абот-Чепменове и Робертсонове (Abbott-Chapman, Robertson, 2009) које расправљају о доколици младих у дигиталној ери истичући да млади проналазе своје физичке, психолошке и дигиталне просторе у којима слободно вријеме постаје „флуидни“ концепт. Промјењиви календар слободних активности, модних трендова и феномена „must-have“⁷ у дигиталном добу поприма различите облике за различите старосне групе како се млади крећу од породичне зависности до независности. Већина слободних активности, нарочито млађих тинејџера, како сугеришу исте ауторке (Abbott-Chapman, Robertson, 2009), одвија се у дому и у непосредној близини дома. Ово указује на то да, упркос процесу индивидуализације који се одвија у постмодерним глобализованим друштвима, већина младих је још увијек везана за дом и породицу. Док границе између породичног дома и непознате спољашњости, глобалног и локалног постају све нејасније и замагљеније, истраживања сугеришу да млади широм свијета и даље

⁷ „Must-have“ представља нешто што је неопходно имати или добити (Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/must-have>).

задржавају своје локалне културне, па чак и „племенске“ ставове и идентитете док „локални ја“ и „глобални ја“, према Закарију (Zachary, 2000), коегзистирају независно али међусобно повезани, кроз културолошко „мијешање кодова“, у чему су млади стручњаци. Простори за слободно вријеме за дигиталне становнике, према Абот-Чепмановој и Робертсоновој (Abbott-Chapman, Robertson, 2009), константно су повезани и углавном независни од контекста и мјеста. Непосредна комуникација са пријатељима и породицом спаја се са формалним односима у школи и на послу, тако да традиционална линеарна схватања која раздвајају слободно вријеме од обавеза имају све мање значаја.

4. Генерација „дигиталних урођеника“

Питајући се које су то јединствене граничне зоне између генерација, биолошки датум или формативни културни доживљај, затим да ли се генерацијско јединство рађа или се накнадно ствара, као и да ли су генерације емпиријске кохорте вршњака или духовна јединства неистовремено рођених, Куљић (Kuljić, 2009) се позива на Карла Манхајма који је рашчланио три аспекта генерације: генерацијски положај, генерацијске везе и генерацијско јединство. Манхајм тврди да се положај „...исказује у повезаности вршњака који су под утиском истих збивања у формативном периоду. Почива на постојању биолошког ритма, живота, смрти и старости“ (наведено према Куљић, 2009: 22). Међутим, иако исто годиште чини људе сродним, како Манхајм даље наводи, из биолошких структура се ипак не може извести друштвена бит генерације. Позивајући се Манхајма, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да генерацијске везе, иако почивају на биологији, у суштини нису биолошке. „Напротив, генерацијска веза јесте нарочити тип генерацијског положаја. Учвршћује га заједничка погођеност истим збивањима унутар једног доба“ (Kuljić, 2009: 22). Исти аутор цитира Манхајма који под генерацијом подразумева заједничку припадност једној старосној групи у историјски дисконтинуираном временском периоду, и у склопу заједничке практичне погођености судбинским историјским склоповима и збивањима који стварају заједничке и међусобно повезане обрасце оријентисања и дјеловања. Дакле, припаднике једне генерације не вежу само биолошки аспекти (године рођења) него и паралелно учешће у истом сегменту колективног збивања, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), односно, генерацијско јединство „...настаје из осећања заједничке припадности једној новој групи или из снажног поистовећивања с њом“ (Kuljić, 2009: 22). Појам генерација, смјештен у етимолошке асоцијације, има у основи тројако значење: „...демографско, где је у средишту старосна структура становништва“, затим „...генеалогско, које се односи на сродство и породицу“, и „...културно-социолошко, које се тиче нових културних и политичких вредности“ (Kuljić, 2009: 12). Међутим, због дигиталног јазавременско појављивање неких типова генерација није исто у свим друштвима. Да би били припадници исте генерације, морају имати заједничка увјерења и проживљена

заједничка животна искуства, у нашем случају заједничка увјерења и проживљена искуства у вези са новим, дигиталним информационо-комуникационим технологијама. Иако у Републици Српској постоји заостатак, прије свега када је ријеч о друштвено-економском и технолошком прогресу, ефекти глобализације су у значајној мјери поништили те заостатке и приближили РС „глобалној матрици“.

Још једном се позивамо на рад „Слободно вријеме *digital natives* генерације“ (Bubonjić, 2014), у коме су наведене теоријске премисе феномена генерације „дигиталних урођеника“. Иако је било више покушаја класификације генерација које су обиљежиле 20. вијек, као и нови миленијум, слједећа се сматра релативно најприхватљивијом:

- „изгубљена генерација“, такође позната и као „генерација 1914“ (особе које су се бориле у Првом свјетском рату);
- „међуратна генерација“ (особе рођене крајем 19. и почетком 20. вијека које су 1920-их биле у зрелим годинама);
- „генерација великана“ (рођени у другој и трећој деценији 20. вијека, савременици Велике економске кризе и ветерани Другог свјетског рата);
- „тиха генерација“ (особе рођене за вријеме Велике економске кризе 1930-их година, били су премлади да учествују у Другом свјетском рату) – прве четири генерације имају још и заједничко име – „градитељи“, односи се на особе рођене прије 1946. године;
- „baby boom генерација“ (особе рођене у периоду од краја Другог свјетског рата па до средине 60-их година 20. вијека, носиоци социјалних промјена као што су полна једнакост, расна једнакост и еколошка свијест);
- „генерација X“, такође познати и као „тринаеста генерација“ и „baby busters“ (рођени након „baby boom“ периода, од средине 60-их па до краја 70-их, прва генерација која је имала општи приступ телевизији током одрастања);
- „генерација Y“, позната и као „миленијумска генерација“ и „нет генерација“ (особе рођене у периоду од почетка 80-их година па до половине 90-их, одликује их познавање и раширена употреба медија, дигиталних технологија и информација);

- „генерација Z“, позната и као „digital natives“ и „iGen“ (рођени у другој половини 90-их па до краја прве деценије 21. вијека, прва генерација која је рођена у ери масовне интернет комуникације) (McCrindle Research Study, 2006).

Такође, особе рођене у периоду од почетка 80-их па до краја 90-их година 20. вијека називају се још и „генерацијом M“ (Cvetkovic, Lackie, 2009) што значи да су мобилни, мултифункционални, користе мултимедије, у суштини, њихове карактеристике су обиљежене словом m. Они користе све предности које пружају средства за комуникацију.

Особе које припадају генерацији „digital natives“ рођене су кад су дигиталне технологије већ постојале. Они су рођени у периоду од друге половине 1990-их па до краја прве деценије 21. вијека – прва генерација која је рођена у ери масовне интернет комуникације (McCrindle Research Study, 2006). Најмање трећину свог времена током дана проводе испред телевизора, компјутера, користећи интернет и мобилне телефоне (Rideout, Roberts, Foehr, 2005). Можемо навести и подјелу на *B.G.* и *A.G.* генерације (*before Google* и *after Google*), односно на генерације рођене прије 1997. године, када је настао Гугл, и генерације рођене послје. Овој генерацији су компјутери, интернет и мобилни телефони дати рођењем и они су уз њих одрастали не знајући за другачији свијет, свијет у коме нису постојале технолошке справице, разни софтвери, комјутерске игрице и слично. То је „генерацијски положај“ који наводи Манхајм, повезаност вршњака који су под утиском истих збивања у формативном периоду (наведено према Kuljić, 2007). Они су истинска дјеца „дигиталних колонија“. Њихово заједничко искуство не познаје свијет без интернета. Професор Вим Вен (Wim Veen), са холандског универзитета Делфт, изучава нове концепте учења и промјене педагошких метода под утицајима нових информационих технологија. Он је нову генерацију, која учи од најранијих дана како да савлада дигиталне технологије, описао као *Homo Zappiens*, генерацију која је одрасла користећи мултифункционалне технолошке справе од најранијег дјетињства (Veen and Vrakking, 2006).

Иначе, творцем појма „digital natives“ сматра се писац и дизајнер софтвера за учење, Марк Пренски (Prensky, 2001). Он је у стручном часопису „On the Horizon“ објавио рад под насловом „Digital Natives, Digital Immigrants“ у коме објашњава социјални контекст и околности у којима одрастају нове генерације. Његов рад се највише базира на промјени начина учења студената и ученика, интеракције у настави, односа са предавачима и цјелокупног система образовања. Тако је извукао паралелу између нове генерације, дигиталних урођеника, и старијих генерација, дигиталних имиграната. Првима су дигиталне технологије природне, урођене, насупрот дигиталним имигрантима, који се морају сналазити и адаптирати новом, дигиталном окружењу. Њемачки социолози Бонзак (Bohnsack) и Шефер (Schaeffer) наводе да се старији теже привикавају рачунару због стечених навика и снаге претходног искуства. Док младе не спутава раније недигитално механичко искуство, код старијих је присутан извјетсан страх од рачунара. Старијима се нова технологија мора растумачити јер због „крутости“ сопственог циљно-рационалног приступа не разумију нови дигитални искуствени простор као што то чине млади (наведено према Кулјић, 2009). Пренски (Prensky, 2001) тврди да се дигитални имигранти не могу у потпуности уклопити у ново окружење. Они још увијек интернет користе као секундарни извор информација, ишчитавају упутства и приручнике за програме умјесто да уче користећи их, штампају електронску пошту, штампају текстове у електронској верзији да би их читали, зову телефоном да би обавијестили да су послали електронску пошту. Бонзак и Шефер истичу да

„...старијима недостаје хабитуална спона са светом медијско-техничких ствари. Они на неки начин не користе технологије као што се *native speaker* служи матерњим језиком, него као неко ко је учио језик тек као *second language*, као што одрасли уче страни језик“ (наведено према Кулјић, 2009: 141).

С друге стране, „дигитални урођеници“ примају и апсорбују информације веома брзо, обављају више послова одједном, ако морају, радије читају електронске књиге него „стварне“, преферирају визуелне ефекте и графику више него текст, најбоље функционишу када су „умрежени“, умјесто „озбиљног“ учења више воле мисаоне

игрице... Проблем настаје када дигитални имигранти, говорећи „застарјели“ језик, језик из „пра-дигиталне ере“, покушавају да уче нове генерације које говоре потпуно новим, „дигиталним језиком“. Дигитални домороци на учионице гледају као на „дисконектоване институције“, више-мање неважне у њиховом животу. Како је професор Вим Вен истакао, нове генерације су дигиталне, док су школе аналогне (Veen, Vrakking, 2006). Тешко да се дигитални домороци могу навићи да уче на стари начин зато што су им мождане функције прилагођене новом начину размишљања, под утицајем мултитаскинга, како медијског, тако и социјалног уопште. Често долази до неспоразума, незаинтересованости и неразумијевања. Старије генерације су училе полако, корак по корак, озбиљно и претпостављају да исте методе учења дјелују на данашње студенте. Они не вјерују да млађе генерације могу успјешно савладати градиво уз ТВ, музику, компјутерске игрице из разлога зато што они то не могу. Начин размишљања млађих генерација различит је у односу на старије генерације, а све као резултат различитих искустава и начина на који су одрастали. Куљић (Kuljić, 2009) истиче да се старији разликују од младих по томе што имају дистанцу према новој технологији коју осјећају као странца и као средство за рад, док, с друге стране, млади имају осјећај блискости и повјерења у технологију и посматрају је као игру.

Пренски (Prensky, 2001) иде даље и, позивајући се на истраживања неуробиолога и истраживача дјечијег менталног здравља истиче да се мозак младе особе која је константно изложена утицајима видео игрица, телевизора, мобилних телефона, односно „дигиталног инпута“, дословно физички мијења. Мозак је прилично пластичан, како наводи Пренски (Prensky, 2001). Константно се мијења и реорганизује на основу инпута које прима. Овај феномен се зове неуропластичност. Особе које одрастају у различитим културама, нагласак се ставља на „дигиталну културу“, не само да размишљају о различитим стварима него размишљају и на другачији начин. Околина и култура у којој људи одрастају утиче и одређује већину њихових мисаоних процеса. Међутим, мозак и начин размишљања не мијењају се преко ноћи, они се не мијењају случајно, лако или самовољно. Непрекидан утицај на дјецу и адолесценте који производе компјутерске игрице прилагођавају и програмирају њихове мозгове на брзину, интерактивност и мултифункционалност

(Prensky, 2001). Све у свему, неуробиолози и психолози се слажу у томе да се мозак и начин размишљања могу мијењати услијед утицаја инпута из околине.

Међутим, не слажу се сви са ставовима које заступа Пренски. Џејми Мекензи (McKenzie, 2007) сматра да његово мишљење о дигиталном окружењу и новим генерацијама као носиоцима дигиталне будућности док старије генерације сматра безвриједним, представља један прост и надасве неозбиљан приступ проблему кога се дотиче у свом тексту. Мекензи критикује Пренског да једино рјешење које нуди јесте учење путем видео игрица којим би се достигла „дигитална Нирвана“ и на тај начин замијенила досадашња форма учења коју Пренски сматра застарјелом. Промишљајући о томе да ли млади досадашњу форму учења заиста сматрају застарјелом, у емпиријском дијелу дисертације обратили смо пажњу и на проблем односа младих према аналогним и дигиталним технологијама, о чему ће више ријечи бити у наставку дисертације. Мекензи такође замјера Пренском што занемарује и дословно омаловажава старију генерацију иако је изњедрила серију врних стручњака, чак и на пољу за које Пренски сматра да припада искључиво новим генерацијама – дигиталним технологијама и комуникацијама. Напоследњу, Мекензи Пренског назива „лажним пророком новог дигиталног поретка“, приговарајући му тенденциозно фаворизовање дигиталних урођеника на уштрб дигиталних имиграната (McKenzie, 2007). У више извјештаја (САД, Западна Европа) истичу се утицаји дигиталних технологија на дјецу и адолесценте. Студија Центра за образовно истраживање и иновације (*Centre for Educational Research and Innovation – CERI*) при Организацији за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*) под насловом „New Millennium Learners: Initial findings on the effects of digital technologies on school-age learners“ која је објављена 2008. године указује на утицај технологије на ученике. У њој се истиче да све већи проценат омладине одраста у друштвима у којима су им интернет конекција, мобилни телефони и видео игрице на дохват руке. Иако многи аналитичари истичу да забринутост због ове чињенице није основана зато што није први пут у историји да се нова технологија веома брзо адаптирала и постала саставни дио живота, у вези са дигиталном технологијом јавља се нови моменат: измијењени су, не само брзина

којом људи долазе до информација и управљају њима, него и како их евентуално претварају у знање (OECD, 2008). Према извјештају Програма за међународно оцјењивање студената (*The Programme for International Student Assessment – PISA*) за 2006. годину, 86% петнаестогодишњака користе компјутер код куће (OECD, 2007). У прегледу „Age, Ethnicity and Socioeconomic Patterns in Early Computer Use“ који су приредили професори са Џорџтаун универзитета, наводи се податак да данашња дјеца у родитељском крилу почињу користити компјутере у доби од двије и по године док само годину дана касније могу самостално користити компјутере (Calvert, Rideout, Woolard, Barr, Strouse, 2004). Не само да дјеца имају неограничен приступ дигиталним технологијама, него их и користе у огромним количинама, тако да, према једном извјештају у стручном часопису „Pediatrics“, 27% дјеце узраста од пет до шест година користе компјутере у просјеку 50 минута на дан, 82% дјеце узраста од три до четири године самостално укључују телевизор и пуштају DVD (Vandewater, Rideout, Wartella, Huang, Lee, Shim 2007). Кључно питање у вези са овим проблемом јесте како компјутери утичу на вјештине учења, спознају, вјештине неопходне за закључивање, рјешавање проблема, читање и креативност. Када је ријеч о утицају интернета на когнитивне способности дјеце и општи развој, доказано је да се дјеца сјећају шта су научила на компјутеру, посебно ако су били награђени (Bracken, Lombard, 2004). Дигиталне технологије садрже карактеристике које пружају могућности за увећање когнитивних способности. Њихово вишегодишње коришћење доводи се у везу са утицајима на вјештине памћења, пажњу, извршне функције, језик, размишљање... повећавајући способности дјеце да савладају и управљају тродимензионалним приказима, затим увећавајући способности памћења, омогућавају обављање више задатака одједном, повећавају количник интелигенције (OECD, 2008). Позитивни или негативни, ефекти које производе дигиталне технологије без сумње утичу на младе особе.

4.1. Генерацијско позиционирање „дигиталних урођеника“

Генерација која је у посљедње вријеме у значајној мјери експлоатисана у контексту теорије, медија и садржаја популарне, али и потрошачке културе, јесте

управо генерација „дигиталних урођеника“. Наводећи често спомињану тезу да медији утичу на размишљање и живот младих у њиховим друштвеним сферама, Енди Радок (Radok, 2015) истиче потенцијално оправдане разлоге за истраживање међуодноса младих и медија. Наиме, он каже да, посматрајући како се млади приказују у медијима, можемо сазнати много о ставовима и страховима јавности који су дефинисали одређене историјске тренутке, односно може нам много рећи о томе како медији креирају друштвену стварност, што представља основу за утврђивање политичког утицаја медија. Такође, истиче да начин на који млади користе медије у свакодневним приликама може представљати важно мјерило дубине социјалне инклузије. Напоследњу, тврди да студије о поткултурама младих показују да они већ дуго користе медијске ресурсе како би саопштили политичке ставове и изразили своје идентитете (Radok, 2015) што може представљати релевантан основ за проучавање активности младих, како у „реалном“ животу, тако и у виртуелној сфери, наравно уколико их третирамо као одвојене аспекте. Што се термилошког аспекта тиче, постоји више одредница које упућују, у принципу, на исту генерацију која је рођена у ери дигиталних технологија, као што су *The Millennials*, *Net generation*, *iGeneration*, *Digital Natives* и сл. Међутим, постоје различита тумачења и квалификације, као и генерацијска позиционирања, што нас, у извјесном смислу, доводи у термилошку недоумицу зато што се праве подјеле у оквиру једне генерације; затим кључне карактеристике се преклапају са другим генерацијама; такође поставља се и питање универзалности. Поред тога, наведена генерација егзистира у специфичним друштвеним, културним, економским и политичким околностима карактеристичним за 21. вијек које их значајно одређују и генерацијски позиционирају. С тим у вези, данашњи млади су савременици тзв. *Hook-up* културе⁸,

⁸ *Hook-up* (повезивање) у суштини није нов термин. Иако га медији нису почели користити до почетка 21. вијека, постоје индикације да је термин *Hook-up* вјероватно кориштен од стране америчких студената чак од половине осамдесетих година 20. вијека. Међутим, *Hook-up* је сленг и он је по дефиницији неформалан и нестандардан језик подложен произвољним промјенама, тако да постоји извјесна конфузија и неслагање у вези са значењем тог појма (Vogle, 2008). *Hook-up* је термин који обично подразумијева успутни секс изван граница озбиљне романтичне везе. Иако не постоји консензус о дефиницији термина *Hook-up*, он минимално подразумијева неки облик сексуалног контакта а максимално подразумијева пуни сексуални однос (Helm, 2016).

затим, егзистирају у *DIY porn* виртуелној култури⁹ и припадају *NEET* генерацији¹⁰. У суштини, кључни аспект у нормативном позиционирању ове генерације јесте чињеница да су они рођени у ери када су дигиталне технологије већ постојале. Они не знају за други свијет у коме не постоји интернет, паметни телефони, виртуелне друштвене мреже. Међутим, сама чињеница да су рођени у том периоду, дакле, уколико у обзир узмемо само биолошки аспект, не сврстава их директно у припаднике те генерације. Широм Африке, на примјер, живе многобројни млади који биолошки припадају овој генерацији али политички, културолошки и искуствено не. С тим у вези, Куљић наводи да генерацијски положај „...настаје на темељу сличне раслојености доживљаја (...) Припадати генерацији значи суделовати у истим збивањима, реалним и исконструисаним“ (Куљић, 2009: 5). Упркос технолошком напретку, тешко је претпоставити да сви млади у појединим дијеловима нпр. Чада, Сомалије, Јужног Судана или Централноафричке Републике судјелују у истим збивањима, била она реална или исконструисана, као и млади у развијенијим земљама. Можемо се питати да ли уопште знају шта је Фејсбук или Твитер? Да ли постављају коментаре на Фејсбук? Да ли „твитују“? Користе ли Снепчет? Знају ли шта одређени емотикони значе? Да ли су, уз претпоставку да су сагласни, поставили иједан твит са хештегом *Je Suis Charlie*¹¹? Могу ли припадати истој генерацији узевши у обзир да су рођени у свијету који у значајној мјери не познаје интернет?

⁹ Као најзначајнији аспект „демократизације порнографије“, *DIY porn* (Do It Yourself – уради сам) представља дио *altporn* покрета у коме су све норме поприлично флуидне и нејасне. За разлику од „традиционалне порнографије“, *DIY* покрет је алтернативан и представља порнографски садржај креиран од стране корисника и фокусиран је на реалнију представу секса за разлику од професионалних порнографских филмова. Такође, овај покрет је изњедрио нову врсту креатора порнографског садржаја – аматера креатора-учесника са фокусом на ново значење самоизражавања (Fazzino, 2013).

¹⁰ *NEETs* (Not in Employment, Education or Training – младе особе које нису запослене, не едукују се и нису укључене у процес обучавања) – акроним који је први пут употребљен од стране британске владе почетком 21. вијека, али је проширен и на остале земље свијета, прије свих на земље Далеког истока – Јапан, Јужну Кореју и Тајван (Goodman, Imoto, Toivonen, 2012).

¹¹ Слоган који се појавио на Твитеру након терористичког напада на редакцију француског сатиричног часописа *Charlie Hebdo* у јануару 2015. године.

Занимљиви су резултати истраживања о кориштењу дигиталних информационих технологија међу студентима у Јужној Африци (Brown, Czerniewicz, 2010) у коме се наводи да само мали проценат ученика задовољава критеријуме „дигиталних урођеника“ како их је дефинисао Пренски: припадају миленијумској генерацији; одрасли су са дигиталним технологијама; знања и вјештине кориштења дигиталних технологија стекли су неформално, или сами или помоћу породице и пријатеља. Поред тога, у овом истраживању су уочени студенти који одговарају карактеристикама „дигиталних урођеника“ али су старији. Они би потпали под „дигиталне имигранте“ према класификацији Пренског јер су рођени прије дигиталне ере али према карактеристикама употребе дигиталних технологија одговарају генерацији „дигиталних урођеника“.

За одређивање генерације, према Куљићу, важна је и историјска свијест, по чему се генерација разликује од кохорти¹² у демографији.

„Док је година рођења важна за кохорте, за генерацију је важније идејно јединство (...) Генерацијски односи су тачка споја друштвеног и појединачног развоја, а генерације се не разврставају толико по годинама, већ више с обзиром на карактеристично виђење животне перспективе“ (Куљић, 2009: 5).

Да ли генерацију „дигиталних урођеника“ можемо посматрати на универзалан начин као јединствену? Да ли млади широм свијета, који биолошки номинално припадају генерацији „дигиталних урођеника“, дијеле исто виђење животне перспективе, наравно, не на исти начин, него уз претпоставку да су им познате све тенденције које су обиљежје ове генерације? Куљић (Куљић, 2009) истиче да се генерације упадљивије диференцирају посредством једног централног драматичног догађаја или прекретничког искуства у младости. Иначе, уколико као централни драматични догађај узмемо рат, неопходно је нагласити да сукоб у Босни и Херцеговини није захватио генерацију „дигиталних урођеника“ у РС зато што су рођени послје рата. Рат је захватио њихове родитеље који ипак својим траумама посредно утичу на

¹² Скуп лица истог узраста повезаних међусобно у односу на неки одређени догађај, као што је рођење или брак (Centar za demografska istraživanja, 1971).

„дигиталне урођенике“. То се најбоље рефлектује у ставовима о политици као и у ставовима о узроцима и посљедицама рата у БиХ у којима „дигитални урођеници“ не одступају значајније од ставова својих родитеља, иако нису проживјели ратна страдања¹³. Узевши у обзир да ратове и револуције нису проживјели, бар што се „дигиталних урођеника“ на западу тиче, али и у РС, можемо ли онда интернет, односно друштвене импликације истог, третирати као прекретничко искуство? Да би се генерацијски ефекат формирао, Куљић (Кулjić, 2009) истиче да збивања морају бити снажна и сабијена у времену а не развучена. Да ли су „збивања на интернету“ довољно снажна и сабијена, или су развучена? Узевши у обзир карактеристике интернета, између осталих нелинеарну комуникацију, децентрализованост и интерактивност, та збивања тешко да можемо третирати као сабијена, него више као непостојана и развучена. Куљић такође наводи да се „...генерација формира само у односу према другим генерацијама“ (Кулjić, 2009: 5). Узевши у обзир да су, на нашем примјеру младих у извјесним предјелима Африке, на сцени архаични, „фосилизовани“ односи у генерацијском позиционирању (Amadiume, 1997), у смислу да не постоје различите перспективе, самим тим ни различите генерације у културолошком и политичком смислу, јер, како Куљић каже, само се „накнадним поређењем са претходним може дефинисати профил савремене генерације“ (Кулjić, 2009: 5) и генерација постоји „...само онда када их има више, као облик смене различитог у времену“ (Кулjić, 2009: 24), долазимо до закључка да не можемо све младе рођене у ери генерације „дигиталних урођеника“ сврстати у ову генерацију. То имплицитно наводи и Куљић (Кулjić, 2009) који, позивајући се на Манхјама, који каже да „генерацијски положај почива на паралелном учешћу у истом сегменту колективног збивања“, истиче да, колико год парадоксално звучало, уколико вршњаци не дијеле иста искуства није ријеч о истој генерацији „...јер су им доживљаји раслојени на различит начин“ (наведено према Кулjić, 2009: 24). Ипак, већина младих, како у Републици Српској, која је у фокусу нашег истраживања, тако

¹³ Иако су разговори о политици ријетки, резултати Студије о младима у БиХ показују да се само 12,7% младих не слаже са својим родитељима у вези са политичким ставовима (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Mirašćija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2014).

и широм свијета, припада овој генерацији, односно особама рођеним између 17. и 25 године, које се, према Куљићу (Kuljić, 2009), налазе у импресивној фази која се везује са категоријалним догађајем омогућавајући појединцу да се постепено уклапа у генерацију.

Да би се уочила јасна дистинкција између нпр. генерације „дигиталних урођеника“ и њихових родитеља, потребно је постојање међуодноса породичног континуитета (отац-син) и различите перцепције о улози нових технологија, као значајне карактеристике, у свакодневном животу. С тим у вези, напетости између генерација, према Куљићу (Kuljić, 2009), поред друштвено-економских ресурса и положаја, истичу и из различитих слојева искустава који намећу другачије виђење свијета. Куљић иначе наводи да је генерација

„...нарочита комбинација биологије (доби) и културе (вредности). Без узимања у обзир физичко-биолошких својстава старих и младих, не може се разумети генерацијско понашање. Уз то, старосне групе се разликују и по проживљеном искуству“ (Kuljić, 2009: 6).

Куљић још наводи да сврставање у генерацију „...задовољава мање или више снажне нарочите потребе појединца за друштвеном оријентацијом, временским смештајем и колективним везама са вршњацима, али и за културним и политичким самоописом“ (Kuljić, 2009: 8).

Истраживања показују да слично искуство, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), намеће сличну генерацијску структуру опажања, свијести и сјећања. Другим ријечима, већа је вјероватноћа да ће особе које су проживјеле слично искуство имати и сличну перцепцију, односно тумачење тог искуства. Млади који су одрастали у окружењу паметних телефона и разних „гецета“ требали би имати сличан поглед, како на окружење и околности у коме постоје те справице, тако и на живот уопште, јер генерацијски преломна искуства морају бити „...проживљена да би се створила заједница сећања“ (Kuljić, 2009: 44). Као потенцијално релевантан критеријум за генерацијско разликовање њемачки социолог Норберт Елијас (Norbert Elias) наводи помицање прага нелагодности. Временом, мијењао се стандард друштвено захтијеваног и забрањеног помјерајући праг друштвено створеног незадовољства и

страха. Промјене стила живота су се огледале у промјенама табуа и друштвених забрана (наведено према Кулјић, 2009). Не можемо а да не примијетимо да се прагстида „дигиталних урођеника“ у виртуелној сфери помјерио до тих граница да им уопште не представља нелагоду уколико постављају „шкакљиве“ фотографије и ласцивне коментаре на виртуелним друштвеним мрежама креирајући на тај начин нови образац понашања који се „...шири из одређеног средишта и постепено прожима читаво друштво“ (Кулјић, 2009: 113).

Иначе, Манхајм истиче да тек око седамнаесте године живота „...постаје могуће преиспитивање властитог Ја, тек тада млади улазе у садашњицу. У том добу чак и незнатне промене омладина проживљава као нове и релевантне“ (наведено према Кулјић, 2009: 24). Такође, између 17. и 25. године живота, како наводи Куљић (Кулјић, 2009), формирају се политичке и друштвене вриједности. Особе у овом узрасту одговарају генерацији „дигиталних урођеника“, бар дијелом. Такође, овај узраст се поклапа и са генерацијом које је у фокусу нашег истраживања, рођених од 1998. до 2001. године, односно од шеснаестогодишњака до деветнаестогодишњака. Куљић даље истиче да је степен генерацијске напетости увијек „...историјски условљен и развија се у оквирима заједничког проживљавања одређеног доба“ (Кулјић, 2009: 24). Али, како наводи, не и сваког доба. „Генерација се јавља тек онда када реални друштвени и идејни садржаји створе спону између појединаца у процесу стварања новог“ (Кулјић, 2009: 25). Генерацијска веза се ствара на другачијим начелима од веза заједнице или класних група, како истиче Манхајм. Та веза се ствара „...унутар субјективне обраде заједнички доживљених збивања“ (наведено према Кулјић, 2009: 25).

Генерацијске сродности, према Куљићевој интерпретацији њемачког социолога и историчара Вилхелма Дилтаја (Wilhelm Dilthey), „почивају на колективно проживљеном времену“, при чему није неопходно да сви чланови једне старосне кохорте „...на сличан начин опажају исте ситуације и на њих реагују истовјетно“ (Кулјић, 2009: 25), што је примјетно и код припадника генерације „дигиталних урођеника“. Међутим, у ери дигиталних технологија и виртуелне умрежености „колективно проживљено вријеме“ добија нову димензију. Док су

претходне генерације мање-више морале непосредно учествовати и проживљавати догађаје, нове, „виртуелне генерације“ не морају чак ни из свог дома изаћи да би партиципирани у колективном проживљавању времена. Њихова искуства су у значајној мјери виртуелна искуства која дијеле путем виртуелних друштвених мрежа. Узевши у обзир да у средишту генерацијског приступа није појединац „...него нарочита група која се формира на темељу заједничког проживљавања и која је кадра да донесе нешто ново“ (Kuljić, 2009: 25), можемо се запитати у којој мјери је проживљени доживљај генерације „дигиталних урођеника“ заједнички уколико свако сједи сам код куће испред дисплеја свог паметног телефона? Можемо ли посредовано проживљавање неког догађаја путем виртуелних мрежа уопште сматрати заједничким? Наравно, уколико само посредно проживљавање не сматрамо заједничким искуством. Елен Хелспер (Ellen Helsper), са Лондонске школе економије и политичких наука, и Ребека Ејнен (Rebecca Eynon), са Института за интернет Универзитета у Оксфорду, у свом чланку „Digital natives: where is the evidence?“ („Дигитални урођеници: гдје је доказ?“) доводе у сумњу концепт генерације „дигиталних урођеника“ заснован само на генерацијским разликама. Оно што је важно у контексту нашег промишљања о генерацијској стратификацији јесте што су ове ауторке јасно раздвојиле „чинити“ од „бити“, односно активности на интернету које упућују на припадност генерацији „дигиталних урођеника“ од самог припадања тој генерацији. Установиле су да не постоје непремостиве разлике у генерацијском позиционирању припадника генерације „дигиталних урођеника“ у односу на припаднике генерације „дигиталних имиграната“ само на основу тога када су рођени. Противе се концепту генерацијског позиционирања који намеће став да „нет генерација“ подржава перцепцију данашњег друштва као новог доба које се фундаментално разликује од претходног периода и раскида све везе с њим, док је технологија кључни покретач ових промјена. Заступају тезу континуитета, односно став да је савремено друштво наставак прошлости, док је технологија, иако веома значајна, само један од фактора који детерминишу наше животе. Напоследатку, саматрају да су ширина употребе нових технологија, искуство, самоефективност и едукација важнији од године рођења за позиционирање генерације „дигиталних

урођеника“ (Helsper, Eunon, 2009). На основу ових тврдњи, временски период у који можемо позиционирати припаднике ове генерације се значајно шири зато што постоје старије особе које дијеле вриједности и искуства припадника млађе генерације.

Иако није пресудан, аспект годишта не можемо занемарити. Не могу истој генерацији припадати и деда и унук, упркос свему, наравно уз претпоставку да су активни корисници дигиталних технологија и да технологија приближно исто детерминише њихове животе. Ипак су дедина проживљени догађаји садржајнији, бар квантитативно, и значајно утичу на његову свијест. Старосне групе у истом временском добу се разликују и по начину кориштења технике, а не само генерацијски по различитом кључном техничком искуству насталом у формативним годинама, како истиче Куљић (Kuljić, 2009). Такође, узевши у обзир да генерацију веже једна специфична врста времена, „...заједничка просечна удаљеност од смрти“ (Kuljić, 2009: 27), деду и унука, упркос ставовима извјесних аутора, као што су аустралијски социолог Енди Бенет (Bennett, 2007), који истиче да се појам младости више не доводи у везу директно са годинама и да се данас многе карактеристике младих могу примјетити у знатно ширим старосним групама, ипак не можемо сврстати у исту генерацију.

Појединац се не може кретати унутар генерације, као што не може ни мијењати генерацију. „Не може се напустити генерација, појединац је њен део, где год био, желео то или не“ (Kuljić, 2009: 26). Констатација да је појединац дио генерације гдје год био, добија посебну конотацију у ери дигиталних технологија и „on line“ умрежености, узевши у обзир да је у виртуелно умреженом свијету појединцу неупоредиво лакше размјењивати искуства са осталим припадницима генерације у односу на претходни период. Такође, неупоредиво је теже и избјећи исти тај контакт у ситуацији свеприсутности информационо-комуникационих технологија у његовом окружењу. Генерације су везане

„...истим кључним догађајем који их је задесио и обликовао у сличним формативним годинама. Поменути догађаји формирају их на сличан начин, па

их чак нагоне да тумаче и будућа збивања на сличан начин, јер им је због последица поменутог стожерног догађаја искуство слично“ (Кулјић, 2009: 26).

Специфична карактеристика генерације „дигиталних урођеника“, за разлику од већине претходних генерација, јесте та што их њихов „стожерни догађај“, интернет, није задесио, него им је дат рођењем. Наравно, уколико сам интернет прихватимо као кључну карактеристику која их одређује. Уколико не, уколико их неки други догађај кључно детерминише, можемо ли их онда уопште позиционирати у генерацију „дигиталних урођеника“? Такође, узевши у обзир да не проживљавају сви исти догађај на исти начин, како наводи Куљић, односно да се код истовремено рођених кохорти фазе животног ритма не подударују јер „...унутар исте генерације постоје снажни идејни разлази“ (Кулјић, 2009: 28), поставља се питање можемо ли генерацију „дигиталних урођеника“ посматрати на јединствен начин?

У литератури можемо пронаћи терминолошка вишезначја која на извјестан начин рашчлањују генерацију „дигиталних урођеника“ и релативизују њен генерацијски положај у односу на неки други кључни формативни догађај или карактеристику. Тако имамо, нпр. „генерацију Фејсбук“ (Leistert, Röhle, 2011) или „Покемон генерацију“ (Allison, 2013), које у суштини припадају генерацији „дигиталних урођеника“ али са специфичним преференцијама (посебна наклоност ка виртуелној друштвеној мрежи Фејсбук или ка мултимедијалном феномену Покемон). Међутим, како се трендови у новом, дигиталном добу мијењају у складу са карактеристикама генерације која је савременик нових технологија, а то су нелинеарност, брзина, децентрализованост и слично, тренутна наклоност извјесним „on line“ платформама се не може узети као преломни догађај, односно карактеристика, који пресудно утиче на формирање генерације. Код генерације се, иначе, не мора уважавати физичка блискост „...јер се заједничко искуство формира и код појединаца који нису у просторном погледу одвећ расути“ (Кулјић, 2009: 26). Узевши у обзир да су нове информационе технологије поништиле границе времена и простора, „дигитални урођеници“ дијеле ванпросторно заједничко виртуелно искуство.

4.2. Историјски карактер генерације „дигиталних урођеника“

Што се историјског карактера генерација тиче, Куљић наводи да исти не зависи само од дубине промјена којима се тежи, него и од њиховог садржаја. Истиче да „...од карактера промена зависи измена генерацијског склопа или заостравање сукоба између генерација“ (Куљић, 2009: 29). Све генерације траже нешто ново, јер „...генерацијско искуство је прожето по правилу новим смислом“ (Куљић, 2009: 30), док њихове вриједности, према истом аутору, настају дијелом и као реакција на постојеће вриједности старијих. Истинска генерација, како наводи Куљић (Куљић, 2009), није конзервативна ни носталгична, нити помиње добра стара времена. Ипак, генерација може живјети и у лажној свијести да доноси нешто ново, што нас доводи до констатације да генерацијска свијест младежи није нужно авангардна. Куљић истиче да она није сама по себи прометејска.

„Она је израз нарочите засићености претходним, чији подстицај стиже из тежњи и потреба младежи и особеног незадовољства (...) постојећим стањем у ком се на замршен и често утопијски начин исказују визије будућег“ (Куљић, 2009: 31).

С тим у вези, не можемо занемарити утопијски поглед на свијет пионира интернета, који су, иначе, углавном припадали генерацији „икс“, односно особама рођеним шездесетих година 20. вијека, као што је Џулијан Дибел (Julian Dibbell), али и „baby boom“ генерацији, међу којима се истичу Џон Пери Барлоу (John Perry Barlow) и Марк Пренски (Marc Prensky). Живјели су у убјеђењу да настаје

„...нови свијет, нови поредак у коме ће људи живјети у миру, по сопственим правилима, ослобођени стега друштвеног угњетавања и државног мијешања. Сајберсвијет, који је узимао све већи замах, супростављао се ауторитету државне власти и водио свијет у нови, посттериторијални систем“ (Вубоњић, 2009: 130).

Међутим, иако је, из данашње перспективе, ова идеја о самоуправљању виртуелног свијета увелико дискредитована, можемо се запитати да ли генерација „дигиталних урођеника“, односно особе које су рођене након те „утопијске интернет револуције“, имплицитно живе ослобођене свих стега у посттериторијалном свијету? Односно, да

ли они имају ту перцепцију „живота по сопственим правилима“? Њихови „технолошки преци“ су увидјели да су у извјесном смислу били у заблуди креирајући параболу сајберсвијета као стварног мјеста којим би се управљало без притисака физичког и националног идентитета, што се може третирати као камен темељац „интернет револуције“. Увидјели су да њихова визија виртуелног свијета у коме су физичке представе и географске локације практично ирелевантне, за разлику од стварног свијета, у коме смо физички ограничени, често није била у складу са реалношћу. Та визија је предвиђала „...да ће друштва бити потпуно ослобођена спрега физичког простора и физичког идентитета и на тај начин створити предуслове за креирање првог стварно слободног друштва у људској историји“ (Bubonjić, 2009: 130), што се показало готово немогућим. Међутим, можемо се запитати да ли генерација „дигиталних урођеника“, ослобођена „терета“ живљења у свијету који не познаје интернет, сматра да је свијет у коме живе уопште омеђен? Да ли га они перципирају као „посттериторијални свијет“? Узевши у обзир да су рођени када је интернет већ постојао, да нису били савременици почетног ентузијазма о „ослобођеном свијету“ у првим фазама развоја „свјетске мреже“, другим ријечима, да су рођени и одрасли у свијету у коме је интернет већ омеђен и контролисан, можда је то за њих заиста један вид слободног свијета, колико год контролисан био, свијет у коме живе по правилима која их ослобађају притиска од стране реалног живота. Можда је то разлог што млађе генерације благонаклоно гледају на нове виртуелне апликације, као што је Снепчет (Snapchat)¹⁴, које им омогућавају сакривање од ауторитета (Oluwole, Green, 2015) и бијег из реалности. Поред тога, Куљић (Kuljić, 2009) наводи да се, у контексту тезе о општој нужности да се ново знање мора стално стицати, као и да одрасли морају стално учити што доводи до слабљења геронтократских ауторитета, брзе техничке промјене јављају као изазов за

¹⁴ Снепчет (Snapchat) је апликација која корисницима омогућава да постављају мултимедијални садржај и да га дијеле са другим корисницима на мрежи, али за разлику од осталих виртуелних друштвених мрежа, на Снепчету тај садржај остаје отворен само неколико секунди и након тога нестаје, без трајног записа (Smith, 2015). Дакле, тај садржај се може само једном видјети након што је отворен, што овој друштвеној мрежи даје нову димензију нелинеарне, брзе и интерактивне комуникације.

усклађивање неравномјерног искуства генерација. „Што је био бржи ритам ових промена, то су краће бивале смене положаја различитих кохорти, а разлике између искустава генерација све веће“ (Кулјић, 2009: 112). Поставља се питање могу ли се сакривање од ауторитета и бијег из реалности, ако их третирамо као вриједности младе генерације, сматрати снажном и подстицајном полугом друштвених промјена у преломним ситуацијама „...када је озбиљно уздрман поредак владајућих вредности“ (Кулјић, 2009: 31)? Или је њихов „отпор“ исувише пасиван да би га, уз интернет као „стожерни догађај“, окарактерисали као формативни аспект нове генерације, јер, како Куљић истиче, избијање генерације није спонтано, него зависи „...од друштвене динамике, па зато има и доба без генерација“ (Кулјић, 2009: 31). Цитирајући Манхајма који упозорава на то да би неки догађај формирао генерацијско јединство, он мора бити довољно снажан и са доста одјека, тако да не погађа само појединце него и шире групе, Куљић (Кулјић, 2009) истиче да се формативни догађај, само ако је утицајан, може назвати категоријалним збивањем, а то могу бити културна, војна, политичка или економска дешавања. С тим у вези, можемо констатовати да је интернет, ако га третирамо као формативни догађај, односно аспект, имао културни, економски, али и политички значај у контексту настанка нове генерације јер је погодио не само појединце него и читаве групе, те се може окарактерисати као „стожерни догађај“ генерације „дигиталних урођеника“. Наравно, не треба потцјењивати ни утицај интернета на старије генерације, јер како Куљић (Кулјић, 2009) наводи, формативни утицај крупних збивања може утицати и на друге старосне кохорте, а не само на омладину. Међутим, позивајући се на њемачког политиколога Кристијана фон Крокова (Christian von Krockow), Куљић (Кулјић, 2009) закључује да су истинске генерације ипак само оне које су биле довољно свјесне да би адекватно перципирале новонастале промјене али и довољно младе да би почеле испочетка, што наведени политиколог види као преломну тачку формирања генерација.

Парафразирајући њемачког социолога Хајнца Буда (Heinz Bude) који наводи да су генерације важне заједнице сјећања и да се могу свуда разликовати у склопу историје сјећања, Куљић истиче да, иако „...нема једне линије сећања, него сапостоји низ сложених комплексних сећања, хегемону генерацијско сећање може у зависности

од кризе бити активна идејна полуга друштвене промене“ (Kuljić, 2009: 35). Узевши у обзир да нису учествовали у стварању него да су „наслиједили“ свијет који познаје интернет, можемо ли сматрати да је генерацијско сјећање „дигиталних урођеника“ „активна идејна полуга друштвене промјене“? Наравно, уколико интернет третирамо као друштвену, а не само технолошку промјену. Другим ријечима, да ли генерацијско сјећање „дигиталних урођеника“ има мобилизацијски учинак? Ако има, како се рефлектује? Да ли је врхунац њихове активности лајк или пост на Фејсбуку? Међутим, нису ријетке ситуације да се млади нађу у незавидној ситуацији због свог активизма на интернету. Енди Радок (Radok, 2015) наводи примјер документарног филма *Kony 2012*¹⁵ и исмијавање младих корисника друштвених медија због тога што су помислили да прослијеђивање и „лајковање“ садржаја на интернету могу да промијене свијет. С тим у вези, Куљић наводи да генерацијски уобличено сјећање, било позитивно или негативно, „...може бити подједнако активни идејни чинилац групне активности, али тек у одговарајућој друштвено-политичкој клими“ (Kuljić, 2009: 35). Шта је потребно да се створи одговарајућа друштвено-политичка клима како би генерацију „дигиталних урођеника“ посматрали као „активног идејног чиниоца групне активности“? Економска криза чији су савременици? Политичке турбуленције и раст популизма? Може ли их ишта покренути или су само пасивни посматрачи друштвених промјена које се дешавају око њих? Куљић наводи да, за разлику од Манхајма, код кога је „...генерација била мотор друштвене промене“, у америчкој социолошкој мисли генерација се посматра „...тек као пратећи ефекат друштвених промена“ (Kuljić, 2009: 35). Дакле, генерација, на основу овог размишљања, у суштини и не утиче на друштвене промјене, него се апострофира „...друштвено-интегративни учинак социјализације којом се млади преко вредности уклапају у поредак“ (Kuljić, 2009: 35). Генерације, између осталих и „дигитални урођеници“, не посматрају се као покретачи друштвених промјена, „...него као мање

¹⁵ Организација „Invisible Children“ је 2012. године објавила документарца *Kony 2012* на сајту YouTube с циљем скретања пажње свјетске јавности на злостављање дјеце у Африци. Филм је назван по Џозефу Конију, вођи „Божје војске отпора“, побуњеничке паравојне групе из Уганде која је починила мноштво злочина против човјечности у више афричких држава. Жртве су у многим случајевима биле дјеца (Radok, 2015).

или више пасивне категорије које време обликује“ (Kuljić, 2009: 36). Другим ријечима, не утичу генерације на друштвене промјене, него околности обликују генерације, и то на начин да су нове генерације виђене „...као носиоци нових форми индивидуализма“ (Kuljić, 2009: 36).

Занимљива су размишљања Мануела Кастелса (Kastels, 2014) о индивидуализму у контексту промјена у глобализованом свијету. Наиме, Кастелс се пита како настаје различитост у глобалној индустрији културе? Полазећи од тога да различитост у данашњем глобализованом друштву изграђују производња и потрошња, такође се пита који су то културни материјали који прожимају различите домене искуства? Кастелс претпоставља да „...процес културне трансформације у нашем свету еволуира на основу две биполарне осе: *супротности између глобализације и идентификације и раскола измеђи индивидуализма и комунизма*“ (Kastels, 2014: 153). Иако постоје ставови који кажу да „млади медијски корисници заправо подстичу „медијатизацију“ друштва“ захваљујући својим креативним и у значајној мјери непредвидим активностима које стварају „...општи процес у којем „медијска логика“ постаје главно обележје друштвене мисли“ (Радок, 2015: 32), Кастелсова размишљања нам могу бити корисна у контексту обликовања генерација, односно констатације да у глобалном медијатизованом свијету културне трансформације више утичу на генерацију „дигиталних урођеника“ него што они утичу на друштвене промјене. Аналогно Куљићу (Kuljić, 2009), који истиче да је генерација образац ширег друштвеног, а не само појединачног самоописа, Кастелс наводи да се културна глобализација односи на „...појављивање посебног скупа вредности и веровања који су углавном заједнички за читаву Планету“ (Kastels, 2014: 153). Уколико узмемо у обзир да је интернет, као глобални културно-друштвени феномен, кључни формативни аспект генерације „дигиталних урођеника“, „шири друштвени самоопис“ у њиховом случају излази изван националних граница и постаје „заједнички за читаву Планету“. Даље, Кастелс (Kastels, 2014) културну идентификацију посматра као постојање посебних скупова вриједности и вјеровања у којима посебне људске групе препознају себе, што одговара Куљићевој констатацији да

„...генерацијска повезаност омогућава друштвену оријентацију, смањује непрегледност вредносних усмерености, задовољава одређену антрополошку константу (...) за временским епохалним самоописом, а све то сталним поређењем са заједницом вршњака које везује свест о приближно истој тачки коначности“ (Kuljić, 2009: 36).

Кастелс (Kastels, 2014) истиче да процес културне трансформације еволуира на основу двије главне биполарне осе: супротности између глобализације и идентификације и раскола између индивидуализма и комунализма.

„Индивидуализам је скуп вредности и веровања који у усмеравању понашања појединца даје приоритет задовољавању личних потреба, жеља и пројеката.

Комунализам је скуп вредности и веровања који поставља колективно добро заједнице изнад индивидуалног задовољења њених чланова.“ (Kastels, 2014: 153)

С тим у вези, Зигмунт Бауман (Bauman), на кога се позива Петровић, истиче да се данашњи процес индивидуализације „...састоји у трансформацији људског идентитета из „датога“ у „задатак“ – односно пуњењу актера одговорношћу за извођење задатака и за последице њиховог извођења“ (наведено према Petrović, 2013: 64). У контексту наше расправе о генерацијском сјећању, односно заједници искуства, Куљић наводи да је

„...тешко рећи да су то заједнице које почивају на реалном заједничком искуству. Пре ће бити да је више реч о прихваћеним маркантним искуствима која су кадра да шароликим и противречним доживљајима наметну генерацијску сигнатуру истовремености и осећање заједнице“ (Kuljić, 2009: 36).

Заједница искуства у данашњем контексту глобалне културе добија нови смисао. Кастелс (Kastels, 2014) наводи да се глобална култура може уочити на три нивоа: космополитском, нивоу хибридизације и конзумеристичком. Позивајући се на Инглхарта (Inglehart) који наводи да различити извори културне идентификације стварају комплексни образац интеракције између глобалног конзумеризма, космополитизма и глобалне хибридизације, с једне стране, и различитих извора

културне идентификације, с друге, Кастелс (Kastels, 2014) истиче још једну осу културне диференцијације, и то ону која индивидуализам супротставља комунализму. Куљићеве ставове да је „...генерација истовремено категорија самоописа појединца, али и формула колективног самовиђења“ (Kuljić, 2009: 37) можемо довести у везу са Кастелсовим тврдњама о паралелној егзистенцији искључивих и екстремних ставова према либертаријанском индивидуализму и подређености божијим законима, заснованим на анализама еволуције америчких вриједности које упућују на постојање двије културе у Сједињеним Државама, „Ја културе“ и „културе Бога“ (Kastels, 2014). Уколико томе додамо остале изворе колективне идентификације, као што су породица, нација, етничка припадност, територијалност, вршњаци и сл, у комбинацији са чињеницом да, када је ријеч о генерацијском самовиђењу, можемо сматрати да је у питању самоопис у чијем су језгру престижне вриједности одређеног доба (Kuljić, 2009), у нашем случају „дигиталног доба“, можемо потврдити Куљићеву тезу да су, у социолошком смислу, „...самоопис, колектив, делање, искуство и њихова обрада (...) важне одреднице генерације“ (Kuljić, 2009: 36). Кастелс (Kastels, 2014) истиче да се у друштвима у којима религија није примарни извор идентификације, појединац и његова породица, с једне, и космополитизам, с друге стране, јављају као главне културне референце, посебно за младе. Узевши у обзир да живимо у умреженом друштву, космополитизам, као извор идентификације, веома лако се шири интернетом, што, наравно, не мора да буде пресудан извор идентификације и у нашем случају. Млади у Републици Српској у значајној мјери одговарају мање-више универзалном профилу генерације „дигиталних урођеника“, али уз одређене специфичности, прије свега културолошке и историјске. Оно што тренутно заокупља нашу пажњу јесте проблем индивидуализма у глобалном умреженом друштву. Петровић (Petrović, 2013) је овај феномен сажео у констатацији да умјесто укоријењености у кохерентне и свеобухватне заједнице, размеће између два миленијума обиљежава свеопшта приватизација живота гдје се на истом простору преплиће безброј друштвених мрежа или персоналних заједница израстајући на новом обрасцу мрежне друштвености – умреженом индивидуализму.

Комбинујући двије супротстављене осе културне идентификације, Кастелс је уочио четири комбинације изражене у одређеним облицима културних образаца. Наиме, истиче да артикулација између глобализације и индивидуализма „...доводи до ширења конзумеризма као индивидуалног облика односа до процеса глобализације којим доминира ширење капитализма“ (Kastels, 2014: 155, 156). Уколико конзумеризам посматрамо као „нову религију“ (Periat, 2008) а брендирање као културну димензију глобалног тржишта и „...процес према којем појединци приписују значење свом конзумеризму“ (Kastels, 2014: 156), не можемо а да се не запитамо да ли су млађе генерације породицу, нацију и Бога замијениле конзумеризмом који, у комбинацији са индивидуалним самоописом, умреженим и мултипликованим на интернету, представља нови извор идентификације. Могу ли се генерацијско јединство и сјећање довољно развити и профилисати генерацију „дигиталних урођеника“ у ери рапидног протока информација? Куљић истиче да, иако вриједности нове генерације лагано сазријевају,

„...генерацијско јединство се формира тек након јавне експлозије новог (...) прекретничка дешавања само (су) поводи избијања генерације, али не и дубљи узроци њеног настанка. Експлозивни догађаји више маркирају генерације, него што их формирају“ (Куљић, 2009: 38).

Значи ли то да, узевши у обзир да је интернет „експлодирао“ прије њиховог рођења, данашњи млади нису постигли генерацијско јединство зато што им је „прекратничко дешавање“ (интернет) дато рођењем? Такође, уколико „експлозивни догађаји“ само маркирају генерацију, да ли су „дигитални урођеници“ само обиљежени као генерација али не и формирани као таква? С тим у вези, Петровић (Petrović, 2013) наводи да појединац може бити искоријењен из традиционалних друштвених веза и односа, који, иначе, утичу на његово генерацијско позиционирање, али се, исто тако, изнова може укоријенити кроз нове односе, базиране на старим или новим обрасцима друштвености, у чему комуникационе технологије играју значајну улогу. Дакле, било као аспект искорјењивања или као аспект повратног укорјењивања, интернет помаже, како тврди Петровић, да се „...друштвени односи који су „истргнути“ из непосредног контекста интеракције реуспоставе или да се успоставе потпуно нови, без обзира на

просторно-временска ограничења“ (Petrović, 2013: 245). Такође, наводи да се интернет идеално надовезује „...на већ постојећи образац мрежне друштвености и тиме додатно подстиче његов развитак“ (Petrović, 2013: 245). Значи ли то онда да интернет и није „преломни догађај“, односно „формативни аспект“ генерације „дигиталних урођеника“, него да само надопуњује постојеће аспекте који одлучујуће утичу на позиционирање генерације? Како год, не можемо занемарити чињеницу да је интернет утицао на нову форму индивидуализма, јер, како Кастелс (Kastels, 2014) истиче, комбинација индивидуализма и идентификације налази се у средишту културе умреженог индивидуализма коју социолози сматрају типичним обрасцем друштвености у умреженом друштву. Занимљива су размишљања Улриха Бека (Бек, 2001), који истиче да се индивидуализација одвија у општим условима процеса подруштвљавања који у све већој мјери чине немогућим индивидуална осамостаљивања. Према истом аутору, индивидуализација захвата опште друштвене услове који чак мање него икада допуштају индивидуалну аутономну приватну егзистенцију (Бек, 2001). С тим у вези, Петровић истиче да је Лешова студија „Нарцистичка култура“ одличан показатељ тога да је „...махнита потреба за самоусавршавањем често израз патолошког страха од пропасти у компетитивном друштву, оличен у све већем нарцизму модерних људи“ (Petrović, 2013: 66). Ова констатација добија посебан значај, али и потенцијално другачије значење у времену интернета у коме се, како наводи Кастелс, појединци не повлаче у изолацију коју нуди виртуелна реалност.

„Напротив, они своју друштвеност проширују користећи богатство комуникационих мрежа које су им на располагању, али то чине селективно, конструишући свој културни свет на основу својих преференција и пројеката, и модификујући га према еволуцији личних интереса и вредности“ (Kastels, 2014: 156).

Слична размишљања можемо пронаћи и код Петровића (Petrović, 2013), који истиче да су просјечни корисници интернета ти који пресуђују која ће технологија заживјети, а која не.

„Што су просечни корисници у непосреднијем додиру са технологијама, то су они више у стању да се према њима и одреде, да их истискују или све више користе, да усавршавају њихову намену или да је сасвим промене“ (Petrović, 2013: 244).

Чини нам се да ова констатација потврђује Манхајмову тезу о утицају генерација на промјене и побија мишљење америчких социолога да околности обликују генерације. С друге стране, Куљић наводи да снажне промјене само до одређене брзине подстичу формирање препознатљиве генерацијске групе, „...док прекомерно убрзање спречава профилисање генерација, јер више нових генерација сапостоји у истом периоду, па се временски преклапају“ (Kuljić, 2009: 39).

Да ли је интернет та пребрза промјена која, с једне стране, спрјечава профилисање генерације „дигиталних урођеника“, а с друге представља „преломни моменат“ у њиховом позиционирању генерације? Да парадокс буде већи, позивајући се на Куљићеву тврдњу да кумулативно сазријевање нових генерација „...тече у облику спорог помицања стила живота и дугог одабира престижних вредности“ (Kuljić, 2009: 39), можемо уочити да код данашње „брзе дигиталне генерације“ сазријевање не тече споро, него рапидно прати, али и формира нове стилове живота. Наравно, уколико претпоставимо да им хиперактивни, нелинеарни, децентрализовани и свеprisутни карактер интернета уопште дозвољава да се позиционирају и одаберу животне вриједности. Иначе, њемачки политиколог и историчар Тобијас Кемницер (Tobias Kemnitzer) истиче да је код данашњих младих генерација примјетан тренд одсуства утопије и херојског јединства које рађа непрометејске потрошачке генерације чија су начела „ако мислиш на себе, мислиш на све“ или „само сам могу себи помоћи“. С тим у вези наглашава да је неолиберални егоизам „...извор глобализацијске деполитизације и конформизма“ (наведено према Kuljić, 2009: 89). Напоследњу, важно је навести и Кастелсову (Kastels, 2014) констатацију да фузија комунализма и идентификације води препознавању вишеструких идентитета у свијету сачињеном од разноликих културних заједница. Сумирајући Кастелсова размишљања о интеракцији два највећа биполарна културна

тренда који карактеришу глобално умрежено друштво, можемо закључити да се тако појављују

„...четири културне конфигурације: *конзумеризам* (који означавају брендови), *умрежени индивидуализам*, *космополитизам* (идеолошки, политички или верски), и *мултикултурализам*. То су основни културни обрасци умреженог друштва“ (Kastels, 2014: 156, 157),

који несумњиво утичу на профилисање нових генерација.

4.3. „Дигитални урођеници“ као политичка генерација

Уколико узмемо у обзир констатацију, позивајући се на Куљића (Куљић, 2009), да у основи генерацијског протеста, као једног од предуслова за историјски и друштвени дисконтинуитет, лежи виталност младежи и динамичка напетост између старог и младог, као и то да се „...младеж са игноранцијом и ароганцијом односи према прошлости и окреће будућности“ (Куљић, 2009: 44), не можемо рећи да „дигитални урођеници“ нису у суштини засебна генерација јер је примјетан њихов, ако ништа друго онда игнорантски став према прошлости и арогантан став према ауторитету који имају старији. Ипак, Куљић поставља питање:

„...да ли су генерације младих одиста динамички фактори друштвених и културних промена или можда данас претеже интегративна функција генерације као симболичког завичаја индивидуализованих појединаца лишених класе, места и нације“ (Куљић, 2009: 45).

Ова дилема одговара теоријском размимоилажењу између Манхајмовске перцепције генерације као кључног носиоца промјена и америчке социолошке школе која исту не види као покретача друштвених промјена. С тим у вези, занимљива су размишљања њемачког историчара Петера Шулц-Хагелајта (Peter Schulz-Hageleit) о односу између генерације и друштвених промјена. Наиме, он истиче да постоји спирални однос између друштвене промјене и формирања генерације. Тврди да „...само до одређене брзине динамика промена подстиче стварање препознатљивих генерација, а сувише брзе промене то спречавају због истовременог преклапања генерацијских јединстава“ (наведено према Куљић, 2009: 84). Можда наведена тврдња пружа најадекватније

образложење у вези са питањем гдје генерација „дигиталних урођеника“ припада – политички препознатљивим и релевантним генерацијама које представљају значајан фактор друштвених промјена или генерацијама лишеним друштвене релевантности. Узевши у обзир да су друштвене промјене на које утиче интернет исувише брзе, долази до преклапања генерацијских јединстава што представља отежавајући фактор за формирање друштвено релевантне генерације, сврставајући „дигиталне урођенике“ на тај начин у ову другу категорију – политички нерелевантних генерација, јер, како Куљић истиче, активна политичка генерација је присутна „...када постоји исто искуство, али и исто тумачење историјског дешавања које се испољава у вољи за променом политичких оквира“ (Куљић, 2009: 100) која у већини случајева није примјетна код „дигиталних урођеника“. Иако у нашем истраживању нисмо користили податке који се тичу политике, односно перцепције младих о политици, зато што нису били у контексту нашег истраживања, овдје ћемо ипак навести неке податке који пружају адекватнији увид у политичке ставове младих у РС и БиХ. Прије свега ради адекватнијег позиционирања генерације „дигиталних урођеника“.

У вези са активизмом младих, односно дилемом да ли данашње младе можемо видјети као покретаче друштвених промјена, могу нам послужити резултати истраживања о ставовима младих о политици. Иако се у публикацији „Социоекономске перцепције младих у БиХ“ (Prism Research & Consulting, 2017) наводи да већина испитаника показује незадовољство стањем и недостатак повјерења у способност власти¹⁶ само трећина (32,6%) је навела да је отворено износила своје мишљење о некој теми у јавности, или да је износила мишљење путем друштвених

¹⁶ Око три четвртине испитаника се слаже да БиХ стагнира у развоју (76,85%), те се не слажу са изјавом да је развој БиХ на добром путу и да се полако креће напријед (75%). Даље, 87% испитаника не сматра да се власти у БиХ адекватно баве економским проблемима, а подједнак број (86,8%) сматра да се власти не баве адекватно друштвеним проблемима или политичким проблемима (80,3%). Око двије трећине испитаника (67,3%) сматрају да власти у БиХ немају капацитет за успјешно сучавање са изазовима са којима се сусреће држава, нити сматрају да су власти БиХ спремне за спровођење усвојене Реформске агенде (64,1%), 47,3% испитаника наводи да власти немају подршку јавности за спровођење Реформске агенде, док 75,2% испитаника не сматра да постоји воља и капацитет за конструктивну политику и социјални дијалог (Prism Research & Consulting, 2017).

медија (31%). Даље, 36,9% испитаника су некада потписали неку петицију, а 38,8% их је покушало друге особе увјерити да се сложе са њиховим мишљењем, док је 32,4% испитаника некада учествовало на скупу подршке за неку идеју. Једна петина испитаних (20%) су носили мајице или беџеве са слоганом/ликом као подршку некој идеји, а 22,4% их је волонтирало у некој организацији, односно било члан неке организације. У истраживању „Грађанско и политичко учешће младих: Психолошки приступ“ (Dušanić, Lakić, Turjačanin, 2017) наведено је да 62% испитаника никад није било укључено у рад ниједне друштвене групе или организације. Иако 77,6% испитаника сматра да људи треба да се укључе у рјешавање проблема које уоче у заједници, односно да 81% анкетираних сматра да су промјене могуће уколико се људи удружују, само 10,6% испитаника је било укључено у рад политичких странака. У истраживачком пројекту „Студија о младима у Босни и Херцеговини“ (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Mirašćija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015) наводи се да млади не показују велики интерес за политичка догађања, без обзира на то да ли се ради о свјетској, балканској, босанскохерцеговачкој или политици ЕУ. Између 47,8% и 54,4% испитаника не занимају или уопште не занимају политичка догађања. Такође, разговори о политици, било са родитељима или са пријатељима, веома су ријетки. Највећи број младих, готово половина, уопште не разговара о политичким догађањима са блиским људима, док је најмање оних који то чине свакодневно. Знатан број испитаника није никада гласао (36,4%) или је гласао на малом броју избора (23%). Што се политичког ангажмана тиче, чак 92,9% анкетираних нису били ангажовани у било каквим друштвено-политичким активностима.

С друге стране, занимљива су тумачења америчког геронтолога Санџаја Астане (Sanjau Asthana) у вези са односом између младих и старих. Наиме, он тврди да млади не могу бити политички активни све док се схватају као проблем или „људи у настајању“ чије навике, између осталих и медијске, треба контролисати (наведено према Radok, 2015). Такође, америчка списатељица и истраживач у области медијске едукације Кери Базалет (Cary Bazalgette), упозорава да није препоручљиво заузети непријатељски став према ономе у чему млади уживају. „Медијске студије обавезно подражавају моделе дефицита, бавећи се оним што млади не знају, а

пренебрегавајући писменост и знање које стичу сопственом медијском праксом“ (наведено према Radok, 2015: 18). С тим у вези, Радок примјећује да истраживачи, што се више приближе младим медијским корисницима, истичу да медији многоструко помажу младима. Такође, исти аутор истиче да „...начин поимања и проучавања младих корисника медија утиче на начин на који они стичу свој друштвени глас и представљају се у друштву“ (Radok, 2015: 19) што можемо довести у везу са генерацијским разликама и погледом старијих на младе.

Поред доживљајног и искуственог аспекта, генерација је и дјелатна категорија, како истиче Куљић (Kuljić, 2009). Можемо „дигиталним урођеницима“ признати да дијеле исто искуство на интернету и да то пресудно утиче на њихов самоопис, односно конструкцију идентитета. Можемо сматрати и да имају сличан однос према колективу. Међутим, можемо ли њихово дјелање на интернету, али и изван њега, у „реалном животу“, сматрати релевантним? Да ли њихово дјелање доводи до политичких промјена? Већ смо установили, уколико слиједимо тезе америчке социолошке школе, да млађе генерације својим дјеловањем не креирају друштвене промјене, него су обликоване околностима и препознатљиве само на симболичком нивоу. Нису утицали на друштвене промјене проузроковане настанком интернета него су се уклопили у „виртуелне околности“ које су обликовале њихов генерацијски положај. Узевши у обзир да „дигитални урођеници“ не припадају ширем роду историјске генерације зато што нису одређени трауматским искуством, као ни визијама друштвене промјене, не можемо их ни посматрати као политичку генерацију, него само као супкултурну јер су од осталих генерација разграничени нарочитим, али ипак пролазним симболичким ритуалима или стилловима живота. Можемо их евентуално сврстати у извјестан вид потрошачких генерација зато што са свим својим особеностима, које се поклапају са карактеристикама интернета, као што су нелинеарност, брзина, децентрализованост и сл, одговарају пролазности и краткотрајности те супкултуре.

Смјена историјских генерација, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), представља веома карактеристичну појаву „...јер се одвија само у епохама бременитим прекретничким збивањима“, док смјена стилова живота представља неспецифичан

однос, али ипак те промјене нису историјски прекретничке. Иначе, што се перцепције нових животних стилова тиче, британски социолог Ентони Гиденс (Anthony Giddens), кога је Петровић цитирао у својој студији, уочио је да људи у савременом друштву напуштају предмодерна средишта повјерења и онтолошке сигурности, као што су сроднички односи, локална заједница, религиозне космологије и традиција. Према Гиденсу, појединца данас карактеришу концентрација на сопство као рефлексивни пројекат, затим настојање на самоактуелизацији, формирање личних и еротских веза као односа који се воде узајамношћу самооткривања, као и брига за самоостварење, и то не само као израз нарцисизма, већ као присвајање околности у којима глобализовани утицаји продиру у живот (наведено према Petrović, 2013). Смјене стилова живота се данас међу младима одвијају заиста брзо. Узмимо само за примјер склоност ка извјесним виртуелним друштвеним мрежама или „on line“ платформама, као што су Мајспејс (Myspace), Фејсбук (Facebook), Твитер (Twitter), Инстраграм (Instagram), Снепчет (Snapchat), Покемон Го (Pokemon GO) и сл. и видјећемо колико су брзо постајале популарне, али и колико брзо су их млади напуштали. У том случају их не можемо сматрати „историјски прекретничким“ јер представљају само „одсјај у времену и простору“, а такође нису оставили ни значајнији траг и утицали на друштвене токове. Чему „дигитални урођеници“ могу да свједоче у својој политички формативној фази живота? Расту популизма, економској кризи, сталној неизвјесности и опасности од тероризма. У извјесној мјери, и то им је дато рођењем, као и интернет. Узевши у обзир да ови догађаји у суштини и не представљају значајнији моменат јер није први пут да популисти добијају наклоност народа, да је економска криза „бацила на кољена“ нације, али и свијет, питање је да ли на основу тога могу креирати постојане заједничке ставове и понашања, као и утицајне политичке вриједности? Сад је још јасније да „дигиталне урођенике“ не можемо посматрати као политичку генерацију јер „...без подударња прекретничког догађаја и формативног периода развоја нема упадљиве политичке генерације“ (Kuljić, 2009: 47).

Куљић (Kuljić, 2009) се пита у којој мјери је властита генерацијска свијест мјешавина реалног и приписаног искуства? Да ли је искуство „дигиталних

урођеника“ реално или приписано, било од стране старијих или од њих самих? Позивајући се на њемачког педагога Јиргена Зинекера (Jürgen Zinnecker) који истиче да су од осамдесетих година 20. вијека све упадљивије „генерације дјетињства“ које се разликују по потрошачким а не по политичким вриједностима, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да данашњу младу генерацију више не формирају важни историјско-политички догађаји него мале ствари из потрошачке свакодневнице. Многе политичке генерације, према Куљићу, нису заједнице реалног, него приписаног сјећања, јер су „генерацијска приписивања облик стратегије самоуверавања како код тумачења прошлости тако и код очекивања од будућности“ (Kuljić, 2009: 48). Што се искуства тиче, неопходно је навести да нису сва генерацијска искуства имала дугорочни политички значај, како истиче исти аутор, него само нека. Наводећи да „нису сви релевантни покрети старосних кохорти стекли генерацијски дигнитет“ (Kuljić, 2009: 48), него су неки остали и незабиљежени, Куљић (Kuljić, 2009) се пита које је искуство важно за конституисање или бар за распознавање политичке генерације? Позивајући се на америчког социолога Харолда Виленског (Harold Wilensky), Куљић истиче да збивања морају бити „драматична, ако не и трауматична, јер ефекат ишчезава и бледи већ са наступањем новог искуства и новог догађаја“ (наведено према Kuljić, 2009: 80). На основу наведених теза политичка релевантност генерације „дигиталних урођеника“ још једном се доводи у питање, прије свега због чињенице да интернет, односно његове друштвене импликације, немају драматичну и трауматичну снагу као нпр. рат или револуција. Поред тога што нису проживјели неке „прекретничке догађаје“ који би их значајно политички формирали, поставља се и питање вјере у вјеродостојност и аутентичност проживљеног искуства, какво год да је, узимајући у обзир да нису постојани у одржавању трендова и стилова који се рапидно мијењају.

У контексту креирања искуства, односно, у вези са односом између „проживљених прекретничких догађаја“ и „препричаних догађаја“, можемо констатовати да, како нису били свјedoци настанка свјетске мреже и друштвених консеквенци које је иста произвела, „дигитални урођеници“ могу само да „препричавају догађаје“ што недовољно јако утиче на формирање генерацијског

јединства. Наравно, све уз претпоставку да је интернет тај који пресудно утиче на формирање њиховог генерацијског сјећања. Иначе, моћ и трајност генерацијског сјећања, према Куљићу (Kuljić, 2009), не проистиче само из селективне и плански институционализоване групне прошлости. Генерација се ослања и на „расуте“ осјећаје припадности појединаца временској завичајној групи, „који опет почивају или на осјећају заједничке биолошке пролазности вршњака (подједнакој удаљености од смрти) или пак на културним вредностима прихваћеним у формативној фази које се тешко напуштају“ (Kuljić, 2009: 49). Куљић такође истиче да „друштвено непризнати учинак није довољно снажан оквир генерацијског сећања“ (Kuljić, 2009: 49). С тим у вези, који год аспект или карактеристику генерације „дигиталних урођеника“ узмемо у обзир, видјећемо да нису друштвено признати у довољној мјери на основу чега би се код њих створио „довољно снажан оквир генерацијског сјећања“. У извјесном смислу, чини нам се да су више проскрибовани од стране старијих генерација које им, означавањем да су испразна, „лутајућа“ генерација, дају основа за генерацијско позиционирање, које може прећи и у самоопис. На тај начин, не само да нису признати од стране осталих генерацијских кохорти, старијих прије свих, него се ствара осјећај у коме не постоји јединствено признавање ни од самих „дигиталних урођеника“, јер, како Куљић истиче, „напетост између различитих генерацијских јединстава и спорови око прекретничких нултих часова релативизују сагласност око формативног дисконтинуитета, спречавају згрушавање осјећања и формирање хегемоне заједнице сећања“ (Kuljić, 2009: 83).

4.4. Хомогенизирајући ефекат генерације „дигиталних урођеника“

Куљић наводи да „...политички одјек догађаја треба пратити код различитих кохорти (...) јер је разнолико искуство наметало другачији контекст тумачења истог догађаја“ (Kuljić, 2009: 61). У нашем случају, чак и да останемо у оквиру политички „нерелевантних“ догађаја у „виртуелној сфери“, можемо запазити да „дигитални урођеници“ и њихови родитељи немају исту перцепцију о извјесним догађајима и активностима, нпр. активизам на виртуелним социјалним мрежама, свеprisутност виртуелних игара у сфери „проширене стварности“ (augmented reality) и сл. Поред

тога, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да опречна опажања и тумачења нису присутна само код различитих кохорти, него и код припадника различитих слојева исте старосне групе, прије свега због различитих очекивања. Како би адекватно протумачили њихову перцепцију, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), неопходно је обратити пажњу на друштвено-економске и социодемографске карактеристике одређеног периода, затим социјално-психолошку климу друштва, кључна историјска и политичка дешавања, као и резултате социјализације, искуство и специфичну засићеност постојећим.

С тим у вези, можемо примијетити да „дигитални урођеници“ у Републици Српској, узевши у обзир све наведене индикаторе, иако припадају истој кохорти, немају идентичну перцепцију и очекивања као и „дигитални урођеници“, нпр. у Шпанији. С једне стране, повезују их неке оквирне заједничке преференце које карактеришу активно кориштење интернета и представљају нове праксе у комуникацији. У истраживању о младима у Босни и Херцеговини (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Mirašćija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015) наводи се да 83,5% младих користи интернет често, док их 2,7% уопште не користи интернет, 94,2% младих има стални приступ интернету, а 5,8% њих уопште нема приступ интернету. Кастелс, иначе, наводи да је дошло до пораста интерактивне продукције значења, што је окарактерисао појавом креативне публике, односно „...извором преуређене културе која карактерише свет масовне самокомуникације“ (Kastels, 2014: 169). Иначе, важно је напоменути да млађе генерације у свом животном циклусу, према Куљићу (Kuljić, 2009), у сваком друштву које се убрзано развија, између осталог и у данашњем глобалном, информатичком друштву, располажу другачијим, али и културно релевантнијим обавјештењима, него старија генерација у истом тренутку. Међутим, старије генерације располажу санкцијама које им помажу да очувају свој монопол над њима. С тим у вези, Кастелс истиче да млади управљају својим временом комуникације, односно да „...комуницирају током читавог дана различитим средствима и то често раде истовремено (...) мултитаскинг је норма а не изузетак“ (Kastels, 2014: 170). Такође, они нису пасивни примаоци порука и информација, док, према њему, интензивна употреба интернета утиче на остале праксе комуникације

(мање гледају телевизију и мање читају штампу). Кастелс (Kastels, 2014) наглашава да је активно кориштење интернета довело до сљедећих ефеката: интернет комуникација је заузела вријеме активности које с њом нису компатибилне, затим дошло је до постепеног поништавања „ударног термина“ у корист „личног времена“, и, напоследку, дошло је до раста симултане примјене комуникативних пракси уопштавањем мултитаскинга и капацитетом субјеката комуникације да усмјеравају своју пажњу према различитим каналима као и да допуњавају изворе информација и забаве мијешањем модалитета и канала у складу са сопственим интересима. С друге стране, „дигиталне урођенике“ у Републици Српској и Шпанији, као и у осталим земљама, дијеле различита историјска наслијеђа и колективна сјећања, различита искуства старијих, родитеља прије свих, који утичу на њихову слику свијета, затим различити утицаји значајнијих друштвено-економских догађаја, као што су посљедња економска криза, сукоби у ближем и ширем окружењу, терористички напади и слично. Резултати истраживања о младима у Босни и Херцеговини (Žiga, Turčilo, Osmić, Vašić, Džananović Miraščija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015) указују на то да су млади видно незадовољни са демократијом у Босни и Херцеговини. Највећи број младих има амбивалентан став према степену демократије (45,3%), само 18,4% испитаника су јако или углавном задовољни, док је 36,3% анкетираних јако или углавном незадовољно.

За конституисање политичке генерације важно је, поред искуства дисконтинуитета, и „...одсечно фиксирање генерацијског нултог часа и неговање сећања на њега“ (Кулјић, 2009: 50). С тим у вези, важно је нагласити да је тек успјешно превазилажење стања угрожености важан услов записа генерацијског дисконтинуитета, како истиче исти аутор, и да само друштвено призната борба може остати основа самоописа. Да ли су „дигитални урођеници“ као генерација били угрожени? Узевши у обзир да им је интернет дат рођењем, они не могу имати „генерацијски нулти час“, а што се тиче угрожености, како нису признати од стране осталих генерацијских кохорти као релевантна политичка генерација, нису ни могли бити предмет било каквих напада те стога „борба“ коју они воде на виртуелним социјалним мрежама не може бити основа самоописа, бар што се тиче аспекта

конституисања политичке генерације. Међутим, Куљић истиче да „...генерацију омасовљава не само реална него и потенцијална угроженост, не само истинско него и симболично усуђивање да се уђе у ризик новог“ (Куљић, 2009: 50). Што се околности тиче, код „дигиталних урођеника“ се може сматрати да се прије ради о умишљеним него о реалним околностима зато што нису пресудно утицале на дисконтинуитет. Другим ријечима, не прихватају сви интернет као вид „презира према старијима“. Поред тога, иако настоје да обезвриједе искуство старијих, може се уочити да им у извјесном смислу то успијева само у „виртуелном свијету“, односно на интернету, док су вриједности старијих чврсто утемељене у „реалном свијету“ што их онемогућава да утемеље нови генерацијски профил.

4.5. Животни стил „дигиталних урођеника“

Колико се животни стилови данас брзо мијењају можемо уочити на основу феномена „side hustle“ (дослован превод: „муљање са стране“). Наиме, феномен „одрађивања послова са стране“, као додатак уз редован посао, постојао је и раније, али за разлику од прошлог времена, данашњим млађим генерацијама представља задовољство зато што често проистиче из неког хобија који се успио уновчити (нпр. израда и продаја малих фигура штампаних 3Д штампом, израда вебсајтова, писање блогова и сл). „Послови са стране“ су толико свеприсутни међу млађим генерацијама, додуше више на Западу али су присутни и у РС, да се могу сматрати новим животним стилем. Иде се толико далеко у друштвеном позиционирању овог тренда да неки специјализовани портали за животне стилове („Glamour“), постављају питања типа: „Не радите додатне послове са стране? Какав сте ви урбани миленијалац?“, што, уколико млади не партиципају у овом тренду, може довести до кризе идентитета „миленијумске генерације“ (Vaab-Muguiru, 2016). С тим у вези, етика будућности је нарушена јер, како истиче Куљић (Куљић, 2009), млади морају за исти новац радити дуже него старији док за исти посао добијају мање новца.

У односу на генерације које су одрастале у „држави благостања“ (welfare state), или бар на остацима исте, данашње младе генерације стасавају у ери глобализације и суочене су са

„...оштром конкуренцијом, одсуством социјалне државе и отежаним запошљавањем. Премда ужива предности дигиталне технике, данашња млада генерација суочена је са (...) све оштријим маказама између богатих и сиромашних које рађају нове сукобе“ (Кулјић, 2009: 116).

Међутим, не можемо баш рећи да су родитељи „дигиталних урођеника“ живјели у благостању. Наиме, по оквирној генерацијској класификацији, родитељи данашње младе генерације припадају „генерацији икс“, односно особама рођеним од средине шездесетих до краја седамдесетих година двадесетог вијека (Gordinier, 2009; Erickson, 2010). Позивајући се на њемачког социолога Гвиду Јаблонског (Guido Jablonski), Куљић (Кулјић, 2009) истиче да је положај „генерације икс“ у суштини био неповољан. Сам назив, према истом аутору, указује на то да ова генерација није схваћена. Канадски писац Даглас Копланд (Douglas Coupland) дефинише „генерацију икс“ као

„...безидејну и разочарану омладину, која бива, у времену рецесије, осуђена на учмалост и стагнацију. С једне стране релативна стабилност и уређеност друштва у коме живе, на које су навикли и које не желе да мењају, а с друге стране осећање да за њих у том друштву нема места и да на индивидуалном плану они, због те чињенице, не могу партиципирати у тој стабилности, чине да се на нивоу генерације материјализује непрепознат феномен страха за властиту будућност, који производи константно присутно осећање латентног незадовољства и осујећености које, на извешан начин, пасивизира и онемогућује сваку колективну социјалну акцију. Генерацијска стратегија тако постаје несучавање“ (наведено према Јарић, 2003: 274).

Звучи ли нам ово познато? Нису ли ово карактеристике које би се могле приписати и „дигиталним урођеницима“, дјеци „Генерације икс“?

Иста ауторка интерпретирајући Копланда још наводи да лош посао и добро образовање постају

„...заштитни знак целе једне генерације, одрасле у стабилности породица средње класе и у стилу живота који нису у могућности или расположењу да по одласку из родитељског дома понове. На индивидуалном и генерацијском

плану то резултира синдромом повучености у себе и непредвидљивошћу понашања. Они немају на шта да усмере свој бес, ни шта да им растера страх, немају културу којом би надоместили своје растројство. Једино уточиште за њих је добро заштићен унутрашњи свет, који их чува од фрустрације коју производи друштво које не пружа никакву перспективу младом човеку“ (наведено према Јагић, 2003: 274, 275).

Не чини ли нам се да су данашњи млади у наслијеђе добили не само интернет, него и пасивност, страх, бесперспективност, фрустрације својих родитеља? Тешко је претпоставити да осјећања и искуства „генерације икс“ нису утицала и на „дигиталне урођенике“. Уколико томе додамо и аспекте који су обиљежили распад Југославије, ратове за југословенско наслијеђе, економску и свеопшту егзистенцијалну кризу, урушавање старог система вриједности без успоставе новог и сличне карактеристике специфичне за наше подручје, не можемо а да не примижетимо да су данашње младе генерације у наслијеђе добиле велико бреме – с једне стране, рапидни свијет интернета, а с друге, наслијеђено искуство анксиозности, безидејности и разочараности својих родитеља. Како би се снашли у том „новом поретку вијекова“ и имплицитно избјегли друштвене и индивидуалне nelaгоде, извјесни аутори (Cartwright, 2014; Reaume, 2015; Carlson, 2016) чак дају савјете и упућују како „миленијумци“ могу најоптималније уклопити свакодневне обавезе са додатним пословима, које послове би могли радити и сл. Наравно, уопште не расправљају о томе да уколико раде додатне послове немају више слободног времена за себе. Њихово слободно вријеме постаје њихов посао. Амерички сан. Не чини ли нам се да извјестан вид ове перцепције о „цјелодневном раду“ можемо пронаћи у Делезовом (Gilles Deleuze) промишљању о дисциплинованим и друштвима контроле. Наиме, Делез (Deleuze, 1995) истиче да је човјек у дисциплинованим друштвима увијек све почињао изнова, док, с друге стране, у друштвима контроле никада није могао да заврши ништа – посао, између осталих, јавља се као коегзистирајуће метастабилно стање једне модулације, нека врста универзалне трансмутације. Значи ли то да додатни послови у слободно вријеме у друштву контроле, какво данас егзистира, према Делезу, „дигиталним урођеницима“ у ствари не дозвољавају да заврше ништа

и само се „врте у круг“? Или је у питању нешто друго? „Side hustle“ можемо посматрати и из другог аспекта. У том случају, мотив додатне зараде није толико у фокусу колико креирање новог животног стила – с једне стране релативна слобода и самоодрживост, а с друге превазилажење осјећаја „заглављености у мизерном животу“ и одвраћање мисли од свакодневних разочарења проузрокованих данашњим капиталистичким устројством. Уколико већ не могу да промијене свијет, чему у суштини и не теже, јер смо установили да немају „политичку релевантност“ као генерација, можда им интернет, као и друштвено и културно окружење око њега, помажу да премосте јаз између реалности суровог живота и личних жеља које најчешће остају неостварене.

Како су радна мјеста у данашњем глобализованом свијету све несигурнија и неизвјеснија, шансе за сигуран посао су све мање, док су ризици на тржишту све већи, млади се морају окренути „словима са стране“ како би осигурали релативну финансијску извјесност. Узевши у обзир да генерације нису само јединства доживљаја, него и јединства друштвених неједнакости, како наводи Куљић (Kuljić, 2009), „дигиталне урођенике“ можемо одредити као засебну економску генерацију јер су њихове животне шансе у извјесној мјери другачије од животних шанси њихових родитеља, бар што се медијског и комуникацијског аспекта тиче, док их повезује друштвена неједнакост која је јединствена за данашње млађе генерације. Међутим, позивајући се на Куљићева (Kuljić, 2009) тумачења особености „генерације икс“ који истиче да је то генерација смањених очекивања, затим, да су се припадници те генерације осјећали као изгубљена, сувишна, егзистенцијално угрожена и искључена генерација као и да је највећи број припадника те генерације живио у условима хронично акутне несигурности, имајући у виду да су „дигитални урођеници“ наслиједили искуство својих родитеља као и да на њихове животне шансе утичу друштвено-економски аспекти који су данас у извјесној мјери неизвјесни, можемо се запитати да ли им интернет служи за превазилажење тог осјећаја или представља бијег из финансијске и друштвене неизвјесности? Као и у случају „генерације икс“, и „дигитални урођеници“ осјећају извјесну мјешавину бијеса, неповјерења, фрустрације, отпора и незадовољства према старијима. Тај

отпор, према Куљићу (Kuljić, 2009), исказује се културним симболима који неријетко знају представљати израз протеста и нонконформизма. Да је суштина међугенерациских разлика и отпора млађих према старијима иста, док се мијења само форма, можемо увидјети на основу одређених сегмената генерацијског самовиђења код „генерације икс“ и код „дигиталних урођеника“. Наиме, мода и имиџ уопште, за обе генерације представљају значајан сегмент самовиђења и вид генерацијског разликовања у односу на старије генерације. Што се утицаја медија, популарне и потрошачке културе на конструкцију идентитета тиче, оно што је „зачето“ у вријеме „генерације икс“, прве генерације рођене у ери телевизије, добило је нову димензију у ери дигиталних информационих технологија, ери „дигиталних урођеника“. Куљић истиче да је, под утицајима потрошачке културе, свијет постао „...спектакуларна бина за посматрање површности“ (Kuljić, 2009: 120). Такође, наглашава да је идентитет младих у превирању и да се често своди на голо противљење лишено визије. Што се „дигиталних урођеника“ тиче, овај тренд можемо уочити на примјеру „виртуелне активности“ на онлајн друштвеним мрежама. Самоопис им се изводи из опште дерегулације и фрагментације хиперкапитализма постмодерне чији ритам тражи стално прилагођавање и повезаност преко медија, како каже Куљић (Kuljić, 2009), наводећи да нова тржишна привреда и нестабилност радног мјеста траже диференцираност и краткорочну прилагодљивост, чиме отежавају формирање стабилног самоописа. На примјеру феномена „side hustle“ можемо уочити да новац није само посредник, како истиче Куљић, него и референтни оквир општења. Узевши у обзир да су, поред интернета, наслиједили и систем вриједности у коме је фетиш новца општи стандард који је обавезан за узајамно признавање људи, док тржиште ствара илузију опште једнакости и конкуренције, према Куљићу, „дигитални урођеници“ се „муљањем са стране“ настоје прилагодити релативизованим вриједностима, односно простору у коме „...бледи и губи се нова економска генерација јер није кадра да уједначи алтернативни доживљај упркос томе што је сама јединство друштвене неједнакости“ (Kuljić, 2009: 120, 121). Чини нам се да на тим темељима материјалних вриједности млади настоје створити ново генерацијско јединство.

Животни услови генерације „дигиталних урођеника“ се, посредовани интернетом, смјењују из дана у дан. Наравно, уколико исти тај интернет не третирамо као један узрочник и ако те животне услове посредоване интернетом не посматрамо као виртуелне, измишљене, него као „реалне“. С тим у вези, „велика историјска збивања“ у ери дигиталних информационих технологија губе значај зато што постоји обиље индикатора, односно животних услова, који утичу на генерацијски положај. Уколико овај аспект посматрамо из искуствено-историјске перспективе, „...генерација је образац прераде искуства којим појединци колективно усвајају свакодневне властите биографске доживљаје“ (Kuljić, 2009: 61). У случају „дигиталних урођеника“, ти свакодневни биографски доживљаји су често посредовани утицајем виртуелних социјалних заједница, интернета уопште. Према истом аутору, генерација приликом тумачења искуства усаглашава заједничка осјећања, очекивања и начине сазнавања, стварајући на тај начин „...заједничко искуство, па разнолики и противречни доживљаји стичу генерацијску сигнатуру чиме се учвршћује осећај заједништва“ (Kuljić, 2009: 61). Колико год разнолики и противрјечни били, догађаји које „дигитални урођеници“ проживљавају, прије свега на интернету, уколико се позовемо на Петровићеву (Petrović, 2013) тезу о прокреативној друштвеној интеракцији, нормирају и хомогенизују реална искуства омогућавајући генерацијско позиционирање. Наиме, Петровић наводи да је интернет важан у контексту одржавања постојећих и успостављања нових друштвених односа. Истиче, такође, да интернет можемо посматрати као „складиште“ за друштвене контакте због тога што, између осталог, ојачава везе са широм друштвеном заједницом. Иако оставља могућност да „перманентна повезаност“ не мора искључиво довести до више блискости, него може доћи до привида исте, односно до лажног осјећаја блискости, Петровић наглашава да „...ма колико развијене постојеће комуникационе технологије биле, оне задуго неће супституисати наше сусрете уживо“ (Petrović, 2013: 248). Значи ли то онда да интернет није пресудан фактор генерацијског позиционирања „дигиталних урођеника“, него представља само један у низу индикатора који утичу на генерацијски самоопис ове генерације? Опет се питамо, како их онда можемо уопште и звати „дигиталним урођеницима“? С друге

стране, на основу ставова аутора који су ову генерацију категорисали као дигиталну генерацију (Prensky, 2001), ипак се чини да је интернет кључни аспект који их одређује. Наравно, све у зависности од аргументације коју користимо.

Иако „дигитални урођеници“ успостављају нове трендове, исти се углавном задржавају само у „виртуелном свијету“, уз краткотрајне „излете“ у „стварни свијет“, као што је то случај са неким виртуелним играма које се могу реализовати у „реалном свијету“ (нпр. апликација „Pokémon GO“ која виртуелне фигуре смјешта у реалан простор омогућавајући играчима да у извјесном смислу изједначе виртуелно са реалним). Што се ризика „уласка у ново“ тиче, ризик „дигиталних урођеника“ остаје само на симболичном нивоу, и то оном који није довољан за универзално омасовљавање генерације. Сви њихови напори да нешто промјене остају на „лајковима“, „шеровима“ или коментарима на виртуелним друштвеним мрежама, без „реалне акције“ и фактичког дјеловања. Да би генерација била друштвено призната, како наводи Куљић (Kuljić, 2009), припадници те генерације морају да, између осталог, посредују она искуства која осталим генерацијама нису била доступна, што се не може рећи за „дигиталне урођенике“ и њихово искуство на интернету. Ипак, уколико овај проблем посматрамо из ширег контекста, третирајући интернет као само један од индикатора који утичу на друштвену релевантност „дигиталних урођеника“, без претензије за релативизацијом, било би погрешно сматрати да су само политичке генерације дјелатне.

„Постоје и културна искуства која активирају младе генерације. Поред генерација ношених телеолошким циљем (ослобођење, еманципација, напредак), постоје и генерације које веже културни доживљај. Мотор друштвених промена били су и нови естетски изрази као што су стил, мода, музика и плес“ (Kuljić, 2009: 112).

Дакле, животни стил „дигиталних урођеника“, који је несумњиво јединствен и њима својствен, утиче на њихову друштвену дјелатност и релевантност у ширем друштвеном контексту у коме „...смена културних генерација на посебан начин рашчлањава неке важне процесе културне еволуције: начин живота, слободно време и потрошњу“ (Kuljić, 2009: 113).

Што се карактеристичних генерацијских темеља тиче, заједнички животни стил се такође може посматрати као значајан индикатор. Наиме, постоје извјесни „генерацијски маркери“ – личности, збивања или ствари, како наводи Куљић, „...који су значајни за појединца као припадника одређене кохорте и неизбрисиви у његовом сећању јер складиште и традиционализују искуства“ (Куљић, 2009: 52). Који су то „генерацијски маркери“ генерације „дигиталних урођеника“? Што се личности тиче, не можемо пронаћи некога ко је универзално прихваћен као „маркер“. Прије свега, зато што медијска култура познате личности производи „преко ноћи“, али их такође веома брзо и „разграђује“. Постоје познате личности широм свијета али их не можемо третирати као универзалне „маркере“, јединствене за све припаднике генерације „дигиталних урођеника“. Такође, ријетки су случајеви широм свијета познатих личности које се довољно дуго одржавају на јавној сцени да могу послужити као „маркер“. Обично су познати и препознатљиви на јавној сцени извјестан период након чега или одлазе с ње или долази до засићења њиховом појавом због недостатка харизме, иновативности и сл. Заиста је данас тешко пронаћи јединствене и карактеристичне личности из било које сфере које би могле послужити као универзални „маркери“. Тако је и у нашем случају. Млади у Републици Српској се углавном позивају на „ефемерне идоле“, као што су учесници ријалити програма, „јутјубери“¹⁷, „опасни момци“, старлете. Иако ови „узори“ у суштини не могу послужити као „везивно ткиво“ генерацијског самоописа „дигиталних урођеника“, ипак се позивају на њега када се позиционирају у генерацијском одређивању. Што се збивања тиче, већ смо установили да се посљедњих година не дешава ништа значајно да би могло представљати преломни моменат за припаднике млађе генерације. Наравно, уколико занемаримо младе у земљама захваћеним ратом, као што су Сирија или Ирак. Такође, уколико искључимо и економску кризу, насталу 2008. године, која је припадницима ове генерације, у извјесном смислу, дата рођењем, као и интернет. Они не познају другачији свијет, свијет у коме нема брзе интернет конекције и у коме

¹⁷ Према Оксфордом рјечнику, „јутјубери“ су особе које постављају, производе или се појављују у видео записима постављеним на YouTube платформу (преузето са <https://en.oxforddictionaries.com/definition/youtuber> 17.01.2018).

не постоји економска и финансијска неизвјесност. С тим у вези, можемо рећи да су интерактивност, мултитаскинг, нелинеарност, децентрализованост, с једне, али и неизвјесност, с друге стране, неке од кључних обиљежја данашње младе генерације. Када је ријеч о стварима, као „генерацијским маркерима“, данашња технологија готово на дневном нивоу „избацује“ неки новитет који, како брзо постаје популаран, тако брзо и одлази у заборав. Не можемо рећи да су данашње младе генерације значајно одређене неком „ствари“ као што је то било у прошлости, нпр. када се на тржишту појавио вокмен (walkman) или бицикл „бемикс“ (BMX). Њих више одређује један „технолошки континуитет“ који у готово равномјерним и веома кратким интервалима „избацује“ новитете на тржиште (нпр. нове генерације паметних телефона, видео игре, апликације за паметне телефоне и слично), што недовољно јако утиче на одређивање једне „ствари“ као кључне у генерацијском позиционирању. Више је ријеч о тренду технолошких „справица“ које су свеprisутне у животима младих него што је у питању једна конкретна „ствар“.

4.6. Искусвени простор „дигиталних урођеника“

Генерацију „дигиталних урођеника“ у односу на остале генерације можемо разликовати и на основу искуственог простора, с једне, и хоризоната очекивања младих, с друге стране, који се, према Куљићу (Куљић, 2009), драматичније и брже мијењају него код старијих. Док је садржај искуства увијек ограничен, како истиче исти аутор, хоризонте очекивања карактерише дифузна безграничност. Иначе, искуствени простор „...скрива „садашњу прошлост“, док хоризонт очекивања обухвата недоживљено, тј. простор прожет очекивањима“ (Куљић, 2009: 54). „Дигитални урођеници“ имају више него скромно искуство, бар реално, које припада „физичком свијету“, како смо установили, прије свега зато што им је њихов кључни генерацијски чинилац, интернет, дат рођењем, док су, баш захваљујући интернету, односно чињеници да је поништио границе времена и простора, њихова очекивања често нереална и најчешће остају заиста недоживљена. Поред тога, „дигитални урођеници“ се могу разликовати у односу на остале генерације и с обзиром на „...напетост између очекивања и искуства“ (Куљић, 2009: 54). С тим у вези, њихова

очекивања често превазилазе њихове могућности, односно искуство, на основу којег би могли адекватно конструисати своја очекивања. Што се генерацијског искуства тиче, Куљић (Kuljić, 2009) наводи да се искуства политичких генерација разликују и по степену прекорачења дозвољеног, односно по рушењу провокативних табуа. Провокативност „дигиталних урођеника“ често бива искориштена од стране потрошачке културе и претворена у бренд. За разлику од генерације „шездесетосмаша“, у којима су капиталистички систем и социјализам препознали истинску пријетњу, „дигитални урођеници“ немају потенцијал за радикалну промјену друштва. С тим у вези, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да прекорачење политички недозвољеног маркира политичку генерацију, што није случај са „дигиталним урођеницима“. Такође, нуди и занимљиво објашњење изостанка одлучнијег дјеловања код данашњих генерација због чега „дигиталне урођенике“ не можемо третирати као истинску политичку генерацију. Наиме, истиче да је релативизам постмодерне лишио нове генерације „конструктивних“ табуа,

„...а глобализацијско залагање за свеопшту демократизацију тече у знаку нормализованих моћних монопола (...) у наизглед свеопштој дозвољености контролисани монополски медији одређују пожељне вредности и намећу слику непријатеља (...) слобода је привидна (...) Због привида свеопште дозвољености генерације формиране 1990-их, (а посебно 2000-их – додао М. Б.), не могу се дефинисати преко недозвољеног, а још мање преко утопијског. Брутални реализам глобализацијског либерализма лишава их подстицајног недозвољеног табуа (...) У савременој клими свеопште политичке допуштености стасавају нове политичке генерације лишене шарма недозвољеног прекорачења. Тржиште савременог капитализма лишено је „забрањеног воћа“ јер кључне вредности успешно намећу хегемони медији који су контролисани“ (Kuljić, 2009: 55).

Упркос ставовима извјесних аутора (Morozov 2011, 2013) о заблудама о слободној, неконтролисаној комуникацији на интернету, као и о посљедицама исте, „дигитални урођеници“ баш у интернету виде једину могућност прекорачења или „разбијања“ табуа. Наравно, поставља се питање да ли се заиста ради о прекорачењу „пожељних

вриједности“ или је исто контролисано, каналисано и представља само привид табуа и отпора? Уколико у обзир узмемо потенцијалне посљедице које та „прекорачења“ изазивају у „стварном“ свијету, можемо увидјети да данашњи млади и нису толики „бунтовници“ као нпр. „панк генерација“ или „шездесетосмаши“ и да њихов протест углавном остаје у виртуелној сфери. У истраживачком пројекту о младима у Босни и Херцеговини (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Miraščija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015) наводи се да комбинација политичког и друштвеног контекста у коме доминирају демократска транзиција, превласт политичких елита и слаб социоекономски развој, те специфичног генерацијског искуства младих, доводи до искључености младих из готово свих облика политичке партиципације и друштвено политичких активности. Међутим, узевши у обзир да су испитаници јасно изражавали став о проблемима са којима се друштво суочава, не може се говорити о апсолутној политичкој апатији младих. Свој неслагање са друштвено-политичком ситуацијом су углавном изражавали на интернету, конкретније на друштвеним мрежама. Иначе, њихову друштвено-политичку апстиненцију можемо посматрати, прије свега, као облик протеста и револта против политичког система који их у сваком тренутку маргинализује, како се закључује у овој студији.

Кад смо већ упоредили „дигиталне урођенике“ са „панкерима“ и „шездесетосмашима“, можемо уочити још један занимљив феномен. Наиме, не постоји генерација коју потрошачка култура није „силувала“ и искористила њен бунт, као што је случај са наведеним генерацијама, али и „дигиталним урођеницима“. Међутим, за разлику од „панкера“ чији је бунт „брендиран“ ретроактивно, са извјесном временском дистанцом, као и бунт „шездесетосмаша“, „отпор“ данашње младе генерације се брендира „у ходу“, односно у тренутку када се испољи, ако је уопште и ријеч о бунту. Онда долази до једне парадоксалне ситуације – „дигитални урођеници“ се буне против „брендираног бунта“ који су сами испољили. Као примјер можемо навести комуникацију на виртуелним социјалним мрежама, и то њен субверзивни аспект, бар у смислу дискурзивног отпора доминантној матрици. Иако нису сами произвели те друштвене мреже, увелико их користе као један вид ескапизма од свијета одраслих. Када се појавио Фејсбук, увелико су размјењивали

поруке путем те социјалне мреже настојећи на тај начин избјећи „контролу“ старијих. Оног тренутка када је постао исувише популаран и када су га запосјели оглашивачи, али и старији, односно њихови родитељи, преселили су се на Твитер. Када се иста ситуација десила и на Твитеру, преселили су се на Снепчет, који је „одговорио“ њиховим „претензијама“ за неконтролисано, бунтовно комуникацијом у виду порука које су, бар номинално, у супротности са доминантним системом вриједности, као и често ласцивних фотографија које брзо нестају након постављања. Тако „дигитални урођеници“ настоје превазићи хегемонске медије који контролишу размјену информација, и то на начин да информације размјењују путем медија за које претпостављају да су слободни и неконтролисани, а који у ствари слиједе логику тржишног капитализма и брендирања бунта, који је увијек привлачио младе.

4.7. „Дигитални урођеници“ као супкултурна генерација

У контексту расправе о односу између историјских и супкултурних генерација, можемо се запитати гдје припадају „дигитални урођеници“? Да ли су они, као и остале генерације, реалне категорије или су само „...пуки културни и друштвени механизам приписивања, односно исконструисане категорије самоописа које служе члановима друштва да би у нејасним ситуацијама нашли идентитет“ (Кулјић, 2009: 55)? Узевши у обзир да доста тога зависи од искуства формативног политичког догађаја који је од одлучујућег утицаја за генерацијско позиционирање, како истиче исти аутор, можемо уочити да друштвено признати кључни догађај нужно не разграничава историјске генерације. Наиме, уколико историјске генерације не схватимо само као револуционарне категорије, са „маркантним нултим часовима“ као основама генерацијског позиционирања, него и као процес, који генерације разврстава „...на темељу мање видљивих скривених процеса лишених упадљивих прекретничких дешавања“ (Кулјић, 2009: 56), онда „дигиталне урођенике“ можемо третирати као, можда не релевантну, али свакако запажену историјску генерацију. Било би површно констатовати, како истиче Куљић, да је, с обзиром на то да је у глобализацијски нормализованом капитализму све мање претензија ка новом

почетку, „...прошло време историјских генерација и да је само преостала њихова улога у подгревању временског завичаја“ (Kuljić, 2009: 57). Међутим, Куљићева теза да дубоке промјене свијести „...теку лагано деценијама и обликују менталитете у дугим процесима који надилазе смене генерација“, као и да важна друштвена збивања „...не чине прекретнички догађаји, него процеси дугог трајања“ (Kuljić, 2009: 57), у случају генерације „дигиталних урођеника“ добија потпуно нову димензију, узевши у обзир да је интернет као „процес“ који је пресудно утицао на обликовање ове генерације, као прво, њима дат рођењем, а као друго, толико брзо мијења постојеће вриједносне обрасце да они не могу представљати чврсту основу за „обликовање менталитета“. Осим ако ту непостојаност и промјењивост не узмемо као значајне, ако не и пресудне карактеристике које утичу на њихов генерацијски самоопис.

Куљић (Kuljić, 2009) тврди да је политичке вриједности тешко изоловати од културних и социјалних, те се стога „...политичке генерације прожимају са другим обрасцима груписања и разграничавања“ (Kuljić, 2009: 5). Можда су „дигитални урођеници“ један од најбољих примјера ове констатације зато што је заиста тешко раздвојити њихове политичке вриједности, уколико уопште постоје, од културних и социјалних, прије свега зато што су све те вриједности прожете утицајем интернета са свим његовим „апликацијама“ које их „збијају“ у један карактеристичан, у извјесном смислу флуидан образац, који представља основ за генерацијски самоопис „дигиталних урођеника“. У вези са обрасцима груписања, Куљић (Kuljić, 2009) наводи да су генерацијама потребни симболи који изражавају проживљено и чине га дјелјивим. А који су то симболи „дигиталних урођеника“? Усмено приповиједање је посредовано, чак и кад су у непосредном контакту млади симболе тумаче уз помоћ дигиталних „справица“, често не могавши да се изразе без својих телефона, „таблет“ рачунара и сл. Споменика немају, бар за сада, јер, како смо установили, нису политички релевантна генерација која је доживјела значајније, историјски прекратничке догађаје, које би могли славити и узети као основ за самоопис. Осим ако коментаре, фотографије и видео записе које постављају на виртуелне друштвене мреже, а који имају највише „лајкова“ или дијелења, не третирају као својеврсне

ефемерне „дигиталне споменике“ подигнуте у част својој домишљатости и популарности. Ипак, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да би било погрешно тврдити да одсуство прекретничког догађаја значи и одсуство политичких генерација. Иако данашње младе генерације не носе отворени политички карактер, као нпр. генерација „шездесетосмаша“ или неке друге генерације које су обиљежене прекретничким догађајима, то не значи да су политички безначајне. Прије свега, како наводи исти аутор, генерације на различите начине стварају дистанцу према својим претходницима.

„Данас, у епохи хегемоног либерализма, нема алтернативног пројекта ванредне друштвене промене, већ је срж генерацијског самовиђења супкултурна усмереност. Овај генерацијски идентитет мање је очевидан од револуционарног или ратног, а њихов конститутивни догађај може бити учешће у симболичким музичким и модним ритуалима и у карневализацији“ (Kuljić, 2009: 58, 59).

Значи ли то онда да у тој епохи хегемоног либерализма, Делезовом друштву контроле, у коме нема друштвених промјена већ се све „врти у круг“, „дигитални урођеници“ своје генерацијско самовиђење „извлаче“ из супкултурне усмјерености, која није очигледна као код историјски релевантнијих генерација, али им омогућава да заобиђу, бар номинално, контролу старијих и генерацијски се позиционирају у односу на њих? У ситуацији када нема значајнијих друштвених промјена, када се све понавља, чак и симболички ритуали, као што су разни модни трендови, музички афинитети и сл, могу послужити за генерацијски самоопис. Међутим, како Куљић (Kuljić, 2009) истиче, након одрастања, ове супкултурне генерације брже ишчезавају него историјске херојске генерације чији се конститутивни догађаји институционално одржавају у сјећању, што није случај код супкултурних генерација. Који је то конститутивни догађај „дигиталних урођеника“ који би институционално био одржаван? „Лајкови“ и „шеровања“ не могу представљати „...напор да се очува непоновљивост властитог искуства као основе генерацијског идентитета“ (Kuljić, 2009: 59). Ипак, модни трендови, музика и „виртуелне вриједности“ се мијењају, како истиче исти аутор, док доживљаји рата или неких других преломних друштвених

догађаја остају дубље у памћењу генерација које су их проживјеле зато што не дозвољавају да изблиједе. С друге стране, „виртуелна сјећања“ блиједе веома брзо, остају само дигитални записи који се гомилају у ситуацији константне, брзе, али и непостојане комуникације у виртуелној сфери. У вези с тим, Куљић, позивајући се на Гисена (Giesen), наглашава да, за разлику од историјских, супкултурне генерације „...не располажу довољно снажним спољним доживљајем, већ га морају стварати нарочитим симболичким ритуалом како то раде битници, хипици и остале генерације које стварају властити начин живота и следе моду“ (наведено према Куљић, 2009: 59). У ту категорију можемо сврстати и „дигиталне урођенике“.

„Виртуелни стил живота“ није постојан, оно што је један дан у фокусу, следећи је већ заборављено. Такође, оно што је било популарно једној групи, конкретно „дигиталним урођеницима“, након извјесног времена постаје популарно и осталим групама, конкретно „дигиталним имигрантима“, као што је то случај са виртуелним друштвеним мрежама, што је очигледан примјер комерцијализације генерацијских разлика. Напоследњу, Куљић истиче да симболи, као важни чиниоци генерацијског јединства, „...дају контуру расутом искуству и редукују унутрашњи хаос доживљаја на заједнички именоване“ (Куљић, 2009: 60). Оно што је посебно важно у контексту генерације „дигиталних урођеника“ јесте чињеница да су медијски вјешто наметнути симболи, према Куљићу, важна унутаргенерацијска спона јер буде осјећања која се смишљено каналишу. Он наглашава да се данашње генерације, између осталих и „дигитални урођеници“, „...кроје разним уопштавањима, сажимањима и поларизацијама по медијским обрасцима пробојности наслова. Медији стварају слику генерације која одговара владајућим групама“ (Куљић, 2009: 103). Поред тога,

„...потрошња као друштвенокултурно искуство, преко властитих естетских симбола престижа, ствара особену понуду генерација, па чак и задовољава потребу за флуидним колективним самоописом. Смисао се не тражи само у славној прошлости, (које у случају „дигиталних урођеника“ није ни било – додао М.Б.), него и у „брендираној“ роби. Генерацијски самоопис тражи се и налази на тржишту“ (Куљић, 2009: 60).

Поставља се питање да ли су култура и начин потрошње данас упадљивији генерацијски маркери него што су заједнички преломни догађај у формативној фази или сродна политичка увјерења (Kuljić, 2009)? Заиста, чини нам се као да је тржишни капитализам искористио и брендирао готово све аспекте живота младих – бунт, љубав, страст, чак и апатију и меланхолију, вјешто их упаковао у готове производе, „украдио црвеном машном“ и понудио их путем медија истој тој младој генерацији као јединствен и аутентичан доживљај. Ипак, без намјере за релативизацијом, можемо се сложити са Куљићевом (Kuljić, 2009) тезом да је млада генерација у томе понајмање активна. Како су млади данас, захваљујући интернету прије свега, свеприсутни у јавној сфери, можда се као никад до сада поставља питање очекивања старијих од данашње младе генерације, „дигиталних урођеника“.

4.8. „Дигитални урођеници“ као културна генерација

Прелаз од генерације „по себи“ у генерацију „за себе“, како истиче Манхајм, представља прелаз од културне ка политичкој генерацији (наведено према Kuljić, 2009). Већ смо констатовали да „дигитални урођеници“, због недостатка аутентичне генерацијске свијести стечене у сукобу, не припадају дјелатним групама те их не можемо сврстати у политичке генерације, бар не релевантне политичке генерације. Питајући се колико су културне генерације, као структуре опажања свијета, постојане, а колико су колективно приписана јединства која служе разграничавању група Куљић (Kuljić, 2009) наводи да се, за разлику од политичких генерација које настају проживљавањем крупних и трауматичних дешавања, културне генерације формирају под утицајем слабије видљивих нових искуствених таласа, мање или више институционализованих у вјеровањима и стилевима живота. Као и код политичких генерација, и код културних треба разликовати субјективни образац самоописа од објективног генерацијског положаја. Уколико у обзир узмемо субјективни образац самоописа, генерацију онда можемо посматрати као везу између појединца и колектива. С друге стране, уколико их посматрамо као објективни генерацијски положај, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), онда се генерације формирају да би оствариле одређене интересе. Уколико се фокусирамо на интернет као кључни аспект

позиционирања генерације „дигиталних урођеника“, и у првом случају пажњу усмјеримо ка вези између појединца и других који себе виде на сличан начин, онда њихов субјективни образац самоописа одговара ситуацији у којој се позиционирају на основу наклоности ка одређеним садржајима или личностима популарне културе које „прате“ на интернет страницама за обожаваоце (*fan page*). С друге стране, уколико „дигиталне урођенике“ посматрамо као генерацију која се формира како би остварила одређени интерес, односно уколико представљају објективни генерацијски положај, у том случају би одговарали припадницима неке исте групе, нпр. ученицима истог разреда, студентима исте године на факултету, који своје заједничко искуство дијеле у виртуелној сфери.

Позивајући се на америчког социолога и демографа Кингслија Дејвиса (Kingsley Davis) који истиче да у току преношења културних садржаја на млађе генерације на одређеним тачкама развоја долази до ситуација када родитељске вриједности престају да одговарају дјеци (наведено према Kuljić, 2009), можемо се запитати да ли се те преломне тачке развоја младих временски поклапају са тачкама развоја старијих у периоду њихове младости или су помјерене под утицајем интернета као, према неким ауторима (Subrahmanyam, Šmahel, 2011; Pavličková, Reifová, 2014; Strom, Strom, 2009), једног од пресудних фактора у изградњи система вриједности данашње младе генерације? Поједини аутори (Dingli, Seychell, 2015) сугеришу да, помјерањем граница кориштења информационих технологија, у смислу да су данашња дјеца и млади у прилици да од ране младости користе те технологије, за разлику од њихових родитеља, долази и до ранијег додира са вриједностима које су у супротности са вриједностима промовисаним од стране њихових родитеља. Узевши у обзир да генерацијске промјене нису редовне ни правилне, како истиче Куљић (Kuljić, 2009), већ су више цикличне, и да је истински нова генерација увијек резултат засићености и реакција на *Zeitgeist* и културу властитог доба, поставља се питање да ли можемо „дигиталне урођенике“ уопште сматрати истински новом генерацијом јер им је „дигитални *Zeitgeist*“ дат рођењем и за сада не показују знаке реакције на њега као ни засићеност културом властитог доба. Осим ако мијењање виртуелних социјалних мрежа и креирање нових профила на њима не сматрамо

неким видом превазилажења засићености. Али, суштински није дошло до засићења „виртуелним духом времена“ него се само мијењају форме општења у виртуелној сфери, посљедично и начин живота који је у вези са таквим видом комуникације, како наводе извјесни аутори (Arnett, 2004; Urbanski, 2010; Rosen, 2007; Behen, 2006).

Цитирајући њемачког социолога Гунара Отеа (Gunnar Otte) који наводи да разнобојност генерација можда најбоље представљају различити животни стилови који се исказују у вриједносним усмјерењима, активностима, организацији слободног времена и естетској свакодневници, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да, иако је појам животни стил настао као алтернатива појмовима класа и слој, када се исти рашчлани с обзиром на генерацијски положај, види се да су промјене стила повезане са класним и слојним обиљежјима. Нови моменат у вези са овом констатацијом представља појава интернета, односно виртуелних друштвених мрежа, посебно у контексту слободног времена. Наиме, узевши у обзир да се генерације разликују по потрошњи, али и по естетској свакодневници, као и да су животни стил и потрошња, како наводи Куљић (Kuljić, 2009), увијек повезани са неједнакостима у дохотку, образовању и шансама друштвене покретљивости, поставља се питање да ли интернет, као егалитаријанско средство комуникације (de Mooij, 2011), релативизује утицај, прије свих, економске и друштвене стратификације на животни стил? Није ли интернет, са својом еманципаторском улогом у постмодерном друштву (Garnham, 2000), утицао на изједначавање не само међугенерациских него и унутаргенерациских разлика што се неједнакости у дохотку, образовању и шансама покретљивости тиче? Бар кад је у питању виртуелна сфера, која се, ипак, не може занемарити јер захваљујући одређеним аспектима, као што су реакције, посљедице и утицај на свакодневницу, према неким ауторима (Churcill, Snowdon, Munro, 2001), у извјесном смислу долази до изједначавања „реалног“ и „виртуелног“ живота.

Слободно вријеме, које је иначе у фокусу нашег истраживања, као и култура, потрошња, посао и становање представљају компоненте животног стила по којима се разликују не само класе него и генерације. Оне класе и слојеви које располажу вишком новца „...више га и улажу у слободне активности и естетску стилизацију себе, него они са мање новца“ (Kuljić, 2009: 123), што опет можемо довести у питање

када је ријеч о међуодносу „дигиталних урођеника“, виртуелне сфере и феномена, као што је „side hustle“, који у извјесном смислу релативизује друштвене норме у погледу односа између жеља и могућности. Наравно, далеко од тога да они слабијег имовинског стања могу себи приуштити исте услове за активности слободног времена као и имућнији само зато што им интернет пружа могућност „виртуелног живања“. Прије да је у питању извјесно „умиривање жеља“, привид стила живота. Међутим, не можемо рећи да су генерације које су формиране на основу животног стила непостојане само зато што су дјелатно слабије. Иако генерацијски положај маркиран музиком, одјећом или филмовима представља романтизовано памћење које се у дјелатном погледу тешко може поредити са другим сегментима прошлости, како наводи Куљић (Kuļjić, 2009), ипак довољно оживљена сјећања на заједницу доживљаја и искуства, према њемачком културологу Каспару Масеу (Kaspar Maase), могу одржавати снагу генерацијског положаја и у областима тако дифузних и тако дјелотворних појава као што су животни осјећај и стил живота (наведено према Kuļjić, 2009). Што се „дигиталних урођеника“ тиче, поред интернета, као што смо већ установили, релевантни аспекти генерацијског позиционирања могу бити и садржаји популарне и потрошачке културе, посебно они промовисани путем интернета. Дакле, кључна дешавања за формирање генерације не морају бити историјско-политичка, како наводи Куљић, него могу бити и естетска. Далеко од тога да су генерације формиране на тај начин друштвено релевантне као политичке генерације, али понашање и став према животу старосних кохорти може се разумијети не само ако се реконструише економски и политички него и естетски контекст у ком су оне настале, према Куљићу (Kuļjić, 2009), а естетски контекст у ком се формирала генерација „дигиталних урођеника“ представља реалну основу за њено разумијевање.

Међутим, у контексту тумачења генерацијског свјетоназора заснованог на стилу живота и потрошњи јавља се јадан парадокс. Наиме, с једне стране је заснован на отпору изазваним засићеношћу и тежњом за индивидуализацијом, а с друге на конформизму, односно друштвеном уједначавању и омасовљењу, како истиче Куљић (Kuļjić, 2009). „Генерацијске заједнице носе ново, али траже и конформизам новом“ (Kuļjić, 2009: 124). Не чини ли нам се да виртуелне друштвене мреже, односно

комуникација путем њих, представљају дисконтинуитет у односу на старију генерацију, али уједно и конформистички аспект, јер да би били признати од стране вршњака као припадници генерације „дигиталних урођеника“, у најмању руку да не би били стигматизирани, млади морају бити присутни на друштвеним мрежама, што је потврђено и у нашем истраживању. Иако генерацију формира пробој новог стила живота, нових трендова, тек се конформизмом, односно помодарством, према Куљићу (Кулjić, 2009), исти омасовљавају. Занимљива су размишљања Каспара Масеа о естетизацији свакодневнице која ствара ослонац генерацијског колективног памћења. Наиме, он тврди да, како Куљић преноси, колективно памћење неких важних потрошних добара гради ослонац самовиђења и асоцијативни контекст. Аналогно томе, када „дигитални урођеници“ кажу да су одрастали уз Фејсбук, Твитер, Снепчет, Покемоне, „лајковање“, „шеровање“ и слично, онда они дефинишу склоп у коме лично искуство смјештају у временски период и карактеристичан животни стил. Управо из тих доживљаја који су релевантни у контексту свакодневнице, селекцијом настају симболи у којима се кристализује генерацијска заједница (наведено према Кулjić, 2009) што представља естетизацију свакодневнице. Куљић истиче да је данас сврставање у генерацију за највећи број појединаца више необавезно испробавање погледа на сопствену биографију него што је озбиљно поистовјећивање са генерацијом. С тим у вези, Хајнц Буде истиче да у новије вријеме дефинисање генерација подстиче снажна осјећања, али слабо обавезује на дјелање (наведено према Кулjić, 2009). Истина је да данашњи млади нису превише усмјерени ка дјелању. Међутим, можемо се запитати колико су та осјећања заиста снажна? Узевши у обзир колико извјесни трендови који се доводе у везу са „виртуелном сфером“ и „дигиталним комуницирањем“ брзо постају популарни, али исто тако брзо одлазе у заборав, поставља се питање колико су осјећања привржености ка извјесном „дигиталном тренду“ заиста постојана и чврста? Напоследњу, конформизам можемо посматрати и из другог угла. Наиме, позивајући се на Масеа, Куљић (Кулjić, 2009) наводи да одређене кохорте не постају генерације, у нашем случају „дигитални урођеници“, само услијед напора за разликовањем од претходника, него и због способности прилагођавања привредним посљедицама глобализације које се

рефлектују кроз кризу социјалне државе. У том случају, њихова основна карактеристика је брзо прилагођавање новонасталим условима. Ако се ишта „дигиталним урођеницима“ мора признати, то је онда „брзо прилагођавање“ на новонастале околности, како у „дигиталној арени“ тако и у „реалном свијету“. С тим у вези, Масе се пита да ли та „бесконачна еластичност“ можда представља крај свих генерација, односно могу ли се генерације конструисати у капиталистичким агенцијама и може ли се генерацијска свијест усађивати у главе потрошача (наведено према Кулјић, 2009). Важи ли ово и за „дигиталне урођенике“? Куљић истиче да су данашње младе генерације, иако потрошачки усмјерене, ипак заинтересоване за међугенерациско разграничење, „...али је једини критериј генерацијског самоописа захтев за стилем на потрошачком тржишту“ (Кулјић, 2009: 126).

Што се извора генерацијских разлика тиче, било би пожељно навести и њихов објективни положај, односно различиту просјечну удаљеност старосних кохорти од смрти и с тим у вези, како Куљић (Кулјић, 2009) наводи, различит однос генерација према коначности и смислу живота. Узевши у обзир да свака генерација, према истом аутору, има визију дужине властитог просјечног биолошког трајања, можемо се запитати да ли „дигитални урођеници“ имају идентичну визију дужине властитог биолошког трајања и трајања на интернету, односно „виртуелног трајања“? Да ли поистовјећују те двије коначности? Да ли им је за биолошку егзистенцију неопходна виртуелна егзистенција? Какав је њихов однос према „виртуелном постојању“ и „виртуелној смрти“? О сличним дилемама је промишљао и Џејми Барлет (Barlet, 2016) у свом дјелу „Даркнет – У дигиталном подземљу“. Наводи примјер трансхуманиста, заједнице људи који вјерују да због технологије можемо бити физички, интелектуално па чак и морално бољи. Истиче да је смрт биолошка,

„...да не морамо да прихватимо њену неизбежност. Трансхуманисти траже даљу еволуцију људских бића. Верују да треба да користимо технологију да превазиђемо ограничења која нам намећу биолошко и генетско наслеђе – посебно смртност и телесна и ментална ограничења – и тиме превазилазе ограничења људске судбине, и сматрају да су променљиве.“ (Barlet, 2016: 225)

Позивајући се на њемачког културолога Дирка Кона (Dirk Kohn) који, наводећи примјер њемачке омладине која до своје четрнаесте године у просјеку конзумира око 18.000 телевизијских смрти, каже да виртуелна смрт постаје забава и игра и да „порнографија смрти“ на дистанци забавља и емотивно не погађа, Куљић (Kuljić, 2009) констатује да је, са тумачењем смрти као својеврсног „расипања у непостојање“, дошло до слабљења традиционализма што је ослободило младе обавезујућих завјета предака. Иако је директни контакт са умрлим ослабио, док је старост постала мање видљива, смрт анонимнија и начин умирања другачији, што је, према Куљићу (Kuljić, 2009), нужно измијенило однос младих и старих, јавља се једна парадоксална ситуација која релативизује ову тезу. Наиме, нису ријетки случајеви у којима млади, али и старији, након смрти блиске особе, на виртуелне друштвене мреже постављају обавјештења о њихом животу и смрти, састављају епитафе, обрађују фотографије преминулог помоћу неког од програма за обраду фотографија и слично, све с циљем креирања сјећања на ту особу. Или је можда у питању „виртуелно сјећање“ које треба да замијени њихово сјећање, ослобађајући их на тај начин „терета завјета предака“ који се јавља као „напетост између искуства и очекивања“? Како год, однос према старости и смрти није статичан, како истиче Куљић, али свијест о „...неизбежној, али различито удаљеној смрти снажно утиче на генерацијско самовиђење“ (Kuljić, 2009: 110).

4.9. „Дигитални урођеници“ као медијска генерација

Приводећи крају расправу о феномену генерација, долазимо до „медијских“ и „техничких“ генерација које се позиционирају као можда најрелевантније у нашем контексту, односно у вези са дискусијом о генерацији „дигиталних урођеника“. Куљић (Kuljić, 2009) наводи да је утицај генерација и медија узајаман и повратан, истичући да се у данашње вријеме генерације више не дијеле на основу крупних друштвених догађаја као што су ратови и кризе, него на основу техничких средстава уз која одрастају. Док је некада заједничко проживљено трауматично искуство сједињавало кохорте омогућавајући им јединствено генерацијско самовиђење, данас визуелни симболи, према Куљићу, згрушавају осјећајне генерацијске везе у заједницу

идентификације. Њемачки историчар Хабо Кнох (Habbo Knoch) наводи да су данашње генерације масмедијски индуковани обрасци друштвеног саморазумијевања. Иако усмено преношење није напуштено, како сматра исти аутор, медији су преузели преношење историјских слика. Што се тиче формирања генерација уз помоћ медија, Кнох истиче да исти припомажу њиховом формирању уз помоћ три механизма која се прожимају. Прије свега, ту је емотивно дјеловање створених слика симбола, затим наиндивидуално маркирање генерацијског обиљежја преко слике у медијима, као и пласирање властитих генерацијских слика-маркера на медијско тржиште (наведено према Кулјић, 2009). Узевши у обзир да су медији дио културног саморазумијевања и стварања стила, али и посредници код формирања генерацијског самописа, како истиче Куљић (Кулјић, 2009), поставља се питање да ли генерацијски дисконтинуитет тече само између различитих генерација, конкретно између родитеља и дјеце, или се преноси и колективно исказује у медијској сфери? Куљић сматра да су генерацијски сукоби који доводе до рађања нових генерација и друштвене промјене на технолошком и друштвеном плану тијесно повезани процеси и исказују се у начину расподијеле обавјештења. „Данас су старији принуђени да уче од млађих (...) Техника се развија брже од могућности учења, па појединац постаје странац у земљи у којој су деца умешнија“ (Кулјић, 2009: 132). Ова констатација је у контексту тезе Марка Пренског (Prensky, 2001) о данашњој генерацијској стратификацији на „дигиталне урођенике“ и „дигиталне имигранте“. Према њему, „дигиталним урођеницима“ су дигиталне информационо-комуникационе технологије природне, урођене, док су, с друге стране, „дигиталним имигрантима“ у извјесној мјери стране, они се морају сналазити и адаптирати новом, дигиталном окружењу. С тим у вези, Куљић (Кулјић, 2009) сматра да се у традиционалним друштвима, у којима има веома мало обавјештења, поштује искуство и године живота тако да су старији веома цијењени, док динамична друштва, каква су данашња, прије свега на Западу, стално стварају нове информације, тако да различит приступ обавјештењима јача јаз између генерација. Позивајући се на њемачке социологе Бернда Бухофера (Bernd Buchhofer), Јиргена Фридриха (Jürgen Friedrichs) и Хартмута Литкеа (Hartmut Lüdtke) који истичу да је

свака наредна генерација обавјештенија од претходне и да су за њу раније генерације застарјеле као и да раскорак у значајним обавјештењима у карактеристичном добу генерације јача са порастом старосног распона између генерација, Куљић наводи да са старошћу опада способност прихватања нових обавјештења. „Док млађе групе имају структурну предност код прихватања информација, дотле старији, због монопола и искуства, имају функционалну предност код прераде информација“ (Куљић, 2009: 133). Узевши у обзир да су три главне врсте власника медија појединци, институције, односно корпорације и друштво, односно медији у јавном власништву, као и да тим медијима углавном управљају искусни менаџери и уредници (Noam, 2016) који припадају старијој генерацији која има монопол над управљањем информацијама, тешко је претпоставити да би у таквом окружењу млади имали структурну предност код прихватања информација. Међутим, окрећући се интернету и виртуелним социјалним мрежама, односно новим медијима, заобилазећи класичне медије, „дигитални урођеници“ долазе у позицију која им омогућује предност у креирању, селекцији и прихватању информација. Више не зависе од старијих, власника класичних медија и уредника, бар не експлицитно. Сами креирају садржај на друштвеним мрежама, сами бирају који садржај ће користити. Њемачки социолог Гвидо Јаблонски (Guido Jablonski) истиче да убрзани технички развој обликује генерацијске односе и генерацијску свакодневницу као и да пружа младима већу шансу новог искуства. Као примјер наводи дигиталну револуцију коју види као „суперидеологију“ новог доба која је измијенила самоопис и самовиђење појединца. Сматра да револуционарни развој нових информационо-комуникационих технологија доноси ново искуство као основу генерацијске дистанце (наведено према Куљић, 2009). На трагу тезе Хермана и Мекчесног (Herman, Mechesni, 2004) о америчкој доминацији над интернетом, Куљић истиче да дигитализација ствара нову врсту неједнакости између оних који располажу информацијама и оних који су их лишени и да се „интернет генерације“ крећу у „...дијалектички напетом простору између самомаргинализовања и самоовлашћивања“ (Куљић, 2009: 135).

Што се генерацијских разлика тиче, конкретније генерацијских конфликта, не можемо рећи да исти у данашње „дигитализовано доба“ слабе искључиво због

појачаног конформизма младих. Наиме, Куљић сматра да конфликти између генерација слабе и због тога што се родитељи окрећу ка новитетима из културе младих, између осталих и ка виртуелним социјалним мрежама, што смо могли сазнати и у нашем истраживању током дискусија са учесницима у фокус групама који су истицали да су њихови родитељи све активнији на друштвеним мрежама.

„Са растом стандарда пробија се игра као начело, чиме се потискује еманципаторски потенцијал културе младих. Све нејаснији постају и класични маркери за улаз у свет одраслих (...) Културни обрасци све више постају у старосном погледу неспецифични (...) Људи се све мање поистовећују са одређеним старосним културним обрасцима, више их комбинују“ (Куљић, 2009: 136).

Ову констатацију лако можемо уочити на примјеру комуникације на виртуелним друштвеним мрежама, конкретно на Фејсбуку на којем све већи број старијих комуницира на исти или сличан начин као и млади: постављају фотографије, коментаре, „лајкују“ и „шерују“ фотографије, служе се емотиконима и слично. Само на основу културних и комуникационих образаца није јасно којој генерацији припада особа која комуницира на тај начин. Тек увидом у садржај поруке, односно у преференце корисника, можемо уочити о којој генерацији је ријеч. Иначе, исти аутор сматра да је у извјесној мјери за наведене промјене одговоран убрзани технички развој. С тим у вези, техничко искуство није формативно зато што се стално прихвата све савршенија техника, како сматра Куљић (Куљић, 2009), него и зато што се старосне групе разликују у брзини прихватања те технике. Ипак, не можемо а да не примјетимо да се одређени број старијих држи на извјесној дистанци у односу на нове технологије.

Аналогно Куљићевој (Куљић, 2009) тези да су појавом телевизије млади, који нису били затечени овим открићем и који нису били формирану унутар радијског искуства, мање драматично прихватили телевизију, сличну ситуацију уочавамо и данас када „дигитални урђеници“ мање драматично прихватају интернет од старијих. Њемачки социолог Анзгар Вејман (Ansgar Weymann) сматра да технизација свакодневнице обликује генерацијски карактер. Такође, тврди да се исти може

утврдити испитивањем нарочите важности коју је нека техничка справа имала у дјетињству и раној младости неке особе (наведено према Куљић, 2009). У нашем контексту, можемо видјети да интернет има велику, ако не и пресудну важност за обликовање генерацијског карактера генерације „дигиталних урођеника“. Куљић (Куљић, 2009) такође истиче да што су веће техничке промјене то су упадљивије и генерацијске разлике, као и да различите генерације посједују различита колективна искуства у области техничких иновација. Питајући се да ли су све техничке иновације генерацијски формативне, њемачки социолог и информатиичар Бенедикт Рипергер (Benedict Ripperger) сматра да су ауто и компјутер, прије него телевизија и радио, кључне иновације које диференцирају техничке генерације с обзиром на степен промјене искуства у кретању и писању, јер радио и телевизија су пасивни пријемници који тек посредно обликују дјелање (наведено према Куљић, 2009: 138). Ипак, треба бити обазрив приликом позиционирања генерација на основу техничких иновација, јер се поставља питање да ли су исте довољно маркантне и трајне да можемо говорити о нпр. „Фејсбук генерацији“, „Твитер генерацији“, „Покемон генерацији“ или „Инстраграм генерацији“? Куљић (Куљић, 2009) нас подсјећа да код прихватања и кориштења нових медија постоји доста неравномјерности и несклада и наглашава да је одредница техничка генерација кориснија као додатни појам и то само онда када се користи код разграничавања и поређења друштвених посљедица хегемоних иновација, али не и код суочавања хомогених група. Другим ријечима, интернет је више технички потенцијал генерацијског комуницирања, аналогно Куљићевој тези, него што је генерацијски формативни фактор. Ако и донекле снажи генерацијско јединство, интернет је неријетко само пуки статусни симбол или бренд. Ово нас доводи у недоумицу у вези са позиционирањем генерације „дигиталних урођеника“, уопште у вези са расправом о феномену исте, узевши у обзир да значајн број аутора управо интернет одређује као кључни аспект у генерацијском самоодређивању „дигиталних урођеника“. Међутим, узевши у обзир да генерацијско етикетирање, како истиче Куљић (Куљић, 2009), одговара потребама старијих или самим истраживачима за „ретроспективно структурисање униформног континуитета прошлости“, можемо се запитати да ли млади виртуелне социјалне мреже, интернет

уопште, виде као кључни, маркантни аспект генерацијског самоописа? Или је исти само један од фактора који утичу на њихово самоодређивање? Треба бити опрезан приликом кориштења термина медијска или техничка генерација јер не можемо занемарити чињеницу да се у истим фазама, како наводи Куљић (Kuljić, 2009), прожимају разноврсни утицаји и постоје многи токови развоја. Поред тога, у обзир требамо узети и специфичне националне, културне и историјске развојне фазе, што нас доводи до закључка да је исто доба немогуће свуда сврстати у једнозначне медијске генерације, како наводи исти аутор.

Напослијетку, у вези са дилемом да ли кориснике интернета можемо назвати засебном генерацијом, можемо се позвати на размишљање Ханса-Дитера Киблера (Hans-Dieter Kübler) који се пита да ли масовне кориснике неког медија уопште можемо назвати медијском генерацијом тврдећи да се медијске кохорте прије могу разграничавати према животним условима и врстама трајнијег искуства, него с обзиром на то које медије користе (наведено према Kuljić, 2009). Узевши у обзир да је истинско знање само оно које лично стичемо јер је једино оно окосница личног самоописа, како наводи Куљић, можемо се запитати да ли је искуство и знање стечено на виртуелним друштвеним мрежама трајно? С тим у вези, Куљић (Kuljić, 2009) истиче да заједничка раслојеност доживљавања која омогућава непосредно разумијевање између учесника постоји тек онда када је више учесника под утиском истог снажног дешавања. То је, према истом аутору, ситуационо разумијевање које настаје у одређеној ситуацији, а тамо гдје га нема, разумијевање је упућено на медије. Можемо примјетити да је такав случај и са „дигиталним урођеницима“, наравно уколико фокус на генерацијски самоопис ставимо на интернет. Међусобни односи на интернету, конкретније на виртуелним друштвеним мрежама, нису толико постојани и не стварају довољно јак утисак снажног дешавања, више је у питању посредно комуникативно разумијевање. Аутентична генерација, према Куљићу (Kuljić, 2009), јесте само она група која не трпи посредника у разумијевању и коју веже исти доживљај, а не исто тумачење доживљаја. Генерација је утемељена у свакодневној пракси, како наводи исти аутор, а не на прихватању тумачења неког догађаја. Иако постоји могућност формирања генерација на основу друштвених

промјена које носе техничке иновације, важно је обратити пажњу и на то у којој фази стварања искуства је проживљена формативна снага нове технике, како наводи Куљић. Другим ријечима, уколико се фокусирамо на „дигиталне урођенике“, уз претпоставку да користе виртуелне социјалне мреже, важна је година живота у којој су почели користити Фејсбук, Твитер или неку другу мрежу. Да ли су их почели користити од ране младости, фактички од тренутка кад су постали свјесни њиховог постојања, да ли су их почели користити од тренутка поласка у школу, од уласка у адолесцентско доба? Године када су почели користити интернет могу утицати на то да ли ће и како позиционирати себе у контексту генерацијског самоописа јер дотадашње искуство може утицати на њихову перцепцију. Другачије је поимање интернета и виртуелних друштвених мрежа код особе која је „прво шеровала и лајковала па онда пропричала“ у односу на младе који су почели користити виртуелне мреже у адолесценцији. Такође, не можемо занемарити ни потенцијалне разлоге „уласка у виртуелни свијет“. Да ли је то пука радозналост, да ли су их родитељи увели у кориштење интернета, да ли се кориштење интернета може препознати као образац опонашања старијих или вршњака, да ли су отворили налог на Фејсбуку због страха од потенцијалне стигме међу вршњацима или је у питању неки други разлог? Како год, иако медијско међугенерациско општење почива на прихваћеном тумачењу а не на заједнички проживљеном искуству, према Куљићу (Куљић, 2009), треба нагласити да је генерацијска веза вишедимензионална. Не смијемо занемарити чињеницу да „...масовни медији стварају људима заједничко проживљено искуство, осећај припадности истој култури и прихватљивост одређених супкултура“ (Тјуроу, 2012: 59). Иако њемачки социолози Бонзак и Шефер истичу да је знање, односно искуство, стечено путем медија такође комуникативно, као и искуство стечено посредством традиције, ипак за разлику од њега није ситуационо (наведено према Куљић, 2009). Закључујући расправу, можемо се позвати на Ханса-Дитера Киблера (наведено према Куљић, 2009) који тврди да је тешко говорити о медијским генерацијама, иако техника у суштини није неутрална већ је у нераскидивој вези са људским дјелањем. Бонзак и Шефер истичу да су нови технички медији

„...праксеолошка допуна и аспект делања. Не само што људи и техника чине скупа колективне хибридне актере, па су важан сегмент генерацијске праксе, него се може говорити и о нарочитој генерацијској култури медијске праксе. Тако је дигитална измена праксе, изазвана увођењем рачунара и интернета, везана за нову техничку генерацију коју спаја конјуктивно (ситуационо) дигитално техничко искуство“ (наведено према Кулјић, 2009: 141).

С тим у вези, можемо се сложити са Куљићевом (Кулјић, 2009) констатацијом да, иако су дигитализација и компјутеризација маркантна генерацијска спона, њихов доживљај ипак није кадар да формира дјелатно генерацијско јединство. У нашем случају, иако интернет, конкретније виртуелне социјалне мреже, представљају генерацијски карактеристично средство општења, нису нужно и генерацијски формативане.

5. Формулација истраживачких питања

С обзиром да је Република Српска, као и већина транзиционих друштава, упркос свему, прије свега отпору утицајима глобализације и транзицији између два система вриједности у којој се један урушава а други се још није до краја конституисао (Pavlović, 2011), дио свијета, проблеми који су присутни у свијету рефлектују се и у Републици Српској. Ефекти глобализације посредством информационо-комуникационих технологија долазе и до ових крајева. Популарна култура (филмови, музика, модни трендови, стил живота...) долазе са Запада путем медија и налазе „плодно тло“ и у Републици Српској. Млади у значајној мјери стварају свој стил живота на основу понуде нових вриједности, погледа на свијет и узора. Наравно, као и све друге појаве, и ове имају своје позитивне и негативне аспекте, што смо могли видјети на малом примјеру различитих тумачења међуодноса младих и медија који су навели Радок (Radok, 2015) и Бојдова (Boyd, 2014). Међутим, проблем је што се конзумацијом медијских садржаја ствара некритичка перцепција свих вриједности које се промовишу уз помоћ, прије свега, културних инструмента глобализације (филм, музика, белетристика, мода...). Једна од тих појава је и концепт слободног времена. Овај проблем је посебно изражен код младих зато што су подложнији утицајима из окружења. Можемо поставити и прво истраживачко питање:

Како се у новом животном стилу тумачи постојање слободног времена и схватање младих о њему?

У контексту расправе о утицајима дигиталних технологија на човјека, прије свега на младе, можемо се запитати да ли живимо у ери „дигиталне отуђености“? Или је постмодерна перцепција времена, свијета и човјека који обитава у димензијама простор-вријеме у извјесној мјери предимензионирана и посматрана кроз својеврсни нихилистички калеидоскоп? Ријеч је о чувеном миту о два лица бога Јануса – како Џоунс (Džouns, 2001) тврди, с једне стране, сваком технологијом покушавамо да унаприједимо живот, а с друге, иста нам осиромашује живот. Фројд (Frojd, 1973) сматра да људи најчешће мјере лажним мјерилима, да прижељкују моћ, успех и богатство и да потцјењују истинске животне вриједности. С тим у вези,

сајберпростор (cyberspace), термин који је први пут употребио толико спомињани Вилијам Гибсон (William Gibson), у коме доминира „концептуални простор“ у коме људи ступају у везу користећи компјутерски посредоване комуникационе технологије (Fidler, 2004), на извјестан начин рефлектује Фројдове мисли о лажним мјерилима и потискивању истинских животних вриједности, с једне стране. С друге, људи имају ненадмашну способност, насталу као плод еволуције нашег мозга, да стварају идеје и представе о свијету, односно, да конструишу симболичку реалност (Fabijeti, Maligeti, Matera, 2002). Другим ријечима, човјек ствара многобројне симболске системе, о коме су промишљали и писали Ц. Х. Мид, Бламер, Морис. Користећи симболе из њихових репертоара гради слику свијета онако како га он перципира. Човјек „...док комуницира (...) „производи“ сопствено животно окружење препуно артефаката, које тако постаје „замак“ културе“ (Radojković, Đorđević, 2005: 17), у нашем случају виртуелне културе. Да нема човјека, не би било ни виртуелног свијета. Он га је створио. То нас доводи до следећих истраживачких питања:

Да ли човјек, конкретније млади, контролишу виртуелни свијет или он контролише њих?

Да ли млади грађу за конструкцију симболичке реалности узимају из својих „гацета“?

Међутим, проблем не лежи у чињеници о постојању „оностраног свијета“, људских руку и ума креације. Проблем се назире у сврсисходности бивствовања човјека у истом. Уколико искључимо прагматични аспект (е-бизнис, е-учење, е-трговина...) и пажњу фокусирамо на духовне елементе који обогаћују емотивну, духовну и креативну природу човјека, доћи ћемо до спознаје да се „излети“ у димензију свијета у којој су поништене границе времена и простора, најчешће дешавају у сфери слободног времена. О слободном времену је промишљао и Ратко Божовић (Vožović, 1997), истичући стихијску снагу проширених граница хедонизма која открива један вид доминације духовног сиромаштва нашег времена. С тим у вези, Божовић наглашава да, како мале слободе не могу бити замјена за једну велику слободу, тако и „...тренутна задовољства не могу надокнадити оно што досада и празнина егзистенције остављају за собом“ (Vožović, 1997: 8). Уколико се осврнемо

на Јесењинове стихове из његове пјесме „Мој пут“ који каже: „Болан од досаде списатељске, без станка пођох да скитам по свету, кроз драж, без вере у сусрет, без муке растанка, убеђен да је цео свет – лаж“ (Jesenjin, 1966: 202, 203), долазимо до потенцијалног узрока „једрења сајбер морем“ јер, како Божовић истиче, „...кад човеку не полази за руком да се издигне над ситуацијом која га одређује, њему остаје да се „заштити“ од „парализирајућег“ осећања да је његов индивидуални живот „безначајан“ догађај“ (Božović, 1997: 7).

Поставља се питање да ли тај „парализирајући осјећај безначајности“, најчешће примјетан у сфери, условно речено, доколице, може довести до појаве новог модалитета комуникације? Поред три „врсте“ сусрета које наводи Бранимир Стојковић (Stojković, 2002) – „сусрет прве врсте“ (човјек: човјек), „сусрет друге врсте“ (човјек: животиња) и „сусрет треће врсте“ (човјек: биће или ствар који не припадају нашем свијету али су у начелу обдарени способношћу комуникације), примјећујемо још један вид комуникације, односно „сусрета“ – „сусрет четврте врсте“ или „сусрет *n* врсте“ (човјек: машина – машина није „онострана“ ствар или биће зато што ју је човјек створио). Овај вид комуникације, прије свега, можемо посматрати као интраперсоналну комуникацију посредовану рачунаром (без присуства другог човјека: однос са машином – „скроловање“ видео, аудио и мултимедијалног садржаја по властитиој жељи, пратећи лична осјећања и интересе) за разлику од интерперсоналне комуникације посредоване рачунаром (општење са другим људима посредством рачунара: „виртуелизација“ интерперсоналног односа – четовање и слично). Искључујући интерперсоналну комуникацију посредовану рачунаром, било синхрону (четовање, Скајп...) или асинхрону (електронска пошта), односно, човјек, *via* машина: човјек, можемо се запитати да ли интраперсонална комуникација посредована рачунаром (човјек: Јутјуб, човјек: Фејсбук, човјек: Инстаграм, човјек: било који садржај постављен на интернету који не укључује повратну везу, односно, који претпоставља једнострано вишеструко коришћење идентичног садржаја) представља „...увод у својеврстан опсесивни кошмар и „вртоглавицу“, пут до провалије над чијим понором природно долази до потпуне „дезорганизације““ (Božović, 1997: 7) човјекских способности и његовог

интегритета? П. Д. Успенски (Ouspensky) у свом дјелу „Tertium Organum“ (1922) сматра да прошлост не постоји, као ни будућност која још није формирана. Он садашњост види као прелаз из будућности у прошлост, односно као прелаз из једног „непостојања“ у друго. Само у том кратком тренутку тај феномен постоји за нас – прије тога, постоји као могућност; послје тога, постоји као сјећање. Међутим, тај тренутак је фикција, он уопште нема димензију. Успенски тврди да можемо са сигурношћу рећи да садашњост не постоји зато што је не можемо „ухватити“ – оно што успијемо „ухватити“ већ је прошлост. С тим у вези, Божовић (Božović, 1997) сматра да је за највећи број људи садашњост постала неизвјесна, а будућност као и да не постоји. У ситуацији у којој се из темеља мијењају наслијеђени критеријуми о стварности и вриједносне оријентације појединца према „реалном“ свијету, човјек бира оно што је изван ризика и изван одговорности – зато му је најближа активност која га не обавезује, али га одваја од свијета који доживљава као сталну принуду и опасност. Човјек тежи да се одијели од свијета, бар за тренутак да се опусти и заборави, како истиче Божовић (Božović, 1997). Можемо поставити питање да ли човјек, „одвајајући“ се од свијета, залази у сферу анксиозности, беспомоћности, напослијетку, меланхоније, односно, да ли ствара парализирајући осјећај безначајности „убеђен да је цео свет – лаж“?

Следеће истраживачко питање гласи:

Из ког разлога „дигиталне генерације“, које у постмодерни чине посебну поткултуру, прибјегавају социјалним интеракцијама путем „онлајн“ друштвених мрежа?

Да ли можда због међусобне повезаности са вршњацима, што је веома значајно за њихову социјализацију и идентитет (Petrović, 2013)? Да ли користећи ову технологију имају осјећај стварања „...колективног идентитета који се доживљава као алтернативан и опозициони“ (Ђорђевић, 2009: 285), односно, субверзиван у односу на старије генерације које „држе контролу“? Или их можда нове технологије привлаче из простог разлога што су нове, интерактивне, двосмјерне, слободне, иновативне, нелинеарне, мобилне, што поништавају границе времена и простора и на тај начин употпуњују њихову перцепцију о „брзом свијету“ (Petrović, 2013)? Међутим, постоји

још један потенцијални разлог. Млади, посматрајући понуду медија и понашање вршњака око себе, заузимају став: „Сви користе Фејсбук па морам и ја. Нисам „ин“ ако нисам дигиталан. Уколико немам профил на Фејсбуку, као и да не постојим. Морам, као и други, створити што љепшу слику о себи на Фејсбуку како бих био „видљив“ у стварном животу”. Да ли се ово може довести у везу са ставом да је „...основна функција информација да о некоме, или нечему, формирају добар имиџ, то јест, допадљиву представу у јавности (...) Отуда се у порукама (информацијама) све више репрезентују имиџи, а не реалност“ (Radojković, Đorđević, 2005: 206)?

Узимајући у обзир карактеристике нових информационо-комуникационих технологија: нелинеарна комуникација, константна конекција, неформални дискурс, брзина, мултитаскинг, забава, активно учење, насумични приступ, интеракција, могућност критике и сл, у комбинацији са друштвеним преференцијама: прагматичност, слобода, сврсисходност итд, можемо поставити следећа истраживачка питања:

На који начин нове информационо-комуникационе технологије утичу на слободно вријеме младих?

Да ли су и које карактеристике информационо-комуникационих технологија привукле млађе кориснике и увећале свој удио у њиховом слободном времену?

Поред основних истраживачких питања, можемо поставити још низ питања: Да ли масовнијим коришћењем, комбинујући могућности информационо-комуникационих технологија, млади постају компјутерски писмени, што напоследку води претпоставкама за стварање већих и бољих могућности за сналажење у новој, ери дигиталних технологија? Или је тачно да се разлике у трошењу слободног времена не морају објашњавати само употребом интернета, него је могуће да су те разлике као и сам начин употребе интернета последица различитих стилова живота (Petrović, 2013)? Да ли младе, „дигиталне генерације“ имају исту перцепцију о слободном времену, као и припадници старијих генерација? Да ли их нове информационо-комуникационе технологије чине слободнијим од њихових родитеља чије је слободно вријеме прожето пасивним технологијама, попут телевизије? Да ли је

заиста тачно да се млади данас мање друже у слободном времену него њихови родитељи? Како млади виде идеалан начин за провођење слободног времена? Да ли млади у информационо-комуникационим технологијама једноставно виде практичну, забавну и сврсисходну примјену? Напоследку, да ли су им информационо-комуникационе технологије заиста корисне или стварају привид корисности?

6. Предмет и циљ истраживања

Предмет овог рада биће емпиријско истраживање на који начин информационо-комуникационе технологије утичу на слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској. Прецизније, да ли и на који начин аспекти информационо-комуникационих технологија утичу на млађе генерације да своје слободно вријеме упражњавају на другачији начин од оног који је био доминантан код старијих генерација? Под средњошколцима подразумијевамо особе које су за вријеме истраживања похађале средњу школу. То су особе рођене у периоду од 1998. до 2001. године. На основу номиналне класификације, особе рођене у овом периоду припадају генерацији „дигиталних урођеника“. С тим у вези, наизмјенично ћемо користити термине средњошколци, „дигитални урођеници“ и млади.

Зашто смо се определијели за средњошколце? Зато што се налазе у периоду адолесценције које је обиљежено изразито бурним емоционалним, психичким и моралним дилемама и кризама. Такође, адолесценција је прелазни период из дјетињства у зрело доба (McConville, 1995). Сазријевање је коначно обликовање идентитета и карактера, крај процеса социјализације. У тај процес се уплићу и медији, некада масовни а данас, доминантно дигитални. Према Мартину Сегалану (Segalan, 2009), адолесценција означава доба које долази након дјетињства, код дјевојчица приближно од 12 до 18 година, код дјечака од 14 до 18 година. Међутим, данас се често умјесто ријечи адолесценција радије употребљава израз младост, „...старосно доба нејасних граница, и сматра се да почиње непосредно пре пубертета и да се одликује сопственом културом, представљајући мету потрошачког друштва“ (Segalan, 2009: 255). С тим у вези, претпоставка је да су у овом периоду млади веома подложни спољним утицајима, у нашем случају информационо-комуникационим технологијама, који могу значајније да утичу на њихов свакодневни живот.

Кроз разговор са испитаницима у фокус групама покушали смо установити да ли данашње младе генерације временски интервал изван времена за рад (слободно вријеме) користе на вишедимензионалан начин. Под овим се подразумијева да истовремено проводе вријеме на Фејсбуку на коме надограђују свој симболски

систем, развијају емпатију, уче, усавршавају се, сазнају информације, врше селекцију (пријатеља, знања, емоција и сл.), креативно се изражавају... Или је тај процес, условно речено, једнодимензионалан (или само бесциљно проводе вријеме на интернету или им кориштење интернета помаже у усавршавању, развоју емпатије итд.). Уколико промишљање о утицају информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих усмјеримо у правцу прагматичног и, надасве опортунистичког кориштења, можемо се запитати да ли ове технологије утичу на слободно вријеме младих на тај начин да они у исто вријеме „убијају досаду“ али и надограђују своје знање, емоције и сл. Иако није спорно да класични (традиционални) медији имају едукативну функцију, чини се да синхроност и интерактивност, као одлика нових технологија, подиже ову функцију на виши ниво. Поставља се питање: Да ли слободно вријеме које млади проводе користећи информационо-комуникационе технологије, обједињујући сврсисходне и мање сврсисходне аспекте, млађим генерацијама служи да покушају да премосте јаз између жеља (култура хедонизма) и могућности, односно очекивања друштва, или је превазилажење тог јаза само привид?

Један од циљева овог рада јесте покушај да се открије да ли се кориштење информационо-комуникационих технологија намеће као рационалан избор зато што алтернативе, према схватању младих, нису сврсисходне и не пружају адекватан одговор на оно што ствара преференције младих, а то је, прије свега, друштвено-технолошки развој. Како би на што адекватнији начин пружили релевантне одговоре о утицају информационо-комуникационих технологија на младе, истраживање уз помоћ фокус група је било усмјерено на слободно вријеме младих. Овдје се полази од идеје да је слободно вријеме ослобођено непосредних притисака и радних обавеза и на тај начин рефлектује слободан избор који може послужити за разумијевање масовног кориштења и популарности информационо-комуникационих технологија. Наравно да се може расправљати о концепту „слободног избора“ – да ли је он условљен пропагандом или вјештим маркетингом медија или је једноставно плод прагматичног и опортунистичког погледа млађих генерација на могућности

информационо-комуникационих технологија? Међутим, иако ћемо се и на ово питање осврнути у дисертацији, та расправа неће бити предмет овог рада.

Наше истраживање је усмјерено ка томе да установи да ли информационо-комуникационе технологије младима пружају оно што они очекују од њих када је ријеч о кориштењу у слободном времену, прије свега, шта за њих значи слободно вријеме и како га проводе – према њиховом мишљењу сврсисходно или мање сврсисходно (ово би могло бити важно зато што може пружити увид у то како млади перципирају виртуелне друштвене мреже, интернет уопште – као „мјесто“ за развој и сврсисходно кориштење или простор да се „убије вријеме“).

7. Хипотезе

Супротно уобичајеним методолошким и структуралним конвенцијама, сматрамо да је потребно направити мали увод у изношење претпоставки. Наиме, иако методолошка литература упућује на то да постоје бројна истраживања која нису намијењена провјеравању хипотеза и у којима исте нису потребне, као што су квалитативна истраживања, ипак свако истраживање има свој предмет или циљ, како истиче Фајгељ (Fajgelj, 2010). С тим у вези, према истом аутору, свако истраживање, самим тим и наше, садржи извјесну намјеру а из те намјере се онда могу извести очекивања. „У многим истраживањима су довољна истраживачка питања, или барем имплицитне хипотезе, односно хипотезе које се могу закључити из одабраног циља истраживања, теоријског оквира и очекивања која из њих проистичу“ (Fajgelj, 2010: 194). Ми смо направили мали искорак и поставили конкретне хипотезе, иако такав приступ више одговара квантитативним истраживањима. Водили смо се разликом између два значења квалитативног истраживања коју су успоставиле Луиз Кидер (Louise Kidder) и Мишел Фајн (Michelle Fine). Наиме, оне су направиле разлику између „велико К“ и „мало к“ приступа. Први упућује на индуктивне истраживачке методе отвореног типа, усмјерене на изградњу теорије и истраживање значења, док се други приступ односи на укључивање ненумеричких техника за прикупљање података у хипотетичко-дедуктивне нацрте истраживања (наведено према Vilig, 2016). Вилигова нас упућује на то да „мало к“ не оперише одоздо нагоре, односно да те методе прикупљања и анализе података „...нису усмерене на стицање нових увида у то како испитаници конструишу значење и/или доживљавају свој свет; уместо тога, полази се од хипотеза и категорија које је дефинисао истраживач, са којима се потом суочавају квалитативни подаци“ (Vilig, 2016: 36). У извјесној мјери ово истраживање је засновано на „мало к“ методолошком приступу, у смислу да хипотезе и дефинисане категорије представљају полазне основе, али свакако не на начин да апсолутно намећу истраживачево значење током прикупљања и анализе података као и строгу контролу током анализе, што је основна замјерка Вилигове упућена овом приступу. У прикупљању и анализи података користили су се и принципи „велико К“ методолошког приступа, у смислу да су учесници истраживања сами дефинисали

своје проживљено искуство и његово значење, што је непослијетку укомпоновано у контекст истраживања и послужило за боље разумијевање тог значења.

На основу свега неведеног и постављених истраживачких питања и изнесеног предмета истраживања, можемо поставити основну хипотезу:

ОХ: Информационо-комуникационе технологије у знатној мјери утичу на слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској који користећи те технологије не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ њима.

Узимајући у обзир поља интересовања младих¹⁸ у Републици Српској, основну хипотезу би настојали да посредно докажемо помоћу пар изведених хипотеза:

ИХ1: Средњошколци у Републици Српској који слободно вријеме проводе конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем остају „заробљени“ у својим нереалним жељама.

ИХ2: Средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно вријеме.

¹⁸ Истраживање о ставовима матураната средњих школа које је спровео Центар за примјену комунологију Комуниколошког колеџа у Бањалуци (2014) показало је да су најгледаније серије „Дјевојка имена Фериха“, „Два и по мушкарца“ и „Сила“, као и емисије „Звезде Гранда“ и „Икс фактор“.

8. Опис истраживања са методолошким аспектима

Прије самог конструисања методолошког оквира сматрамо да би било пожељно образложити зашто смо се определијели за квалитативни методолошки приступ. С тим у вези, позвали смо се, прије свих, на Фајгеља (Fajgelj, 2010), Елстера (Elster, 2014) и Вилигову (Vilig, 2016), који у својим студијама на детаљан начин представљају, с једне стране, квалитативне методе истраживања, а с друге, широк методолошки спектар у потрази за научним објешњењима. Узевши у обзир да нас не интересују статистички подаци који представљају ставове младих о слободном времену и дигиталним технологијама израженим кроз нумеричке вриједности које се, надасве, могу произвољно тумачити, без претензије да на тенденциозан начин приступамо дихотомији између квалитативног и квантитативног истраживања, определијели смо се за квалитативни приступ, прије свега зато што нас интересује значење, односно, како је то навела Карла Вилиг (Vilig, 2016), како људи придају смисао свијету и како доживљавају оно што им се дешава. Прије формирања фокус група, требали би утврдити чему би служиле. У нашем случају, њихова основна намјена би била да појасне мотиве младих да своје слободно вријеме проводе користећи нове информационо-комуникационе технологије. Након тога, у процесу избора саговорника полазна основа било је и намјерно узорковање, односно циљани одабир саговорника на основу елоквентности и вољности да учествују у дискусијама. Иначе, иако је репрезентативност узорка основни квалитет било ког узорка „...јер ако узорак по својствима које нас интересују (...) не личи на популацију, онда је комплетна замисао изневерена“ (Fajgelj, 2010: 593), квалитативна истраживања се углавном изводе са релативно малим бројем учесника зато што је „...природа квалитативног прикупљања и анализе података таква да захтева пуно времена и интензивног рада“ (Vilig, 2016: 66). С тим у вези, квалитативна истраживања се не изводе на репрезентативним узорцима. С тим се слаже и Фајгељ који истиче да узорак, као „...основа генерализабилности закључака (екстерне валидности), није у квалитативним студијама посебно важан. Циљеви тих истраживања нису у проверавању и доказивању, него у конструкцији значења“ (Fajgelj, 2010: 144). Вилигова (Vilig, 2016) наводи да је циљ квалитативног истраживања да разумије

унутрашњу динамику случаја. И други аутори истичу да репрезентативност представља средство научне легитимизације, али истовремено и критеријум на основу кога се умањује легитимитет фокус група у односу на „ауторитет“ квантитативних поступака. На основу тога,

„...може се говорити о узорковању прича, које би требало да буде репрезентативно за оног ко конструише причу и зависи од тога каква прича се ствара. Узорак се, према томе, бира имајући у виду потребу да испитаници буду »ауторизовани« саговорници у дијалошком процесу, из кога истраживач треба да »изађе« са новим разумевањем социјалних конструкција проблема којим се бави“ (Павловић, Џиновић, 2007: 296).

За квалитативна истраживања, дакле, карактеристично је намјерно узорковање објеката. Фајгелј наводи да „...избор испитаника треба да води теорија, односно да се у узорак узимају они испитаници који ће најбоље послужити разумевању појаве која се испитује“ (Фајгелј, 2010: 144). Међутим, уколико је намјера истраживања да истражи феномен који је релевантан за више људи него што је укључено у студију, Карла Вилиг (Vilig, 2016) сматра да репрезентативност у том случају може бити проблем зато што ћемо настојати да будемо у могућности да вршимо генерализације на основу наше студије. Ипак, чак и уколико нисмо у могућности да генерализујемо закључке на основу квалитативног истраживања малог обима, иста ауторка, позивајући се на њемачку социолошкињу Фригу Хауг (Frigga Haug), истиче да, уколико је дато искуство могуће, оно може да се и универзализује. Другим ријечима, „...чак и ако не знамо ко све и колико много њих дели неко посебно искуство, једном кад смо га, помоћу квалитативног истраживања, идентификовали, знамо да је доступно унутар културе или друштва“ (Vilig, 2016: 67).

Када је први критеријум за формирање фокус група у питању, својеврсна условна репрезентативност, истраживањем су били обухваћени бањалучки средњошколци (нису морали бити рођени у Бањалуци, било је само важно да похађају једну од бањалучких средњих школа). Разлог: Бања Лука је највећи урбани центар у Републици Српској; ученици који похађају средње школе у Бањалуци долазе и из других мањих градова (нпр. Челинац, Котор Варош, Козарска Дубица,

Нови Град, Кнежево...), с тим у вези, у бањалучким средњим школама се могу пронаћи ученици и из већих урбаних мјеста, и из мањих, као и из руралног подручја, док, с друге стране, у средњим школама у мањим мјестима нема ученика из већих градова (нпр. у средњим школама у Новом Граду се не могу пронаћи ученици из Бањалуке); претпоставка је и да у већем урбаном мјесту постоји разноврснија социјална структура становништва (од ученика рођених у Бањалуци из добростојећих породица, до ученика који станују у ђачким домовима а долазе из сиромашнијих породица). На тај начин постоји већа шанса да дођемо до репрезентативнијег узорка што се социо-демографског критеријума тиче. С тим у вези, наш узорак смо још уже одредили одређивши се за Грађевинску школу¹⁹. Разлози за то су многобројни. Прије свега, за разлику од Гимназије, Грађевинску школу не похађају дјеца која преодминантно долазе из породица са бољим социо-економским статусом, или за разлику од Техничке²⁰ или Школе ученика у привреди, које похађају дјеца која углавном долазе из породица са лошијим социјално-економским положајем у друштву. Дакле, има их и из богатијих и из сиромашнијих породица. Родитељи дјеце која похађају Грађевинску школу, за разлику од Гимназије²¹, с једне стране, или Школе ученика у привреди, с друге стране, обављају и боље и лошије плаћене послове, припадају и вишим и нижим социјално-економским слојевима друштва. Када је ријеч о образовној структури родитеља, Грађевинску школу похађају дјеца чији су родитељи и високообразоване особе, и они који су завршили средњу школу, али и они који имају само основну школу, за разлику од Гимназије, коју углавном похађају дјеца чији су родитељи вишег образовног нивоа, или Школе ученика у привреди, коју похађају дјеца чији су родитељи углавном нижег образовног статуса. Што се занимања родитеља тиче, и ту

¹⁹ Подаци о социјално-демографском статусу ученика Грађевинске школе постављени су на сајт <https://www.dropbox.com/sh/94m7hgz7sekns80/AAB3BLNdNHosB7D7yEzp5tCfa?dl=0>.

²⁰ Подаци о социјално-демографском статусу ученика Техничке школе постављени су на сајт https://www.dropbox.com/sh/w6n6binpi3scl2t/AADwjfZHu57yRen_4oYX9C2Fa?dl=0.

²¹ Подаци о социјално-демографском статусу ученика Гимназије постављени су на сајт <https://www.dropbox.com/sh/nvbwg14ar81lh9x9/AAQqQIRHeVwaurHr4QLARKd6a?dl=0>.

је Грађевинска школа у предности уколико желимо постићи сличност са показатељима социјалне структуре у овом дијелу РС. Наиме, родитељи дјеце која похађају Грађевинску школу су и инжењери, и административни радници, и директори, и услужни радници, и пољопривредници, али и неквалификовани радници, за разлику од Гимназије, коју похађају дјеца чији родитељи у највећем проценту, у односу на родитеље дјеце која похађају остале средње школе, обављају „друштвено признатије послове“, као што су директори, декани, административни радници на бољим положајима (нпр. министри, замјеници министара, шефови одсека у градској управи и слично), богатији предузетници и сл. Такође, за разлику од Гимназије, коју углавном похађају дјеца из урбаног подручја, или Техничке школе коју углавном похађају дјеца из руралног подручја, Грађевинску школу готово подједнако похађају дјеца из урбаног и дјеца из руралног подручја. Што се полне/родне структуре тиче, за разлику од Медицинске школе или Економске школе²², које углавном похађају дјевојчице, или Електротехничке школе, Пољопривредне или Техничке школе, које углавном похађају дјечаци, у Грађевинској школи полна/родна структура је углавном равномјерна. С тим у вези, сматрамо да је Грађевинска школа најоптималнији избор што се сличности са показатељима социјалне структуре на социо-демографском пољу тиче.

Што се другог критеријума тиче, намјерног узорковања, путем кога се, како сугерише Вилигова (Vilig, 2016), учесници бирају према критеријуму релевантности за истраживачко питање, направили смо селекцију ученика на основу елоквентности и понашања. Фокус групе су чиниле или само екстревертне, односно комуникативне особе, или само интровертне, односно ћутљиве особе. На тај начин смо дошли до релевантнијих одговора, без притисака или утицаја групе. Односно, настојали смо да се учесници у фокус групама осјећају пријатно, да не осјећају угроженост од стране других учесника (нпр. да се интровертни не осјете угроженим од стране екстревертних), све у циљу стварања опуштене атмосфере. У селекцији ученика су

²² Подаци о социјално-демографском статусу ученика Економске школе постављени су на сајт <https://www.dropbox.com/sh/hatwo1xv1lurtr8/ABDzXdXApwbsRFh9mOWcjsWa?dl=0>.

нам помогли педагози, психолози и разредне старјешине који су идентификовали наведене карактеристике и предложили које ученике да укључимо у фокус групе. Разлог зашто смо се определијели за педагоге, психологе и разреднике умјесто да селекцију вршимо уз помоћ тестова за процјену психолошких профила, лежи у томе што нам педагози, психолози и разредници могу пружити много боље и релевантније информације о психолошком профилу ученика него, колико год поуздани били, ипак ограничени и краткотрајни тестови. Прије свега зато што они са дјецом проводе пет дана у седмици, од септембра до јуна, стичући на тај начин одличан увид у њихове личности. Иначе, што се структуре учесника тиче, према Вилиговој (Vilig, 2016), наше фокус групе су биле хомогене, односно, учесници су дијелили кључне карактеристике; затим, биле су мјешавина претходно постојећих и нових, другим ријечима, учесници су били и познаници али неки су се по први пут видјели; напослијетку, фокус групе су биле инволвиране, односно, учесницима је било стало до онога о чему се разговарало. Иста ауторка (Vilig, 2016) истиче да је група изабрана намјерним узорковањем, хомогена у оној мјери у којој учесници дијеле искуство одређених околности, догађаја или ситуација које треба да опишу истраживачу. Настојали смо да у истој групи не буду подједнако заступљене комуникативније и „ћутљивије“ особе, односно екстровертне и интровертне особе. Разлог: претпоставка је да би у том случају доминирале комуникативније, односно екстровертније особе, док би остали ћутали. Учесници у фокус групама су били подијељени у четири фокус групе, двије са девет а двије са десет учесника (фокус групе нису морале имати равномјеран број учесника). Претпоставка је да мањи број учесника не би био стимулативан за дискусију док би више од десет учесника по фокус групи можда водило у креирање својеврсних „табора“ и на тај начин поништило предности групне интеракције. Учествовали су ученици од првог до четвртог разреда (равномјерна заступљеност није била битна, важно је само да су били заступљени ученици из свих разреда). Половина ученика (19) били су екстроверти, према Јунгу (Jung, 1978) активне и практичне личности, особе које воле да се мијешају са свијетом, које воле и траже друштво, док су другу половину учесника (19) представљале интровертне особе, односно особе које воле да буду саме са собом, како истиче Јунг (Jung, 1978),

које су повучене у себе. Ученици нису морали бити равномјерно селектовани из разреда на основу критеријума екстровертности и интровертности (нпр. није било неопходно да буде равномјеран број екстроверта и интроверта из првог, другог, трећег и четвртог разреда – важно је само да су били заступљени ученици из свих разреда и свих психолошких профила).

Истраживање смо спровели почетком децембра 2016. године, из више разлога. Прије свега, од почетка школске године је прошло три мјесеца тако да су разредници, психолози и педагози имали времена да се упознају са новим ученицима и да „обнове“ познавање ученика из старијих разреда. Даље, до краја полугодишта је остало око мјесец дана тако да ученици нису били „распуштени“ него су и даље у већој или мањој мјери били фокусирани на школске обавезе. Ово је важно због тога што би у супротном (у ситуацији да је полугодиште близу) били нефокусирани, „растројени“ и у мислима на одмору. Не желимо да прејудицирамо да се поједини ученици и током полугодишта већ не осјећају тако, али ипак су много више заокупљени обавезама него при крају полугодишта или на распусту. Разлог зашто смо се определијели за прво полугодиште а не за друго лежи у томе што се пред крај школске године у знатној мјери осјећа замор и што су ученици, поготово завршне године, у другом полугодишту у значајној мјери мислима већ на матури и сличним слављима поводом завршетка школске године те би њихово учешће у истраживању било контрапродуктивно (били би превише раздрагани, опструисали би дискусије, ометали остале учеснике и слично).

Иначе, што се самог учешћа тиче, учесницима двије фокус групе (једној интроверта – девет учесника, једној екстроверта – десет учесника) забранили смо кориштење телефона, таблета, лаптопова или неких других технолошких „справица“, док смо у осталим фокус групама то дозволили (десет екстроверта и девет интроверта), штавише, учеснике смо подстицали да користе телефоне и таблете за вријеме разговора. На тај начин смо настојали да на основу њиховог понашања, прије свега невербалних аспеката, имплицитно закључимо у којој мјери су зависни од телефона, као и да ли и у којој мјери кориштење истих утиче на њихову концентрацију приликом разговора. Дискусија у фокус групама је трајала од сат до

сат и по времена (збирно за све фокус групе, укупно је трајала нешто више од четири и по сата, тачније четири сата и 37 минута). Уз све напоре, разговори нису могли трајати дуже, посебно кад је ријеч о интровертима који су били поприлично затворени, што и одговара њиховом психолошком профилу. Такође, узевши у обзир да смо ученике „скупљали“ из различитих разреда и одјељења и из различитих смјена, неки ученици су остајали након завршетка наставе док су остали одсуствовали са часова из своје смјене тако да смо морали обратити пажњу и на њихово стрпљење и мотив да учествују у дискусијама. Фокус групе су биле одржаване двије по дану (укупно је све трајало два дана). Први дан смо обавили разговоре са екстровевертима а други дан са интровертима. Можда би било ефикасније да смо фокус групе организовали једну по дану, али због ограничености простора и времена, управа школе нам је могла обезбиједити адекватан простор само на два дана. Дискусије су се одвијале у просторији (учионици) која је позната ученицима с циљем да се учесници ојећају пријатније због боравка у познатом простору. Учионица је била одвојена од остатка школског ходника једним малим ходником са вратима тако да смо били одвојени и звучно изоловани са двоја врата. За ову учионицу смо се определијелили с циљем да амортизујемо буку из ходника што је више могуће зато што смо разговоре организовали за вријеме наставе. Постоји више разлога зашто смо се определијелили за радну седмицу а не за викенд и за школске просторије а не за неке друге. Прије свега, претпоставка је да би ученици, уколико би фокус групе организовали викендом, изван наставних активности, тешко пристали да учествују у њима зато што би радије вријеме проводили на неком другом мјесту. Наравно да постоји могућност да би свакако више вољели да буду на неком другом мјесту, али у разговорима са разредницима, педагозима и психолозима закључили смо да ће бити много лакше да их „приволимо“ да учествују у данима кад се одвија настава него да им „одузимамо“ викенд. Такође, школа им је позната тако да им је лакше да дођу у њу него да организујемо неке просторије у граду које нису познате ученицима.

Што се дискусије тиче, почела је питањима о заједничким искуствима у вези са кориштењем нових информационо-комуникационих технологија. Иначе,

користили смо метод лијевка – дискусију смо водили од општих ка специфичним питањима. Разговор смо, затим, наставили постављајући питања о томе како млади проводе слободно вријеме, како виде нове технологије – као корисне или не, да ли им више помажу или одмажу и сл. Напослијетку, дискусију смо завршили појединачним, специфичним искуствима и њиховим посљедицама које су испитаници доживјели користећи информационе технологије. Поставили смо три главне теме за дискусију, у складу са предметом истраживања, које смо „разбили“ на неколико подтема:

1. Информационо-комуникационе технологије

- Предности и недостаци нових технологија
- Утицај нових технологија на свакодневни живот

2. Слободно вријеме

- Омјер између обавеза и слободног времена
- Начин на који се проводи слободно вријеме

3. Млади

- Положај младих у данашњем друштву
- Став младих према ауторитету (родитељима, учитељима...)

У оквиру прве теме поставили смо сљедећа питања: Да ли су нове информационе технологије (интернет) боље од класичних (телевизија, радио) или не? Да ли нове технологије доприносе бољој повезаности људи или их отуђују једне од других? Да ли су нове информационе технологије пријетња или потенцијал за учење, емоционалну изградњу и развој личности? Да ли вас нове технологије мотивишу за бољи рад или не? Да ли би живот био могућ без интернета?

У другој теми сљедећа питања су била у фокусу: Шта за вас представља слободно вријеме? Да ли користите нове технологије у слободно вријеме? Да ли вас нове технологије чине слободним? Да ли вам компјутери и интернет отимају слободно вријеме или вам пружају више могућности за ефикасније провођење слободног времена? Који би био идеалан начин за провођење слободног времена?

Напослијетку, у склопу треће теме поставили смо сљедећа питања: Шта утиче на стварање ваших жеља и на који начин? Да ли су ваше жеље у складу са вашим

могућностима? Да ли старији разумију ваше потребе и жеље? Имате ли узоре и како их перципирате? Да ли се осјећате слободнијим од ваших родитеља? Треба ли млади да се мијењају?

Питања су имала полуструктурисану форму.

9. Научни и друштвени допринос теме

Упркос већ постојећим истраживањима и дискусијама о слободном времену, младима и информационо-комуникационим технологијама у Републици Српској, може се примијетити да не постоје студије које у контекст стављају феномене који су у фокусу овог истраживања. С тим у вези, на основу прегледа емпиријских истраживања, прије свега у БиХ, установили смо да истраживања о проблему утицаја информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих нису заступљена у Републици Српској, као дијелу БиХ, колико у остатку свијета. Такође, не постоје значајнија квалитативна истраживања која откривају мотиве младих, углавном се уз помоћ анкета, дакле квантитативном методом, долази до сазнања о ставовима младих. Иначе, како је и Радок примијетио, у медијским студијама, „...појам „медијског утицаја“ углавном се односи на истраживање помоћу квантитативних података, произашлих из огледа или анкета, ради изучавања утицаја изложености медијима на начин размишљања или поступања људи“ (Radok, 2015: 30).

Тако се, нпр. у истраживању „Мишљења и ставови младих Републике Српске (БиХ)“ (Savić, 2003) испитују вриједносни ставови средњошколаца о друштвеној ситуацији уопште (ставови о националним питањима, опијатима, повјерењу, како млади опажају себе и слично) који не откривају мотивацију младих него само представљају нумеричке вриједности њихових ставова. У истраживању „Дјеца о себи: Истраживање о положају дјеце у породици, школи и окружењу“ (Savić, 2005; Savić, 2009) године наводе се ставови младих о слободном времену (нпр. да ли имају довољно слободног времена, да ли су задовољни како проводе слободно вријеме, да ли родитељи одлучују о избору активности у њиховом слободном времену и слично) али опет уз помоћ анкета. Дакле, добијени резултати су само статистички показатељи о односу дјеце према слободном времену. Можемо се послужити и резултатима анкетног истраживања о упису на студиј у школској 2014/2015. години међу матурантима средњих школа у Републици Српској које је спровео Центар за примијењену комуникологију Комуниколошког колеџа у Бањалуци. Један дио питања био је и о томе како средњошколци користе медије. Иначе, код питања о

медијима, 40% матураната се изјаснило да користи интернет од два до четири сата дневно, а 24% више од четири сата дневно, око 5% матураната не користи интернет, а 85% их има профил на Фејсбуку. И овдје је у питању квантитативно истраживање које не може открити мотиве популације у фокусу истраживања, него само представити статистичке податке који се могу, надасве, произвољно тумачити. Потврду ове тезе можемо пронаћи и код аутора који су у фокусу свог истраживања имали квантитативни приступ али су нагласили да квалитативна истраживања, конкретно интервјуи које су радили као допуну истраживања, „...лепше од штуре игре бројки“ (Petrović, 2013: 195) могу показати разлоге за одређено понашање испитаника.

Дакле, наше истраживање је квалитативно како би у разговору са младима сазнали шта их мотивише да користе информационо-комуникационе технологије, како их доживљавају, да ли им одузимају вријеме и слично. Поред тога, занимао нас је и став младих о улози медија, познатих личности, вршњака, породице и друштва уопште, у стварању њихове слике свијета. Проучавањем утицаја информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих, односно истраживањем не само ставова него и мотива, настојали смо дати допринос разумијевању утицаја технологија на слободно вријеме, на то како младе генерације проводе своје слободно вријеме, како млади користе информационо-комуникационе технологије, све у циљу проналазак релативно најсврхисходнијег, или најмање лошег модела кориштења информационо-комуникационих технологија од стране младих у слободно вријеме, без претензија за успостављање матрице и уз уважавање права на лични избор.

Научни допринос овог рада је у томе што пружа увид у проблем утицаја информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих у Републици Српској из новог угла – мотивације младих, односно онога што младе мотивише да своје слободно вријеме проводе користећи наведене технологије. Резултате истраживања смо упоредили са сличним истраживањима, како из земаља регије, конкретно из Србије и Хрватске, тако и из земаља широм свијета, како би открили да ли и у којој мјери постоји подударње са мотивима младих у другим

земљама. На тај начин смо дали допринос постојећим размишљањима која дефинишу утицај информационо-комуникационих технологија, не само на младе у РС, него уопште, што даје универзални карактер нашем истраживању.

10. Истраживање на узорку

Истраживање је обављено почетком децембра 2016. године, тачније 1. и 2. децембра у Грађевинској школи у Бањалуци²³. У истраживању су учествовали ученици од првог до четвртог разреда, укупно 38 ученика, од чега 19 дјевојака и 19 младића. Од ученика смо тражили да потпишу изјаве о информисаном пристанку²⁴. Ради постизања опуштене атмосфере, учесницима су биле подијељене грицкалице и сокови. Дискусије су снимане видео камером. Учесници су били подијељени у четири фокус групе. Двије групе су чинили екстроверти, десет дјевојака и девет младића, а двије интроверти, девет дјевојака и десет младића. Разговори са екстровертима²⁵ су обављени првог дана, док су интроверти²⁶ учествовали у фокус групама другог дана. Једној групи екстроверта је било забрањено кориштење мобилних телефона и осталих технолошких справица. Ту групу је чинило девет учесника и то Драго, Милан и Марија из првог, Анђела и Никола из другог, Кристина, Јелена и Сања из трећег и Нина из четвртог разреда. Расправа у овој фокус групи је трајала нешто више од сат и по, тачније један сат и 37 минута. Другој групи коју су чинили екстроверти било је дозвољено кориштење телефона. Ту групу је чинило десет учесника и то Огњен, Рајка и Давид из првог разреда, Наталија и Виктор из другог, Маја, Срђан и Дејан из трећег и Марија и Срећко из четвртог разреда. Расправа у овој фокус групи је трајала нешто више од сат времена, тачније један сат и три минуте. Другог дана су обављени разговори са интровертима. Прву

²³ Образац молбе за сагласност за спровођење научно-истраживачког рада (<https://www.dropbox.com/s/04qw6v9ek88zar1/Molba%20za%20saglasnost.doc?dl=0>) и сагласност за спровођење научно-истраживачког рада издата од стране Грађевинске школе Бања Лука (<https://www.dropbox.com/s/eupbjr1ndwj155w/saglasnost%20za%20sprovo%20C4%91enje%20nau%20C4%8Dno-istra%20C5%BEiva%20C4%8Dkog%20rada.jpg?dl=0>).

²⁴ Образац изјаве о информисаном пристанку (<https://www.dropbox.com/s/xc6rkaylge1ad09/Izjava%20o%20informisanom%20pristanuku%20MB.doc?dl=0>). Потписане изјаве се налазе у архиву аутора.

²⁵ Помоћни листић – распоред сједења екстроверта (<https://www.dropbox.com/s/fjef945dwxfr7vf/raspored%20sjedenja%20-%20ekstroverti.jpg?dl=0>).

²⁶ Помоћни листић – распоред сједења интроверта (<https://www.dropbox.com/s/4f4ddj84uaq8eut/raspored%20sjedenja%20-%20introverti.jpg?dl=0>).

групу, без телефона, чинило је десет учесника, и то Сергеј и Марија из првог разреда, Вања и Негра из другог, Анђела и Ивана из трећег и Огњен, Бојан, Мишо и Ђорђе из четвртог разреда. Дискусија у овој групи је трајала један сат и седам минута. Другу групу, којој је било дозвољено кориштење телефона, чинило је девет учесника, и то Маријана, Слађан, Марко и Дајана из првог разреда, Лука и Милијан из другог, Стефан и Милица из трећег и Миљана из четвртог разреда. Расправа у овој групи је трајала мање од једног сата, тачније 49 минута. Укупно је снимљено четири сата и 37 минута разговора у фокус групама, од чега два сата и 41 минут са екстрвертима²⁷ и један сат и 56 минута са интровертима²⁸.

Као што се може видјети, све расправе су трајале релативно кратко и сматрамо да је неопходно да наведемо разлог за то. Наиме, учесници у фокус групама у потпуности одговарају профилу данашњих младих – нестрпљиви су, пажња им је слаба, одсутни су мислима, тако да је било прилично тешко остварити интеракцију са њима у дужем периоду. У неколико наврата дискусија се или тешко развијала или је прекидана након неколико кратких одговора. Уз све напоре да расправе трају дуже, једино се прва фокус група, екстрверти без телефона, уклопила у, према Фајгељу (Fajgelj, 2010) и Вилиговој (Vilig, 2016), препоручени оквир од један и по до два сата. Остале групе, а посебно последња, интроверти са телефонима, трајале су знатно краће од препоручене дужине трајања расправа у фокус групама. Упркос анимирању учесника, многобројним потпитањима, чак и оним шаљиве природе с циљем опуштања атмосфере, интроверти су најчешће пружали кратке одговоре. Такође, нису сви учесници равномјерно учествовали у расправама, упркос „разбијању“ учесника на екстрверте и интроверте како би се спријечила ситуација у којој само одређени учесници причају док остали ћуте. Чак су и у групама екстрверта поједини учесници више причали од осталих, отприлике половина учесника је била изразито активна док су се остали укључивали спорадично. Што се

²⁷ Снимци разговора са екстрвертима

(https://www.dropbox.com/sh/ik1nc073z8ng7m0/AAAdDXAgiQoCBF_cX_6_QL6Ua?dl=0).

²⁸ Снимци разговора са интровертима

(<https://www.dropbox.com/sh/ugorlndist3vh6f/AACmtMlt8Dsr9MgPNDumAFv9a?dl=0>).

интроверта тиче, ситуација је још израженија, тако да су у тим групама била изразито активна два до три учесника, док је било учесника који су проговорили само једном или два пута, и то тек на директно ословљавање с циљем да се и они укључе у расправу. Иначе, како би спријечили груписање и креирање табора на основу познанстава, настојали смо да у истим фокус групама не учествују ученици из истих одјељења. Није нам то увијек полазило за руком, тако да смо имали ситуације да у истим фокус групама учествују ученици који похађају исто одјељење. Таква ситуација се десила у првој фокус групи (екстроверти без телефона) у којој су учествовале Јелена и Сања, обе из истог одјељења, III⁴, затим, у другој групи (екстроверти са телефонима), у којој су учествовали Срђан и Маја, такође из III⁴. Што се интроверта тиче, имали смо ситуацију да су у трећој групи (интроверти без телефона) учествовала два пара ученика који похађају иста одјељења, Негра и Вања из II³, и Ђорђе и Мишо из IV¹. У посљедњој фокус групи (интроверти са телефонима) учествовали су Слађан и Марко, оба из I³. Дакле, упркос настојањима да избјегнемо такве ситуације, опет су ученици из истих одјељења учествовали у истим фокус групама. Међутим, током разговора се показало да то не представља проблем зато што није дошло до груписања у таборе на основу познанства и заступања истих ставова који би контрирали осталим учесницима само на основу познанства, односно заједничког искуства у истом одјељењу.

Током разговора нисмо водили забиљешке како би успоставили што адекватнију интеракцију у смислу невербалне комуникације, посебно контаката очима. Такође, настојали смо успоставити однос повјерења између испитаника и интервјуера не ометајући испитанике вођењем биљешки. Унапријед смо саставили листу питања²⁹ али смо водили полуструктуисани интервју, другим ријечима, пратили смо ток разговора и постављали додатна питања како би од испитаника добили што адекватније одговоре, наравно, не у смислу коректности и очекиваних

²⁹ Питања за фокус групу

(<https://www.dropbox.com/s/ke6z86v5xz7i01r/%D0%9F%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%9A%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%84%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%83.doc?dl=0>).

одговора, него у смислу да изјаве, односно мисли испитаника, буду заокружене и потпуне. Настојали смо и да позиција камере (иза леђа интервјуера) не омета испитанике и не утиче на атмосферу. Што се распореда столица тиче, поставили смо их у круг а у средини смо ставили клупски сто. Столић је имао двојаку улогу. На њега смо ставили сокове и грицкалице, али што је важније, служио је и као један вид привидне баријере. Наиме, узевши у обзир да се већина учесника није добро познавала, претпоставка је да би били још више затворени да нисмо поставили сто између њих као један вид имплицитне заштите. Столић је био довољно висок (у висини кољена) да учесници не осјете нелагоду због потпуне просторне отворености и изложености осталим учесницима, али и довољно низак да након почетне затворености, током разговора не осјете баријеру према осталим учесницима. Ова претпоставка се показала оправданом јер су сви учесници на почетку разговора заузимали затворене невербалне гесте (прекрштене руке и ноге) али су се веома брзо невербално отварали (спуштали су руке, усправљали тијело, објашњавали рукама са длановима окренутим према осталим учесницима). Наравно, вјероватно би се свакако отворили, али сматрамо да им је имплицитна баријера у виду столића помогла да се осјећају мање изложено на почетку разговора, док им у наставку није правила велики проблем у смислу просторне препреке.

Дискусије смо почињали постављањем питања након чега су учесници одговарали на њих. Основни циљ нам је био да се поведе расправа, што често није био случај, посебно са интровертима. Они су питања често перципирани као директно обраћање те су пружали и директне одговоре након чега су се остали ријетко укључивали. Ове потешкоће смо настојали ријешити потпитањима типа „шта остали мисле“, „да ли се слажете са овим“ и слично, након чега су остали учесници коментарисали изјаве претходника, додуше, пружали су ограничене одговоре али смо успјели неколико пута иницирати дебату. Што се екстроверта тиче, они су чешће дискутовали међу собом, без потребе интервјуера да поставља потпитања. Што се тиче преласка на нова питања и нове теме, уколико смо осјетили да су учесници исцрпили могуће одговоре и да осјећају нелагоду и досаду, нисмо инсистирали на даљим одговорима него смо започели нове теме и постављали нова питања.

Напоследку, настојали смо да не испровоцирамо учеснике и да их не доведемо у ситуацију да дају искључиве и кратке одговоре.

10.1. Резултати истраживања

Након обављених разговора у фокус групама и похрањивања снимака у архиву, приступили смо транскрипцији истих. Узевши у обзир да смо групе учесника подијелили на оне којима је било дозвољено кориштење телефона и на оне којима нисмо дозволили да користе исте, било нам је важно да обратимо пажњу на невербалну гестикулацију учесника, посебно оних којима смо забранили кориштење телефона. С тим у вези, разговоре смо транскрибовали на тај начин да смо поред вербалне експресије биљежили и невербалне аспекте. На примјер, једна учесница из групе којој смо забранили кориштење телефона, стално је држала телефон у руци и вртила га прстима док је разговарала са осталим учесницима. Чак је изјавила да не може дочекати када ће се разговор завршити па да опет користи телефон. Због таквих реакција нам је било важно да обратимо пажњу и на невербалне аспекте. Иначе, сваког учесника смо ословљавали само именом, тако смо их биљежили и у транскрипцима, док је интервјуер био означен иницијалима МБ (Младен Бубоњић). Ставили смо име учесника, онда у загради невербалну експресију и потом оно што је изјавио, на примјер:

Анђела (објашњава рукама, телефон у руци): Ја увијек кад се дописујем с неким, ако је нешто битно, ја погледам, прочитам поруку, онда размислим шта ћу одговорити а овако да с тим неким разговарам уживо вјероватно не бих имала времена да размислим. Скроз је другачије кад с неким се дописујем и кад с неким изађем вани.

Што се начина транскрипције тиче, одлучили смо се за дословну транскрипцију. Другим ријечима, укључили смо и непотпуне реченице, грешке, смијех и слично, с циљем преношења што аутентичније атмосфере из дискусија. Такође, намјера нам је била да, биљежећи грешке при изговору, уочимо да ли и на који начин интеракција, као и чињеница да могу или не могу користити телефоне, утиче на изражавање учесника. Међутим, нисмо приступили детаљној нотацији у смислу да смо

означавали одређене звукове, нпр. уздахе, паузе, отегнуто изговарање ријечи и слично. Евентуално, означили смо паралингвистичке аспекте, као што су смијех, повишен тон и слично, и то само онда када смо процијенили да су исти у контексту са изјавом учесника и темом разговора, на примјер:

***Нина** (показивање рукама): Латиницу кад читам, значи ја као мутава, заборавила сам и, ћ, ч, ужас, стварно лоше, право лоше.*

***МБ:** Да ли остали имају тих проблема?*

***Марија** (руке на крилу, смијех): Ми остали ћирилицу.*

***МБ:** Ћирилицу? Значи то је лијек да немате проблема са дијакритичким знацима?*

***Сви** (смијех): Да.*

Снимак сваке групе смо транскрибовали засебно али смо током анализе истим приступали као цјелини. Иначе, снимци су транскрибовани на укупно 191 страну, од чега је снимак прве фокус групе (екстроверти без телефона) транскрибован на 63 стране³⁰, друге (екстроверти са телефонима) на 45 страна³¹, треће (интроверти без телефона) на 44 стране³² и снимак четврте фокус групе (интроверти са телефонима) на 39 страна³³.

Када је ријеч о улози учесника истраживања, водили смо се приступима производњи знања које је описала Карла Вилиг (Vilig, 2016). Наиме, она је истакла три приступа производњи знања, и то реалистички, односно генерисање знања које

³⁰ Транскрипт прве фокус групе

(<https://www.dropbox.com/s/rro9ka8hwvnbuv/Transkript%20fokus%20grupe%201%20%C4%87irilica.doc?dl=0>).

³¹ Транскрипт друге фокус групе

(<https://www.dropbox.com/s/i1fwz9sn3bwilm/Transkript%20fokus%20grupe%202%20%C4%87irilica.doc?dl=0>).

³² Транскрипт треће фокус групе

(<https://www.dropbox.com/s/7u6f80srqur8gzc/Transkript%20fokus%20grupe%203%20%C4%87irilica.doc?dl=0>).

³³ Транскрипт четврте фокус групе

(<https://www.dropbox.com/s/vw4ul0dlvtznr5x/Transkript%20fokus%20grupe%204%20%C4%87irilica.doc?dl=0>).

захвата и одражава нешто што се дешава у реалном свијету независно од погледа испитаника, затим феноменолошки, тј. производњу знања о субјективном искуству учесника истраживања и социјално-конструктивистички приступ, односно начин на који испитаници говоре о свијету и својим искуствима. У нашој студији ми смо се определијели за методолошки плурализам, односно комбинацију ових различитих метода. Другим ријечима, прво смо примијенили реалистички приступ генерисању знања, односно претпоставили смо да оно што учесници истраживања говоре о свом искуству кориштења дигиталних информационих технологија у слободно вријеме представља одраз онога што им се заиста догодило (Vilig, 2016). Њихови искази су нам из прве руке пружили информације о друштвеним и психичким процесима, нпр:

Кристина (спуштене руке): *Знате шта је стори?*

МБ: *Стори?*

Кристина (спуштене руке): *На Инстаграму. Усликамо фотографију шта радимо, типа усликам ово и то траје 24 сата.*

Нина (објашњава рукама): *То су слике које су од тог дана.*

Затим смо, проучавајући разлике у начинима на које појединци говоре о томе шта за њих значи слободно вријеме и нове информационе технологије, односно, тумачећи лична значења, фокус усмјерили на субјективно искуство, при чему смо усвојили феноменолошки став интересујући се за перспективу испитаника (Vilig, 2016), нпр:

Сања (руке на крилу, рука на надлактици и лакту, руком забацује косу, објашњава рукама): *Буквално из досаде. Ја знам прошло љето, нисам имала два мјесеца телефон и некако сам стално имала више времена, нисам требала да учим или било шта, провела сам више времена са друштвом и уопште нисам осјетила потребу да ми треба телефон док није кренула школа. То је баш била паника, како телефон, и баш јуче ми је професорица одузела телефон и као неће ми уопште вратити до четвртка, и ја сам тек онда сконтала колико сам ја уопште залуђена са телефоном кад је мене почела хватати паника шта ћу ја са телефоном, шта ћу ја без телефона, како ћу издржати до четвртка и на крају сам тражила да ми упише да ми...*

Напоследку, усвојили смо и социјално-конструктивистички приступ, односно доступност дискурзивних ресурса помоћу којих испитаници говоре о одређеним проблемима (Vilig, 2016), нпр:

Дејан (усправљен, објашњавање рукама): Кад професор изађе, ја устанем, сви људи сједе, телефони су у рукама и дописују се једни с другима а метар су удаљени једни од других. Значи, губимо тај контакт међу људима, губимо то дружење. Значи, оду на кафу, исто телефон и дописивање, нема више тог контакта, нема више тог дружења. Реално, постајемо робови тога.

Избјегавајући став да се ови различити приступи међусобно искључују, настојали смо да нам сваки од њих пружи различит поглед на свијет младих јер је плуралистички приступ квалитативном истраживању, како истиче Вилигова (Vilig, 2016), „заснован на претпоставци да је људско искуство сложено, вишеслојно и вишедимензионално, те да је, стога, методологија која је једнако сложена, вишеслојна и вишедимензионална вероватно најпогоднији начин да се сазна више о њему“. Реалистички приступ смо искористили да уочимо нове друштвене феномене који представљају свакодневницу дигиталних урођеника, и то независно од њихове перцепције. Затим смо настојали да нам исте те феномене они представе из свог угла користећи феноменолошки приступ. Напоследку, примјењујући социјално-конструктивистички приступ, настојали смо да уочимо на који начин дигитални урођеници креирају дискурзивне конструкте свијета који их окружује. С тим у вези, улога учесника у овом истраживању је била вишеструка. С једне стране, били су позиционирани као свјedoци, али и као друштвени актери који, према Вилиговој (Vilig, 2016), отјеловљују и операционализују социокултурне праксе.

10.2. Интерпретација резултата истраживања

Полазна основа за интерпретацију резултата истраживања биле су тезе изнесене у теоријском оквиру као и истраживачка питања. Водили смо се настојањем да нам резултати истраживања пруже одговоре на питања која смо поставили, између осталих: Из ког разлога „дигиталне генерације“ прибјегавају социјалним интеракцијама путем „онлајн“ друштвених мрежа? Да ли масовнијим коришћењем,

комбинујући могућности информационо-комуникационих технологија, млади постају „информативно оспособљени“, што напослијетку води претпоставкама за стварање већих и бољих могућности за сналажење у новој, ери дигиталних технологија? Да ли данашње младе генерације временски интервал изван времена за рад (слободно вријеме) користе на вишедимензионалан начин (истовремено проводе вријеме на Фејсбуку, надограђују свој симболски систем, развијају емпатију, уче, усавршавају се, сазнају информације, врше селекцију пријатеља, знања, емоција и сл, креативно се изражавају) или је тај процес, условно речено, једнодимензионалан (или само бесциљно проводе вријеме на интернету или им кориштење интернета помаже у усавршавању, развоју емпатије итд.)? Да ли се кориштење информационо-комуникационих технологија намеће као рационалан избор зато што алтернативе, према схватању младих, нису сврсисходне и не пружају адекватан одговор на оно што ствара преференције младих, а то је, прије свега, друштвено-технолошки развој? Такође, настојали смо испитати тезе постављене у уводу, између осталих: Информационо-комуникационе технологије у знатној мјери утичу на слободно вријеме младих који користећи те технологије не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ њима. Медији одвлаче пажњу средњошколаца у Републици Српској од реалног живота на тај начин да млади тежећи слави занемарују своје животе. Млади углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно вријеме.

Интерпретација, иначе, захтијева да резултатима истраживања, у нашем случају транскриптата разговора из фокус група, приступимо на начин који нам омогућава да им придамо неку врсту смисла, како истиче Карла Вилиг (Vilig, 2016), односно, да пронађемо значење у њима. Узевши у обзир да смо производњи знања приступили тројако, односно, да смо се определијелили за методолошки плурализам који комбинује реалистички, феноменолошки и социјално-конструктивистички приступ, читању транскриптата смо приступили на исти начин, реалистички, феноменолошки и социјално-конструкционистички. Другим ријечима, реалистичким читањем података настојали смо установити да ли нам они нешто говоре о

друштвеним или психичким процесима који се одвијају у одређеној ситуацији након чега би, према Вилиговој (Vilig, 2016), давањем експланаторног приказа онога што је описано у њима, придали смисао и самим подацима. С друге стране, феноменолошко читање података тиче се тога како учесници дискусија доживљавају себе, што нам може омогућити, како тврди Карла Вилиг (Vilig, 2016), да боље разумијемо значење искуства из њихове перспективе. Напослијетку, користећи социјално-конструкционистички приступ читању података, нисмо намјеравали доћи до истинитог приказа, него до увида који би нам омогућили, према Вилиговој (Vilig, 2016), боље разумијевање начина на које су испитаници кроз језик конструисали реалност унутар друштвеног контекста. Карла Вилиг (Vilig, 2016) сугерише да интерпретације могу почивати на сумњи (када је циљ боље разумијевање шта је аутор текста хтио да изрази) или на емпатији (када је циљ да се открије зашто је неко рекао то што је рекао), или на њиховој комбинацији, што је случај у нашем истраживању, узевши у обзир да наша истраживачка питања изискују и тумачење на основу теоријске подлоге али и разумијевање исказа учесника онаквих какви јесу, без теоријских претпоставки. С тим у вези, интерпретација која почива на сумњи „...изискује да се евиденција на неки начин декодира како би могла да буде дешифрована и да би јој било враћено њено дубље значење“, што значи, да би произвели овај тип интерпретације морамо располагати „...теоријском формулацијом која нас снабдева појмовима помоћу којих испитујемо текст“ (Vilig, 2016: 105). С друге стране, „емпатичном“ интерпретацијом смо настојали да се приближимо што је могуће више искуству учесника истраживања и да их, како је то Вилигова (Vilig, 2016) окарактерисала, разумијемо „изнутра“. Циљ ове врсте интерпретације је „...долажење до потпунијег разумевања онога што нам се представља, а не откривање тога шта се дешава иза (или испод) кулиса“ (Vilig, 2016: 107). Вилигова (Vilig, 2016) такође сугерише да, иако ова два приступа производе различите врсте знања, ниједан од њих није довољан сам за себе и неопходно их је комбиновати, што смо и ми урадили: „сумњичавом“ интерпретацијом настојали смо да, позивајући се на одабрани теоријски оквир, придамо смисао исказима учесника истраживања о слободном времену, информационо-комуникационим технологијама и њима самима, што

гравитира ка реализму, према Вилиговој (Vilig, 2016); даље, „емпатичном“ интерпретацијом настојали смо што ближе прићи квалитету и значењу наведених феномена онако како су учесници истраживања доживјели, што одговара феноменолошком приступу генерасања знања, како истиче Вилигова (Vilig, 2016); и напослијетку, социјално-конструктивистичким приступом, који се у извјесној мјери позива на теорију, што га приближава „сумњичавој“ интерпретацији, према Вилиговој (Vilig, 2016), настојали смо схватити како су учесници истраживања конструисали перцепцију о слободном времену, новим информационим технологијама и положају младих у данашњем свијету. Напослијетку, неопходно је навести још један разлог зашто смо се определијели за комбиновани приступ интерпретацији података. Наиме, како би избјегли грешке у интерпретацији, односно етичке изазове, како их је окарактерисала Карла Вилиг (Vilig, 2016), конкретно кад је ријеч о „сумњичавој“ интерпретацији, зато што позиција истраживача може имплицирати да он боље зна од самих учесника истраживања шта значи њихово искуство што може довести до погрешног приказивања искустава учесника на начин да се подацима могу наметнути значења која су добијена из теорије, нисмо остали само на „сумњичавој“ интерпретацији, односно реалистичком читању података које подразумијева позивање на теорију, него смо учесницима пружили могућност да сами дају значење својим исказима користећи „емпатичну“ интерпретацију, односно феноменолошко читање података. Сматрамо да је наведени приступ „најмање лош“ зато што смањује дискрепанцију између интерпретације која говори о феномену који се испитује и интерпретаторових претпоставки и теоријских преференција.

Што се анализе резултата истраживања тиче, након транскрипције, прво смо приступили кодирању података с циљем утврђивања јединица значења које структуришу податке, што, према Вилиговој (Vilig, 2016), одговара тематској анализи. Узевши у обзир да тематска анализа, према истој ауторки, представља формулисање тема које ће захватати најважније обрасце значења садржаног у подацима и то на начин да се тумачењем података идентификују општи низови значења који се затим групишу у категорије значења и на крају подводе под теме вишег реда, и ми смо анализи података приступили на овај начин. Прво смо означили

одређене исказе учесника за које смо сматрали да су релевантни за истраживање и утврђивали јединице значења, односно, кодирани смо те исказе. Кодове смо именовали на два начина: некад смо јединице значења именовали на основу онога што су сами учесници изјавили, нпр. изјаву *Ми се сви дописујемо кад нам је досадно, кад немамо шта радити. На друштвеним мрежама смо кад је досадно* означили смо кодом „Досада“; с друге стране, поједине кодове смо именовали позивајући се на теорију или на основу тумачења интерпретатора, с тим у вези, изјаву *Што је највећи апсурд, баи са особом с којом сједимо дописујемо се, умјесто да причамо са њим, куцамо поруку. Као онда, што смо се налазили, могли смо бити код куће* означили смо кодом „Присутна одсутност“, позивајући се Рејнија и Велмана (Rainie, Wellman, 2012). Неопходно је навести да смо неријетко користили исте кодове за више различитих исказа уколико смо препознали да припадају истим обрасцима значења, нпр. исказе *Зато што већина користи (друштвене мреже); Ако хоћеш да се дружиш са елитом чији родитељи дају сваку пару свом дјетету, онда мораш, како они тако мораш и ти, да се не би издајао; Ми можда и кад бисмо изашли напоље, дружили се с неким, сви су опсједнути тим друштвеним мрежама, на телефону, буквално, и ако одлуче да изађу, они су опет на телефону; Одбацили би нас. Ми се углавном прилагођавамо друштву, да будемо као и остали* означили смо кодом „Конформизам“.

Након кодирања података у транскриптима³⁴ приступили смо другој фази – груписању у категорије значења и подвођење под теме вишег реда³⁵. Сличне кодове смо груписали у исте кластере и подводили под теме вишег реда које смо именовали у складу са категоријама значења кодова, нпр. кодове „Бијег од стварног живота“, „Друштвене мреже vs. непосредни контакт“, „Фејсбук као застарјела друштвена мрежа“, „Храброст“, „Губљење времена“, „Интернет као катализатор упознавања“, „Изостанак невербалне комуникације“, „Лајкови“, „Лажно представљање“,

³⁴ Кодирани транскрипти фокус група

(<https://www.dropbox.com/sh/ac33d2ghrgplwk1/AACf0AN0veN0fhEWtOxmvVuqa?dl=0>).

³⁵ Табеларни прегледи груписаних кодова у теме

(<https://www.dropbox.com/s/2mmcxjturvf58/kodiranje%20%20C4%87irilica.doc?dl=0>).

„Магновење“, „Подсвијест“, „Потребно вријеме“, „Потврда живота“, „Прагматичност“, „Премошћавање времена“, „Привид“, „Привидан значај“, „Управљање имицом на друштвеним мрежама“, „Сналажење у свијету“, „Утицај на реалност“, „Воајеризам“, „Вокабулар“, „Замјена за живот“, „Живот на мрежи“ и „Злоупотреба“ груписали смо у један кластер, односно подвели под тему вишег реда коју смо именовали „Друштвене мреже“. Табеле смо формирали на тај начин што смо креирали три колоне и у њих уносили сљедеће податке: у прву колону смо стављали кодове, у другу колону бројеве страна у транскрипцијама гдје се налазе ти искази, и у трећу колону саме исказе. На врху табеле смо стављали наслове тема, нпр:

Узори

Наметање узора	I стр. 37	<i>Баи преко интернета и друштвених мрежа се намећу узор.</i> <i>И манипулише се људима, не само младима, поготово младима, манипулише се да они себи зацртају нешто то и то, и не види даље од тога, треба да видите, да креирате нешто своје а не ко, то радимо све по некоме калупу, сваки пројекат је исти, све је исто. Дај нешто своје.</i> <i>Сад кад погледаш на интернету, значи отворено гледаш криминалце и све остало, како они имају живот, како они имају све и фактички они тебе подстичу на криминал, да ти продајеш дрогу, да им је добро у животу. А шта ћеш... И то се пласира, та прича се пласира, о криминалцима, о дилерима.</i>
Оригиналност	I стр. 11	<i>Тим радом својим, што је постигао, и само, не да копирамо него да живимо свој живот и да учимо да би и ми постигли нешто слично томе.</i>
Погрешни узор	I стр. 37	<i>Кад погледаш паметан човјек, професор, небитно, доктор, учио читав живот, радио, ни из чега створио оно што има, ако ће га негдје споменути, можда, неће.</i>

На овај начин настојали смо да олакшамо преглед тема, кодова и исказа које смо користили за анализу. Иначе, током ишчитавања транскрипата, у појединим ситуацијама смо уочавали јединице значења које смо одмах идентификовали са одређеним темама, док смо неке теме именовали тек након груписања кодова у кластере. Идентификовали смо 24 теме: „Аутентичност“, „Ауторитет“, „Досада“, „Друштвене мреже“, „Друштво“, „Дружење“, „Генерације“, „Информације“, „Интернет“, „Класични медији“, „Контрола“, „Пажња“, „Политика“, „Радно вријеме“, „Сами заједно“, „Школа“, „Слобода“, „Слободно вријеме“, „Технологије“, „Телефон“, „Узори“, „Жеље“, „Живот“ и „Знање“. Неопходно је навести да нисмо користили све теме у дискусији, неке смо идентификовали зато што смо наишли на занимљива размишљања учесника иако нису била у контексту нашег истраживања, нпр. тема „Политика“ са кодовима „Диктатура“ и „Неповјерење у политичаре“.

Након формирања табеларних приказа тема, кодова и исказа, приступили смо упаривању истих са нашим истраживачким питањима и хипотезама³⁶ с циљем пружања одговора на исте. Опет смо формирали табеле, овај пут у двије колоне. У прву колону смо стављали истраживачко питање или претпоставку, у другу колону смо стављали кодирани исказ учесника који нам је требао послужити за пружање одговора на истраживачка питања и за тестирање хипотеза, нпр:

<p>Средњошколци у Републици Српској који слободно вријеме проводе конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем остају „заробљени“ у својим нереалним жељама.</p>	<p><i>ЛАЖНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: На друштвеним мрежама, на примјер, доста људи се приказује онаквим какви нису. Једноставно, изгледају старије, неки који су млађи. Овако кад их видите уживо није то то. Набију себи неке вриједности а други имају комплексе због њих а у ствари нису свјесни себе.</i></p> <p><i>ЛАЖНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: У том жаргону тог Инстраграма и свега. Све нам се лажно у суштини сервира. Све је лажно. Значи, тај Инстраграм, тај</i></p>
---	--

³⁶ Табеларни прикази упаривања истраживачких питања и хипотеза са кодовима и исказима учесника (<https://www.dropbox.com/s/07zsd2m95gwd47/teze%20i%20pitanja%20%C4%87irilica.doc?dl=0>).

	<p><i>Фејсбук, то је опет нека лажна слика о нама и трудимо се да та слика буде што љепша. У ствари кад се загребе испод површине, то у ствари уопште није тако. Што нам се сервира, на примјер, долази ту да расправља о томе, да буде сутра боља, они се у ствари само хвале са тим шта су урадили до тада, а у ствари ништа неће да предузму, а могу. То је у ствари зачаран круг који се само врти.</i></p> <p><i>ЛАЖНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: Доста дјеце гледају како они богати и онда и они глуме нешто што нису на друштвеним мрежама.</i></p> <p><i>ЛАЖНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ: Ја мислим да је то јако корисна ствар, направљена да буде корисна ствар само што су људи скренули са пута, не користе га нужно за те сврхе за које треба. Сви се брину како себе представити тамо и имају неку виртуелну слику о себи.</i></p> <p><i>КОМПЛЕКСИ: Највећи проблем наших генерација везано за интернет то што се толики комплекси стварају да је то страшно јер луксуз никад није био нама доступнији. Рецимо, ми сад сви од нас можемо знати једним кликом шта се носи, који ауто је посљедњи.</i></p> <p><i>КОМПЛЕКСИ: Видимо луксуз, наравно да није доступан. Доступно је то што видимо.</i></p> <p><i>КОМПЛЕКСИ: Стварају се толики комплекси да је то... Можда неко има више, неко мање, то је сасвим нормално, онда се требаш прилагодити својим могућностима, и онда људи долазе до тога да иду преко својих могућности зато што једноставно вас бомбардују тиме да ви једноставно вјероватно добијате у мозгу неку информацију како сад сви то морате да би били.</i></p> <p><i>МЕДИЈИ КАО КАТАЛИЗАТОР ЖЕЉА : Што ми хоћемо да будемо, што смо</i></p>
--	---

	<i>видјели било шта на интернету, ми хоћемо да постанемо.</i>
--	---

Неопходно је напоменути да смо исте кодиране исказе користили у више наврата, уколико смо их препознали као релевантне за више истраживачких питања и теза, нпр. исказ *Ми се сви дописујемо кад нам је досадно, кад немамо шта радити. На друштвеним мрежама смо кад је досадно* који смо означили кодом „Досада“ користили смо и у случају хипотезе: Средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно вријеме, као и у случају истраживачког питања: Из ког разлога „дигиталне генерације“, које у постмодерни чине посебну поткултуру, прибјегавају социјалним интеракцијама, путем „онлајн“ друштвених мрежа?

Дакле, након транскрипције, анализа података је почела кодирањем исказа испитаника. Затим смо кодиране исказе сврстали у кластере и подвели под теме вишег реда које смо именовали у складу са категоријама значења кодова. Након тога креирали смо табеларне приказе тема и кодираних исказа. Напоследњу, креирали смо још један табеларни приказ у коме смо упаривали хипотезе и истраживачка питања са кодираним исказима. Након анализе смо приступили дискусији добијених података које смо „провлачили“ кроз призму истраживачких питања. Дискусији смо приступили двојако. Прво смо расправљали о истраживачким питањима доводећи их у везу са кодираним изјавама учесника истраживања. Након тога смо дискутовали о темама које су издвојене на основу кодираних изјава. Посебну пажњу смо посветили тестирању хипотеза доводећи их у везу са подацима добијеним у истраживању. Приоритет нам је био да покушамо одговорити на истраживачка питања и претпоставке, након чега смо дискутовали о преосталим подацима, ако смо процијенили да су релевантни за предмет истраживања. Као што смо већ навели, читању података смо приступили тројако – реалистички, феноменолошки и социјално-конструктивистички. На тај начин смо и интерпретирали податке: тумачили смо их на реалистичким основама, позивајући се на теорију и

интерпретацију аутора, без обзира на перцепцију испитаника настојећи да уочимо стварно стање феномена у фокусу. Иначе, приликом реалистичке интерпретације позивали смо се не само на комуниколошке аспекте, него и на психолошке, као и теорију рационалног избора, између осталих, зато што смо сматрали да је неопходно да се помјеримо изван једностараног приступа како би што адекватније протумачили одређене феномене које смо уочили код испитаника. Такође, приликом интерпретације, податке смо тумачили на феноменолошким основама пружајући могућност самим испитаницима да дају значење онога што су рекли и представе феномен у фокусу онако како га они виде. Напоследку, приликом дискусије смо обратили пажњу и на то како су учесници истраживања кроз језик конструисали реалност унутар друштвеног контекста.

11. Дискусија о резултатима истраживања

Кроз дискусију у фокус групама дошли смо до релевантних података који су нам послужили, како за потврђивање већ постојећих теорија, тако и за експлоративни и експланаторни аспект нашег истраживања. Другим ријечима, доводећи у везу резултате нашег истраживања са већ постојећим теоријским налазима, могли смо уочити да они у значајној мјери могу објаснити понашање средњошколаца у Републици Српској у вези са кориштењем информационо-комуникационих технологија у слободно вријеме, што потврђује универзални карактер, како теорија које смо узели у обзир, тако и нашег истраживања. С друге стране, анализирајући добијене податке, уочили смо и неке нове тенденције за које сматрамо да дају допринос већ постојећем знању из наведене области. Узевши у обзир да су у фокусу нашег истраживања били млади и њихов однос према информационо-комуникационим технологијама у слободном времену, највише података можемо довести у везу са питањима која се тичу начина провођења слободног времена младих и кориштења дигиталних технологија у слободно вријеме.

11.1. Узроци социјалне интеракције младих на друштвеним мрежама

Почињемо са разлозима зашто млади користе друштвене мреже. Препознали смо досаду као један од разлога. Наиме, испитаници су изјавили да се дописују кад им је досадно, кад су беспослени. Кристина (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Ми се сви дописујемо кад нам је досадно, кад немамо шта радити. На друштвеним мрежама смо кад је досадно.

Сања (трећи разред, екстроверти без телефона) је изјавила:

Кад изађеш с неким с ким се случајно задесиш, немамо баш неких заједничких тема, из досаде, ја не знам шта ћу, узмем телефон, и на крају тако заврши,

при томе не наводећи као опцију да прекине дружење са том особом или да се потруди да пронађе неку занимљиву тему за разговор. Занимљив је био одговор Кристине (трећи разред, екстроверти без телефона) која каже:

Кад год смо заузети, кад имамо шта радити, ми нећемо бити на телефону. Ми ћемо максимално искористити вријеме своје то без телефона, а кад је нама нешто незанимљиво, кад нас не интересује, кад нам је досадно, ми ћемо узети телефон и радије ћу гледати у њега него то слушати.

У контексту ове изјаве да телефоне користе само кад им је досадно, узевши у обзир да доста времена проводе користећи паметне телефоне, како су сами признали, можемо извући имплицитни закључак да је данашњим младим генерацијама прилично досадно. Другим ријечима, млади се у значајном дијелу дана досађују, било да су у питању обавезе (у школи, код куће и слично) или да се ради о слободном времену. С тим у вези, Кристина (трећи разред, екстраверти без телефона) каже:

Кад ми је телефон био на поправку, ја сам читав дан рјешавала укритенице, мени је толико било досадно.

Терклова иначе наводи да се у „стварном“ животу промјене у односима дешавају постепено, док се темпо односа у „виртуелном“ животу повећава. „Брзо се прелази пут од заноса до разочарења и назад. А чим нам постане макар мало досадно, постоји лаган приступ неке новом“ (Terkl, 2011: 387). Испитаници су навели да им је досадно кад немају интернет, онда не знају шта ће радити. Једна од ученица (Негра, други разред, интроверти без телефона) је чак изјавила:

Ја не могу без интернета. Ја сам сад овдје и мени је досадно зато што се не дописујем, на часу ми је исто досадно јер се не дописујем.

Иначе, досада је честа и уобичајена појава, како сугеришу Бенч и Ленч (Bench, Lench, 2013), истичући да она представља засебну емоцију која подстиче људе да теже новим циљевима и искуствима. Досада пружа вриједну адаптивну функцију упућујући поруку да је вријеме да се иде ка новом циљу. Исти аутори истичу да досада мотивише потрагу за новим циљевима у тренутку када интензитет постојећег искуства блиједи. Међутим, на основу изјава наших испитаника, не може се закључити да млади досаду користе као мотивацију за потрагу за неким новим искуствима и остваривање неких нових циљева, него само да та иста досада чим прије прође, није битно на који начин, стварајући подлогу за нову досаду и тако у круг.

Слично свечаностима у античком свијету, средњем вијеку и касније, које су служиле као разбигра и својерсни издвни вентил, препознали смо да млади друштвене мреже перципирају на сличан начин. Колику су важност свечаности имале у животу античких Грка говори нам и стара грчка пословица која каже да је „живот без фестивала као пут без крчми“ (Garland, 2009: 266). Да нема друштвених мрежа, као и да није било свечаности, живот би био веома досадан. Хуизинга (Huizinga, 1991) наводи да је у средњовијековном периоду, што је био већи контраст према биједи свакодневног живота, то је свечаност била неопходнија. Свечаности су у средњем вијеку и касније, с једне стране, омогућавале људима да се зближе. Омогућавале су младима извјестан степен друштвене и сексуалне слободе. С друге стране, свечаности су представљале и „сигурносни вентил“ за социјалне тензије (Munck, 2002). Данас, друштвене мреже, као некад свечаности, омогућавају младима да се зближе, омогућавају им друштвену слободу. Међутим, као што су јавне забаве и свечаности у прошлости одвлачили пажњу масе од њеног свакодневног једног живота (Kyle, 2015), тако и данас друштвене мреже у извјесној мјери одвлаче пажњу људи, младих прије свега. Слично тези да су свечаности у средњем вијеку биле неопходније што је контраст према биједи свакодневног живота био већи, у изјавама наших испитаника смо препознали сличне тенденције – што им је друштвени живот оскуднији то им је израженија потреба за кориштењем виртуелних друштвених мрежа.

Као потенцијалне разлоге за кориштење друштвених мрежа, поред досаде и разбигра, уочили смо и конформизам и страх од изопштења. Наиме, испитаници су изјавили да друштвене мреже користе зато што их већина младих користи. Навели су и да би вјероватно били одбачени да не користе друштвене мреже. Колико страх од изопштења утиче на младе увидјели смо током припрема за истраживање. Наиме, приликом формирања спискова учесника за фокус групе једна ученица је замолила да буде уврштена у групу без телефона зато што није имала паметни телефон него телефон старије генерације. Плашила се да ће током учешћа у фокус групи морати да користи телефон па није жељела да други ученици виде да она нема паметни телефон. Људи се, иначе, конформирају споља због, према Елстеру (Elster, 2014),

друштвеног притиска, али не нужно изнутра. У случају кад би се понашали и размишљали другачије, њихови вршњаци би их избјегавали као да су губави, напустили би их чак и они који би вјеровали да су недужни, јер би иначе и њих избјегавали (de Tokvil, 1990). Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Ако хоћеш да се дружиш са елитом чији родитељи дају сваку пару свом дјетету, онда мораш, како они тако мораш и ти, да се не би издајао.

С тим у вези, наши испитаници кажу да се углавном прилагођавају друштву, настоје да буду као и остали. Никола Рот (2010) истиче да омладинске групе, односно групе вршњака, врше јак притисак на младе да се потчине стандардима понашања које је поставила та група. С тим у вези, Драго (први разред, екстрверти без телефона) каже:

Кад не би ми користили онда би ми остали са те једне стране а онда би сви били са те неке друге стране. Они би на примјер наставили да куцају поруке а ми би били на овој другој страни, ми би опет на неки начин били одвојени од њих.

Парафразирајући Токвила (1994) који је запазио да су људи који су остали вјерни старој вјери током Француске револуције изражавали бојазан да ће јој једини остати вјерни па су се, више због страха од усамљености него због заблуде, придружили гомили, можемо уочити да страх од усамљености, како у виртуелном, тако и, посљедично, у стварном свијету, младе тјера да се придруже интеракцији на друштвеним мрежама. Међутим, овакве ставове испитаника можемо подвести и под, како их је Елстер означио, свакодневне кантијанизме, категоричке императиве или магијска мишљења:

„...ради оно што би било најбоље, ако сви други раде то исто (нагласио Елстер). У једном смислу, тај принцип везан је за последице, будући да делатник ради оно што ће довести до најбољег исхода под условом да сви остали раде исто то. Међутим, то нису последице његовог делања, већ хипотетичког скупа делања њега и других. У датом случају поступање у складу с тим принципом могло би имати драстичне последице за све, ако се остали не држе принципа“ (Elster, 2014: 117, 118).

Страх од изопштености се може препознати и у поређењу некориштења телефона са животом пустињака, како су га описали наши испитаници. Срећко (четврти разред, екстрверти са телефонима) каже да уколико не жели да користи телефон, а сви око њега користе, онда и он мора набавити да може назвати некога, да може послати поруку.

Ако то не би, живио бих неким тим пустињским животом, буквално, у данашње вријеме.

У контексту расправе да ли могу да се одупру утицајима и дигиталних технологија и имплицитних притисака друштва, Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Сви то некако као говоримо да би жељели и као покушамо али се вратимо јер једноставно ниси у току са већином, испадаш из ритма. Ниси у току, једноставно, не будеш на интернету цијели дан, не чујеш неку информацију, сви причају у друштву, десила се та нека информација и ти гледаш, ниси у току.

Међутим, кориштење друштвених мрежа можемо довести у везу и са Радоковом (Radok, 2015) тезом да, узевши у обзир да у медијатизованом друштву употреба медија прелази у рутину или дневни ритуал, тако је људима потребна „ритам секција“, односно мрежа која координише комуникацију. С тим у вези, „...мобилни медији и чиниоци који утичу на начине њихове употребе делују тако што „дају ритам““ (Radok, 2015: 73). У том контексту, друштвене мреже можемо третирати као нешто што „даје ритам“ у свакодневном животу младих.

Не можемо занемарити ни размишљања Елаје Каца и Пола Лазарсфелда (Katz, Lazarsfeld, 2005) о утицајима медија на публику, иако је њихов фокус, прије свега, био на политичкој комуникацији и утицајима медија на изборне одлуке бирача. Они су, иначе, на основу тог истраживања развили концепт о двостепеној комуникацији. У другом степену она је интерперсонална и највећи број савјета и консултација дају „вође мњења“ који се у савремени жаргону односа с јавношћу називају „интернет инфлуенсери“. Проучавање Каца и Лазарсфелда о утицајима изборних кампања на бираче у Америци током четрдесетих година двадесетог вијека, односно закључак да

на људе више утичу мишљења људи из њиховог непосредног окружења којима вјерују и сматрају их компетентним него било шта што виде или чују у медијима, аналогно можемо довести у везу са преферирањем друштвених мрежа од стране младих науштрб класичних медија. У контексту њихових ставова да су класични медији спори, да манипулишу и да су непоуздани, наши испитаници су изјавили да су склонији информацијама на друштвеним мрежама него информацијама у информативном програму у класичним медијима, иако су и сами изјавили да постоји велика могућност манипулације и на друштвеним мрежама. Штавише, изјавили су да више пажње обраћају на коментаре корисника друштвених мрежа него на саме вијести, што нам говори да теза да на њих више утицаја имају људи из њиховог окружења него сами медији, иако не можемо у потпуности бити сигурни, у значајној мјери има реалног основа. С тим у вези Огњен (први разред, екстрверти са телефонима) каже:

Можемо наћи и нечија мишљења о тој некој информацији, коментаре неке, нешто, па да упоредимо наша мишљења са тим мишљењима

Паралелу можемо извући са специфичним жанром књижевности у Француској за вријеме просветитељства, „плавом библиотеком“ („bibliothèque bleue“), тако прозваном због плавих корица од јефтиног папира. Тај жанр је имао велику популарност међу нижим слојевима, док су у Енглеској пажњу привлачили јефтини памфлети и „торбарске књиге“ („chapbooks“), назване по продавцима који су их носили у торбама. Нижи слојеви становништа су обожавали ове публикације које су представљале рефлексију свакодневног живота обичних људи (Munck, 2002). Како су некада јефтини памфлети привлачили пажњу јавности зато што су представљали рефлексију живота обичних људи, тако и млади данас више пажње посвећују друштвеним мрежама зато што на њима могу пронаћи информације из њиховог непосредног окружења, информације које се више тичу њиховог свакодневног живота.

Што се кориштења друштвених мрежа тиче, испитаници су такође изјавили да страхују и од тога да не буду у току са информацијама које њихови вршњаци размјењују. Уколико не би били на интернету цијели дан, не би чули неку

информацију. Онда би се десила ситуација да сви у друштву причају о нечему док они могу само блиједо гледати јер нису у току. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Можемо доћи у ситуацију кад смо у друштву да све особе око нас знају неку информацију, само ја не знам ту информацију, и они ће дискутовати о томе, ја ћу се покушати укључити у то, али ја нећу имати позадину па нећу моћи дати свој став о томе шта се десило. Кажу: „Како ниси видио тај неки видео?“, то је било, на примјер, на Фејсбуку. Нисам био, на примјер, цијели дан на Фејсбуку. Једноставно, оставио сам га, нећу да користим. Сви остали су га користили, поставили су тај неки видео смијешан, овако-онако, и дошли су послије, показују: “Како ниси видио? Да ли увијек мораш бити изузетак?”.

Приговарање вршњака да је Бојан изузетак, другачији од осталих можемо подвести под „плуралистичко незнање“ у чијој основи се налази страх од неодобравања и кажњавања другачијег мишљења. Према Елстеру, неодобравање у случају плуралистичког незнања је хоризонтално и долази од људи који „...погрешно верују да морају изопштити оне који одступају од већинског мишљења, како они сами не би били изопштени“ (Elster, 2014: 422). С тим у вези, Бојан даље каже:

Једноставно, тако ће у шали то рећи а у ствари ти ћеш осјетити, као оно, јесте сад глупо јер ниси видио сад, ниси информисан о нечему. Или на примјер, сви знају да немају претчас, а ти не, и дођеш на претчас, а остали сви дођу на први час и ти сад 45 минута си негдје провео ходајући а могао си нешто урадити за то вријеме. Онда ћеш се осјећати глупо зашто ниси сазнао ту информацију. Рећи ће ти остали: “Како ниси, зар не користиш Фејсбук а имаш га?”, у том ће стилу бити.

Као потенцијалне разлоге упуштања младих у социјалне интеракције на друштвеним мрежама, препознали смо и страх од срамоте, односно, скривање иза монитора. Учесници су изјавили да им је у принципу лакше причати преко интернета него уживо. Као разлог су навели да ће се мање постидјети ако некога не гледају у очи. Наводе да на друштвеним мрежама имају неку дозу сигурности. Као да им

„...скривеност олакшава отварање“ (Terkl, 2011: 259). Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Он је ипак тамо негде, није ту поред нас, не може нам, и ако нам каже нешто једноставно можемо пући seen, не морамо одговорити.

Парафразирајући Терклову, увидјели смо да је „дигитални сан“ младих да никад не буду сами али да увијек имају контролу. „То се не може десити када сте лицем у лице са другом особом. Али може се постићи (...) када склизнемо кроз портал дигиталног живота“ (Terkl, 2011: 221). Стиче се утисак да су данашњи млади усамљени, али ипак уплашени од интимности, како истиче иста ауторка. Маја (трећи разред, екстрверти са телефонима) каже:

Теже је прићи некоме уживо, да мене неко занима, момак или дјевојка, теже ћу им прићи уживо него на Фејсбуку, лакше ми га је додати, јавити се.

Једно од занимљивијих виђења страха од срамоте понудила је Марија (четврти разред, екстрверти са телефонима) која сматра да момци одбијања од стране дјевојака лакше подносе на интернету него уживо.

Овако се осрамоте пред другарима, овдје нико не зна да су се дописивали.

Учили смо и лијеност као потенцијални узрок ступања у социјалне интеракције на друштвеним мрежама. Испитаници су изјавили да кад би хтјели да изађу вани са другарима већина не може или им се не да, тако да на крају ипак заврше на дописивању. Срђан (трећи разред, екстрверти са телефонима) у лијености чак види потенцијални узрок настанка овисности од интернета.

Та овисност од интернета се ствара искључиво с тим што је лакше некоме послати поруку преко месенџера на примјер, него изаћи у град. Ту се ствара овисност.

Међутим, уколико пошаљу поруку тиме нису у суштини ријешили проблем усамљености. Парафразирајући Терклову (Terkl, 2011), порука на Вајберу, Месенџеру или неком другом програму, може нас одвратити од предузимања неког стварног дјеловања, у нашем случају непосредне комуникације, зато што се већ осјећамо да смо урадили „нешто“ и сматрамо да нема потребе за даљом акцијом. Иста ауторка сугерише да се једна виртуелна повезаност може

„...дубоко осећати, али ту морате да имате посла само са делом особе који видите (...) на друштвеној мрежи. Млади људи не делују као да осећају потребу да имају посла са нечим више и временом губе склоност ка томе“ (Terk1, 2011: 394).

Поред наведених потенцијелних разлога зашто млади ступају у социјалне интеракције путем друштвених мрежа, тј. досаде, разбигриге, конформизма, страха од изопштења, срамоте и лијености, препознали смо и тежњу за непосредним задовољењем жеља које се испољава када појединац, према Елстеровом (Elster, 2014) тумачењу Фројдовога принципа задовољства, усваја увјерење за које би желио да је истинито, умјесто увјерења које је подржано доказима.

„Уображавање жељеног омогућује ми да се осећам добро овде и сада, чак иако ћу касније доживети неуспех због тога. Та тежња се такође испољава када се налазимо пред избором између два правца делања која имају различите временске токове корисности (*temporal utility streams*). Принцип задовољства налаже избор тока који доноси највећу корисност у првом периоду, без обзира на то какве су одлике токова у каснијим периодима“ (Elster, 2014: 149).

Наравно, постоје и други потенцијални разлози, као што су међусобна повезаност са вршњацима, затим стварање колективног идентитета који се доживљава као алтернативни као и то што кориштењем дигиталних технологија млади употпуњују своју перцепцију о брзом свијету.

Млади, иначе, у значајној мјери друштвене мреже користе као бијег од стварног живота. Иако свјесни негативног утицаја који „селебритији“ имају, неријетко „аболирају“ негативне аспекте који феномен познатих личности има на младе. С тим у вези, Анђела (други разред, екстрверти без телефона) такво понашање доводи у вези са конформизмом истичући:

Неки људи виде, као добро живе: „Ајде и ја ћу“.

Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) иде корак даље наводећи да медији и „селебритији“ „дресирају“ младе:

Дјевојчице виде, па су као дресиране.

Поред тога што је изјавила да користећи друштвене мреже људи бјеже од стварног живота и да им је лакше живјети када свијет посматрају из „неког свог балона“, Нина такође наводи:

Мислим да ћете бити тотално опуштенији и вјероватно ће вам бити боље у животу. Да ли је то неки бијег од реалности али опушта нас.

Иако је већина наших испитаника изјавила да друштвене мреже мијењају слику у главама младих јер им показују нешто што није реално, како је то представио Милан (први разред, екстрверти без телефона), ипак смо уочили да опет, на основу изјава испитаника, готово сви млади користе друштвене мреже. Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) нуди прозаично објашњење:

Сви ми то радимо у суштини једноставно зато што то радимо.

А „то што раде“, посебно оно што гледају „што други раде“, неријетко код њих ствара комплексе, како је већина испитаника изјавила. Интерпретирајући Толсона (Tolson) и Гарнера (Turner), Енди Радок наводи да

„...индустрија славе почива на приземности: или обичне грађане излаже интензивном погледу јавности (у програмима попут Великог брата) или приказује свакодневницу звезда шоу бизниса, мада се она одиграва у раскошном амбијенту“ (Radok, 2015: 229).

С тим у вези, Нина наглашава да је, у контексту интернета и друштвених мрежа, највећи проблем њене генерације то што се стварају огромни комплекси и да им луксуз никад није био доступнији:

Ми сад, сви од нас, можемо знати једним кликом шта се носи, који ауто је посљедњи.

Међутим, признаје да им у суштини није доступан луксуз него оно што виде као луксуз, другим ријечима привид луксуза. Нина истиче да би се требали прилагодити својим могућностима, али се често дешава да људи иду преко својих могућности. Као потенцијални разлог наводи утицаје медија, што представља већ утемељену тезу да „...глобална медијска индустрија контролише наше разумевање света, разговоре о њему и наш доживљај тог света“ (Radok, 2015: 220), истичући да медији бомбардују младе приказима луксуза изазивајући код њих потребу да буду као и богати, славни

како би били признати. С Нином се слаже и Драго (први разред, екстрверти без телефона) који истиче да медији непосредно утичу на младе мијењајући њихове ставове на негативан начин. Ти непосредни утицаји, како Драго каже, који мијењају мишљење младих, најчешће се остварују путем извјесних личности које су или медији прогласили узорима, или су се сами наметнули као узор, или их млади перципирају као такве. Марија (први разред, екстрверти без телефона) с тим у вези каже:

Губимо своје мишљење. Ако мијењамо са неким другим.

У вези са наметањем мишљења, Јелена (трећи разред, екстрверти без телефона) каже:

Можда ми мислимо да требамо боље нешто урадити, другачије, а неко нам каже: „Е треба овако“, и ми одмах радимо како је неко други рекао.

Анђела (други разред, екстрверти без телефона) сматра да се баш преко интернета и друштвених мрежа намећу узор:

Манипулише се људима, не само младима, поготово младима, манипулише се да они себи зацртају нешто то и то, и не виде даље од тога, треба да видите, да креирате нешто своје а не, то радимо све по некоме калупу.

Какав утицај друштвене мреже могу оставити на младе, свједочи и Драго (први разред, екстрверти без телефона):

Имао сам случај гдје смо ми били код друга навече, била је то субота вече и сад као пијанка ово-оно, и била је ту његова сестра, она можда има девет, десет година, она је била ту, оставили су је њени родитељи, пошто су ишли негдје, на неки пут, не знам, и њени родитељи су знали да је она ту са нама, да ми пијемо ту, и она је мени и мом другу рекла да се она посвађала са својом мамом, није хтјела ићи с њима на тај неки пут, зато што њој мама није купила ту неку шминку с тог неког Инстаграма, сајта или шта већ.

Иако су свјесни њихове улоге и позиције у медијима и иако неријетко имају негативне ставове о њима, млади су ипак склони да „живе животе“ својих узора.

Радок истиче да многи млади људи вјерују да је слава достижан циљ. „Индустија славних личности ствара утисак да свако може бити откривен и постати

звезда, мада је истина нешто другачија: свако кога медијска индустрија може да обради може постати славан“ (Radok, 2015: 223). Међутим, Николи (други разред, екстрверти без телефона) сметају медијска пласирања одређених прича:

Сад кад погледаш на интернету, значи отворено гледаш криминалце и све остало, како они имају живот, како они имају све и фактички они тебе подстичу на криминал, да ти продајеш дрогу, да им је добро у животу.

Масовни медији, према Тјуроу (Tjurou, 2012) приказују идеје које се односе на културу на три општа начина, која можемо препознати и у изјавама наших саговорника:

- „1. Они скрећу пажњу људи на правила прихватљивог понашања у друштву и на начин на који се о томе може разговарати,
2. Они кажу људима ко је и зашто значајан у њиховом свету,
3. Кажу им шта други мисле о њима и шта би „људи као они“ требало да мисле о другима.“ (Tjurou, 2012: 59)

Иако је свејстан да су у суштини негативни примјери ти који привлаче велику пажњу његових вршњака, Никола (други разред, екстрверти без телефона) као да се мири са ситуацијом:

А шта ћеш... И то се пласира, та прича се пласира, о криминалцима, о дилерима.

И Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) наводи сличан примјер негативног утицаја:

Знам једну причу за проститутку која је у фазону „Па што ја то не би радила кад је мени добро“. Више тај посао није уопште табу тема, није тајна. Као, да ли се кајеш: „Не кајем се. Мени је супер. Путујем. Имам кеш. Не радим превише“. Мислим, то је стварност, и то је доступно.

Радок истиче да је слава „...дубоко утицала на очекивања младих од властитог живота и створила утисак да је медијска слава реалан пут ка самоостварењу“ (Radok, 2015: 230), наглашавајући да многи млади сматрају да вриједи живјети само живот у медијима. Свјестан да је такав живот само привид, Драго (први разред, екстрверти без телефона) истиче негативан утицај медија на младе:

Пласира се да је добро то што је она јер она има добар живот, она је на телевизији, она је популарна. Ти аутоматски треба само да се скинеш и ти ћеш имати добар живот. То је та лажна прича.

И остали испитаници су редом изражавали негативне ставове у вези са улогом медија у промовисању узора. Анђела (други разред, екстрверти без телефона) сматра да се млади воде примјером узора и њиховог „доброг живота“ и настоје да их опонашају.

Према Радоку,

„...култура славних личности мами обичне људе обећавајући смањење дистанце између звезда и јавности – било тиме што обичном свету даје неометан приступ звездама, било смањењем раздаљине између звезда и јавности, потенцирајући то да су и недодирљиве звезде тек обични људи“ (Radok, 2015: 240).

Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) истиче да млади настоје да буду у тренду, да буду богати као и њихови узор иако им то не полази за руком. Резигниран, Драго (први разред, екстрверти без телефона) истиче да је тешко остати „имун“ на утицаје медија уколико већина слиједи медијске узоре:

Сад се испласира тај један криминалац, и сад од нас тридесет једно двадесет њих ће видјети да је то добро и да они то требају урадити, а нас десет ће видјети да треба бити поштен и да то не треба радити. И сад кад њих двадесет дође и кад почне красти, њих је једноставно већина, ја не кажем да већина треба владати, али нећу ја бити будала сад да радим и зарађујем хиљаду а да он оде и украде десет хиљада.

Позивајући се на Тарнера, Радок наводи да није само проблем у томе што се лоше понашање доживљава као забавно, „...него у томе што се оно сматра саставним делом одређених облика идентитета који може наићи на јавно одобравање и чак довести до самопотврђивања“ (Radok, 2015: 230). Свјестан да је такво понашање лоше, Драго се пита има ли смисла поштено радити кад се на медијима пласира прича како је лако стећи новац без муке:

Ја разумијем да то не ваља, то све стоји, али једноставно то је реалност. Ко је ту луд? Ту се поставља питање ко је ту луд. Ја нешто радим поштено и

зарађујем хиљаду и преживљавам, и он што својим дајмлером може да купи читаву моју кућу, имање, дјецу и остало.

У вези са улогом медија у промоцији узора, Лука (други разред, интроверти са телефонима) такође нуди прозаично објашњење наводећи да нема медија млади не би ни знали да постоје све те особе, не би знали за њихове „добре животе“ зато што не би били упознати с њима:

Да нема медија не бисмо, на примјер, знали за нешто... Што нисмо видјели.

С њим се слаже и Слађан (први разред, интроверти са телефонима) који истиче да млади желе да постану као они које су видјели на интернету:

Што ми хоћемо да будемо, што смо видјели било шта на интернету, ми хоћемо да постанемо тај на интернету, а да нема интернета можда никад не би сазнали.

Радок наводи да је слава медијска стварност „...коју сви прате јер је свеprisутност ријалити медија створила утисак да је слава данас много „демократичнија“ него икад раније“ (Radok, 2015: 230), што, према истом аутору, није илузија. Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) наглашава да, иако медији пласирају идеализоване приче о особама које имају лагодан живот, ипак од младих зависи да ли ће их перципирати као узоре:

Нешто нађемо на том интернету, што је ту идеализовано... Зато што је то пласирано на интернету, свеједно, да се иста ствар прочита у новинама исто би све, мислим, сад углавном сви тежимо неком идеалу.

Међутим, неријетко се дешава да млади теже идеалима за које мисле да су аутентични, да су плод њиховог става, али се испостави да у суштини слиједи примјере из медија, што је Радок окарактерисао као „илузију аутентичности“ (Radok, 2015), односно посебан облик медијског утицаја помоћу којег славне личности утичу на публику. Свјесна те чињенице, Анђели (други разред, екстрверти без телефона) смета што млади „нису своји“:

Манипулише се људима, поготово младима. Манипулише се да они себи зацртају нешто то и то, и не види даље од тога. Треба да видите, да

креирате нешто своје а не као... То радимо све по некоме калупу, сваки пројекат је исти, све је исто. Дај нешто своје.

Крис Роџек (Rojek, 2001) сматра да су славне особе дио културе одвлачења пажње. Данашњим друштвима је потребно ометање пажње како би скренули свијест људи и од структуралне неједнакости и од безначајности постојања након смрти Бога. Вакуум који је настао нестанком Бога, према истом аутору, попуњавају спектакл и славне особе. Роџек (Rojek, 2001) такође истиче да је култура славних особа култура лажне екстазе узевши у обзир да страсти које генерише проистичу из исцениране аутентичности а не из истинског препознавања и припадности. Материјализам и бунт против материјализма су једини могући одговори на такво стање. С тим у вези, култура одвраћања пажње је, с једне стране, средство за прикривање бесмислености модерног живота, а с друге, служи за подстицање културе потрошње. Радок поентира истичући да „...под патином аутентичности, славне личности запоседају машту младих јер се у њима стичу разни медијски и комерцијални интереси“ (Radok, 2015: 240). Напослијетку, према истом аутору, жеља за славом, која је својствена младима, „...можда је заправо жеља за самопотврђивањем. То је рационална реакција на медијски засићено друштво“ (Radok, 2015: 242). Узевши у обзир наведено, установили смо да млади, у извјесној мјери, неријетко поистовјећују своје животе са животима славних особа. Иако имају негативан став о томе, како су сами навели, медији им одвлаче пажњу од реалног живота.

У контексту Русоовог размишљања о цивилизованом човјеку просветитељства који је, живјећи вјештачким животом, постао завидљив и похлепан, опсесивно јурећи за раскоши и тонући у разврат, настојећи да са раскоши надомјести живот који му је измицао пред очима (наведено према Peri, 2000), и код „дигиталних урођеника“ смо препознали сличне тенденције, само што они привидом раскошне доколице, с којом долазе у додир на интернету и друштвеним мрежама, настоје да испуне недостатке живота. Како су некад доконе класе биле захваћене вихором трошења на луксуз, према Божовићу (Božović, 1997), тако су данашњи млади захваћени вихором привида трошења на луксуз. Доконе класе су трошиле и новац и вријеме на луксуз, док

дигитални урођеници троше само вријеме стварајући привид луксуза на друштвеним мрежама. Веблен (Veblen, 2007) истиче да се мотивација доколичарксе класе за потрошњом читавог низа добара састоји у стварању зависти међу људима и да посједовање тих добара доноси већи статус онима који их посједују. Сличну мотивацију смо уочили и код дигиталних урођеника, само што они привидом потрошње добара, односно уживања у луксузу који представљају на друштвеним мрежама, настоје изазвати завист код вршњака и обезбиједити себи већи углед међу њима. Приказивање привидног луксуза можемо довести у везу, не толико са обмањивањем других, колико са самообманом. Међутим, не можемо сву кривицу свалити на младе. Прије свега, медији су ти који их бомбардују приказима луксуза изазивајући код њих потребу да буду славни и богати како би били друштвено прихваћени. Иако су неријетко изражавали негативне ставове према медијским призорима луксуза, узорима и гламуру који се промовише, установили смо да би радо били у тренду и били богати и славни као њихови узори. У окружењу свеопште медијске присутности ипак је, како су наши испитаници сами навели, тешко остати имун на утицаје медија уколико већина младих слиједи медијске узоре.

Милан (први разред, екстрверти без телефона) сматра да друштвене мреже мијењају слику у главама младих. Срећко (четврти разред, екстрверти са телефоном) истиче да су телефони и интернет свакодневница младих, нормалан начин живота који не могу избјећи. Дејан (трећи разред, екстрверти са телефоном) наглашава да су његови вршњаци стално са телефонима постављајући реторичко питање ко од њих нема телефон. Међутим, исте те дигиталне технологије, у служби непрестане комуникације, брзине и сажетости, у значајној мјери су, према Теркловој (Terkl, 2011), промијениле правила учествовања у процесу учења вјештина емпатије, формирања система вриједности и идентитета, као и у управљању осјећањима. Миљана (четврти разред, интроверти са телефоном) истиче:

Са друштвених мрежа може се научити како функционишу неки људи, могу се карактери људи, једноставно да се човјек зна снаћи у свијету касније.

За све то, прије свега да открију себе, младима је потребно вријеме а чини се као да им нове технологије то вријеме скраћују.

Међутим, уколико се позовемо на Шери Теркл која каже да је технологија „...заводљива када могућности које она пружа подилазе људској рањивости“ (Terkl, 2011: 21), у нашем случају потребом младих за међусобном повезаности, можемо увидјети да су млади усамљени док се истовремено плаше блискости. Дигиталне везе, према Теркловој, „...нуде илузију дружења без обавеза које носи пријатељство“ (Terkl, 2011: 21). Иначе, што се тиче међусобне повезаности са вршњацима, као значајног аспекта за социјалну и психолошку конструкцију младих, интернет смо препознали као катализатор упознавања. Испитаници су изјавили да им друштвене мреже помажу у новим пријатељствима, како Јелена (трећи разред, екстрверти са телефонима) каже:

Са људима које, можда кад би срели негдје у пролазу, не би се упознали, а тако се упознамо преко интернета.

Ипак, у томе су поједини испитаници препознали привидан значај. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

То нема никакав значај, шта ако неко има хиљаду и по пријатеља, дође 200-300, шта си ти сад? Ако од тих хиљаду и по имаш једног, ако имаш једног пријатеља, право пријатеља, шта су онда остали?

Остали би могли одговарати ономе што је Терклова (Terkl, 2011) означила као „технолошки промискуитет“, односно спремност да се без предрасуда повежемо са особама које не познајемо у стварном животу. Међутим, када дигитална технологија управља нашом приватном сфером, односи, према Теркловој, могу бити сведени на пукe конекције. „А онда једноставна конекција бива редефинисана као блискост“ (Terkl, 2011: 41). Што се међусобне повезаности на друштвеним мрежама тиче, Терклова (Terkl, 2011) износи занимљиво виђење да је у суштини у питању „одигравање (*performance*) повезаности“ које „делује као довољна повезаност“.

„У одигравању, конфликте које имате у физичкој реалности испољавате изнова и изнова у виртуелном. Има много понављања, а мало напретка. Користите ресурсе онлајн живота у прорађивању како бисте се суочили са конфликтима у реалности и пронашли нове начине да их разрешите“ (Terkl, 2011: 292).

Иначе, везе остварене на друштвеним мрежама одговарају slabим везама, односно везама познанства. „Фејсбук и Твитер, дружење пре него пријатељство – ово су светови slabих веза. Данашња технологија подстиче слављење ових slabих веза као нечега што нам је потребно у умреженом животу“ (Terkl, 2011: 37). Конектовани живот, односно повезаност путем друштвених мрежа, младе може довести у ситуацију да особе које упознају на друштвеним мрежама и с којима одржавају контакт у виртуелном окружењу почну третирати на сличан начин на који третирају објекте – на брзину. Шери Теркл истиче да „...када пишемо поруке на Твитеру или се обраћамо стотинама или хиљадама пријатеља на Фејсбуку, ми третирамо индивидуе као целину. Пријатељи постају фанови“ (Terkl, 2011: 237), исти они које је Огњен означио као „остале“.

Поред конформизма и страха од изопштености, које такође можемо навести у контексту кориштења друштвених мрежа за повезивање са вршњацима, препознали смо и феномен присутне одсутности као релевантан узрочник, односно реметилац. Друштвене мреже младима, интерпретирајући Терклову (Terkl, 2011), нуде машински посредовани однос са вршњацима што доводи до ситуације да, упркос релативном друштвеном искуству, млади изнова стварају себе и своје везе са другима баш кроз интимизацију са дигиталним технологијама. Огњен (први разред, екстрверти са телефонима) каже да кад иде са другарима у град, пошто доста њих користи телефоне док су заједно, не причају међусобно већ „буду само на телефону“. Умрежени, како истиче Терклова (Terkl, 2011), они јесу заједно, али њихова очекивања једних од других су смањена у толикој мјери да се осјећају крајње усамљено. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Што је највећи апсурд, баш са особом с којом сједимо дописујемо се, умјесто да причамо са њим, куцамо поруку. Као онда, што смо се налазили, могли смо бити код куће.

Иначе, данашњи паметни телефони са својим апликацијама за слање порука нуде идеалну мјеру присуства, према Теркловој, идеалну мјеру контроле. За данашње младе „...дописивање поставља људе нити сувише близу нити сувише далеко – већ на идеалну удаљеност“ (Terkl, 2011: 40).

Напоследњу, када је кориштење друштвених мрежа у питању, уочили смо и опцију да нове технологије младе привлаче из простог разлога што су нове, иновативне, нелинеарне, мобилне, што поништавају границе времена и простора и на тај начин употпуњују њихову перцепцију о „брзом свијету“. С тим у вези, Анђела (други разред, екстрверти без телефона) каже:

Сад одмах укуцам и одмах ми изађе, а овако морала бих чекати.

Мишо (интроверти без телефона) каже:

На интернету можемо одмах добити неке информације и да видимо визуелно и да чујемо звук, то је нека предност.

Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) истиче:

Доступност музике је много већа него на телевизији. На Јутјубу, рецимо, кад хоћемо музику да слушамо, коју пјесму хоћемо, укуцамо, можемо послушати, док на телевизији и радију морамо већ чекати да буде или да ли ће уопште бити.

Користећи дигиталне технологије млади као да осјећају, оно што је описала и Шери Теркл (Terkl, 2011), да су непобједиви, друштвени, боље припремљени. Без тога се осјећају као да су голи. Са дигиталним технологијама имају осјећај да су боље особе. Међутим, у вези са перцепцијом о брзом свијету, препознали смо тенденцију својеврсног преошћавања времена. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) сматра да шетњом губи вријеме док му кориштење Фејсбука омогућава да вријеме прође брже.

Њихову склоност дигиталним технологијама у контексту перцепције о „брзом свијету“ можемо приписати и нестрпљивости. Наиме, испитаници су изјавили да када укуцају тражени појам у претраживач, информација се одмах појави, док би у класичним медијима морали чекати. Како су рекли, у сваком тренутку могу сазнати информације које их занимају, „истог тренутка буквално“. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Зато што немамо времена да ми сад сједимо испред телевизора сат времена и да чекамо ту једну информацију коју ће нам они рећи у року од неких 15 минута, нама је лакше да ми у ходу, на интернету сазнамо ту информацију.

Што се наклоности данашњих младих дигиталним медијима и „обезврјеђивања“ класичних медија тиче, то је сасвим уобичајен феномен јер, како и Сегелан (Segelan, 2009) истиче, свако старосно доба има своје омиљене медије: шездесетих то је била телевизија, седамдесетих видео, осамдесетих нинтендо а деведесетих интернет. Иначе, изјаве наших испитаника одговарају уобичајеним наративима о технологији који, према Теркловој, „почињу учтивим ниподаштавањем онога што је било раније и настављају се идеализацијом новог“ (Terkl, 2011: 329).

11.2. Однос младих према ауторитету

Када је ријеч о кориштењу друштвених мрежа у контексту стварања „...колективног идентитета који се доживљава као алтернативан и опозициони“ (Ђорђевић, 2009: 285), односно, субверзиван у односу на старије генерације које „држе контролу“, уочили смо да испитаници изражавају значајан степен неслагања са ауторитетом, били то родитељи, професори или неке друге друштвено привилегованије особе, као што су политичари на примјер, што, наравно, није појава новијег датума као ни нужно условљена новим, дигиталним информационо-комуникационим технологијама. Мартин Сегелан истиче да напетост и бунт који млади исказују према ауторитету, посебно према родитељима, служе за интеграцију са вршњацима а иста та интеграција „...омогућава адолесценту да напусти породични оквир и ступи у друштво у коме ће употребити усвојене норме и вредности“ (Segelan, 2009: 260). У контексту неслагања са ауторитетом родитеља, Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) каже:

Не мислим ја да ако је неко старији да је нужно и паметнији. Не могу ти старији знати сад о интернету нужно, мислим знамо и ми вјероватно зато што га чешће користимо па знамо више ту опција које су могуће и онда у том смислу нису увијек они у праву.

Никола Рот наводи да кроз припадност групи вршњака „...млади људи траже свој идентитет, настоје да постигну личну аутономију и нају успешнији пут у свет одраслих“ (Рот, 2010: 153). Међутим, неопходно је навести да понашања и вриједности младих, према Сегелану, не представљају прекид у односу на свијет

одраслих. Ипак, млади су се промијенили у једном: „...они су мање попустљивији у односу на старије (...) и желе да живе поштујући колективна правила, истовремено уживајући у индивидуалним слободама“ (Segelan, 2009: 261). Млади, иначе, немају потребу да се одвоје само од родитеља, него и од својих вршњака. С једне стране би да буду дио групе а с друге желе да експериментишу са личним идентитетима. Онлајн живот, како истиче Терклова, „...оставља доста простора за индивидуално експериментисање, али може бити тешко избећи нове групне захтеве (...) технолошки омогућени социјални уговор захтева континуирано присуство вршњака“ (Terkl, 2011: 244). Што се односа са родитељима тиче, такође смо уочили да су испитаници резигнирани родитељима, конкретно њиховом недовољном заинтересованошћу за животе своје дјеце, како су изјавили. С друге стране, истичу да их интернет, односно друштво на интернету, боље познаје од њихових родитеља. Према Теркловој, „...на интернету лако налазимо „друштво“, али нас изнурују притисци да одигравамо (повезаност). Уживамо непрестану конекцију, али ретко добијамо пуну пажњу једни од других“ (Terkl, 2011: 375). Можда је та непрестана конекција разлог зашто млади имају перцепцију да их интернет боље познаје од њихових родитеља, иако је у суштини ријеч о привиду пажње. У вези са формирањем идентитета уз помоћ дигиталних технологија, Шери Теркл истиче да млади „...користе анонимност и нове погодности онлајн живота како би експериментисали с идентитетом. Они испробавају нове ствари, на сигурном“ (Terkl, 2011: 168). Након тога, формиране идентитете у виртуелном свијету користе како би унаприједили своје животе у „стварном“ животу што младима даје основ за став да их интернет боље познаје од њихових родитеља. Марија (четврти разред, екстроверти са телефонима) каже:

Ја мислим да мало који родитељи у потпуности познаје своје дијете, сад ћу се опет надовезати на тај интернет, зато што нас сад боље познаје друштво него сопствени родитељи јер они нас само виде у том свијету кад смо ми на телефону, рачунару и они мисле да смо ми, да кажем, затуцани, буквално. И никад нас нису видјели, на примјер, у овако некој конверзацији, опуштено, да расправљамо о задатој теми.

У контексту перцепције о незаинтересованости родитеља животом своје дјече, сличног размишљања је и Анђела (други разред, екстроверти без телефона):

Ја својој мами и тати кажем: Ја хоћу телефон, хоћу ово, хоћу оно. Они ће то све мени приуштити само да ја њима више не зезам над главом. Али они стварно не разумију зашто треба, они ме неће питати „Шта ће ти то“, њима је битно да имам оцјене у школи и шта год да тражим они ће мени купити, није битно колико кошта торбица, ово, оно, само да ме скину с врата.

У вези са незаинтересованошћу родитеља, млади су истакли и недостатак комуникације са родитељима који представља реметилачки фактор за успостављање бољих односа. Марија (четврти разред, екстроверти са телефонима) каже:

Нема комуникације, ми смо на телефонима. Кад, на примјер, дођем из школе, друга смјена, таман тад некад вијести почињу, оно таман ухватим тих пола сата док сам кући да се мало испричам с њима: “Ајде немој сад, знаш, слушај вијести”, ја у томе изађем из куће, док дођем они су уморни, иду спавати и једноставно немамо неку сад посебну комуникацију, оно, причамо ми, али не толико да они знају, на примјер, која је моја омиљена књига или филм или нешто тако.

Што се незаинтересованости родитеља тиче, конкретније перцепције младих о заинтересованости њихових родитеља за њихове животе, уколико се позовемо на Терклову (Terkl, 2011), која каже да су мобилни телефони постали симболи физичке и емоционалне сигурности, можемо уочити извјесни парадокс. Наиме, наши испитаници сматрају да родитељи не показују интересовање за њих и да је комуникација међу њима лоша. С друге стране, уколико слиједимо тезу Шери Теркл (Terkl, 2011) да родитељи телефоне купују дјечи ради сталног контакта, поставља се питање о каквом контакту је ријеч? Посебно узевши у обзир да неријетко и родитељи користе дигиталне технологије стварајући код своје дјече перцепцију да су им физички близу, али су психички одсутни. Изгледа да родитељи желе да су у сталном контакту са дјецом како би их могли контролисати, што младима смета. У исто вријеме, млади замјерају родитељима да у суштини не слушају њихове идеје, мисли,

осјећања. Очигледно је да млади и њихови родитељи немају исту перцепцију о кориштењу телефона, односно о међусобним контактима – за једне телефони представљају одличан вид сталног надзора над дјецом, за друге исти оптерећује међусобне односе који су у суштини, према њиховом мишљењу, површни и не доприносе бољем разумијевању дјече од стране родитеља. Сличног размишљања је и Мартин Сегелан (Segelan, 2009) који истиче да родитељи мобилни телефон посматрају као средство које им омогућава да буду у сталном контакту са дјецом, док млади телефон посматрају истовремено и као симбол самосталности али и као средство друштвене контроле.

Што се тиче односа са родитељима на друштвеним мрежама, примијетили смо да млади настоје да избјегну било који вид интеракције са родитељима. С тим у вези, уочена је тенденција повлачења младих са „старијих“ друштвених мрежа, као што је Фејсбук, и „запосиједања“ „млађих“ друштвених мрежа, као што су Инстаграм и Снепчет. Анђела (други разред, екстроверти без телефона) је изјавила да, не само да је избрисала стари налог на Фејсбуку како је мајка не би „шпијунирала“, него јој је и слагала да није отворила нови налог:

Ја сам имала стари Фејсбук и онда сам то обрисала. И сад има једно три мјесеца рекла сам мами као да немам Фејсбук а ја направилa други профил и блокирала сву родбину, и треће кољено, и они не знају да имам Фејсбук.

Кристина (трећи разред, екстроверти без телефона) с тим у вези каже:

Моја мама је блокирана зато што ставља неке моје слике, ја пошаљем њој нешто на Вибер, безвезе усликам се у кући, она то постави на Фејсбук: „Моја ћерка“, сва поносна. Јој боже а мене срамота, онда је блокирам.

Овдје можемо примијетити извјестан парадокс. Наиме, млади се жале да немају разумијевања од стране родитеља и да им је комуникација са њима лоша или да је нема уопште. С друге стране, настоје да избјегну контакт са њима на друштвеним мрежама. Иако постоји тенденција ступања у социјалне интеракције на друштвеним мрежама као вид стварања алтернативног и опозиционог колективног идентитета, не можемо а да се не запитамо зашто млади избјегавају интеракцију са родитељима на друштвеним мрежама, поготово узевши у обзир да су и сами родитељи изабрали вид

интеракције који је ближи генерацији њихове дјеце? Можда све можемо приписати већ постојећем генерацијском јазу? Или општем отпору ауторитету који је изражен код младих, само овај пут пребаченим у дигиталну сферу? Или је нешто треће узрок? Занимљива су виђења испитаника о односу са родитељима у ситуацијама када нису били у могућности да користе дигиталне технологије. Анђела (други разред, екстрверти без телефона) каже:

Ја навече будем у својој соби, слушајем музику, будем на телефону, радим нешто, цртам. Мама буде на телефону, тата гледа дневник и буде на лаптопу. И десило се да је нестало струје, ми смо се тако лијепо испричали, за три године, откако имамо телефоне нисмо се љепше испричали.

Наведени опис одговара ономе што су Бери Велман и Барни Хоган (Wellman and Hogan et al., 2006) означили као „постпородична породица“ коју чине чланови који су усамљени заједно, свако у својој соби за својим телефоном, таблетом или лаптопом. Терклова истиче да у таквој ситуацији конектованост бранимо као „начин да будемо близу, иако се ефективно кријемо једни од других и одбијамо да причамо једни са другима“ (Terk1, 2011: 376). У вези са породичним односима, и Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) сличног је размишљања као Анђела:

Моји никад као породица нису неку друштвену игру играли заједно. Тад први пут у животу, кад је нестало струје, прије једно пет година, ми смо играли држава и град, и то је све. Чим је дошла струја ми смо оне папире само побацали, упалили телевизор, рачунар, све одреда.

На основу изреченог можемо установити да дигиталне технологије, медији уопште, у извјесној мјери утичу на однос између родитеља и дјеце на начин да отежавају њихову међусобну комуникацију. Видјели смо да у изостанку истих, на примјер приликом нестанка струје, дјеца и родитељи остварују добре односе. Лоша комуникација се може довести у везу и са недовољном заинтересованошћу родитеља за своју дјецу, према ставовима младих. У том контексту, као потенцијалне разлоге кориштења друштвених мрежа можемо навести изјаве испитаника који су провођење времена на Фејсбуку, Инстраграму и осталим друштвеним мрежама препознали као

бијег од стварног живота. Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) с тим у вези каже:

Сви планирамо некако да одемо и можда су те друштвене мреже, пуно људи бјежи од стварног живота, уђе у то. Некад је можда лакше живјети кад не виде све онако како јесте већ живите у свом неком балону, онако како вама одговара.

Испитаници су навели још једну занимљиву тенденцију коју можемо окарактерисати као узрок лоше комуникације а то је изостанак стрпљења од стране родитеља проузрокован бригама које их море. Давид (први разред, екстрверти са телефонима) каже:

Пуно бригаа и они имају и онда немају чак ни стрпљења да саслушају нас, већ оно прво што извуку из наше реченице, тај неки, одмах то буквално такорећи схвате и цаба нам.

Сличног размишљања је и Марија (четврти разред, екстрверти са телефонима):

Родитељи или створе неку слику о нама како они нас виде или желе да нас виде, и онда они нама само говоре ствари, упућују нас на то нешто што су они себи умислили у глави, и не обраћају пажњу на то какви смо ми, како се понашамо, како се изражавамо.

На основу изнесених констатација можемо установити да млади „бијегом од стварног живота“ у друштвене мреже стварају колективни идентитет који је алтернативан и опозициони њиховим родитељима и то најчешће због неразумијевања од стране родитеља услијед недостатка стрпљења проузрокованог бригама. Као потенцијални исход уочили смо ситуацију у којој млади приликом кориштења друштвених мрежа варају родитеље да их не користе, али такође варају и сами себе. Сања (трећи разред, екстрверти без телефона) с тим у вези каже:

Хоћу да идем свих пет дана вани, они ће рећи: „Гдје ћеш, ајде учи“. Међутим, ја ћу онда остати кући и узећу можда телефон, дописивати се с неким, они ће мислити: „Можда она учи“.

У контексту тезе да млади варају себе у вези са временом проведеним на друштвеним мрежама, можемо се опет позвати на Елстера (Elster, 2014), односно на његова

промишљања о уображавању жељеног. Наиме, он сматра да је жеља мајка мисли и да се докази више игноришу него што се поричу. Ову тенденцију можемо препознати у изјавама испитаника који не поричу лоше утицаје кориштења друштвених мрежа али их опет користе игноришући њихов утицај. С тим у вези, Кристина (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Сад да ми сједимо по читав дан, да се дописујемо и да причамо нешто што нам се данас догодило а да не можемо исказати свој осјећај, е па то као да могу причати са овим зидом а не писати поруке

Сличног размишљања је и Нина (четврти разред, екстроверти без телефона):

У крањој линији, шта постижемо? И ја сама имам и Инстраграм профил, и Фејсбук профил. Шта ми постижемо тиме што стављамо своје слике? Шта, да неко каже како он супер живи, како је она лијепа, он је лијеп, добро се облачи? Мислим, сви ми то радимо у суштини једноставно зато што то радимо.

„Као резултат тога, може се догодити да жељама обликовано уверење буде исто оно које би било оправдано доказима да су докази узети у обзир“ (Elster, 2014: 176) што води самообмани која, према истом аутору (Elster, 2014), подразумејева четири корака. Прво, доказ се узима у разматрање, што одговара размишљању о времену проведеном на друштвеним мрежама. Друго, формира се одговарајуће увјерење, у нашем случају спознаја да друштвене мреже нису корисне и да одвлаче пажњу. Треће, то увјерење се одбацује или потискује јер се не подудара са нашом жељом, конкретно, са жељом да друштвене мреже буду корисне. Четврто, жеља узрокује прихватљивије увјерење које се формира умјесто првобитног увјерења, односно, жеља да друштвене мреже буду корисне формира увјерење о корисности истих.

11.3. Однос младих према кориштењу нових технологија у слободно вријеме

Посебну пажњу привукло нам је питање потенцијалних утицаја дигиталних информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих. С тим у вези, учили смо неколико индикатора. Прије свих, издвојили смо тенденцију

дигиталних технологија да креирају својеврсну замјену за живот младих. Нису ријетке ситуације, како су нам изјавили испитаници, у којима њихови вршњаци само дјелимично учествују у међусобној интеракцији са другарима док већи дио времена посвећују дигиталним технологијама и њиховој употреби у тренуцима доколице. Неријетко се дешава да у друштву користе телефоне за фотографисање, обраду фотографија, дописивање са трећим лицима, преглед садржаја на интернету занемарујући при томе групу у којој се налазе. Никола (други разред, екстрверти без телефона) каже:

Они буквално живе од тога ко ће њих видјети, шта су они урадили и како ће... Шта год раде они се снимају и сликају. Оде на фудбал, он услика лопту и оде кући. Неће да игра фудбал. Дође услика лопту и патике и оде кући. „Одох“, каже, „оставити телефон“ и онда ни не дође, и ми остали морамо играти викторије или гузе, нешто тако глупо, не могу фудбал играти зато што је он отишао кући.

Иначе, код овог испитаника смо препознали одступање од уобичајеног профила „дигиталних урођеника“ према класификацији Марка Пренског (Prensky, 2001). У једном тренутку током дискусије зазвонио му је телефон, када је пошао да се јави извадио је телефон старије генерације који нема напредне опције као модерни паметни телефони. Иако постоји могућност да нема паметни телефон зато што је скупљи у односу на телефоне старије генерације и није у могућности да га себи приушти, из следеће изјаве смо закључили да га уопште не привлаче могућности које нуде паметни телефони:

Ја кад ми неко пошаље поруку, одмах га назовем. Шта? Док ја напишем поруку, узем фино назовем, фино испричам се, нормално а не...

С тим у вези, слично истраживању о кориштењу дигиталних информационих технологија међу студентима из Јужне Африке (Brown, Czerniewicz, 2010) које наводи да, иако су рођени у ери дигиталних технологија, није нужно да сви млади припадају генерацији „дигиталних урођеника“ зато што не „живе са“ модерним технологијама него „поред њих“, и код Николе смо препознали да, иако номинално

припада генерацији рођеној у дигиталној ери, на основу склоности, ставова и понашања више одговара генерацији „дигиталних имиграната“.

Испитаници су изразили још један проблем до којег може доћи због прекомјерне употребе дигиталних технологија, конкретно програма за комуникацију, као што су Вајбер, Фејсбук Месенџер и слично, а то је да их употреба тих програма доводи до ситуација у којима остају такорећи без ријечи, односно, да у комуникацији посредованој дигиталним информационо-комуникационим технологијама „исцрпе“ све теме за разговор и онда када буду у непосредној интеракцији са другарима, немају шта рећи једни другима. Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) каже:

Ја имам најбољу другарицу и дописујем се с њом 24 сата и кад изађемо вани немамо ништа ново рећи једна другој. Сведе се на то, некад сам чекала да јој нешто кажем, само да се нађемо, да јој нешто кажем у очи а сад јој све говорим преко интернета.

Терклова (Terkl, 2011) је запазила да је код младих дошло до промјене фокуса у ситуацијама када доживљавају неко осјећање и осјете потребу да у том тренутку некога назову и подијеле са њим то осјећање. Данас је ситуација другачија. У ери дигиталних технологија то се мијења у ситуацију да ако млади желе да доживе осјећање онда ће позвати некога. Иначе, уочили смо да испитаници изражавају тјескобу када је непосредна комуникација у питању. Као да се осјећају отуђеним. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Некако су се људи који живе једни поред других једнако удаљили једни од других. Да се једноставно виде, да изађу негдје, они ће радије бити, не знам, преко Фејсбука, Месенџера, тисаће него да се виде, да нешто кажу, шта има већ рећи, да се испричају.

Терклова каже да наш умрежени живот „...нуди могућности да се сакријемо једни од других, иако смо привезани једни за друге. Радије бисмо куцали поруке него причали“ (Terkl, 2011: 21), што се подудара са изјавама наших испитаника. Што се отуђења тиче, препознали смо један занимљив феномен који су и испитаници уочили. Наиме, употреба интернета, друштвених мрежа прије свега, у контексту

повезивања, обрнуто је пропорционална просторној удаљености. Што је удаљеност већа друштвене мреже и програми за инстант комуникацију више се користе за повезивање, док у случају просторне близине служе за отуђење. Као да долази до отуђења због ближе, односно непосредне повезаности. С тим у вези Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) каже:

Дивно је видјети да, рецимо, моја мајка се дружи са пријатељицом која живи у Аустралији, што наравно прије 50 година није било могуће.

С друге стране, што су ближе, користећи дигиталне технологије људи (млади) се више отуђују, што можемо уочити у следећим изјавама. Огњен (први разред, екстрверти са телефоном) каже:

Кад идем са другарима или са било ким, пошто доста њих сада ваде телефоне и буду заједно, не причају заједно већ буду само на телефону. Умјесто причања изваде телефон и онда нико у ствари и не прича, већ само на телефонима буду.

Дејан (трећи разред, екстрверти са телефонима) истиче:

Кад професор изађе, ја устанем, сви људи сједе, телефони су у рукама и дописују се једни с другима а метар су удаљени једни од других. Значи, губимо тај контакт међу људима, губимо то дружење. Значи, оду на кафу, исто телефон и дописивање, нема више тог контакта, нема више тог дружења. Реално, постајемо робови тога.

Иначе, да ли ћемо бити повезани, према Теркловој, не зависи од дистанце између нас, већ од доступне комуникационе технологије. Штавише, „...то да смо сами може почети да делује као услов за то да будемо заједно“ (Terkl, 2011: 218). Терклова (Terkl, 2011) такође истиче да смо у друштву компјутера и телефона сами, али се ипак осјећамо повезано што је означила термином „нова интимност у самоћи“. С друге стране, на друштвеним мрежама људи су повезани једни са другима, али су ипак сами, што према њој одговара новој самоћи у интимности. С тим у вези, Марија (четврти разред, екстрверти са телефонима) каже:

Ми кад смо кући ми се повезујемо с људима који нису у том тренутку са нама. Узећу друштво за примјер или родбину која није у истој држави. Са

њима се на тај начин повезујемо, тј. комуницирамо. Међутим, ми док са њима комуницирамо ми се отуђујемо од сопствене породице, тако да колико год да смо са неким стално у контакту опет са неким и губимо то исто.

Драго (први разред, екстрверти без телефона) каже да дигиталне технологије на неки начин стварају овисност и да одузимају слободно вријеме. Феномен одузимања времена наводи и Шери Теркл истичући да нам технологија

„...ставља окове обећавајући да ће нас ослободити. Технологије за повезивање једном су обећале да ће нам обезбедити више времена. Али, откако су мобилни и паметни телефони урушили границе између посла и слободног времена, ни све време света није довољно“ (Terkl, 2011: 37).

С тим у вези, Дејан (трећи разред, екстрверти са телефонима) каже:

Постајемо робови интернета. Значи у школи, иста учионица, метар једни од других, и сједе, дописују се. Будимо реални, сви смо такви. Чим вам телефон завибрира одмах се хваташ. Значи, постала нам је свакодневница као, не знам, што једемо или дишемо, значи буквално је тако. Кад немамо интернет досадно нам је, не знамо шта ћемо радити, тешко ће ко отићи са друштвом или прошетати. Ујутро устајеш и прво што радиш сигурно је да узмеш телефон.

Шери Теркл каже да нам је технологија потребна јер смо исцрпљени, у извјесном смислу дижемо руке од себе. „Учимо се новом поштовању према томе шта технологија може да пружи јер видимо себе као импотентне“ (Terkl, 2011: 180). У контексту тезе да су млади постали „робови модерних технологија“, Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Људи су постали робови модерних технологија, друштвених мрежа. Не знам, данас кад би угасили интернет, рецимо дан, то би била хаварија. Нама је лакше сједити у фотељи, телефоном, у топлом, зависи које је годишње доба, него сад ићи шетати сат времена, теже нам је много покренути се зато што смо постали робови тих технологија, имамо све у кући, све што нам је потребно можемо наћи на интернету, много нам је теже да изађемо, на

примјер, на фудбал, кошарку, лакше нам је играти игрицу на рачунару, Каунтер³⁷, Кол оф дјути³⁸, небитно, него да сад изађемо напоље.

У вези са Огњеновим ставом да је младима лакше сједити код куће него изаћи вани, Терклова истиче да ствари које се дешавају у стварном животу одузимају превише времена. „Привезани за технологију, бивамо уздрмани кад тај „анплагд“ свет не означава, не задовољава“ (Terkl, 2011: 35). Међутим, за потпуно задовољство, према Теркловој, неопходно је комбиновати онлајн и офлајн живот, што представља својеврсну животну мјешавину. „Сада се више не питамо о томе колико смо задовољни нашим животом, већ нашом животном мешавином. Од мултитаскинга прешли смо на мултиживљење“ (Terkl, 2011: 225). Колики утицај дигиталне технологије имају на младе, можемо уочити и на основу сљедећих изјава. Анђела (други разред, екстрверти без телефона) каже, при томе не испуштајући телефон из руке:

Ја сам сад кажњена и одузима ми се телефон неко вријеме. Нашла сам од другарице неки стари телефон само да могу по ноћи бити на телефону. Мене је мама извела вани, узела ми је телефон, ставила испред врата, рекла иди из куће.

Сања (трећи разред, екстрверти без телефона) каже да преко дана, ако има неких обавеза, нема проблема ако не користи телефон. Међутим, „била је фрка“ како каже, када дође навече кући, легне у кревет и буде јој досадно па мора да узме телефон да види шта има на друштвеним мрежама, да се дописује са другарима и слично. Нису ријетке ситуације када изостанак телефона изазива осјећај панике код младих, што одговара феномену познатим као номофобија³⁹ који означава страх или фобију да ће нам мобилни телефони бити одузети, да ћемо прекинути константне контакте са свијетом (Sherrod, 2016). С тим у вези, Сања (трећи разред, екстрверти без телефона) каже да се не може чак ни оријентисати без телефона:

³⁷ „Пуцачка“ видео игрица „Counter-Strike“ заснована на симулацији борбе против терориста.

³⁸ „Пуцачка“ видео игрица „Call of Duty“ заснована на симулацији борбе у Другом свјетском рату.

³⁹ Nomophobia (no-mobile-phone phobia).

Прво кад сам сконтала да треба изаћи из школе и да немам, чак нисам понијела ни сат, уопште се не могу оријентисати ни колико је сати, ни како да дођем, уопште, толико је, не знам, не може се никако без телефона.

Међутим, не можемо генерализовати утицај медија на младе. Енди Радок истиче да то „...што медији врше општи утицај не подразумева да су ти утицаји једнообразни, те да наводе свакога на исти смер, независно од околности“ (Radok, 2015: 56). С тим у вези, на основу изјава појединих испитаника, стекли смо утисак да би млади, у изостанку интернета, након превладане кризе, прошли кроз својеврсну катарзу. Милан (први разред, екстроверти без телефона) каже:

Ако нам нестане интернета то је као да затварамо врата у свом животу јер буквално ми користимо само друштвене мреже, не базирамо се ми толико на Гугл, на неке податке који нас требају занимати. Значи ми дијелимо некако, отварамо своја врата живота помоћу тих друштвених мрежа, објављујемо нешто што ми радимо, неко други то сазнаје, а када не би било интернета онда би живјели у своја четири зида и само ближе особама у које смо стекли повјерење на прави начин, на поглед, на отворен разговор, комуникацију.

Занимљиво виђење утицаја изостанка ограничења у кориштењу интернета на свакодневни живот дао је Огњен (четврти разред, интроверти без телефона):

Нама је неограничен интернет доста тога, у том смислу ријечи, пореметио. Док сте имали 20 сати интернета мјесечно, нисте могли да висите по цијели дан на интернету, него само одређено, морали сте сами себи да одређујете колико ћете бити, а сад кад је неограничено можете једноставно... У једну руку ограничења су добра. Кад би имали ограничени интернет користили би га само за оно за шта нам је неопходан, нужно потребан, а не за неке забаве, као што је сад, као што се сад користи

Николи (други разред, екстроверти без телефона) посебно је засметало кориштење телефона у друштву, својеврсна присутна одсутност. Симулирајући куцање порука, изјавио је:

Кад одеш у кафић, сједнеш, погледаш сви овако. Нико ни са ким не прича. Мало погледају, сједи преко пута тебе и пише ти поруку.

Мобилна технологија нас је, према Теркловој (Terkl, 2011), претворила у „подложне стављању на паузу“ – прекидамо непосредну комуникацију лицем и лице да би се јавили на телефон или одговорили на поруку, остављајући особу с којом разговарамо „на чекању“. И Огњен (први разред, екстрверти са телефонаима) размишља на сличан начин:

Кад идем са другарима или са било ким, доста њих сада ваде телефоне и буду заједно, не причају заједно већ буду само на телефону. Умјесто причања изваде телефон и онда нико у ствари и не прича, већ само на телефонима буду.

Испитаници су примијетили да млади све више остају сами са својим телефонима. Терклова (Terkl, 2011) с тим у вези каже да везе које успостављамо преко интернета нису везе које обавезују, али јесу везе које заокупљују. Маја (трећи разред, екстрверти са телефонима) истиче:

Идемо у том правцу да се све више удаљавамо физички и да смо кући, свако има свој телефон, свој неки кутак, који остварује тај вид комуникације, односно, сами смо са нашим телефоном и ту остварујемо ту комуникацију.

Симптоматично је да су испитаници, како је вријеме пролазило, заузимали све критичнији став према дигиталним технологијама. Од почетног ентузијазма, преко релативизирања утицаја дигиталних технологија до негативне перцепције исте. С тим у вези, Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже да, након кориштења интернета у слободно вријеме, мора „одморити од одмора“:

Ја сам своја три сата потрошио. А шта сам урадио? Шта сам постигао? Нисам ништа, само сам се уморио гледајући у екран. Сад ја требам са екрана сјести и учити али не могу, ја сам уморан. Значи, ја морам послје одмора направити одмор да бих био спреман за учење.

Међутим, чак и у таквим ситуацијама склони су да траже „помирљиве стратегије“ и да уоче својеврсне позитивне аспекте одузимања времена. Исти испитаник, с тим у вези каже:

Сад сам ја провео три сата за рачунаром, ништа нисам урадио, када устанем са столице и размишљам о себи, на шта сам ја сад потрошио своја

три сата, шта сам урадио. Да ли је сад тај одмор мени био користан? Само тако схватим да једноставно три сата проведена на рачунару ми није корисно. Ако проведем сат времена на рачунару, два сата проведем радећи нешто друго, да чак одспавам, ја ћу пуно више бити одморан да сједнем онда учити него да сам три сата у коаду провео на рачунару.

Што се утицаја медија тиче, неопходно је навести да, према Брајанту и Оливеровој (Bryant, Oliver, 2009), утицај медија неријетко зависи од мотива корисника медијског садржаја, односно да убјеђења, у нашем случају младих медијских корисника, не стварају информације *per se*, него начин на који млади реагују на њих, што се може уочити и на основу изјава наших учесника.

Неријетко смо у изјавама испитаника који сматрају да друштвене мреже служе за забаву једнако као и за заглупљивање, могли препознати Аристотелов (Aristotel, 1988a) став да забава више шкоди него што користи зато што због ње људи запуштају себе и препуштају се чулним задовољствима. Иако са временском дистанцом од готово два и по миленијума, Аристотелове мисли и данас имају једнаку снагу, поготово што се младих тиче и њиховог односа према дигиталним технологијама и слободном времену. Иначе, што се перцепције савршенства тиче, можемо видјети да код данашњих младих, слично као и код античких Грка, представа физичког савршенства има важну улогу у перцепцији сопства. Многи аутори (Bottero, Herrenschildt, Vernant, 2000; Vernant, 2006; Detienne, Vernant 1991; Jaeger, 1946, 1947; Tarnas, 2010) истичу да су Грци сматрали себе вриједнијима од других, разумијевали су себе и као изузетне и као универзалне. Антички Грци нису правили разлику између онога што је *καλός* (*kalós* – лијепо) и онога што је *ἀγαθός* (*agathós* – добро) (Garland, 2009). За њих, све што је било лијепо морало је бити и добро, и обратно, све што је било добро било је и лијепо, што можемо препознати и код данашњих младих. Дигиталне информационо-комуникационе технологије им свестрано помажу у томе. Као што ни антички Грци нису правили разлику између онога што је лијепо и онога што је добро, тако ни данашња омладина, најчешће под утицајима медијске индустрије, не види разлику између лијепог и доброг, неријетко их поистовјећујући. Штавише, подстакнути медијским приказима и

интерпретацијама идеалног, млади стварају слику да је љепота резервисана само за друштвено пожељне, младе и савршене.

У контексту расправе о кориштењу дигиталних технологија у слободно вријеме, учили смо да млади имају проблема са самоконтролом, посебно јер сами истичу да неријетко нису у могућности да адекватно распореде своје слободно вријеме. Многим људима, према Елстеру (Elster, 2014), лакше је да се у потпуности уздрже него да буду умјерени. Исти аутор сугерише да ће људи умјесто ограничења, у нашем случају времена проведеног на друштвеним мрежама, покушати да ограниче број прилика у којима могу да користе компјутер. С тим у вези, чини нам се да је лакше промијенити околности и могућности младих него њихову свијест, односно, како Елстер (Elster, 2014) истиче, најбољи начин да промијените нечију свијест јесте да промијените његове околности. Јелена (трећи разред, екстрверти без телефона) каже:

Са тим слободним временом је све до организације, како се ми организујемо и одредимо себи своје слободно вријеме. Али питање је колико нас може ограничити вријеме које ће користити телефон. Нико, ја мислим.

Јеленину тврдњу да нико од њених вршњака не може ограничити вријеме које ће користити на телефон можемо довести у везу са ефектом близине искушења, који спомиње и Елстер (Elster, 2014), односно, у нашем случају са тезом да што им је телефон ближи теже могу одолити да га користе. Сличног размишљања је и Драго (први разред, екстрверти без телефона) који каже да млади немају самоконтролу кад је ријеч о кориштењу телефона:

Ја сад хоћу да узмем телефон. Хоћу, узећу телефон пет минута па ћу послје да учим. Не, ја узмем телефон два сата па учим тих петнаест минута.

Што се тиче кориштења дигиталних технологија у слободно вријеме, конкретно перцепције о „одузимању времена“, издвојили смо два занимљива виђења. Ивана (трећи разред, интроверти без телефона) каже да јој телефон одузима пуно времена и да користећи телефон заборави на учење. Још занимљивије је виђење Нине (четврти разред, екстрверти без телефона) која каже да јој телефон у ствари ускраћује слободно вријеме, као да се јавља у некој форми реметилачког фактора:

Ја у ствари телефон не користим у слободно вријеме, телефон користим кад учим, и зато себи ускраћујем слободно вријеме јер не сједнем, не оставим телефон, брже ћу научити, већ ја телефон и књига, паралелно, и нормално 100 година ми треба да нешто научим.

У контексту Маклуанове (MacLuan, 1971) тезе о медијима као продужецима човјекских чула, уочили смо да млади имају перцепцију о паметним телефонима као наставцима својих тијела. Давид (први разред, екстрверти са телефонима) каже:

Ја сам паметни телефон добио прије можда два мјесеца, до тада сам имао обични телефон, само поруке, нема чак ни интернета, па још увијек не осјећам да имам ту неку потребу да стално будем на њему, на Фејсбуку сам ријетко кад, али већ полако улази као оно кад га заборавиш, као да ти нема нечега, немаш руке, немаш...

Кад немају телефон као да немају дио тијела. Терклова наводи да је технологија постала попут „фантомског уда“ истичући да су данашњи млади прва генерација која одраста са очекивањем да стално буду конектовани и да одрастају „...не мислећи нужно о симулацији само као о најбољој алтернативи“ (Terkl, 2011: 42). Срећко (четврти разред, екстрверти са телефонима) каже да је за његову генерацију телефон на првом мјесту. Уз осмијех, Дејан (трећи разред, екстрверти са телефонима) каже:

Можеш доћи у школу без торбе али без телефона немој.

Телефони су постали саставни дио њихових живота. Парафразирајући промишљање Шери Теркл (Terkl, 2011) о односу између људи и друштвених робота, можемо се запитати да ли ће се млади стопити са својим телефонима или ће постати толико блиски са њима да ће интегрисати њихове моћи у своје схватање сопства? У том случају, иако ће бити други, телефон ће бити онај други који допуњује, довршава. Међутим, наши испитаници, слично размишљању Шери Теркл (Terkl, 2011) у вези са поређењем стварног са умреженим животом, у коме истиче да се људи старају о интернету а он их учи томе да им увијек буде потребан, неријетко су изјављивали да телефон у суштини користи њих а не они телефон као и да им дигиталне технологије прво дају слободно вријеме па им га онда одузимају. С тим у вези, Терклова истиче да се, у ситуацији када живимо брзим животом, окрећемо технологији како би нам

иста помогла да пронађемо вријеме за себе. Међутим, „...технологија доводи до тога да будемо заузетији него икад и више него икад у потрази за уточиштем“ (Terk1, 2011: 43). Расправљајући о предностима нових технологија као што су брзина, интерактвност, доступност и слично, и о њиховом кориштењу у слободно вријеме, Драго (први разред, екстроверти без телефона) каже:

На неки начин, дају нам слободно вријеме. Значи, ми узмемо тај телефон, прочитамо ту лектуру за шест сати, имам наредна четири дана која бих читао, имам то слободно вријеме. Али, ја га опет окупирам с тим истим телефоном.

Иако је слика свијета драстично промијењена, поређења ради, занимљиво је да је такво понашање у супротности са античким схватањем доколице и стицања знања. Аристотел каже: „...лишавамо се доколице како бисмо стекли доколицу...“ (Aristotel, 1988a: 230). Док се доконост некад тумачила као стање у коме, због чињенице да не постоји обавеза, постоји могућност развоја мисли, данашњи млади уз помоћ технологије скраћују своје обавезе и повећавају вријеме за доколицу коју опет посвећују технолошким справама које су им омогућиле више слободног времена.

У вези са расправом о потенцијалним утицајима дигиталних информационо-комуникационих технологија на слободно вријеме младих, испитаници су изјавили да неријетко имају осјећај да се користећи нове технологије у суштини затварају у виртуелни свијет. Драго (први разред, екстроверти без телефона), с тим у вези, каже:

Отварамо врата своје приватности другим људима али истовремено затварамо себе, не можемо на неки начин да градимо неког новог себе, него се једноставно затварамо у тај неки виртуелан свијет, бјежимо у то нешто нереално и ту остајемо, једноставно на томе што јесмо, на неки начин нас заглупљује, у великој мјери.

У контексту расправе о позитивним и негативним аспектима дигиталних технологија, конкретније о позитивној и негативној перцепцији младих о новим технологијама, уочили смо још један занимљив феномен, који су иначе и сами испитаници препознали као извјестан парадокс. Наиме, млади који интензивно, чак

прекомјерно, користе интернет, паметне телефоне и друштвене мреже⁴⁰ склонији су развијању негативнијих осјећања према њима, док с друге стране, млади који су умјеренији у кориштењу дигиталних информационо-комуникационих технологија, имају позитивнији став о друштвеним мрежама и интернету уопште. Ово смо закључили на основу разговора са њима. С тим у вези, Нина (четврти разред, екстрверти без телефона), обраћајући се Анђели (други разред, екстрверти без телефона) која је прекомјерно кориштење телефона препознала као неки вид овисности, каже:

Она, која сама каже да је нон-стоп на телефону, и она има све негативно о телефону. А навешћу себе као примјер, која стварно баш не користим претјерано телефон, мислим користим само кад учим, у слободно вријеме стварно не користим, никад на кафи на телефону, имам сасвим океј мишљење о интернету.

Разлог за овакву перцепцију можда лежи у томе што, према самим испитаницима, млади који прекомјерно користе телефон временом препознају да су опсједнути телефонима али не могу да се одупру њиховој заводљивости и зато имају негативан став о њима, док с друге стране, млади који умјерено користе телефоне и, према њима, адекватније распореде своје слободно вријеме, не виде ништа лоше у томе што с времена на вријеме прођу кроз садржаје на друштвеним мрежама. Оно што је важно напоменути, из разговора са њима закључили смо да млади поистовјеђују телефон и

⁴⁰ Према анкетном истраживању о упису на студиј у школској 2014/2015. години Центра за примијењену комунологију Комуниколошког колеџа у Бањалуци, око двије трећине средњошколаца (65%) изјавило је да користи интернет више од два сата дневно, од тога чак 24% интернет користи више од четири сата дневно. Што се друштвених мрежа тиче, 85% средњошколаца је изјавило да има профил на Фејсбуку. Резултати истраживања о младима у БиХ у издању фондације Friedrich-Ebert-Stiftung (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Mirašćija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2015) показују да 83,5% младих користи интернет често, 94,2% младих има стални приступ интернету. Што се хијерархије активности младих током слободног времена тиче, кориштење интернета (83,5%) заступљеније је у свакодневном животу младих од дружења с пријатељима (65,7%) и спортских активности (33,7%). Према овом истраживању, 57% младих користи интернет више од два сата дневно, од којих чак 10% више од шест сати дневно. Само 13% младих интернет користи у сврху приступа информацијама у вези са школом и учењем, док више од пола (56,6%) интернет користи за приступ друштвеним мрежама и долажење до информација које су им занимљиве.

интернет, за њих су то синоними. Њима телефон првенствено служи за повезивање на интернет, посјету друштвеним мрежама и дописивање путем њих, тако да о телефону не размишљају у контексту справе „...за преношење изговорених речи и других гласова на неку удаљену станицу помоћу електричне струје“ (Вујаклија, 1996: 876), односно справе која се користи искључиво за „...звучну методу комуникације“ (Brigs, Berk, 2006: 200).

Када су у питању преференције информационо-комуникационих технологија које су привукле млађе кориснике и увећале свој удио у њиховом слободном времену, испитаници су углавном наводили брзину, свеprisутност, интерактивност, инстант комуникацију са више пријатеља одједном, премошћавање времена, забаву и слично као индикаторе који су утицали на њихове афинитете ка дигиталним технологијама. Међутим, као што смо рекли, временом су уочавали и наводили и негативне тенденције које ови индикатори носе, као што су, према њима, неки вид зависности, отуђење, губљење времена и слично.

11.4. Однос младих према „дигиталном знању“

Што се негативних тенденција тиче, које неријетко могу превладати позитивне аспекте нових технологија, једна од кључних је феномен „дигиталног знања“, што су и сами испитаници издвојили као отежавајућу околност дигиталних технологија. С једне стране, нове технологије им пружају невиђене могућности. Лакше долазе до информација, успјешније савладавају постављене задатке. С друге стране, поставља се питање какво је знање које стичу на тај начин? Анђела (други разред, екстроверти без телефона) каже да неупоредиво брже рјешава задаћу уз помоћ друштвених мрежа и програма за комуницирање и размјену информација као што је Вајбер. Међутим, вријеме које „уштеди“ користи на друштвене мреже, овај пут не за учење:

Задаћа из математике, неко је урадио, услика, урадимо задаћу из математике. Прије кад сам сама радила, ја три пута рјешавам задатак, кад га ријешим ја сконтам која је цака и онда знам урадити. Сад овако препишем и наставим бити на телефону.

Јелена (трећи разред, екстрверти без телефона) у вези са знањем стеченим на тај начин каже:

Више се потрудимо да нађемо у књизи то нешто, сами да тражимо, а овако само упитамо некога, неко нам каже и одрадио механички, не знамо шта смо одрадили.

Иако дигиталне технологије користи за учење на исти начин, ни Марија (први разред, екстрверти без телефона) нема благонаклон став о „дигиталном знању“:

Што сам прочитала не упамтим ништа, само прегледам и листам даље. Хиљаду неких информација а ништа ми не остаје у глави.

Сличног става је и Драго (први разред, екстрверти без телефона):

Море површних информација, на неки начин, чисто да се зна, у ствари се ништа не зна.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) каже да ако неку информацију лако добије, лако је и заборави. С друге стране, ако се потруди, каже да ће је сигурно запамтити:

Немам мотивацију зато што ћу нешто брзо наћи на интернету, лако ћу, кад нађем то брзо ћу и заборавити.

Наведене описе „дигиталног знања“ можемо препознати и у „плићацима“ Николаса Кара (Carr, 2010) који се пита да ли нас Гугл заглупљује зато што је лакше потражити неку информацију на интернету него је запамтити. Међутим, не можемо тврдити да су данашњи млади „глупљи“ од претходних генерација јер би потпали под фундаменталну грешку атрибуције, односно настојање да се „...понашање које је узроковано ситуацијом објасни трајним карактерним цртама појединца“ (Elster, 2014: 228). Иако смо установили да кориштењем дигиталних технологија у суштини не стичу знање, него само „одрађују“ задатке стичући краткотрајно и површно знање, не можемо рећи да су због тога глупи. Њихово понашање, конкретно прикупљање информација на интернету с циљем што једноставнијег и бржег испуњавања обавеза узроковано је ситуацијом и не можемо га објаснити њиховим трајним карактерним цртама.

Иако су систем вриједности и слика свијета одавно промијењени, занимљиво је поређење са античком перцепцијом знања и слободног времена. Наиме, антички Грци су сматрали да тежња за мудрошћу, односно филозофијом, захтијева слободно вријеме, тј. доколицу (Davis, Grewal, 2013). У недостатку исте, све оно што смо научили биће искривљено и подређено нашим практичним циљевима, односно остваривању сопствених интереса, што можемо уочити код данашњих младих. Иначе, грчка ријеч која означава разоноду, односно доколицу гласи *σχολή* (*skholé*). Латински назив за школу (*schola*), а даље и њемачки (*Schule*), енглески (*school*) као и српска ријеч *школа* воде поријекло од наведене грчке ријечи. Дакле, грчки назив за институције едукације и учења значи доколицу (Pieper, 1998). За Грке, како наводи Пипер, „не-доконост“⁴¹ је ријеч која означава свакодневни рад, не само у контексту урбаности, него и рад *per se*. С тим у вези, Пипер (Pieper, 1998) истиче да грчки језик познаје само негацију ријечи доколица: *ἀ-σχολία* (*askholia* – „не-доколица“) која означава стање када се ради с циљем обезбјеђивања свакодневних потреба, односно када је одсутна доколица. Некад су само докони људи, који су имали привилегију да не морају радити ради егзистениције, могли себи приуштити да стичу знање које нема практичну функцију. Такође, само је у доколицу, која је била привилегија уског круга људи, постојала могућност стицања истинског знања. Данас је ситуација другачија зато што, иако номинално располажу са доколицом, због чињенице да су слободни за разлику од већине људи у античком периоду, данашњи млади доколицу углавном не користе за стицање знања него је „троше“ на тривијалне и ефемерне информације од којих немају никакве користи. Поредити тадашњу перцепцију са данашњом, посебно перцепцију данашњих младих, можемо видјети да је од некадашње привилегије која је била предодређена за доколицу, школа данас постала оптерећујући фактор и нежељена обавеза младих. Од привилегије до оптерећења. Од разоноде до обавезе. Данашњи млади немају перцепцију да је едукација разонода, да је школа привилегија. За њих је школа сметња, нешто што оптерећује њихов свакодневни живот. Наравно да су промјене друштвених околности утицале на

⁴¹ Превод на енглески гласи: „We are not-at-leisure in order to be-at-leisure“ (Pieper, 1998: 26).

промјену перцепције, али не можемо а да не приметијемо како се изборена права и слободе узимају здраво за готово. За данашње младе школа дефинитивно нема везе са слободним временом него га нарушава и оптерећује.

У вези са корисности, односно привидом корисности дигиталних технологија, испитаници су изнијели ставове о знању које добијају користећи те технологије. Редом, сви су изјавили да им нове технологије скраћују вријеме за учење, да им стварају вишак слободног времена, да брже обављају своју задаћу, али након почетног ентузијазма долази до својеврсног отрежњења. Постају свјесни да им нове технологије у суштини краткорочно помажу, у смислу да им омогућују да успјешно савладају неке задатке, да их брзо ријеше и слично, али у коначници им одмажу зато што им не пружају знање, него привид знања. Међутим, упркос томе што им дигиталне технологије помажу, додуше краткорочно, сви су свјесни да учећи на тај начин у суштини не стичу задовољавајуће знање. Марија (први разред, екстрверти без телефона) каже да тако ништа не упамти, прочита обиље информација али јој ништа не остаје у глави. Такође, учење на овај начин не доприноси мотивацији младих, како су истакли наши испитаници. Знају да нешто могу сазнати веома брзо тако да немају мотива да се труде да науче. Признају да ако нешто могу сазнати брзо онда то могу брзо и заборавити. Тек када се потруде да нешто сазнају, науче онда су сигурни да ће то и запамтити. Јелена (трећи разред, екстрверти без телефона) каже:

Више се потрудимо да нађемо у књизи то нешто, сами да тражимо, а овако само упитамо некога, неко нам каже и одрадимо механички, не знамо шта смо одрадили.

Марија (први разред, екстрверти без телефона) истиче:

Што сам прочитала не упамтим ништа, само прегледам и листам даље. Хиљаду неких информација а ништа ми не остаје у глави.

Драго (први разред, екстрверти без телефона) каже:

Море површних информација, на неки начин, чисто да се зна, у ствари се ништа не зна.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) наводи:

Немам мотивацију зато што ћу нешто брзо наћи на интернету него... лако ћу, кад нађем то брзо ћу и заборавити. Ја лако и заборавим, ако је лако добијем. А ако се потрудим онда ћу сигурно упамтити.

11.5. Употреба интернета у слободно вријеме као посљедица различитих животних стилова

Водећи се Петровићевом тезом да се „...разлике у трошењу слободног времена не морају само објашњавати употребом интернета, већ је могуће да су оне, уосталом као и сам начин употребе интернета, посљедица различитих животних стилова“ (Petrović, 2013: 223, 224), уочили смо неколико индикатора који потврђују ову констатацију. Прије свега, издвојили смо воајеризам који добија посебну форму у ери дигиталних технологија. Склоност „завиривања у туђе животе“ је свевременска и општеприсутна људска особина. Потврду налазимо и у изјавама наших испитаника. Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) каже:

Људи су увијек били радознали. Нама је занимљиво кад ми уђемо и видимо на сторију⁴² типа: „Еј била је у том ресторану, супер“. Ми знамо шта се њој десило током дана, посвађала се са момком, нека срцепарајућа пјесма: „Еј посвађала се са момком“, „Знам раскинула је“. Сретнеш је на улици: „Раскинула сам са момком“, „Знам, видјела сам“.

Потребу да „завирују у туђе животе“ млади једноставно објашњавају ријечима: „Ја волим гледати шта људи постављају“, или: „Занимљиво ми је кад овако из живота гледам слике“ (Анђела, други разред, екстрверти без телефона). Социјалне мреже су људима само омогућиле једноставније увиде у животе других људи што нас доводи до закључка да дигиталне технологије *per se* нису узрок новог начина интеракције. Људи су се увијек повезивали и размјењивали емоције. Терклова (Terkl, 2011) истиче

⁴² Instagram Stories – опција на друштвеној мрежи Инстаграм која омогућава корисницима креирање „дневних прича“ које се састоје од кратких видео записа или низа фотографијакоје, након постављања, остају на профилу корисника 24 сата након чега се аутоматски бришу (Constine, 2016), преузето са <https://techcrunch.com/2016/08/02/instagram-stories/>.

да свако доба са собом носи одређене начине људске интеракције који у том периоду дјелују нормално.

„У нашем времену, уколико можемо стално да будемо у контакту, потреба да стално будемо у контакту не делује као проблем или патологија, већ као прилагођавање томе што технологија нуди. То постаје стандард“ (Terkl, 2011: 248).

Данашњи начин интеракције посредован технологијом временом ће постати друштвено детерминисана норма. Код младих је већ постала.

Поред „завиривања преко комшијине ограде“, уочили смо и лијеност као значајнији индикатор који потврђује тезу да се начин за провођење слободног времена не мора нужно објаснити употребом интернета. Лијеност није људска особина која је новијег датума. Људи су одувijek били у већој или мањој мјери лијени. Такође, треба узети у обзир да понашање није постојаније од ситуација које га обликују, како истиче Елстер (Elster, 2014). Није интернет људе учинио значајније лијењим, већ им је пружио могућност да своју лијеност испољавају на другачији начин. С тим у вези, Анђела (други разред, екстроверти без телефона) каже:

Што се тиче слободног времена, ја кад имам слободног времена највише би вољела изаћи вани с неким, и онда узмем да се чујем и пола људи као не могу, морам учити, не да се, на крају завршимо на дописивању, нити ја учим нити он учи нити изађемо вани. На крају дана кажем боље би било да смо изашли ових пет сати вани него што смо причали преко телефона.

У контексту Петровићеве (Petrović, 2013) тезе да интернет има двоструку функцију, с једне стране потпомаже одржавање постојећих друштвених мрежа, што одговара трансмисионој функцији, док, с друге стране, омогућава стварање сасвим нових веза, што представља прокреативну функцију интернета, уочили смо да и сами наши испитаници препознају наведене разлике. Срећко (четврти разред, екстроверти са телефонима) каже да све зависи од тога колико је ко друштвен. Некоме је, према њему, љепше да изађе вани, да се дружи „у четири ока“, док други више воле да комуницирају путем друштвених мрежа. Комуницирање путем друштвених мрежа, које смо препознали као својеврсно „скривање иза монитора“, израженије је код

интроверта. Марија (први разред, интроверти без телефона) каже да им је лакше причати преко телефона, односно друштвених мрежа, него уживо. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) сматра да ће се на тај начин мање постидјети јер се не гледају у очи са саговорником. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже да у комуникацији посредованој дигиталним технологијама постоји извјесна доза сигурности:

Он је ипак тамо негдје, није ту поред нас, не може нам, и ако нам каже нешто једноставно можемо пући seen, не морамо одговорити.

Бојан, Огњен и њихови вршњаци као да настоје да се дистанцирају од директног, непосредног испољавања емоција. У том контексту, виртуелни свијет се јавља као амортизер емоција, мјесто гдје могу да размисле о својим емоцијама, алтернатива реалном свијету који за њих представља акцелератор емоција. У вези са преферирањем комуницирања путем друштвених мрежа умјесто непосредног контакта, уочили смо и постојање осјећаја срамоте, што свакако није плод дигиталних технологија. Друштвене мреже су омогућиле да се тај осјећај стида некако превазиђе. Наравно, не мора значити да ће се изгубити у потпуности и да се остваривањем контакта путем друштвених мрежа у суштини не ствара само осјећај привида друштвености, прије свега код интроверта, али повученијим особама одговара овај вид комуницирања зато што је, како каже Маја (трећи разред, екстроверти са телефонима) неким особама теже прићи уживо. У том случају лакше је остварити контакт путем друштвених мрежа.

11.6. Генерацијски јаз у вези са ставовима о слободном времену

У контексту расправе о потенцијалним утицајима дигиталних технологија на слободно вријеме младих, уочили смо још један занимљив феномен. Испитаници су препознали негативне аспекте претјераног кориштења дигиталних технологија у слободно вријеме, али су исте прво уочили само код млађих од себе, код дјеце у основној школи или још млађих, не и код себе, иако их не дијели више од десет година разлике, другим ријечима, иако номинално припадају истој генерацији. С тим у вези, Нина (четврти разред, екстроверти без телефона) каже:

Ја мислим да смо ми неке посљедње генерације које реално нису одрасле са компјутером, интернетом, да су критичније ове генерације сад, десет година млађи од нас, који су се родили, Фејсбук је постојао. Тако да су они баш у горем положају. Ми смо барем имали нормално дјетињство.

Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) наводи:

Моја мала сестра је видјела од своје старије сестре која има 12 година, она има четири, како она гледа фешн блогерке и она је ушла фино у купатило узела телефон и снимила се „Тао ја сам Миа и ја волим своју маму“ и то је то. Значи она је то видјела и запела хоћу да ово иде на Јутјуб, хоћу да имам лајкове, четири године има. Ја не знам стварно. Кад то хоће дијете од четири године шта очекујете од ових који су старији.

Срећко (четврти разред, екстрверти са телефоном) каже:

Кад гледам малу дјецу, наше генерације, нама је било да по читав дан вани играмо се између двије ватре, нешто, док они не знају шта је то. Њима је главно узети отворити рачунар, лаптоп и хватати покемоне по кући, то је њима главна занимација. Иначе, све тако те младе генерације усмјерене према томе од малена, и шта онда, од малена немају тог неког међусобног дружења, контакта, него све се своди на евентуално размјену сличица и нешто.

Марија (четврти разред, екстрверти са телефонима) истиче:

Данашње ове генерације које долазе, све је дигитално и све је само телефони, рачунари, лаптоп, таблет. Моја сестра има двоје дјеце, једно има пет, једно три године, они улазе на Јутјуб, траже себи цртани, све сами налазе, не треба им ја доћи и нешто наћи, они су већ научени на то, они неће знати гледати на сат овај обични. А док наше генерације, мислим, ја се сјећам кад сам ја учила на сат, мени је то било као вау, научила сам на сат. На компјутер кад одем то је пола сата, у врх главе, док одиграм неку игрицу.

Срећко (четврти разред, екстрверти са телефоном) још једном „проскрибује“ млађе генерације:

Од стрица мој брат мали, значи од малена он је заволио те игрице и апсолутно њега ништа школа не интересује. Значи, кад га натјерају да ради задаћу, а трећи је разред, значи он само ето оно, баш иде то преко воље да уради, значи не гледа он ни шта пише него само безвезе и онако нешто исписује да се он ријешу тога, само да би он што прије узео таблет у руке и играо игрице.

На основу изреченог можемо заључити да су наши испитаници били склони „проскрибовању“ млађих корисника дигиталних технологија чак и када су у питању биле неке интерактивне видео игрице или ако је у питању било ограничено и краткотрајно кориштење тих технологија. С друге стране, из претходних изјава могли смо видјети да су имплицитно оправдавали кориштење дигиталних технологија у своје слободно вријеме, чак и када је у питању било вишесатно провођење времена на Инстаграму или неким другим друштвеним мрежама. Иначе, Алберто Посо (Posso, 2016) истиче да дјеца која редовно користе друштвене мреже имају тенденцију да показују лошије резултате из математике, читања и природних наука у односу на дјецу која ријетко користе или уопште не посјећују друштвене мреже. С друге стране, Посо указује на чињеницу да дјеца која играју онлајн видео игрице постижу боље резултате на PISA тестовима. Иако, као што смо рекли, номинално припадају истој генерацији дигиталних урођеника, односно особама рођеним у периоду када је интернет већ постојао, чини нам се да је општедруштвени генерацијски јаз у комбинацији са технолошком еволуцијом утицао на њихов став да млађе виде као више зависне од себе, упркос подацима да дјеца која користе друштвене мреже показују лошије резултате од дјеце која користе видео игре као и признању да и сами своје слободно вријеме проводе на друштвеним мрежама без претјеране користи. С тим у вези, могли смо чути изјаве као што је Срећкова (четврти разред, екстрверти са телефоном) који каже:

Млади су изложени свакаквом насиљу, све их одвраћа од тог нормалног неког живота. Рецимо кад гледам малу дјецу, наше генерације, нама је било да по читав дан вани играмо се између двије ватре, нешто, док они не знају шта је то. Њима је главно узети, отворити рачунар, лаптоп и хватати покемоне по

кући, то је њима главна занимација. Иначе, све су тако те младе генерације усмјерене према томе од малена, и шта онда, од малена немају тог неког међусобног дружења, контакта, него све се своди на евентуално размјену сличица и нешто. Што би играли фудбала, играћемо ПЕС-а⁴³ или нешто.

Иначе, што се перцепције о млађим генерацијама тиче, и Марија (четврти разред, екстроверти са телефонима) слично размишља као Срећко:

Данашње ове генерације које долазе, све је дигитално и све је само телефони, рачунари, лаптоп, таблет. Моја сестра има двоје дјеце, једно има пет, једно три године, они улазе на Јутјуб, траже себи цртани, све сами налазе, не треба им ја доћи и нешто наћи, они су већ научени на то, они неће знати гледати на сат овај обични. А док наше генерације, мислим, ја се сјећам кад сам ја учила на сат, мени је то било као вау, научила сам на сат, на компјутер кад одем то је пола сата, у врх главе, док одиграм неку игрицу и то, и вјечито вани, а сад, не знам, то је само пријетња.

У вези са тезом да су млади изложени медијском насиљу, позивајући се на Гербнера (George Gerbner), Радок (Radok, 2015) истиче да медијско насиље није толико заступљено зато што га млади воле, иако се чини да уживају у креирању, дистрибуцији и глорификовању насилног дискурса и језивих приказа. „Они воле да креирају, дистрибуирају и славе језиве слике јер су им те језиве слике надхват руке. А оне су им надхват руке јер одговарају потребама комерцијално организоване медијске индустрије“ (Radok, 2015: 147). Гербнерове тезе се могу примијенити и у данашњем, дигиталном окружењу. Радок наводи да друштвени медији „...у којима млади корисници креирају и дистрибуирају слике и приче, повезују „старе“ начине поимања насиља с „новом“ праксом у медијима у којима главну реч воде сами корисници“ (Radok, 2015: 150).

Позивајући се на Доналда Виникота (Winnicott, 2005) који описује посредовање предмета као што су плишани медвједић или ћебе између мајке и бебе, означавајући их као прелазне предмете који остављају посљедице на касније животе

⁴³ Видео игрица Pro Evolution Soccer.

људи у смислу снажно набијених односа које људи имају у каснијим искуствима, Терклова (Terkl, 2011) истиче да је, за разлику од некадашњих прелазних предмета, чија је моћ била повезана са опажањем љепоте, сексуалном интимношћу, доживљајем повезаности са природом и слично, данашња моћ прелазног предмета везана за компјутере. С тим у вези, Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) каже:

Код мање дјеце, рецимо, ови са шест година већ знају на рачунару, и са мање, са три-четири године на телефонима већ знају. Не знају, нису научили читати и писати а већ су упућени у те технологије, играју игрице поготово. Сад је ријеткост видјети дјецу да изађу напоље да се играју, не знам, тих игара, рата рецимо. Кад сам био мали, нормално је било да изађемо напоље, узмемо пушку и пуцамо, са оним гуменим мецима, то је била игра, било је забавно. Играмо фудбала, играмо жмире по ноћи, то је неку чар имало. Сад дјеца не знају ни право играти фудбала.

Иначе, тек након додатних питања и међусобне дискусије, наши испитаници су признавали да су и сами, како су они рекли, овисни о интернету, друштвеним мрежама прије свега.

Занимљива су била размишљања младих о разликама у ставовима о слободном времену између њих и њихових родитеља, односно, како они виде феномен слободног времена и како замишљају да га виде њихови родитељи. Ставови су подијељени што, наравно, зависи од њиховог психолошког профила као и од социјално-породичне нише у којој су одрасли и они и њихови родитељи. Уочили смо да интроверти сматрају да данашњи млади имају превише слободе, да им је превише допуштено. Такође, истичу да ту слободу користе на погрешан начин, често проводећи своје слободно вријеме на, по њима, неадекватан начин, злоупотребљавајући алкохол, остајући до касно у ноћ у ноћним клубовима и слично. Уочено је да су интроверти у принципу самокритичнији од екстроверта. Слично је и код разлика о перцепцијама слободног времена. Примјетили смо да екстроверти сматрају да су њихови родитељи имали више слободе од њих, да су родитељи њихових родитеља њима све допуштали, док данас они својој дјечи бране све. С

друге стране, интроверти углавном сматрају да ни њиховим родитељима није било лако, да су њихови родитељи били строги према њима, док је данас ситуација другачија, млади могу слободније да се изразе, да своје слободно вријеме проводе онако како они хоће, без претјераног притиска старијих. Слађан (први разред, интроверти са телефонима) каже:

Родитељи су им били баш строги према њима, били су ограничени, ми нисмо сад. Нама допуштају оно што они нису могли имати, што нису могли бити као дјеца.

Чак и када сматрају да су им родитељи строжији него што су њихови родитељи били строги према њима, склони су да релативизују такав однос и да га посматрају из угла бриге за дјecu. Милица (трећи разред, интроверти са телефонима) каже:

Кад причају моји родитељи како су моји деда и баба према њима, допуштали им све, мислим да сад ја нисам слободнија од њих, да они мени доста тога бране, али за моје добро.

Нису ријетки ни екстрверти који сматрају да данашњи млади имају већа права од својих родитеља, али су такве тенденције склонији приписати општем друштвеном напретку него индивидуалном односу са родитељима.

Када је ријеч о перцепцији о разликама између младих који предоминантно користе дигиталне технологије и њихових родитеља који више користе класичне медије у контексту провођења слободног времена, учили смо да и млади и њихови родитељи, према виђењу младих, користе медије у великој мјери у свом слободном времену. Уколико слободу доведемо у везу са слободом избора информација, можемо уочити да млади имају перцепцију да имају више слободе од својих родитеља чије слободно вријеме је прожето кориштењем класичних медија који су линеарни, ограничени према мишљењу младих. С тим у вези, млади сматрају да су у предности у односу на своје родитеље, односно да их нове информационо-комуникационе технологије чине слободнијим од њихових родитеља чије је слободно вријеме прожето „пасивним технологијама“, попут телевизије.

Што се тиче тезе да се млади данас мање друже у слободном времену него њихови родитељи нисмо намјеравали испитати стварно стање, него перцепцију

младих о томе. С тим у вези, уочили смо да млади имају став да је, упркос интензивнијим контактима на друштвеним мрежама, у суштини мање дружења откако су се појавиле друштвене мреже. Такође, сматрају да је дошло до отуђења и да њихови вршњаци радије слободно вријеме проводе са својим телефонима него међусобно, у непосредном контакту, без телефона и друштвених мрежа. Мишљења су и да су њихови родитељи имали испуњеније дјетињство и младост зато што нису постојале друштвене мреже. Међутим, када смо их питали шта их спречава да и они своје слободно вријеме проводе без телефона и у непосредној интеракцији са вршњацима углавном су одговарали да нема објективних разлога зашто се не друже више али да опет радије бирају телефоне и друштвене мреже. С тим у вези, уочили смо да су данашњи млади својеврсна „парадоксална генерација“, свјесни су мана које комуникација посредована дигиталним технологијама носи, прије свега на друштвеном и психолошком пољу, као и, како сматрају, „губљења времена“ на друштвеним мрежама, али опет своје слободно вријеме радије проводе „сами са телефонима“ него са друштвом. Наведени парадокс у извјесном смислу одговара тези Џонатана Пислака (Pieslak, 2009) да медији имају снажан утицај на младе упркос чињеници да су они свјесни утицаја који трпе. Ти утицаји су стварни али су, према Радоковом тумачењу, прије свега „...условљени друштвеним околностима и потребама младих који желе да се изложе тим утицајима“ (Radok, 2015: 61).

11.7. Ставови младих о идеалном начину за провођење слободног времена

Већ смо навели досаду као један од кључних разлога кориштења друштвених мрежа у слободно вријеме. Поставља се питање, да ли би се млади дружили више да није друштвених мрежа? Или би им било само више досадно? Ова питања можемо довести у везу са питањем како млади уопште виде идеалан начин за провођење времена. Испитаници су дали занимљиве одговоре. Редом, сви су одговарали да идеално слободно вријеме виде без телефона. Драго (први разред, екстрверти без телефона) каже:

Најбољи начин да се проведе слободно вријеме јесте да се нађе то неко друштво које нама одговара, та добра екипа, позитивна енергија и то је то. Телефон је сувишан.

Огњен (први разред, екстрверти са телефонима) истиче:

Кад би ми неко на примјер рекао да изаберем телефон наредних десет дана или само будем са другарима, без икаквог размишљања рекао бих са другарима, дефинитивно, значи, телефон бих оставио, не бих посмислио ни у једној секунди на њега.

Никола (други разред, екстрверти без телефона) каже:

Кад се скупи твоје друштво, изађете негдје, ја угасим телефон. Шта ће ми? Пошаље неко поруку, да извините нека будала, ја се изнервирам због будале и наљутим се на некога из друштва. Ја сад требам сједити и гледати у телефон.

Марија (први разред, екстрверти без телефона) наводи:

Има реченица као кад се вратите кући са пуном батеријом знате да сте изашли са правим друштвом.

Сличног става су и Сања (трећи разред, екстрверти без телефона) која каже да у добром друштву никад не узима телефон у руке, батерија јој буде пуна, као и Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) која наводи да када је на распусту буде ван куће са другарима и батерија јој дуго траје зато што не користи телефон.

Међутим, проблем настаје када почне школа, како Нина каже:

Сад кад требам учити, кроз пар сати ја морам ићи пунити телефон, зато што морам учити, то ми се не да, онда увијек на телефону, крадем богу дане.

Опет се досада, незаинтересованост и лијеност намећу као узрочници кориштења дигиталних информационих технологија у слободно вријеме. Можемо ли онда друштвене мреже и телефоне третирати као својеврсне „спаситеље који избављају од досаде“? Или „отимаче времена“ који стварају привид, одвлаче пажњу и отежавају напоре у изградњи ефикаснијих друштвених веза? И ту смо наишли на парадоксалну ситуацију. Не само да постоје различити ставови, што је легитимно и разумљиво, него смо уочили и контрадикторне ставове код истих испитаника. Неријетко на

почетку имају изразито позитиван став о друштвеним мрежама, па онда почну да их критикују, да би напоследку, уз својеврсну релативизацију утицаја нових технологија на њихово слободно вријеме и живот уопште, покушали да помире жудњу за кориштењем дигиталних технологија са свијешћу да им неријетко вријеме проведено на друштвеним мрежама не доноси никакав бенефит. Навешћемо примјер Анђеле (други разред, екстроверти без телефона) која је на почетку расправе, на питање да ли су нови дигитални медији бољи од класичних, прва одговорила да су бољи нови медији, ентузијастично наводећи позитивне аспекте интернета и нових дигиталних технологија:

Брже дођемо до информације. Сад одмах укуцам и одмах ми изађе, а овако морала бих чекати.

Временом, како је расправа у групи одмицала, мијењала је свој став и није више била толико благоданна према интернету. Навела је да интернет и друштвене мреже отежавају непосредну комуникацију. Такође, да јој одузимају вријеме. Анђела је навела да су дигиталне технологије на њу негативно утицале:

Ја сам била одлична али више нисам. Ја сам прошле године, друго полугодиште, учила да бих добила овај телефон и сад кад сам га добила, ово полугодиште ништа нисам учила.

Поред тога, навела је и да би била изгубљена без интернета. Каже да је свјесна негативног утицаја интернета:

Ја сам свјесна колико грешака направим, колико ствари не научим, колико пропустим овако због тог телефона,

и признаје да је опседнута телефоном и да нема самоконтролу кад је ријеч о кориштењу телефона, односно интернета. Напоследку, као да се мири са ситуацијом и као да аболира утицај интернета, наводи:

Ми за све и једну ову тему вежемо за тај интернет. То нам је главни фокус

Што се очекивања младих тиче, конкретније да ли им информационо-комуникационе технологије пружају оно што они очекују од њих када је ријеч о кориштењу у слободном времену, уочили смо да, прије свега, млади немају претјерана очекивања од дигиталних технологија када је ријеч о кориштењу у

слободно вријеме. Стекли смо утисак да им је главна преокупација да им уз друштвене мреже и дописивање на телефонима вријеме брже прође. Иако су и сами испитаници препознали да је кориштење друштвених мрежа својеврсни бијег од стварности, нагласили су да их то у суштини опушта. Међутим, након извјесног времена су кориговали своје ставове и истицали да им друштвене мреже у суштини одузимају вријеме и утичу на њих на начин да им одвлаче пажњу. Перцепцију младих о одузимању времена, одвлачењу пажње, стварању овисности и изостанку очекивања од дигиталних технологија у контексту кориштења у слободном времену, можемо довести у везу са питањем како се у новом животном стилу тумачи постојање слободног времена и схватање младих о њему. Поред наведених карактеристика, на основу изјава испитаника, установили смо да неријетко дигиталне технологије младима креирају својеврсну замјену за живот. У данашњем хипербрзом времену они своје слободно вријеме проводе сами са својим телефонима на тај начин употпуњујући животни стил генерације „дигиталних урођеника“.

11.8. Ставови младих о сврсисходности кориштења нових технологија у слободно вријеме

У контексту расправе да ли масовнијим коришћењем, комбинујући могућности информационо-комуникационих технологија, млади постају „компјутерски писмени“, што напоследку води претпоставкама за стварање већих и бољих могућности за сналажење у новој, ери дигиталних технологија, учили смо неколико тенденција. Прије свега, у њиховим ставовима смо препознали прагматичност. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) сматра да друштвене мреже представљају потенцијал:

Ако смо направили неки производ наш, сада можемо објавити на некој друштвеној мрежи, да више људи чују за тај производ, прије него што га ставимо у производњу да видимо да ли смо направили праву ствар него да прије производње паднемо, те неке наше иновације, нашег производа, док је прије било мораш на тв, уплатиш, што је скупо, да се то врти.

Такође, сматрају да им друштвене мреже могу на извјестан начин помоћи да се боље снађу у животу. Могу им помоћи да боље спознају људске карактере. Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) каже:

Може се нешто друго за живот научити. Исто, са друштвених мрежа може се научити како функционишу неки људи, могу се карактери људи, једноставно да се човек зна снаћи у свијету касније.

Поред тога, сматрају да су дигиталне технологије сврсисходне. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) сматра да им нове технологије олакшавају учење и прикупљање информација. У противном би изгубили дане на тражење и прикупљање информација. Такође, дигиталне технологије, конкретно инстант месенџер програми, омогућају им ефикаснији рад у групи:

Кад хоћемо са другима, рецимо радимо неки задатак и сад са другом да се чујемо, направимо групни чет и сад свако даје шта мисли да треба, ако неко зна објасни другима, услика, пошаље, то је предност, ако нисмо у могућности да се скупимо код некога и да радимо то, овај живи тамо, на другом крају града, неко на селу и једноставно, тако је много лакше.

С друге стране, у вези са тезом о привиду, занимао нас је став младих како виде улогу нових технологија, односно да ли сматрају да им нове технологије доносе корист или стварају привид корисности. Иако су дискусију почињали позитивним ставовима у смислу да, користећи интернет, добијају посебну инспирацију, већина ставова је ипак била негативна, чиме се опет враћамо на констатацију о парадоксалности данашњих генерација – упркос негативној перцепцији ипак користе друштвене мреже и то неријетко прекомјерно. Као један од најочигледнијих показатеља привида корисности који стварају нове технологије испитаници су издвојили лајкове⁴⁴ на друштвеним мрежама, Фејсбуку конкретно. Лајкове

⁴⁴ Лајк (like) – опција на Фејсбуку која има тројако значење: користи се када неко изјављује своју склоност ка нечијој Фејсбук страници, у том случају може „лајковати“ ту страницу и постати њен пратилац; користи се када неко жели да изрази слагање са нечијим коментаром на Фејсбуку или када жели да каже да му се свиђа фотографија, видео садржај или интернет страница коју је неко поставио; напоследку, опција лајк се може поставити и на интернет странице изван Фејсбука, у том случају она омогућава некоме да, када кликне на њу, постави тај садржај на свој профил (Jewell, Jones, 2013).

посматрају у контексту, како они кажу, хвалисања, што, позивајући се на Елстера (Elster, 2014), можемо довести у везу са хвалољубивости, односно жељом да други имају добро мишљење о нама. Посебан облик хвалољубивости представља самољубље, односно жеља за поштовањем или самопоштовањем. „Док хвалољубивост и избегавање осуде, који произилазе из жеље за поштовањем, утичу само споља на понашање, жеља за самопоштовањем може да утиче на саме унутрашње мотивације“ (Elster, 2014: 136). Ако неко има више лајкова онда се те особе хвале у друштву да имају више лајкова од других, како тврде наши испитаници, да имају више коментара на постављене фотографије, видео записе, постове⁴⁵ и слично. У том случају те особе ће интензивније користити друштвене мреже што можемо довести у везу са феноменом зависности од сигнала, односно жудњом која се, према Елстеру (Elster, 2014), покреће визуелним сигналимa који су повезани са потрошњом адиктивне супстанце. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) каже да ако неко нема довољно лајкова обрисиће слику коју је поставио, поставиће је поново, гледаће да је објави у неком тренутку када има највише људи на мрежи који му могу лајковати ту слику, све с циљем да што брже прикупи лајкове. Узевши у обзир да нас неодложност „...често наводи на то да занемаримо временски удаљене последице опција, јер само *утврђивање таквих последица захтева доста времена* (нагласио Елстер)“ (Elster, 2014: 274), препознајемо тенденцију да корисници друштвених мрежа показују склоност да на основу неколико лајкова и похвала закључе да су популарни јер не могу да чекају да више људи лајкује и коментарише њихове фотографије. „Жудњу за лајковима“ можемо довести у везу са теоријом когнитивне дисонанце Леона Фестингера (Festinger, 1962) који истиче да када је неко суочен са унутрашњим нескладом између својих вјеровања и вриједности, у нашем случају између вјеровања да је популаран на друштвеним мрежама и стварне друштвене вриједности, можемо очекивати својеврсно прилагођавање вриједности и увјерења које ће уклонити или смањити дисонанцу. У

⁴⁵ Пост (post) – садржај било које врсте који корисник поставља на зид (wall) своје странице (Miller, 2015).

највећем броју случајева, прилагођавање ће кренути путем линије мањег отпора, према Елстеру (Elster, 2014), другим ријечима, лакше ће убиједити сам себе да је популаран на основу неколико лајкова.

У својим „Мислима“ („Pensées“) Блез Паскал (Pascal, 2003) наводи да ништа није тако неподношљиво за човјека као стање у којем би у потпуности почивао, мировао, стање без страсти, занимања и преокупације, разоноде и усвајања нових сазнања. У таквом стању човјек осјећа ништавило, напуштеност, досаду, недовољност, зависност, слабост и празнину. Из његовог срца извиру изнуреност, суморност, туга, забринутост, узнемиреност и очајање. Сличне тенденције препознајемо и код генерације дигиталних урођеника. И за њих је неподношљиво стање мировања, без страсти и разоноде, у којем осјећају досаду, напуштеност и празнину. Проблем је што та осјећања покушавају превазићи употребом дигиталних технологија. Иначе, Паскал (Pascal, 2003), промишљајући о изазовима који ометају човјека, запажа да човјек који је задовољан својим животом нема потребе да срећу тражи на неком другом мјесту. За човјека је миран живот срећан живот. Како би постигао такво стање, човјек би требао проводити вријеме у доколици без стреса. Међутим, човјек, који свој живот перципира као досадан, настоји да избјегне било који вид мировања, и он ће увијек тежити метежу. Паскал (Pascal, 2003) наглашава да човјекова заблуда не лежи у тражењу узбуђења, уколико га тражи само као неку врсту одвлачења пажње од мисли које га оптерећују. Проблем је у томе што човјек трага за узбуђењем сматрајући да ће га аспекти потраге учинити срећним. „Дигитални урођеници“, проводећи вријеме на друштвеним мрежама, у суштини стварају привид трагања за узбуђењима не мрдајући из свог дома. Можда разлог за овакво понашање лежи у лијености и кукавичлуку, о којима је промишљао и Кант (Kant у Schmidt, 1996), наводећи да су то разлози зашто људи радо остају незрели током цијелог живота. Кант наглашава да је веома згодно бити незрео, јер уколико човјек има књигу која ће мислити умјесто њега, свештеника који ће имати савјест умјесто њега, љекара који ће одређивати његову исхрану, нема потребе да се уопште мучи. Нема потребе да размишља, уколико може себи приуштити, други ће на себе преузети те „досадне“ послове. Тај други је, у случају „дигиталних урођеника“,

интернет. Слиједећи Паскалову (Pascal, 2003) тезу да човјек разономом успјешно заобилази истину о себи, можемо уочити да млади користећи друштвене мреже, тежећи забави и разономи, у ствари занемарују себе и успјешно избјегавају истину о томе какви су заиста и како их други виде.

Испитаници су имали изразито негативан став о још једном специфичном феномену који је карактеристичан за друштвене мреже, иако су имплицитно признавали да су и сами склони да се тако понашају. Наиме, критиковали су вршњаке који се фотографишу у свим могућим ситуацијама и онда те фотографије постављају на друштвене мреже. Иначе, млади у значајној мјери на својим профилима објављују селфи фотографије⁴⁶ што може довести до појаве познате као селфитис, односно опсесивно-компулсивне жеље за фотографисањем себе и постављањем фотографија на друштвене медије као начин да се надокнади недостатак самопоуздања и попуни празнина у интимности (Vincent, 2014). Снимање селфи фотографија постала је главна активност младих у слободно вријеме узевши у обзир да су се алати и функције за обраду фотографија на друштвеним мрежама значајно побољшали (Balakrishnan, Griffiths, 2017). Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) с тим у вези каже:

Сад узмем ја овај кроасан и овај сокић и ставим тамо на прозор и усликам, вау, луксузно сам доручковала на прозору. Такве су слике данас, представљају луксуз, значи све је до фотографије, како она то услика, како она то аранжира. Моја другарица се зна спремити, обући топ, штикле, хаљина, шминка, фул све, излазак, вечерас, топ ово-оно, и само се услика, постави слику, пресвуче се и легне спавати, и то је све.

⁴⁶ Селфи (selfie) је аутопортретна фотографија снимљена или дигиталним фотографским апаратом или паметним телефоном, која је потом постављена на друштвене мреже (Meiselwitz, 2016).

Аутопортретне фотографије су, иначе, постојале и прије дигиталне ере, али оно по чему се селфи разликује од аутопортретних фотографија јесте чињеница да није довољно да усликате аутопортрет, неопходно је да поставите ту фотографију на друштвене мреже. С тим у вези, за постојање селфија неопходне су и виртуелне друштвене мреже, као што су Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Снепчет и сл. (Metcalf, 2016).

Терклова истиче да ово „одигравање живота“ младе смјешта у средиште нове заједнице у којој имају нове најбоље пријатеље, виртуелне додуше, али им свакако дају осјећај припадности. „Није необично да се људи осећају много угодније на нереланом месту него у реалном јер осећају да у симулацији показују свој бољи и можда истинитији селф“ (Terkl, 2011: 289). Тенденцију да приказивањем привидног и лажног луксуза којим појединци настоје добити наклоност других можемо довести у везу са обмањивањем с циљем стицања извјесних користи. Међутим, како Елстер истиче, намјерну обману је тешко извести. „Стога се самообмана развила како би омогућила људима да успешно обмањују друге“ (Elster, 2014: 333). С тим у вези, Блез Паскал, који је засновао модерну мисао о разоноди, истицао је да „...човек разонодом „успешно“ заобилази истину о себи“ (наведено према Воžović, 1997: 96). Међутим, проблем се јавља, према Елстеру (Elster, 2014), ако самообмана наводи појединца да усваја лажна увјерења што може довести до тешких посљедица уколико тако створена увјерења служе као претпоставке за дјелање. Што се тиче приказивања привидног луксуза, сличног размишљања је и Анђела (други разред, екстроверти без телефона), иако је и сама признала да не може без телефона:

Моја другарица спреми собу, намјести кревет и стави десет јастука и каже „Као у америчким филмовима“ и онда се услика. Да се види какав је луксуз.

С тим у вези, Веблен је тврдио, како наводи Рицер, да се „...мотивација за потрошњом читавог низа добара (...) не састоји у потреби за опстанком, већ у стварању зависти међу људима. Поседовање таквих добара доноси већи статус онима који их поседују“ (наведено према Ricer, 2009: 103). Веблен је тврдио да „...доколица или непроизводно трошење времена представља првобитни начин да се међу људима створи завист; другим речима, људи су некада упадљиво траћили време да би уздигли свој друштвени статус“ (наведено према Ricer, 2009: 103). Што се дигиталних урођеника тиче, они привидом луксуза, односно потрошњом, настоје створити завист код вршњака и на тај начин уздићи свој друштвени статус.

Фотографије и постове које наши испитаници и њихови вршњаци постављају на Фејсбук и, уопште, све што се налази на њиховим профилима у суштини представља њихов „дорађени живот“ (Terkl, 2011). О истом Нина (четврти разред,

екстроверти без телефона), признајући да је и сама некад то радила, такође има негативан став:

Мени је мало поражавајуће, знам једну дјевојку из града, познанице смо, и оно друштвена мрежа, пратимо се, лудило, сваки дан изласци ово-оно, и сад негде ми у изласку и гледамо ми њу, значи цура се људи само слика, ми гледамо, оно види се шта ради на телефону, гледа, бира ефекте, на крају више, не помјери се цијело вече, значи све је буквално лаж, чисто да би то тако изгледало, да би се поставило. Или изласци, 80% дјевојака на изласку држи телефон, као дебили, ретардирани, држе и снимају како су оне излазиле, како су плесале, незгодно је просто плесати и у исто вријеме држати телефон. Ја сам то стварно једно вријеме радила, онда сам сконтала колико то ретардирано изгледа. Баш ружно.

Што се дигиталних самопортрета тиче и настојања да изазову симпатије код других можемо их довести у везу са Елстеровом (Elster, 2014) тезом да велики број увјерења обликованих жељама служе као претпоставке за дјелање. Исти аутор истиче да људи који заваривају себе да су успешни као и други, могу изгубити подстицај да се усавршавају. Ову тенденцију можемо довести у везу са феноменом лајкова. Први корак, према Елстеру (Elster, 2014), представља мотивисаност појединца да вјерује да је успјешан, у нашем случају на основу броја лајкова на друштвеним мрежама. Друго, он проналази неке области живота у којима му заиста све полази за руком, нпр. виртуелни живот на друштвеним мрежама. Треће, он преувеличава значај тих области како би могао да убиједи себе да је успјешан у животу уопште, другим ријечима, ако је популаран на друштвеним мрежама вјерује да мора бити популаран и у стварном животу. Напоследњу, смањује напоре да буде успјешан у другим сферама живота, односно не улаже напоре у сопствени развој у стварном животу. Елстер (Elster, 2014) истиче да су нам за управљање животом неопходна тачна увјерења, док, уопште, увјерења у суштини могу бити пријатна или непријатна, односно, могу изазвати позитивне или негативне емоције. Доводећи Елстерову размишљања о увјерењима у везу са нашим примјером, тј. провођењем слободног времена на друштвеним мрежама, можемо закључити „...да они којима управља

принцип реалности траже тачна уверења, док они који се воде принципом задовољства траже пријатна уверења“ (Elster, 2014: 178). Другим ријечима, млади којима управља принцип реалности тражиће тачна увјерења у вези са кориштењем друштвених мрежа, док ће млади који се воде принципом задовољства тражити пријатна увјерења у вези са кориштењем друштвених мрежа што ће их неријетко водити ка самообмани.

Када је ријеч о односима и пријатељствима на друштвеним мрежама, наши испитаници су става да велики број пријатеља на друштвеним мрежама у суштини представља привид пријатељства и има привидан значај у контексту међусобног повезивања са вршњацима зато што велики број пријатеља на Фејсбуку, на примјер, не одговара стварном стању, него су они најчешће додавани без претјераног промишљања. Међутим, након периода „насумичног“ додавања пријатеља на Фејсбуку, временом је дошло до својеврсног засићења, вјероватно због претпоставке да се „...свака додатна јединица добитка вреднује мање од претходне“ (Elster, 2014: 267), односно, временом је сваки додати пријатељ имао мању вриједност од претходног, нпр. стоти пријатељ на Фејсбуку је имао мању вриједност од десетог. Такође, тенденција засићења Фејсбуком одговара ефекту толеранције (Herrnstein et al, 1993), другим ријечима, што је неко, у нашем случају друштвених мрежа, више времена проводио на Фејсбуку у прошлости, то му садашње проведено вријеме мање значи. Иначе, већина наших испитаника сматра да је Фејсбук застарјела друштвена мрежа. Нина (четврти разред, екстроверти без телефона) каже:

Период на Фејсбуку, био је фазон да имаш што више пријатеља, онда су додали бога оца, ко год је слао захтјев, говорим у своје име. И сад кад смо мало одрасли, колико је ту ствари, на Фејсбук излазе људи који нас у животу уопште не занимају које апсолутно не знамо и онда је то некако застарјело.

Што се начина кориштења дигиталних технологија у слободно вријеме тиче, конкретније недоумици да ли данашње младе генерације своје слободно вријеме користе на вишедимензионалан начин (истовремено проводе вријеме на Фејсбуку, надограђују свој симболски систем, развијају емпатију, уче, усавршавају се, сазнају информације, врше селекцију пријатеља, знања, емоција и сл, креативно се

изражавају) или је тај процес, условно речено, једнодимензионалан (или само бесциљно проводе вријеме на интернету или им кориштење интернета помаже у усавршавању, развоју емпатије итд.) уочили смо да испитаници имају претежно негативне ставове с тим у вези. Навели су да им друштвене мреже у суштини одвлаче пажњу. Одвлачење пажње спомиње и Џејми Бартлет, наводећи да се због рачунара осјећамо као да смо повезани са људима, али нисмо. Према њему, „...то је површно, слабашно и испрекидано. Тиме што се губи аутентична комуникација лицем у лице, интернет охрабрује непромишљеност, грубост, мањак размишљања и кратак распон пажње“ (Bartlet, 2016: 234). Кристина (трећи разред, екстрверти без телефона) још је резигниранија:

Какав рад? Лакше ми је сједити и гледати слике на Инстаграму него сјести и учити.

Наталија (други разред, екстрверти са телефонима) представљајући међуоднос између телефона и књиге истиче да када учи увијек држи укључен телефон поред себе. Чим телефон зазвони она оставља књигу и посвећује се телефону.

Сви испитаници редом истичу да кад је учење у питању, када почну да уче и неко им се јави увијек ће радије оставити књигу и дописивати се него учити. Иако је разумљиво да их привлаче садржаји који су њима занимљиви, или их привлаче због њима знаних разлога, можемо уочити да не могу одредити адекватан омјер између обавеза и слободног времена. Милијана (четврти разред, интроверти са телефонима) признаје:

Кренем учити и случајно неко пошаље поруку и позове на кафу. „Можда ипак не треба учити. Идем ја мало вани“, одгађам обавезе због тога, једноставно ме деконцентрише. Што ја сад морам кад завршим са учењем узети тај телефон и висити на друштвеним мрежама колико год то било... Непотребно је сасвим то.

Деконцентрацију, која је Милијана навела, можемо довести у везу са сталним парцијалним посвећивањем пажње, стањем које, према Теркловој (Terkl, 2011), ствара доживљај константног „саприсуства“. Уз телефон Милијана стално „циркулише“ између учења и дописивања, не успијевајући да оствари постојану

пажњу ни на једну активност. Она користи нову врсту времена, како наводи Шери Теркл (Terkel, 2011), вријеме подијељене пажње. Срећко (четврти разред, екстрроверти са телефонима) истиче да умјесто да слободно вријеме проводе сврсисходније, млади само „блеје у екран“:

Слободно вријеме можемо искористити да одемо на кошарку или нешто, а овако значи ништа, онако само блејимо у онај екран и то је то. Апсолутно ништа од тога.

У вези са питањем да ли млади дигиталне технологије користе за учење и усавршавање или само да убијају досаду, уочили смо да, иако има позитивних примјера, нпр. инспирација или идеја за креативност, углавном су истицали да друштвене мреже и телефоне користе за убијање досаде. У недостатку занимљивих тема или нечега што ће им привући пажњу, како истичу, вријеме „убијају“ на друштвеним мрежама. Уколико се позовемо на Фридмана (Fridman, 1959), можемо запазити да је код младих присутан проблем „кварења“ слободног времена, односно некреативног рада који производи незадовољство и напетости, што су и сами испитаници неријетко истицали. Дигиталне технологије им често, ако не и углавном, служе да „утуку“ вријеме, да га „убију“, што не одговара основним функцијама доколице – одмарању, забави и развоју личности, односно самоусавршавању. Установили смо да, иако не сматрају да није потребно да уче, немају претјерану потребу за усавршавањем остајући „заробљени“ у својим нереалним жељама формираним на основу медијских приказа. У њиховој резигнираности због „губљења времена“ на друштвеним мрежама можемо препознати Монтењову тезу који каже да душа „...која нема утврђена циља – губи се: јер (...) бити посвуда исто је што и не бити нигдје“ (de Montaigne, 2007: 59). Иначе, у контексту културе сјећања, у античком Риму најсрамотнији је био онај губитак времена који се дешавао због немарности. Сенека (1987) тврди да онима који ништа не раде измиче велики дио живота, ипак, не рачунајући да су потпуно изгубили вријеме. У хришћанској перцепцији разонода је била срамна и грешна (Božović, 1997). Далеко од тога да живе са гријехом и срамотом, али смо уочили да млади нису претјерано благонаклони према „несврсисходном“ начину провођења слободног времена, иако је

већина њиховог слободног времена баш таква – „губљење“ времена на друштвеним мрежама.

11.9. Улога дигиталних технологија у конструкцији идентитета младих

Што се идентитета тиче, Шери Теркл сматра да

„...конектованост пружа нове могућности за експериментисање с идентитетом и, посебно у адолесценцији, доживљај слободног простора (...) То је време, релативно ослобођено последица, за чињење онога што је адолесцентима потребно (...) Стварни живот не пружа увек ову врсту простора, али интернет пружа“ (Terkl, 2011: 214).

Узевши у обзир да је идентитет флуидна форма, да је креирање идентитета никад завршени процес, друштвене мреже, дигиталне технологије уопште, имају значајну улогу у формирању или реформирању идентитета младих зато што им пружају могућност да се позиционирају и изграде сопство на начин који њима највише одговара, без експлицитне контроле ауторитета, што можемо довести у везу са питањем да ли млади грађу за конструкцију симболичке реалности узимају из својих „гацета“. Нина (четврти разред, екстроверти без телефона) с тим у вези каже:

Сви планирамо некако да одемо и можда су те друштвене мреже, пуно људи бјежи од стварног живота, уђе у то. Некад је можда лакше живјети кад не виде све онако како јесте већ живите у свом неком балону, онако како вама одговара. Мислим да ћете бити тотално опуштенији и вјероватно ће вам бити боље у животу.

Кристина (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Сад узмем ја овај кроасан и овај сокић и ставим тамо на прозор и усликам, вау, луксузно сам доручковала на прозору. Такве су слике данас, представља луксуз, значи све је до фотографије, како она то услика, како она то аранжира.

Иако телефони играју значајну улогу у свакодневној политици креирања идентитета младих, према Радоку (Radok, 2015), не може се занемарити ни економски значај. Позивајући се на Агвада (Aguado) и Мартинеза (Martinez), Радок

истиче да је значење мобилних телефона дијелом „...условљено комерцијалним наративима који код нас подстичу жељу за куповином мобилног телефона и указују нам на то како ће он наш живот променити набоље“ (Radok, 2015: 134). Што се тиче питања да ли слободно вријеме које млади проводе користећи информационо-комуникационе технологије млађим генерацијама служи да покушају да премосте јаз између жеља (култура хедонизма) и могућности, односно очекивања друштва, или је превазилажење тог јаза само привид, уочили смо да млади у већини случајева настоје одговорити на захтјеве које је наметнуло друштво, другим ријечима, препознали смо конформизам у њиховом понашању. С тим у вези, парафразирајући Радока (Radok, 2015), можемо уочити да млади пропадају кроз својеврсни процјеп између жеље да их родитељи, наставници, друштво виде као индивидуе, јединствене појединце, и настојања да избјегну изопштавање од стране вршњака зато што се понашају другачије од осталих. Међутим, млади су свјесни негативних аспеката таквог понашања и да оно, у суштини, представља само привид. На примјер, препознали су да на друштвеним мрежама има доста лажног представљања с циљем да се придобију симпатије и да се испадне што пожељнији у очима других, што се може довести у везу са разлозима за лажним представљањем. С једне стране, како наводи Елстер (Elster, 2014), свако друштво има нормативну хијерархију мотивација „...која код људи ствара жељу да себе представе као особе које покреће племенита а не приземна мотивација“, с друге стране, „...ако је неко способан да убеди друге да је вођен мотивацијом на коју се позива, може му бити лакше да постигне своје циљеве“ (Elster, 2014: 95). С тим у вези, Анђела (други разред, екстроверти без телефона) каже:

На друштвеним мрежама, на примјер, доста људи се приказује онаквим какви нису. Једноставно, изгледају старије, неки који су млађи. Овако кад их видите уживо није то то. Набију себи неке вриједности а други имају комплексе због њих а у ствари нису свјесни себе.

Незадовољство које можемо препознати у Анђелиној изјави може се довести у везу са тезом Шери Теркл да ће технологија увијек разочаравати „...јер обећава оно што

не може да испуни. Она обећава пријатељство, а у стању је да обезбеди само одигравања“ (Terkl, 2011: 152). Драго (први разред, екстрверти без телефона) каже:

Што нам се сервира, на примјер, долази ту да расправља о томе, да буде сутра боља, они се у ствари само хвале са тим шта су урадили до тада, а у ствари ништа неће да предузму, а могу. То је у ствари зачаран круг који се само врти.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) каже да млади много пажње обраћају на то како се понашају њихови богати вршњаци и онда на друштвеним мрежама глуме нешто што нису. На друштвеним мрежама, како наводи Шери Теркл, људи обично мисле да ће представљати себе, али њихов профил на крају буде профил неке друге особе, „...углавном фантазија о особи каква желимо да будемо“ (Terkl, 2011: 215). Симптоматично је да су сви испитаници имали негативан став у вези са овом темом али да је ипак већина у неком тренутку користила друштвене мреже и за „личну промоцију“. Мотив да изазову симпатије на друштвеним мрежама можемо схватити као облик хтјења да изазову симпатије. Међутим, како Елстер тврди, тај мотив може имати „...облик жеље да се неко стање ствари оствари (...) Емоције, заправо, могу бити праћене хтењем да се нешто уради, као и жељом да нешто постоји“ (Elster, 2014: 120).

Дакле, млади с једне стране, хоће да изазову симпатије на друштвеним мрежама, док с друге стране, желе да те симпатије постоје. Ипак, према истом аутору, симпатије на друштвеним мрежама можемо подвести под стања која су у суштини споредни производи. „То су стања која се не могу оставрити поступцима који су мотивисани искључиво жељом да се она остваре. Ова стања могу се догодити, али се не могу произвести намерно, једноставном одлуком“ (Elster, 2014: 121, 122). Колико су емоције важне у контексту утицаја на друга ментална стања, поготово на увјерења, можемо видјети на примјеру виртуелне љубави на друштвеним мрежама. Када је жеља за остварењем неког стања, у нашем случају љубави на друштвеној мрежи за коју желимо да пређе у стварну љубав, подржана јаком емоцијом, према Елстеру (Elster, 2014), склоност да повјерујемо да се љубав остварује може бити неодољива. Међутим, поставља се питање колико су постојане виртуелне везе и

колико брзо слабе, узевши у обзир да, с протоком времена, емоције веома брзо слабе, јер, ако наводи Елстер (Elster, 2014), ситуација која их је изазвала више не постоји. Другим ријечима, ако је нека лајкована фотографија изазвала симпатије на друштвеној мрежи, уколико сјећање на ту фотографију изблиједи, изблиједиће и емоција.

11.10. Кориштење дигиталних технологија као рационалан избор младих

Када је ријеч о међусобној повезаности са вршњацима, кориштење Фејсбука, Инстаграма и других друштвених мрежа се намеће као најбоље средство за задовољење жеље за повезаношћу уколико претпоставимо да су млади креирали увјерење да је кориштење друштвених мрежа рационално. Другим ријечима, дато дјелање мора да буде најбоље средство за задовољење дјелатникове жеље, према Елстеру (Elster, 2014), узимајући у обзир његова увјерења о приступачним опцијама и њиховима посљедицама. С тим у вези, „најбоље“, према истом аутору (Elster, 2014), дефинише се у смислу бољитка или преференције. Што се тиче тезе о кориштењу друштвених мрежа као рационалном избору младих, Алберт Бандура (Bandura, 2009) истиче да млади уче из медија зато што то желе и зато што је то, према њиховом мишљењу, често веома разумно. Тумачећи Елстера, који истиче да је најбоље „...оно од чега нема бољег, према делатниковој оцени“ (Elster, 2014: 235), у нашем случају, нема бољег начина, на основу перцепције испитаника, да се оствари повезаност са вршњацима него да се користе друштвене мреже.

У контексту промишљања о „духу времена“ који је испуњен перцепцијом о брзом животу, стекли смо утисак да се кориштење информационо-комуникационих технологија, из перспективе младих, намеће као рационалан избор зато што алтернативе, према њиховом схватању, нису сврсисходне и не пружају адекватан одговор на оно што ствара преференције младих, а то је, прије свега, друштвено-технолошки развој. С тим у вези, испитаници су истакли да је селекција информација неупоредиво ефикаснија уз помоћ дигиталних технологија. Такође, навели су да им нове технологије пружају више могућности и да су вишестране. Огњен (први разред, екстроверти са телефоном) каже:

Можда боља комуникација људи се остварује преко интернета (...) ако сам ја сада удаљен од некога на примјер пет километара, мени је лакше да са њим комуницирам преко интернета него да идем код њега и да тамо онда причам са њим.

Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) истиче:

Ми прикупимо неке информације које нам требају у том часу да сад, не знам, да идемо у градску библиотеку да тражимо по оним књигама, само једноставно укуцамо и добијемо појам, то је поготово студентима добро и нама средњошколцима, основцима, небитно, било коме коме треба тај појам у том тренутку, једноставно, може брзо доћи до њега. Овако би можда требао да тражи данима.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) наводи:

На интернету имамо разне изворе и различите информације можемо видјети за исту ствар, за исто што тражимо можемо видјети различите, да кажем, верзије те приче.

Кориштење дигиталних технологија може се довести у везу и са тезом која каже да се скуп опција, за које дјелатник вјерује да му стоје на располагању, према Елстеру (Elster, 2014), подудара са објективним скупом његових могућности. Поред тога, појединац може изабрати радњу „...која ће, са становишта његових жеља (или преференција), имати најбоље последице“ (Elster, 2014: 206). Другим ријечима, разлог зашто млади користе дигиталне технологије можда лежи у томе зато што им исте пружају осјећај задовољства, краткорочан додуше. Ипак, како Елстер (Elster, 2014) истиче, могућности су важније од преференција. „Могућности и жеље заједно представљају непосредне узроке делања, али се већ у следећем кораку показује да су само могућности важне, јер оне обликују и жеље“ (Elster, 2014: 216). У нашем случају, уколико млади имају приступ интернету имаће и жељу да користе Фејсбук зато што „...ниједна опција ван скупа могућности неће бити пожељнија од најпожељније опције унутар њега“ (Elster, 2014: 216). Постоји могућност да млади не користе информационо-комуникационе технологије зато што желе или зато што имају могућност, него зато што су формирали увјерење да је кориштење тих

технологија рационалан избор. Наиме, према Елстеру, дјелање је рационално ако испуњава три оптимална услова: „...делање мора да буде оптимално са обзиром на уверења; уверења морају да буду подржана као могућа с обзиром на доказе; а докази морају да проистекну из оптималног улагања у сакупљање информација“ (Elster, 2014: 233). Наравно, све уз претпоставку да су докази о корисности употребе дигиталних информационих технологија проистекли из оптималног улагања младих у прикупљање информација, што ипак није чест случај. У вези са избором информација, склонили смо тези, коју заступају Шилова (Schüll, 2012) и Терклова (Terkel, 2011) да у суштини није ријеч о стварним изборима него о илузији избора, „...таман довољно да пруже осећај преоптерећености, али недовољно да се омогући сврховити живот“ (Terkel, 2011: 307).

Иначе, у контексту тезе о новим могућностима препознали смо разлог зашто тинејџери све више напуштају Фејсбук и све више користе Инстаграм, баш због тога што су се „заситили“ Фејсбука, што је ова друштвена мрежа постала „опште мјесто“ у свијету виртуелних друштвених мрежа, а то је оно што младе, слиједећи логику „брзог свијета“, не испуњава у довољној мјери, штавише, представља им оптерећење. Поред тога, уочили смо још један разлог зашто млади напуштају Фејсбук, или га користе у смањеном обиму у односу на период када су се регистровали на овој друштвеној мрежи. Наиме, наши испитаници су изјавили да им у извјесној мјери смета и да се осјећају непријатно када их родитељи додају за пријатеље на Фејсбуку. Онда они траже „излазне стратегије“ као што су смањен интензитет кориштења Фејсбука, регистравање под другим именом или чак напуштање ове друштвене мреже, све с циљем избјегавања родитељског надзора. Рачунају на то да, како смо схватили из њихових излагања, њихови родитељи нису још довољно савладали ни Фејсбук па би им било тешко да их прате на неким другим мрежама као што су Инстаграм или Снепчет које функционишу на другачијим принципима у односу на Фејсбук као својеврсну застарјелу друштвену мрежу. Иначе, према Орону Соферу (Soffer, 2016), Снепчет ствара нелогичну ситуацију интегришући потребу људи да забораве у окружење дигиталних медија који „памте“ све информације. Наиме, Снепчет на извјестан начин контрира устаљеној друштвеној перцепцији која

дигиталне медије види као културну меморију. Можда је баш та нелогичност „памћења које заборавља“ привукла млађе кориснике друштвених мрежа остварујући њихове жеље да се изразе, како год, али да се заборави то што су објавили како би избјегли надзор ауторитета.

Већ наведени парадокс препознали смо и у вези са питањем шта у суштини за младе значи слободно вријеме и како га проводе. Редом, сви су истицали колико им је важно слободно вријеме. Негра (други разред, интроверти без телефона) каже да слободно вријеме за њу представља отклон од обавеза:

Ми се одмакнемо од свега и радимо нешто што ми волимо без осталих.

Такође, уочили смо да јасно препознају разлике између слободног времена и обавеза. Миљана (четврти разред, интроверти са телефоном) каже:

Граница је у томе што нам обавезе намећу неке ствари које можда и не желимо радити али их морамо урадити, док у слободно вријеме ми то вријеме распоредимо како нама одговара.

Међутим, на основу њихових изјава у вези са начином како проводе слободно вријеме, закључили смо да дигиталне технологије, конкретно друштвене мреже и паметне телефоне, користе и у слободно вријеме и када имају обавезе из истог разлога, зато што им је досадно. Ову тенденцију можемо довести у везу са такозваним преливање-компензација паром. Наиме, тумачећи Елстера (Elster, 2014), који каже да када неко, након напорног рада, оде на одмор, од њега можемо очекивати или да на своје доколичарске активности пренесе исти френетични темпо, што одговара ефекту преливања, или да се потпуно опусти, што одговара ефекту компензације, можемо закључити да је код младих, у вези са кориштењем дигиталних технологија у слободно вријеме, присутан ефекат преливања – дигиталне технологије користе из досаде и у номинално радно вријеме и у слободно вријеме истим интензитетом. Међутим, ова теза важи само за вријеме школске године, јер смо, на основу њихових изјава, уочили тенденцију да млади дигиталне технологије интензивно користе само док траје школска година, док их на распусту, када немају формалних обавеза, користе у мањем интензитету, што више одговара ефекту компензације. Поред тога, испитаници су сами истицали да их лијеност често

спречава да своје слободно вријеме проводе на сврсисходнији и угоднији начин. Штавише, из појединих изјава могли смо извући закључак да су им обавезе у суштини неопходне како би адекватно организовали своје слободно вријеме. Сања (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Ја сам схватила, док сам тренирала и док смо имали неких обавеза да сам могла да организујем своје слободно вријеме и учење, на примјер, знала сам, имам тада тренинг, има тада ово, и организујем се фино, тада сам и мање чак, можда узмем мало телефон, знам да требам ићи на тренинг, видите ту своје другарице, те с којима тренирам. Сад како сам престала да тренирам буквално дангубим по читав дан и све мислим имам времена, стићи ћу ја то урадити, у ствари ништа не урадим. Тако ми прође дан. Буквално буљим у телефон или нешто то. Оно све мислим као урадићу, имам ја времена, као немам обавеза, и само тако прође дан.

У недостатку обавеза, иако настоје да их имају што мање, слободно вријеме проводе, како су сами описали, блејањем у екран за шта сматрају да је узалудно и безвезе утрошено вријеме. То им у извјесном смислу ствара осјећај слободе, иако је у суштини, што и сами признају, ријеч о привиду слободе. Огњен (четврти разред, интроверти без телефона) се пита да ли је он заиста слободан ако више сати проведе гледањем неког медијског садржаја:

Ја сам буквално прикован за екран, примам информације што неко други хоће да ја чујем. Ја трошим своје слободно вријеме на неку глупост. Рецимо, могао сам да прошетам, не знам, одем на село, да нешто радим, то би било паметније него да сједим и буквално примам нешто што неко други жели. Онда нисам слободан. Онда има неки утицај, контролу нада мном.

Примијетили смо да се млади жале како немају довољно слободног времена. С тим у вези, Терклова каже да смо створили „...комуникациону културу која нам је смањила време које нам је на располагању“ (Terkl, 2011: 234) доводећи нас у ситуацију да немамо времена да на миру размислимо, дјелујемо, одморимо се. У контексту тезе да млади превише користе дигиталне технологије у своје слободно вријеме, Давид (први

разред, екстроверти са телефонима) са смијешком каже да им је због тога спавање постало као слободно вријеме:

Постало је слободно вријеме, откако је тај интернет, не да нам интернет ни да спавамо.

11.11. Ставови младих о зависности од дигиталних технологија

Занимљиво је да су испитаници излагање својих ставова у вези са слободним временом почињали изношењем мишљења у вези са „начином“ провођења слободног времена да би то провођење слободног времена, како је дискусија одмицала, прелазило у „трошење“, чак и убијање слободног времена. Дакле, у идеалним условима, млади настоје да што адекватније проведу своје слободно вријеме, али због досаде, лијености и својеврсне жудње, како су сами испитаници навели, почињу користити дигиталне технологије и на тај начин узалудно троше своје слободно вријеме. Иначе, што се зависности од интернета тиче, у нашем случају номофобије, како су испитаници неријетко описивали свој однос према интернету, иако према петом издању „Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје“ („Diagnostic and statistical manual of mental disorders“) Америчке асоцијације психијатара (American Psychiatric Association) из 2013. године, зависност од интернета није обухваћена званичном класификацијом менталних поремећаја, запазили смо да су испитаници често изражавали жудњу за друштвеним мрежама и телефонима. Драго (први разред, екстроверти без телефона) каже да прегледавањем садржаја на интернету убија слободно вријеме и да чак ако и нема слободног времена опет ће остати „на телефону“ до раних јутарњих сати само због телефона. Можемо уочити да су у питању ненамјераване посљедице које проистичу из индивидуалног понашања али и из друштвене реакције. Иако је дјелање, према Елстеру (Elster, 2014), уобличено жељама или преференцијама, оно ипак може да уобличи исте те жеље. Упркос чињеници да интернет зависност није званично препозната као ментални поремећај, у исказима наших испитаника можемо препознати аспекте који у извјесној мјери одговарају стању зависности од интернет игара (American Psychiatric Association, 2013): преокупација интернетом, у нашем случају друштвеним мрежама;

симптоми као што су раздражљивост, анксиозност или туга услијед изостанка кориштења друштвених мрежа; потреба да се троше веће количине времена на кориштење друштвених мрежа; неуспјешни покушаји да се контролише кориштење друштвених мрежа; губитак интереса за претходне хобије и забавне садржаје као последица кориштења друштвених мрежа; наставак прекомјерног кориштења друштвених мрежа упркос свијести о психолошким проблемима које узрокује; обмањивање чланова породице или других особа у вези са временом проведеним на друштвеним мрежама; кориштење друштвених мрежа како би се избјегла или ублажила негативна осјећања као што су осјећај беспомоћности, кривице, анксиозности; угрожавање или прекиди веза, посла или образовања због кориштења друштвених мрежа.

Позивајући се на Панксепа (Panksepp), Јофову (Yoffe) и Бериџа (Berridge), Терклова (Terkl, 2011) наводи да када чујемо звучни сигнал нове поруке у нама се покреће „инстинкт трагања“, циклус у ком свака стимулација изазива све снажнију стратегију претраге која изазива нову претрагу и тако унедоглед. У суштини, према Теркловој (Terkl, 2011), све наше дигиталне информационо-комуникационе технологије хране исти нагон као наша трагања. Сигнал који нас упозорава да нам је стигла нова порука дјелује на нас поткрепљујуће, постајемо чак и обузети, што представља потенцијално објашњење зашто су наши испитаници кориштење телефона и друштвених мрежа описали као зависност. Међутим, иако су наши испитаници сами изјавили да су зависни од интернета и иако се извјесни симптоми који одговарају зависности од интернет игара, на основу класификације Америчке асоцијације психијатара, могу препознати и у случају њиховог кориштења друштвених мрежа, ипак се код њих не може установити зависност. Прије свега, нисмо стекли утисак да, иако постоји извјесна криза, како су је они описали, и потреба за кориштењем друштвених мрежа, кориштење, односно некориштење друштвених мрежа драстичније утиче на њихове животе. Видјели смо на примјеру провођења слободног времена за вријеме распуста да млади у том периоду ријетко користе друштвене мреже, што значи да могу без њих. Уочили смо и да се интензитет кориштења дигиталних технологија повећава када почне школска година

и када млади имају више формалних обавеза. Иако су изјавили да су им за адекватније и угодније провођење слободног времена потребне обавезе, вјероватно како би јасно раздвојили вријеме за рад од слободног времена, из њихових изјава смо стекли утисак да се на све начине труде како би смањили и скратили своје обавезе. У изостанку истих приступају кориштењу друштвених мрежа, и то због досаде, чиме се опет враћамо тези о парадоксалности генерације дигиталних урођеника – млади би најрадије своје слободно вријеме проводили са друштвом, без телефона, али, иако их нико експлицитно не омета у томе, ипак слободно вријеме проводе на друштвеним мрежама или са телефонима.

Напоследњетку, као и Терклова, уочили смо занимљив феномен. Млади често употребљавају синтагму у функцији везника „као да“⁴⁷, нпр: „Ако нам нестане интернета то је *као да* затварамо врата у свом животу“ (Милан, први разред, екстроверти без телефона), „Телефон пишти он одмах скаче *као да* не знам шта“ (Срећко, четврти разред, екстроверти са телефонима), „На Фејсбуку сам ријетко кад, али већ полако улази као оно кад га заборавиш, *као да* ти нема нечега, немаш руке“ (Давид, први разред, екстроверти са телефонима), „*Као да* ја лупам глупости“ (Огњен, први разред, екстроверти са телефонима). Не чини ли нам се да млади, користећи синтагму „као да“ у контексту кориштења дигиталних технологија, посебно друштвених мрежа, допуњавају „реални“ живот, у извјесним случајевима га чак и замјењују? „Као да“ имам пријатеље, „као да“ разговарамо, „као да“ се дружимо, у духу „као да“ Шери Теркл (Terkl, 2011), млади „као да“ попуњавају празнине, односно на живот гледају као на „као да“ живот, а онда одлучују да „као да“ може бити живот у довољној мјери.

⁴⁷ Листа кориштених фраза „као да“

<https://www.dropbox.com/s/wo5714m2y8w27xg/Као%20да%20%D1%9B%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0.doc?dl=0>.

12. Тестирање хипотеза

У дискусији о резултатима истраживања, у којој смо сучелили истраживачка питања са изјавама испитаника, дошли смо до потенцијално научно занимљивих закључака у вези са улогом дигиталних технологија у контексту начина на који млади проводе своје слободно вријеме, а које ћемо надоградити приликом тестирања хипотеза. Почињемо са изведеним хипотезама, док ћемо на крају тестирати и главну хипотезу. Што се тиче прве изведене хипотезе: *Средњошколци у Републици Српској који слободно вријеме проводе конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем остају „заробљени“ у својим нереалним жељама*, она пружа увид у размишљања младих о њиховој перцепцији о медијима као својеврсном катализатору жеља. Прије свега, учили смо да испитаници имају негативан став у вези са представљањем на друштвеним мрежама. Наиме, већина је изјавила да се њихови вршњаци, људи уопште, представљају лажно на друштвеним мрежама. Анђела (други разред, екстрверти без телефона) сматра да људи „набијају“ себи неке вриједности док други имају комплексе због њих а у ствари нису свјесни себе:

На друштвеним мрежама, на примјер, доста људи се приказује онаквим какви нису.

Драго (први разред, екстрверти без телефона) истиче да друштвене мреже представљају лажну слику о људима који се труде да та слика буде што љепша:

У том жаргону тог Инстраграма и свега. Све нам се лажно у суштини сервира. Све је лажно. Значи, тај Инстраграм, тај Фејсбук, то је опет нека лажна слика о нама и трудимо се да та слика буде што љепша. У ствари кад се загребе испод површине, то у ствари уопште није тако.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) наводи да њени вршњаци гледају како се други представљају на друштвеним мрежама и на основу те лажне представе и они глуме нешто што у суштини нису. На тај начин стварају себи комплексе, како истиче већина наших саговорника. С тим у вези, Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) каже:

У суштини, највећи проблем наших генерација везано за интернет то што се толики комплекси стварају да је то страшно јер луксуз никад није био нама доступнији. Рецимо, ми сад сви од нас можемо знати једним кликом шта се носи, који ауто је посљедњи.

Драго (први разред, екстроверти без телефона) истиче:

Непосредно утиче на нас на такав начин, једноставно мијења мишљење данашње омладине на негативан начин.

Међутим, упркос негативним ставовима већина младих користи друштвене мреже, што нас враћа на тезу о парадоксалности генерације дигиталних урођеника. Иако не можемо генерализовати и напосто закључити да млади остају „заробљени у својим нереалним жељама“ које су произвели медијски прикази лагодног живота познатих особа, ипак смо примијетили да млади своје жеље каналишу на основу приказа у медијима. Свјесни да тиме губе аутентичност, како су сами више пута изјавили, ипак не могу да се одупру заводљивости друштвених мрежа наводећи да једноставно не морају бити ни свега свјесни, како је то описала Нина (четврти разред, екстроверти без телефона).

Колико год штетно било, већина испитаника је изјавила да им је лакше и да их више привлачи да гледају садржаје на друштвеним мрежама него да уче или да се друже са вршњацима. Што се тиче тезе да немају претјерану потребу да се усавршавају, односно да стичу формално образовање, учили смо да преферирају лако и брзо приступање информацијама, односно знању, али не знања ради, него ради користи, и то најчешће краткотрајне у виду позитивне оцјене у школи. Потврду можемо наћи у изјавама наших саговорника. Анђела (други разред, екстроверти без телефона) каже:

Задаћа из математике, неко је урадио, услика, урадимо задаћу из математике. Прије кад сам сама радила ја три пута рјешавам задатак, кад га ријешим ја сконтам која је цака и онда знам урадити. Сад овако препишем и наставим бити на телефону.

Јелена (трећи разред, екстроверти без телефона) истиче:

Више се потрудимо да нађемо у књизи то нешто, сами да тражимо, а овако само упитамо некога, неко нам каже и одрадимо механички, не знамо шта смо одрадили.

Анђела (трећи разред, интроверти без телефона) наводи:

Немам мотивацију зато што ћу нешто брзо наћи на интернету него... лако ћу, кад нађем то брзо ћу и заборавити. Ја лако и заборавим. Ако је лако добијем.

Нина (четврти разред, екстроверти без телефона) каже:

Историју архитектуре кад смо имали, лекције су портилично тешке, досадне, уби боже. Узмете фино укуцате на Јутјубу репортажа ренесанса, архитектура, слушалице у уши, слушате, све научите за пола сата репортаже, сат времена и то је то, мало поновите. Све има на Јутјубу.

Драго (први разред, екстроверти без телефона) сличног је размишљања:

Ја лектуре нисам прочитао не памтим откада, има све на Јутјубу, може да се чује, буквално неко чита, од странице до странице. То нам скраћује доста вријеме. Слушање те лектуре траје негдје око шест сати неког огромног романа, док би овако морао да читам тај роман брат-брата седам дана.

На тај начин се не усавршавају, не стичу знање него само испуњавају задатке и краткотрајно рјешавају проблеме. Далеко од тога да можемо тврдити да је њихова површност у потпуности проузрокована приказима лагодног живота познатих, али свакако утиче на њих у смислу да желе чим прије да испуне наметнуте обавезе и да се потом посвете прегледавању садржаја на друштвеним мрежама неријетко маштајући о животима својих узора. С тим у вези, можемо сматрати да је друга изведена хипотеза само дјелимично потврђена, прије свега због негативних ставова испитаника о друштвеним мрежама. Међутим, свакако постоје елементи који иду на руку констатацији да, иако нису изјавили да није потребно да уче, млади немају претјерану потребу за усавршавањем и учењем, како смо установили у разговорима, остајући „заробљени“ у својим нереалним жељама формираним на основу конзумирања медијских приказа лагодног живота познатих личности, али и својих вршњака, који се чине лако доступним.

Другу изведену хипотезу, која гласи: *Средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно вријеме*, тестирали смо уз помоћ изјава испитаника о кориштењу друштвених мрежа које смо окарактерисали као кориштење из досаде, разбигригу, губљење времена, кориштење због лијености, премошћавање времена, одвлачење пажње, дангубљење, блејање у екран и слично. Као што смо могли видјети у поглављу у којем смо дискутовали о истраживачким питањима, већина наших испитаника је изјавила да интернет, друштвене мреже прије свега, користе кад им је досадно. Могли смо чути изјаве, као што је Кристинина (трећи разред, екстроверти без телефона), која каже да се млади дописују и посјећују друштвене мреже кад им је досадно. Могли смо видјети да млади користе телефоне и посјећују друштвене мреже не само кад имају слободног времена, него и када су школи, односно када имају формалне обавезе. Када заврше са својим обавезама у школи, на часу, млади се „искључе“, као да сматрају да им излагање колега и професора не доприноси знању. Телефоне користе када им се не да слушати професоре, када колеге одговарају јер, како смо установили, нису претјерано заинтересовани да се усавршавају када је ријеч о формалном образовању које се стиче у школи. Другим ријечима, телефоне опет користе када им је досадно. Међутим, уколико такво кориштење телефона подведемо под „тражење излазних стратегија“, избјегавање обавеза или противљење ауторитету, поставља се питање зашто у другим ситуацијама када нису у обавези да слушају, буду присутни и слично, опет користе телефоне, као што је нпр. ситуација приликом изласка са другарима. На основу изјава испитаника уочили смо да и у том случају користе телефоне из досаде, како каже Сања (трећи разред, екстроверти без телефона):

Из досаде, ја не знам шта ћу, узмем телефон, и на крају тако заврши.

Примијетили смо, такође, да млади немају превише стрпљења, толеранције и да не покушавају да ријеше ситуације у којима им је досадно, једноставно узму телефоне и прелиставају садржаје на друштвеним мрежама. Кристина (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Кад је нама нешто незанимљиво, кад нас не интересује, кад нам је досадно, ми ћемо узети телефон и радије ћу гледати у њега него то слушати.

Дејан (трећи разред, екстроверти са телефонима) каже да су сви млади такви, да им је телефон на првом мјесту, чим зазвони одмах се јављају. Такође истиче:

Постала нам је свакодневница као, не знам, што једемо или дишемо, значи буквално је тако. Кад немамо интернет досадно нам је, не знамо шта ћемо радити, тешко ће ко отићи са друштвом или прошетати.

Дакле, млади се, према њему, чешће одлучују да користе телефоне умјесто да се друже са другарима, иако смо могли чути више пута да млади као идеално слободно вријеме сматрају вријеме проведено са вршњацима.

Иако покушавају да се „ријеше“ досаде, кориштењем телефона и друштвених мрежа млади у суштини губе вријеме, како су изјавили наши испитаници. Док се Аристотел (Aristotel, 1988б) некад одлучно противио провођењу доколице у игри, односно забави, јер онда би нам сврха живота морала бити игра, Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) каже да се друштвене мреже данас прије свега користе за забаву али и за губљење времена. Опет видимо да интернет и друштвене мреже млади не виде као средство за постизање неког другог циља него као начин да се потроши вријеме. Јелена и Сања (трећи разред, екстроверти без телефона) кажу да када би их неко питао шта су радиле док су биле на друштвеним мрежама не би знале одговорити. Штавише, одговориле би да нису радиле ништа, иако су провеле више сати прегледајући слике и дописујући се. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) интернет и друштвене мреже види у функцији премошћавања времена:

Ако изађем у шетњу изгубићу три сата, овако ћу сјести на Фејсбук, провешћу сат времена и онда ћу се бавити нечим другим, да идем брже, да користим нешто. Учим, и сад направио сам паузу, сат времена Фејсбук, радије ћу се с неким дописивати него да кажем “Ајмо изаћи”, то ће потрајати три-четири сата а ја немам толико времена да одем та три-четири сата да изађем, да се прошетам.

Међутим, неријетко, како и сам Бојан признаје, тих сат времена на друштвеним мрежама се продужи на неколико сати након чега им је потребан „одмор од одмора“:

Ја сам своја три сата потрошио. А шта сам урадио? Шта сам постигао? Нисам ништа, само сам се уморио гледајући у екран. Сад ја требам са екрана сјести и учити али не могу, ја сам уморан. Значи, ја морам послје одмора направити одмор да бих ја био спреман за учење.

Поред наведених карактеристика, учили смо и лијеност као релевантан узрочник кориштења дигиталних технологија од стране младих у њихово слободно вријеме. Већина испитаника је изјавила да телефоне и друштвене мреже користе када им се не да изаћи вани са другарима, што није риједак случај. Опет видимо да се кориштење дигиталних технологија не јавља као првобитна намјера са сврсисходним циљем него као алтернатива, додуше алтернатива која се често јавља и као прва опција. Поред тога, наши испитаници су истицали да им друштвене мреже у суштини одвлаче пажњу и да не раде ништа друго него да „блеје у екран“. Сања (трећи разред, екстроверти без телефона) каже:

Буквално дангубим по читав дан и све мислим имам времена, стићи ћу ја то урадити, у ствари ништа не урадим. Тако ми прође дан. Буквално буљим у телефон или нешто то. Оно све мислим као урадићу, имам ја времена, као немам обавеза, и само тако прође дан.

У контексту тезе да кориштење друштвених мрежа нема неки виши циљ, Драго (први разред (екстроверти без телефона) каже да кориштењем телефона и друштвених мрежа млади у суштини „убијају вријеме“. Увидјели смо да је, на основу изјава већине испитаника, кориштење дигиталних технологија, друштвених мрежа прије свега, само себи циљ, млади немају перцепцију да проводећи слободно вријеме на друштвеним мрежама постижу неки други циљ. С тим у вези, можемо закључити да је трећа изведена хипотеза потврђена, другим ријечима, млади дигиталне информационо-комуникационе технологије најчешће виде као начин да се „потроши“ слободно вријеме.

Напослијетку, долазимо и до главне хипотезе, која гласи: *Информационо-комуникационе технологије у знатној мјери утичу на слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској који користећи те технологије не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ њима.* На основу свега изреченог

увидјели смо да млади исказују подвојена осјећања према дигиталним технологијама. Иако неријетко имају негативан став, посебно према друштвеним мрежама, општа тенденција је да масовно користе исте те друштвене мреже, и то често из разлога који немају виши циљ. Већ смо навели да и сами испитаници сматрају да млади кориштењем дигиталних технологија, конкретно друштвених мрежа, у суштини губе вријеме, али да не могу да се одупру њиховој „заводљивости“. С тим у вези, навешћемо неке од изјава наших корисника. Драго (први разред, екстроверти без телефона) каже:

Ја сад хоћу да узмем телефон. Хоћу, узеоћу телефон пет минута па ћу после да учим. Не, ја узмем телефон два сата па учим тих петнаест минута.

Исти испитаник сматра да се на телефону мора бити, како је то он описао. Нина (четврти разред, екстроверти без телефона) каже:

Ја у ствари телефон не користим у слободно вријеме, телефон користим кад учим, и зато себи ускраћујем слободно вријеме јер не сједнем, не оставим телефон, брже ћу научити, већ ја телефон и књига, паралелно, и нормално 100 година ми треба да нешто научим.

Ивана (трећи разред, интроверти без телефона) у вези са кориштењем телефона каже:

Одузимају пуно времена, пошто ја, на примјер, на телефону доста времена стварно проводим и оно, одузима ми вријеме и некако уз то и заборавим и да треба учити.

Сања (трећи разред, екстроверти без телефона) наводећи лични примјер колико јој телефон значи, истиче:

Ја знам прошло љето, нисам имала два мјесеца телефон и некако сам стално имала више времена, нисам требала да учим или било шта, провела сам више времена са друштвом и уопште нисам осјетила потребу да ми треба телефон док није кренула школа. То је баш била паника, како телефон, и баш јуче ми је професорица одузела телефон и као неће ми уопште вратити до четвртка, и ја сам тек онда сконтала колико сам ја уопште залуђена са телефоном кад је мене почела хватати паника шта ћу ја са телефоном, шта

ћу ја без телефона, како ћу издржати до четвртка и на крају сам тражила да ме упише.

Анђела (други разред, екстроверти без телефона) признаје да јој телефон доноси негативне посљедице али га ипак користи:

Ја сам свјесна колико грешака направим, колико ствари не научим, колико пропустим овако због тог телефона... Опсједнута сам, баш сам опсједнута.

Маја (трећи разред, екстроверти са телефоном) о кориштењу телефона каже:

Ми смо као неки роб томе, односно сами себи постављамо на то да ми то морамо да користимо.

Драго (први разред, екстроверти без телефона) наводи:

Ја на примјер имам претчас, изађем у 12 сати из куће, дођем навече негдје око 10, и ја опет морам да узмем телефон да пређем, да видим шта се дешава данас.

Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) о губљењу времена на интернету каже:

Ја сам своја три сата потрошио. А шта сам урадио? Шта сам постигао? Нисам ништа, само сам се уморио гледајући у екран. Сад ја требам са екрана сјести и учити али не могу, ја сам уморан. Значи, ја морам послје одмора направити одмор да бих ја био спреман за учење.

Исти испитаник о кориштењу друштвених мрежа каже:

Ако их искористимо за, чисто да ћемо три сата провести, гледати по Фејсбуку, Инстраграму, тако неким стварима, онда нам је то узалудно.

Дејан (трећи разред, екстроверти са телефонима) сматра да млади превише времена проовде на друштвеним мрежама:

Вријеме на интернету прође овако, буквално. Сједнете, погледате нешто, погледате на сат, оно прошло два-три сата, како сте одсјели. Мислим, превише времена проводимо на друштвеним мрежама, тј. интернету. Несвјесно толико времена.

Анђела (други разред, екстроверти без телефона) каже:

Ја дођем и кажем сада ћу учити, треба учити хиљаду ствари, а само мало да погледам шта има на Инстраграму и останем једно два-три сата.

Наталија (други разред, екстрверти са телефоном) наводи сличан исказ:

Ја кренем учити, телефон ставим поред себе, оставим укључен интернет, и неко ми напише поруку, ја узмем, и опет напише, и узмем и онда склоним књигу.

Миљан (други разред, интроверти са телефоном) каже:

Кренемо ми то нешто учити али онда нам је забавније лајковање статуса.

Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) истиче негативне аспекте нових технологија:

Мени је увијек негдје у подсвијести да смо превише на тим технологијама и да требамо стати.

Милица (трећи разред, интроверти са телефонима) о провођењу времена на интернету каже:

Нон-стоп смо буквално на томе. Интернет и у школи имамо, кући имамо интернет, нон-стоп смо на интернету, дођемо у школу, неко има интернет, подијели, опет смо на интернету, нон-стоп.

Слађан (први разред, интроверти са телефонима) признаје да млади превише користе интернет али да не могу да престану са тим:

Знамо да је то, да смо превише на интернету и на технологијама али не престајемо опет.

Миљана (четврти разред, интроверти са телефонима) каже:

Друштвене мреже могу служити за комуникацију исто као класични медији, али се не користе нужно само у сврху тих информација већ се користе само за забаву и за губљење времена.

О неодољивости нових технологија пише и Адам Алтер (Alter, 2017), истичући да смо као друштво у почетним фазама разумијевања како дигиталне технологије утичу на понашање и стварају бихејвиоралну зависност која представља својеврсну заједничку нит данашњег друштва. Иначе, што се самог одређења бихејвиоралне зависности од дигиталних технологија тиче, Алтер (Alter, 2017)

сматра да то мора бити нешто у чему, с једне стране, уживамо у кратком периоду, а с друге, нешто што подрива наше благостање на дуже стазе, али ипак то компулсивно чинимо. Јасно разликујући зависност, као задовољење које доноси ужитак, од компулсивног понашања, које представља задовољење које ослобађа од неспокоја и нервозе, истичући да се стално кориштење телефона може третирати као ослобађање од стреса, исти аутор наводи да смо биолошки склони да се „навучемо“ на оваква искуства. Што се нових технологија тиче, Алтер (Alter, 2017) наводи да су оне дизајниране на начин да нас „упецају“. Програми за размјену порука су као бездани, онлајн платформе за друштвено умрежавање су бесконачне, у суштини, никад се не можемо довољно заситити друштвеним мрежама. Иако сматрају да друштвене мреже могу имати и позитивне аспекте, у смислу комуникације са удаљеним пријатељима или рођацима, прикупљања информација које могу употријебити на сврсисходнији начин и слично, наши испитаници су изјавили да се дигиталне информационо-комуникационе технологије више користе за забаву, како год је перципирани, и губљење времена. Иако их нико не тјера да буду 24 сата на друштвеним мрежама и да гледају „глупе слике“, Нина (четврти разред, екстрверти без телефона) каже:

Ко је мени рекао да ја, умјесто да два сата будем вани, да гледам глупе слике два сата на интернету. Једноставно, није нас на то нико натјерао. Можда јесте подсвјесно, оно неким другим путем али изравно није.

У контексту рутине и подсвјесног дјеловања, и Дејан (трећи разред, екстрверти са телефонима) слично размишља:

Ујутро устајеш и прво што радиш сигурно је да узмеш телефон.

Себе и своју генерацију је због такве навике означио као „робове интернета“. Како их подсвијест, како су сами описали, тјера да користе интернет и друштвене мреже, исто тако у подсвијести знају да су превише на интернету и да требају стати, како каже Миљана (четврти разред, интроверти са телефоном), што неријетко код њих изазива грижу савјести. Међутим, иако су свјесни лоших аспеката, када нису на интернету и не користе паметне телефоне често осјећају тјескобу. С тим у вези, Анђела (други разред, екстрверти без телефона) каже да би била изгубљена без интернета и телефона.

У вези са односом према дигиталним технологијама, занимљиво је било Огњеново (четврти разред, интроверти без телефона) виђење који каже да људи служе интернету умјесто да интернет служи људима. Бојан (четврти разред, интроверти без телефона) наводи:

Постоје особе које су превише привржене интернету, једноставно виде да је цијели свијет који се одвија на интернету њихов. Једноставно занемарују свијет што се дешава око, само тај свијет што се дешава на интернету и живе од лајкова и коментара.

Ова констатација иде у корак са Огњеновом (четврти разред, интроверти без телефона) тезом да људи служе интернету. Колики утицај дигиталне технологије имају на младе, можемо препознати у Бојановој (четврти разред, интроверти без телефона) изјави да је потребан договор о кориштењу телефона у његовом друштву:

Ја изађем са друштвом, ми се договоримо да то вече угасимо интернет, телефоне, да уопште не користимо, да се не повежемо на интернет и да се дружимо, комуницирамо, уопште, за нека два-три сата која проведемо у кафићу уопште не користимо.

Иако истиче да у већини случајева он и његови другари испоштују договор и издрже да не упале телефоне, дешава се да неко не може да издржи, упали телефон на тај начин кварећи до тада „успјешно вече“. Узевши у обзир да је не само овај испитаник, него и већина, користио термин „издржати“ у контексту некориштења телефона у друштву, не можемо а да не примијетимо колики утицај дигиталне технологије, конкретно паметни телефони и интернет, имају на младе. Упркос томе што је легитимно да Бојан и његови другари лимитирају и искључе потенцијални узрок ремећења непосредне комуникације, поставља се питање зашто је уопште потребно да искључе и склоне телефоне? Зар не могу издржати да их не користе? Зар је „зов телефона“ толико јак да је сигурније да их искључе и на тај начин онемогуће себе да их користе, него да их једноставно игноришу и посвете се непосредној интеракцији са другарима? Већ смо навели Алтерова (Alter, 2017) размишљања о неодољивости дигиталних технологија који истиче да није случајност што не можемо да престанемо да гледамо у дисплеје мобилних телефона. Дигиталне технологије утичу на наш

распон пажње, како сугерише исти аутор, наглашавајући да смо под утицајима паметних телефона исти спустили испод „нивоа просјечне златне рибице“. С тим у вези, имамо потребу да константно провјеравамо садржаје на интернету, друштвеним мрежама, да ли нам је неко послао поруку и слично, што свакако утиче на непосредну комуникацију одвраћајући нам пажњу од ње.

Већ смо видјели, на основу изјава испитаника, да млади чак и током дружења користе телефоне. Иако су готово сви испитаници истицали негативне аспекте таквог понашања наглашавајући да је у тим ситуацијама „свако за себе“, да су присутни физички али да су им мисли одлутале у „дигитална беспућа“, признали су да су и сами склони кориштењу телефона у друштву. Поред тога, и код куће остају „сами са телефонима“ што нас опет враћа тези да млади не користе интернет и друштвене мреже него да оне користе њих. Огњен (први разред, екстрверти са телефонима) наводи примјер једне другарице која је нон-стоп на телефону за коју каже да је „болесна“:

Дође 15 минута прије почетка часа, узме телефон, сједне у клупу и онда остави телефон кад почне час и онда на малом одмору чим zazвони, вади телефон из џепа па опет одмах, па кад почне час и тако изнова, и онда кад дође кући, исто, стално је на телефону.

Неријетко су испитаници изјављивали да им кориштење друштвених мрежа у суштини одузима вријеме и да превише времена проводе на интернету не радећи ништа корисно. Иако се ради о кориштењу телефона у слободно вријеме, препознали смо да млади имају жељу да ураде нешто корисно за себе, али често заврше на друштвеним мрежама губећи вријеме, како су сами изјавили. Срећко (четврти разред, екстрверти са телефонима) и Дејан (трећи разред, екстрверти са телефонима) истичу да млади стално користе телефоне и да се не одвајају од њих. Маја (трећи разред, екстрверти са телефонима) сматра да млади постају својеврсни самовољни робови интернета:

Ми смо као неки роб томе, односно сами себи постављамо то да ми то морамо да користимо. Већина нас сједи и држи крај себе телефон и узеће га кад-тад.

Узевши у обзир све наведено, уочили смо да млади већину свог слободног времена, али и у вријеме формалних обавеза, проводе користећи телефоне, прегледавајући садржај на интернету и друштвеним мрежама, и то најчешће с циљем да „потроше“ вријеме, без неког дубљег смисла. Сами испитаници су више пута нагласили да у суштини они не користе телефоне него да телефони користе њих, што се најчешће дешава баш у њиховом слободном времену. С тим у вези, можемо закључити да млади у суштини не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ дигиталним технологијама, што представља потврду наше основне хипотезе.

13. Закључна разматрања

Иако смо пали у искушење да релативизујемо утицај дигиталних медија на младе, јер, како је и Радок примјетио, „...истраживачи, што се више приближе младим медијским корисницима, заговарају помирљивији став према медијској демократији и истичу да медији многоструко помажу младима“ (Radok, 2015: 18), ипак смо уочили извјесне тенденције које потврђују углавном негативне аспекте у вези са кориштењем дигиталних информационо-комуникационих технологија од стране младих у њиховом слободном времену. До тог закључка смо дошли често користећи феноменолошки приступ, дакле, на основу интерпретације самих испитаника. Доводећи у везу резултате нашег истраживања са постојећим теоријским аспектима дошли смо до занимљивих закључака. Прије свега, установили смо да ставови и понашање средњошколаца у Републици Српској у потпуности одговарају постојећим теоријским поставкама у вези са слободним временом, феноменом генерација, посебно дигиталним урођеницима као и кориштењем дигиталних информационо-комуникационих технологија у савременом друштву. Штавише, уколико изузмемо извјесне аспекте карактеристичне за поједине земље, прије свега историјске, културолошке и социо-економске, можемо видјети да се наше истраживање поклапа у значајној мјери са сличним истраживањима широм свијета, посебно кад је ријеч о психолошким и комуниколошким аспектима. То нам указује на универзалност, прије свега информационо-комуникационих технологија, бар у развијеном дијелу свијета, али и теоријских поставки на које смо се позивали, као и резултата нашег истраживања.

Уочили смо да средњошколци у Републици Српској имају перцепцију да живе у свијету презасићеном дигиталним информационо-комуникационим технологијама. Штавише, млади су свјесни утицаја нових технологија, али опет их својевољно и радо користе. Установили смо да су склони да траже „помирљиве стратегије“ настојећи да издвоје позитивне аспекте „одузимања времена“ на друштвеним мрежама и уопште користећи дигиталне технологије. Потврђена је теза да млади теже равномјернијој и уједначенијој расподјели информација те, с тим у вези, уочили смо да немају благонаклон став према класичним медијима зато што сматрају да

користећи интернет и дигиталне информационе технологије имају већу могућност контроле како креирања информација тако и њиховог протока. Међутим, упркос демократизацији комуницирања и сами млади су свјесни да у ствари не стварају друштвено релевантне информације него да је у питању привид стварања медијског садржаја. У принципу, ради се о информацијама које су релевантне за њихово уже окружење.

Узевши у обзир да је период адолесценције обиљежен интензивним напорима на изградњи идентитета, уочили смо да млади обилато користе интернет у процесу конструкције слике свијета и себе у том свијету. Млади теже идеалима за које мисле да су аутентични али се испоставља да слиједи примјере из медија што ствара илузију аутентичности. Најчешће због неселективног приступа информацијама као и компресије неопходног времена за учење вјештина емпатије, формирање система вриједности и идентитета, стварање самог себе на друштвеним мрежама, које доминира у процесу самоизградње младих, најчешће доводи до самоистицања и самозаљубљености. Иако су наши испитаници самоистицање и самозаљубљеност најчешће идентификовали код других, односно код својих другара и колега, имплицитно су признали да су и сами склони њима. Иначе, лајкови које добију су један од најочигледнијих примјера хвалољубивости и самољубља на друштвеним мрежама, чешће стварајући пријатна убјеђења младих него тачна убјеђења. На основу неколико лајкова на друштвеним мрежама они су склони закључивању да су популарни. Штавише, постављањем заводљивих коментара и фотографија, настојећи да се допадне вршњацима, млади балансирају, често веома невјешто, између приватне и јавне сфере, занемарујући потенцијалне последице које такво понашање може имати на њихов статус, не само у виртуелном него и у реалном свијету. Уочили смо такође да млади у настојању да се повежу са вршњацима имају тенденцију да насумично додају пријатеље на друштвеним мрежама. Међутим, и сами су изјавили да су такви односи у суштини безлични, површни, извјештачени и пролазни. Иначе, њихов став према дигиталним технолозијама неријетко се кретао од ентузијазма, преко негативне перцепције до релативизације. Описе кориштења дигиталних технологија у слободно вријеме почињали су одредницама као што је „начин“

провођења слободног времена, да би временом „начин“ прерастао у „трошење“ и „убијање“ слободног времена.

Што се слободног времена тиче, уочили смо да млади своје слободно вријеме радо проводе користећи дигиталне информационо-комуникационе технологије. Установили смо да немају претјерана очекивања од дигиталних технологија што се кориштења у слободно вријеме тиче. Главна преокупација им је да им уз друштвене мреже, интернет и телефоне вријеме брже прође. Иако смо препознали да им се слободно вријеме јавља као психолошка и емотивна потреба и да му посвећују доста пажње, наши испитаници су навели да им неријетко након одмора проведеног уз интернет и друштвене мреже треба још један одмор. Такође, иако теже забави, друштвене мреже им у суштини одузимају вријеме не доприносећи развоју њихове личности него заглупљивању, како су сами навели. У томе можемо препознати својеврсну грижу савјести због таквог начина провођења слободног времена.

Наводећи да дигиталне технологије користе из досаде и када су у школи, односно када имају обавеза, и када су кући или у граду са другарима, односно у слободно вријеме, наши испитаници потврђују тезу да је у модерном друштву све присутнија релативизација дихотомије између слободног времена и времена за рад. Другим ријечима, границе између обавеза и слободног времена се губе, неријетко спајајући ова два интервала у један.

Наши испитаници су провођење времена на друштвеним мрежама видјели као бијег од живота, наглашавајући да се осјећају опуштеније када прегледавају садржаје на Фејсбуку, Инстаграму и сличним друштвеним мрежама. Осјећај опуштености је присутан само док користе друштвене мреже, након чега се осјећају нелагодно, како су сами изјавили, или имају осјећај да су изгубили вријеме или осјећају потребу да и даље прегледавају садржаје на друштвеним мрежама. Популарност друштвених мрежа, иначе, можемо поистовјетити са популарношћу јефтиних памфлета у периоду просветитељства који су привлачили пажњу ширих народних маса зато што су представљали рефлексију свакодневног живота обичних људи. И на друштвеним мрежама се могу наћи прикази из живота обичних људи, пријатеља и познаника који младима много више привлаче пажњу него информације у ширем друштвеном

контексту. На младе, иначе, више утичу лични коментари на друштвеним мрежама него информације у класичним медијима.

На основу истраживања установили смо да досада младима није мотивација за трагање за новим. Друштвене мреже им служе за „премошћавање“ времена. Млади се не труде да ријеше ситуације када им је досадно, једноставно узму телефоне. Иако су навели да телефон виде као „спаситеља“ који избавља од досаде, они тај осјећај покушавају превазићи „пасивном активношћу“, проводећи сате и сате на друштвеним мрежама у суштини не отклањајући суштински разлог настанка досаде него стварајући само привид њеног рјешења. Попут таблета против болова које се вежу уз рецепторе одговорне за осјећај бола и блокирају пренос информација до централног нервног система али не отклањају извор бола, тако и друштвене мреже на одређени период отклањају досаду код младих али не отклањају извор досаде на дуже стазе. Млади интернет, друштвене мреже прије свега, не користе као средство за подстицање неког другог циља, него као начин да се потроши вријеме, циљ сам за себе. Младима друштвене мреже као да у довољној мјери пружају привид осјећаја акције не будећи код њих порив за трагањем за новим.

Проводећи своје слободно вријеме на друштвеним мрежама млади неријетко изгубе осјећај за вријеме остајући „приковани“ за дисплеје својих телефона по неколико сати чиме се потврђује теза да је безвременост доминантан облик друштвеног времена у умреженом друштву. Више пута су наглашавали да им дигиталне технологије прво дају вријеме, омогућавајући бржи приступ информацијама, па га онда узимају, наводећи их да остану на интернету више сати без неке претјеране потребе. Константна конектованост доводи до површног приступа селекцији информација док употреба дигиталних информационо-комуникационих технологија прелази у рутину. На основу њихових изјава могли смо уочити да им је основни циљ само да дођу до неке информације али не и да је схвате на адекватан начин. Иако дигиталне технологије скраћују вријеме за учење, наши испитаници су признали да у суштини не стварају знање него привид знања. Установили смо да дигиталне технологије утичу на њихов распон пажње и да неријетко имају потребу да провјеравају садржаје на интернету. У вези са

информацијама, односно знањем које спознају уз помоћ дигиталних информационо-комуникационих технологија, уочили смо тенденцију да је знање које стичу прилично површно.

Колико млади зависе од технологија у свакодневном животу могли смо наслутити на основу изјава да се осјећају изгубљено без њих и да их неријетко ухвати паника када немају телефон уз себе, што одговара феномену познатом као номофобија. Поред тога, више пута су сами нагласили да им друштвене мреже одвлаче пажњу што доводи до феномена подијелене пажње. Због сталног парцијалног посвећивања пажње нису у могућности да остваре постојану пажњу ни за једну активност. Млади, иначе, дигиталне технологије користе зато што им пружају осјећај задовољства који је, додуше, краткотрајан. Уочили смо два ефекта у вези са кориштењем дигиталних информационо-комуникационих технологија у слободно вријеме младих. Током школске године, и у слободно вријеме и када имају обавеза, дигиталне технологије користе истим интензитетом, што одговара ефекту преливања. С друге стране, на распусту их неупоредиво мање користе, што одговара ефекту компензације.

Парадокс да друштвени медији с једне стране омогућују повезивање у друштво, а с друге помажу у избјегавању непосредних друштвених контаката, уочили смо и код наших испитаника. Наиме, настојећи да изграде идентитет, да се повежу са вршњацима и да се позиционирају у друштву, млади обилато користе дигиталне технологије и друштвене мреже, неријетко не бирајући с ким ће ступити у контакт. Међутим, исте те дигиталне технологије користе као својеврсну брану од нежељених конатаката скривајући се иза монитора и дисплеја својих технолошких справица. У том контексту, интернет виде као амортизер емоција, док је стварни свијет за њих акцелератор емоција, мјесто гдје су „огољени“, гдје не могу да сакрију своје емоције. Што се повезивања тиче, уочили смо још један парадокс. Наиме, употреба друштвених мрежа обрнуто је пропорционална просторној удаљености. Што је удаљеност већа, друштвене мреже се више користе за повезивање, док, с друге стране, долази до отуђења у случају просторне близине.

У контексту тезе да људи имају представу да им је у данашњем дигитализованом окружењу све доступно, наши испитаници су нагласили да је данашњој омладини луксуз доступнији него икада. Наравно, ријеч је о привиду луксуза јер увидом у луксузан живот њихових богатијих вршњака и славних особа које су медијски експлоатисане на друштвеним мрежама и на интернету, млади у суштини немају могућност остваривања таквог живота него само дјелимичан, површан увид у њега. На основу изјава наших испитаника уочили смо да су поприлично збуњени и да имају помијешана осјећања, ставове, мотиве, и да им интернет и друштвене мреже не помажу да их адекватно посложе него их само још више збуњују, потврђујући тезу да данашњи млади живе у времену нејасних и флуидних образаца живљења.

Иначе, изразили смо сумњу у аутентичност генерације дигиталних урођеника. Генерацијски упоришни догађај „дигиталних урођеника“ није их задесио него им је дат рођењем. Наравно, ријеч је о интернету. „Дигитални урођеници“ нису утицали на друштвене промјене проузроковане настанком интернета, него су се уклопили у виртуелне околности које у значајној мјери обликују ову генерацију. Такође, установили смо да се не могу код свих испитаника препознати карактеристике „дигиталних урођеника“ у вези са кориштењем информационо-комуникационих технологија што нас наводи на закључак да се млади не могу универзално посматрати као „дигитална генерација“.

Сазријевање „дигиталних урођеника“ је веома брзо. Рапидно прати животне стилове али и формира нове трендове, додуше краткотрајне који немају довољну снагу да би утицали на друштвене промјене. Ипак, ти стилови и трендови су значајни за данашње младе зато што им пружају осјећај утицаја на друштвене токове. Генерацију „дигиталних урођеника“ не формирају важни историјско-политички догађаји него мање значајни аспекти из потрошачке свакодневнице. Потрошња углавном задовољава њихову потребу за колективним самоописом. Интернет „дигиталним урођеницима“ пружа могућност виртуелног уживања које им на извјестан начин умирује жеље и ствара привид стила живота.

На основу изјава наших испитаника установили смо да су данашњи млади безидејни и разочарани, осуђени на учмалост и стагнацију. Имају осјећај да за њих нема мјеста у друштву. Нису ријетки осјећаји страха за властиту будућност из чега произлази константно присуство латентног незадовољства. Такође, имају смањена очекивања и повучени су у себе. Они интернет и друштвене мреже виде као брану, добро заштићени унутрашњи свијет који их чува од фрустрација и нежељених утицаја спољног свијета. Служи им да одврате мисли од свакодневних разочарења и осјећаја „заглављености“ у њиховом животу брзо се прилагођавајући новонасталим околностима. Међутим, то прилагођавање неријетко иде путем конформизма. Осјећају да су „заглављени“ у свом животу и настоје да одврате мисли од свакодневних разочарења. Због страха од неодобравања и кажњавања другачијег мишљења које води потенцијалном изопштењу, млади у великој мјери користе дигиталне технологије и посјећују друштвене мреже зато што то раде и њихови вршњаци. Међутим, поистовјећивање са вршњацима који су бољег имовинског статуса и тежња за остваривањем луксузног живота код младих изазивају комплексе које покушавају превазићи стварањем привида луксуза на друштвеним мрежама.

Наши испитаници су истакли да имају осјећај да их интернет и друштвене мреже боље познају од њихових родитеља наглашавајући да су виртуелни односи са родитељима површни. Парадокс је да се млади жале да су односи са родитељима лоши док истовремено настоје да избјегну контакт са њима на друштвеним мрежама. Описи наших испитаника о начину на који проводе вријеме са осталим члановима породице упућују на породицу у којој су њени чланови усамљени заједно, свако са својим телефоном, таблетом или компјутером. На основу изнесених примјера наших испитаника, установили смо да млади у извјесним ситуацијама остварују добре везе са родитељима и осталим члановима породице. Додуше, те ситуације су неријетко условљене вишим силама као што је нестанак струје када нису у могућности да користе дигиталне технологије па су упућени једни на друге.

У контексту кориштења интернета установили смо још један парадокс. Млади који интензивно користе интернет, друштвене мреже прије свега, склонији су развијању негативних осјећања према њима, док млади који умјерено користе

интернет имају позитивнији став о друштвеним мрежама и интернету. Штавише, млади који прекомјерно користе телефон, интернет и друштвене мреже временом препознају негативне аспекте али се не могу одупријети њиховој заводљивости. Занимљиви су ставови младих и у вези са дружењем. Наиме, они сматрају да се млади мање друже откако су се појавиле друштвене мреже и да су њихови родитељи имали испуњеније дјетињство зато што нису постојале друштвене мреже, иако их нико експлицитно не приморава да их користе и да избјегавају непосредан контакт са вршњацима. Наводе да је идеално слободно вријеме оно које се проведе без телефона, али опет у већини случајева своје слободно вријеме проводе баш уз телефоне, што је још једна теза која потврђује парадоксалност данашњих младих.

Неопходно је навести да утицаји дигиталних информационо-комуникационих технологија нису једнообразни, другим ријечима, не наводе свакога на исти смјер независно од околности. Убјеђења младих не стварају информације као такве него начин на који млади реагују на њих. Такође, млади у суштини настоје одговорити на захтијеве које је наметнуло друштво. Ипак, установили смо да млади имају проблема са самоконтролом. Нису у могућности да адекватно распореде своје слободно вријеме због кориштења дигиталних технологија. На основу њихових изјава смо закључили да им је лакше да се сасвим уздрже од кориштења интернета него да буду умјерени. Такође, уочили смо да им је теже одолити кориштењу телефона што им је телефон ближи. С тим у вези, ограничено кориштење интернета би им помогло у организацији времена. Штавише, и они сами су истицали да су им за адекватније провођење слободног времена потребне обавезе како би се могли ефикасније организовати, што нас доводи до још једног парадокса. Наиме, с једне стране истичу да им обавезе помажу у ефикаснијем организовању времена, а с друге стране настоје да избјегну обавезе. У недостатку обавеза слободно вријеме проводе користећи дигиталне технологије што им ствара осјећај слободе, иако су и сами признали да је ријеч о привиду слободе. С тим у вези, уочили смо још један парадокс. Млади се жале како немају довољно слободног времена иако настоје да избјегну обавезе и користе дигиталне технологије како би скратили вријеме за учење и омогућили себи више слободног времена, које опет проводе уз исте те дигиталне технологије које им

стварају осјећај да немају довољно слободног времена зато што им заокупљују пажњу. Иако су наши испитаници током разговора у фокус групама изражавали жељу да ураде нешто корисно у своје слободно вријеме, шта год под корисним подразумијевали, истицали су да су најчешће завршавали на интернету и друштвеним мрежама губећи вријеме, како су сами описали. С тим у вези, општи закључак гласи да млади у суштини не располажу својим слободним временом него га у значајној мјери поклањају дигиталним информационо-комуникационим технологијама. Напоследњу, можда је најбоље да расправу о утицајима дигиталних технологија на младе сумирамо Бојановом (четврти разред, интроверти без телефона) изјавом који каже:

Ајде ти покушај живјети дан без интернета.

Литература

1. Abbas, Y, Dervin, F. (eds.) (2009). **Digital Technologies of the Self**. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
2. Abbott-Chapman, J, Robertson, M. (2009). *Leisure activities, place and identity*. Y: Furlong, A. (ed.) **Handbook of Youth and Young Adulthood New perspectives and agendas**. London, New York: Routledge.
3. Aikat, D. (2009). *Interactive Multimedia and Digital Technologies*. Y: Luthra, R. (ed.) **Journalism and Mass Communication**. Oxford: EOLSS Publishers.
4. Aksoy, P, DeNardis, L. (2008). **Information Technology in Theory**. Boston: Thomson Course Technology.
5. Allison, A. (2013). *Pocket Capitalism and Virtual Intimacy: Pokémon as a Symptom of Post-Industrial Youth Culture*. Y: Fung, A. Y. H. (ed.). **Asian Popular Culture: The Global (Dis)continuity**. New York: Routledge.
6. Alter, A. (2017). **Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked**. New York: Penguin Press.
7. Amadiume, I. (1997). **Re-Inventing Africa: Matriarchy, Religion and Culture**. London, New York: Zed Books.
8. American Psychiatric Association (2013). **Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. – 5th ed.** Washington, London: American Psychiatric Publishing.
9. Amichai-Hamburger, Y, Kingsbury, M, Schneider, B. H. (2013). *Friendship: An old concept with a new meaning?* **Computers in Human Behavior**, Volume 29, Issue 1, January 2013: 33-39.
10. Antoniou, G, van Harmelen, F. (2004). **A Semantic Web Primer**. Cambridge, London: The MIT Press.
11. Aristotel (1988). **Nikomahova etika**. Zagreb: Globus.
12. Aristotel (1988). **Politika**. Zagreb: Globus.
13. Arnett, J. J. (2004). **Emerging Adulthood: The Winding Road From the Late Teens Through the Twenties**. New York: Oxford University Press.

14. Atkinson, H. T, Barnett, W. L, Severe, M. (eds.) (2016). **Ministry with Youth in Crisis, Revised Edition**. Eugene: Cascade Books.
15. Awl, D. (2009). **Facebook Me! A Guide to Having Fun with Your Friends and Promoting Your Projects on Facebook**. Berkeley: Peachpit Press.
16. Baab-Mugira, C. (2016). *Millennials are obsessed with side hustles because they're all we've got*. **Quartz**. June 23rd, 2016. (<http://qz.com/711773/millennials-are-obsessed-with-side-hustles-because-theyre-all-weve-got/> посјећено
30.07.2016).
17. Bal, F. (1997). **Moć medija**. Beograd: Clio.
18. Balakrishnan, J, Griffiths, M. D. (2017). *An Exploratory Study of „Selfitis“ and the Development of the Selfitis Behavior Scale*. **International Journal of Mental Health and Addiction**. Springer. ISSN: 1557-1882.
<https://doi.org/10.1007/s11469-017-9844-x>.
19. Bandura, A. (2009). *Social Cognitive Theory of Mass Communication*. Y: Bryant, J, Oliver, M. B. (eds.) **Media Effects: Advances in Theory and Research, Third Edition**. New York and London: Routledge.
20. Behen, L.D. (2006). **Using Pop Culture to Teach Information Literacy: Methods to Engage a New Generation**. Westport, London: Libraries Unlimited.
21. Bek, U. (2001). **Rizično društvo: U susret novoj moderni**. Beograd: Filip Višnjić.
22. Bench, S. W, Lench, H. C. (2013). *On the Function of Boredom*. **Behavioral Sciences**, 2013, 3: 459–472.
23. Bennett, A. (2007). *As young as you feel: Youth as a discursive construct*. Y: Hodkinson, P, Deicke, W. (eds.) **Youth Cultures: Scenes, Subcultures and Tribes**. New York, London: Routledge.
24. Bogle, K.A. (2008). **Hooking Up: Sex, Dating, and Relationships on Campus**. New York, London: New York University Press.
25. Bottero, J, Herrenschildt, C, Vernant, J. P. (2000). **Ancestor of the West: Writing, Reasoning, and Religion in Mesopotamia, Elam, and Greece**. Chicago: University of Chicago Press.

26. Boyd, D. (2014). **It's Complicated: The Social lives of Networked Teens**. New Haven, London: Yale University Press.
27. Božović, R. (1997). **Iskušenja slobodnog vremena**. Beograd: Čigoja štampa.
28. Bracken, C. C, Lombard, M. (2004). *Social Presence and Children: Praise, Intrinsic Motivation, and Learning with Computers*. **Journal of Communication**, 54, 1: 22–37.
29. Branković, S. (ur.) (2009). *Običan dan: Istraživanje dnevne ekonomije vremena*. **Kultura polisa**, godina VI, posebno izdanje za 2009. Novi Sad: Udruženje za političke nauke Srbije.
30. Brigs, A, Berk, P. (2006). **Društvena istorija medija: Od Gutenberga do Interneta**. Beograd: Clio.
31. Brown, C, Czerniewicz, L. (2010). *Debunking the 'digital native': beyond digital apartheid, towards digital democracy*. **Journal of Computer Assisted Learning**, 26(5): 357-369.
32. Bubonjić, M. (2009). *Zablude o internetu bez granica*. **CM**, broj 12, godina IV, jesen 2009: 127-141.
33. Bubonjić, M. (2014). *Slobodno vrijeme digital natives generacije*. У: Тодоровић, Д, Петровић, Д, Прља, Д. (ур.) **Интернет и друштво: међународни тематски зборник радова**. Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право: Ниш: Универзитет, Филозофски факултет: 473-488.
34. Cabrera, M, Malanowski, R. (eds.) (2009). **Information and Communication Technologies for Active Ageing Opportunities and Challenges for the European Union**. Amsterdam: IOS Press.
35. Calvert, S. L, Rideout, V. J, Woolard, J. L, Barr, R. F, Strouse, G. A. (2004). *Age, Ethnicity and Socioeconomic Patterns in Early Computer Use: A National Survey*. **American Behavioural Scientist**, 48, 5: 590–607.
36. Carlson, D. (2016). **Hustle Away Debt: Eliminate Your Debt by Making More Money**. Coral Gables: Mango Media.
37. Carr, N. (2010). **The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains**. New York, London: W. W. Norton & Company.

38. Cartwright, L. (2014). **Side Hustle Blueprint: How to Make an Extra \$1000 in 30 Days Without Leaving Your Day Job!** North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform.
39. Castells, M. (2000). **Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1: Uspon umreženog društva.** Zagreb: Golden marketing.
40. Centar za demografska istraživanja (Institut društvenih nauka) (1971). **Višejezički demografski rečnik: Srpskohrvatska verzija.** Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za demografska istraživanja.
41. Centar za primijenjenu komunikologiju Komunikološkog koledža u Banjaluci (2014). (<http://medijskaslika.org/istrazivanje-srednjoskolci-najvise-koriste-internet-i-televiziju/?lang=lat> posjeđeno 21.10.2014).
42. Chayko, M. (2008). **Portable Communities: The Social Dynamics of Online and Mobile Connectedness.** Albany: State University of New York Press.
43. Cherifi, H, Zain, J, El-Qawasmeh, E. (eds.) (2011). **Digital Information and Communication Technology and Its Applications.** International Conference, DICTAP 2011, Dijon, France, June 21-23, 2011, Proceedings, Part II. Berlin, Heidelberg: Springer.
44. Chong, A. (ed.) (2011). **Development Connections: Unveiling the Impact of New Information Technologies.** New York: Palgrave Macmillan.
45. Churchill, E. F, Snowdon, D. N, Munro, A. J. (2001). **Collaborative Virtual Environments: Digital Places and Spaces for Interaction.** London: Springer.
46. Cifre, E, Salanova, M, Martínez-Pérez, M. D. (eds.) (2002). **New Information Technology and Work Psychology: European Trends Towards Fitting Individual, Job and Organizational Characteristics to New Information Technology.** Castelló de la Plana: Universitat Jaume.
47. Cline, H. F. (2014). **Information Communication Technology and Social Transformation: A Social and Historical Perspective.** New York, London: Routledge.

48. Constine, J. (2016). *Instagram launches "Stories", a Snapchatty feature for imperfect sharing*. **TechCrunch**. (<https://techcrunch.com/2016/08/02/instagram-stories/> посјећено 20.3.2017).
49. Cutting Edge, Women's Research Group (ed.) (2000). **Digital Desire: Language, Identity and New Technologies**. London, New York: I. B. Tauris.
50. Cvetkovic, V. B, Lackie, R. J. (eds.) (2009). **Teaching Generation M: A Handbook for Librarians and Educators**. New York: Neal-Schuman Publishers.
51. Davis, M, Grewal, G. K. (2013). *The Daimonic Soul: On Plato's Theages*. U: Dustin, C, Schaeffer, D. (eds.). **Socratic Philosophy and Its Others**. Langam: Lexington Books.
52. Debre, R. (2000). **Uvod u mediologiju**. Beograd: Clio.
53. Deleuze, G. (1995). **Negotiations, 1972-1990**. New York: Columbia University Press.
54. Detienne, M, Vernant, J. P. (1991). **Cunning Intelligence in Greek Culture and Society**. Chicago: University of Chicago Press.
55. Dingli, A, Seychell, D. (2015). **The New Digital Natives: Cutting the Chord**. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
56. Durkheim, E. (1984). **The Division of Labour in Society**. Houndmills, London: Macmillan.
57. Dušanić, S, Lakić, S, Turjačanin, V. (2017). **Građansko i političko učešće mladih: Psihološki pristup**. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.
58. Džajls, D. (2011). **Psihologija medija**. Beograd: Clio.
59. Džouns, S. (2001). **Virtuelna kultura: identitet i komunikacija u kiber društvu**. Beograd: Biblioteka XX vek.
60. Ђорђевић, А, Костић, П, Милојевић, А. (2011). *Психолошки профил интернет зависника*. **Теме**, 35 (4): 1641-1656.
61. Ђорђевић, J. (2009). **Postkultura**. Beograd: Clio.
62. Ebert, J. D. (2011). **The New Media Invasion: Digital Technologies and the World They Unmake**. Jefferson, London: McFarland.

63. Elster, J. (2014). **Kako objasniti društveno ponašanje: Još matica i šrafova za društvene nauke**. Beograd: Službeni glasnik.
64. Encyclopedia Britannica. „Multitasking“. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/397270/multitasking> посјећено 7.7.2014).
65. Engels, F. (1973). **Njemački seljački rat. Revolucija i kontrarevolucija u Njemačkoj**. Zagreb: Naprijed.
66. Erickson, T. (2010). **What's Next, Gen X?: Keeping Up, Moving Ahead, and Getting the Career You Want**. Boston: Harvard Business Press.
67. Eriksen, T. H. (2003). **Tiranija trenutka: Brzo i sporo vreme u informacionom društvu**. Beograd: Biblioteka XX vek.
68. Fabijeti, U, Maligeti, R, Matera, V. (2002). **Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog**. Beograd: Clio.
69. Fajgelj, S. (2010). **Metode istraživanja ponašanja (IV dopunjeno izdanje)**. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
70. Festinger, L. (1962). **A Theory of Cognitive Dissonance**. Stanford: Stanford University Press.
71. Fidler, R. (2004). **Mediamorphosis**. Beograd: Clio.
72. Fischer, H. (2006). **Digital Shock: Confronting the New Reality**. Montreal, London: McGill-Queen's University Press.
73. Fridman, Ž. (1959). **Kuda ide ljudski rad**. Beograd: Rad.
74. Friedman, G, Naville, P. (1972). **Sociologija rada**. Sarajevo: Veselin Masleša.
75. Frojd, S. (1973). **Iz kulture i umetnosti**. Novi Sad: Matica srpska.
76. Фуко, М. (1997). **Надзирати и кажњавати: Настанак затвора**. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
77. Garland, R. (2009). **Daily Life of the Ancient Greeks, Second Edition**. Westport: Greenwood Press.
78. Garnham, N. (2000). **Emancipation, the Media, and Modernity: Arguments about the Media and Social Theory**. Oxford: Oxford University Press.

79. Gascó-Hernandez, M, Equiza-López, F, Acevedo-Ruiz, M. (eds.) (2007). **Information Communication Technologies and Human Development: Opportunities and Challenges**. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Publishing.
80. Gir, Č. (2011). **Digitalna kultura**. Beograd: Clio.
81. Goodman, R, Imoto, Y, Toivonen, T. (eds.) (2012). **A Sociology of Japanese Youth: From Returnees to NEETs**. London, New York: Routledge.
82. Gordinier, J. (2009). **X Saves the World: How Generation X Got the Shaft but Can Still Keep Everything from Sucking**. London: Penguin Books.
83. Грандић, Р, Летић, М. (2009). *Животни стилови слободног времена младих у Србији*. Педагошка стварност, LV, 5–6 (2009): 468-478.
84. Gries, T, Suhl, L. (eds.) (1999). **Economic Aspects of Digital Information Technologies**. Wiesbaden: Deutscher Universitäts Verlag, Gabler.
85. Gudmen, M. (2017). **Zločini budućnosti**. Beograd: Laguna.
86. Guerrieri, P, Bentivegna, S. (eds.) (2011). **The Economic Impact of Digital Technologies: Measuring Inclusion and Diffusion in Europe**. Cheltenham, Northampton: Edward Edgar Publishing.
87. Haftor, D. M, Mirijamdotter, A. (eds.) (2011). **Information and Communication Technologies, Society and Human Beings: Theory and Framework**. Hersey, New York: Information Science Reference.
88. Hanson, T. (2008). **Handbook of Research on Digital Information Technologies: Innovations, Methods, and Ethical Issues**. Hersey, New York: Information Science Reference.
89. Hanžek, D, Holenko, J, Kojadin, J, Kolesarić, J, Morić, D. (2013). *Istraživanje potreba mladih – slobodno vrijeme mladih*. У: Bužinkić, E. (ur.) **Znam, razmišljam, sudjelujem: 6. bilten studija o mladima za mlade**. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske: 56-104.
90. Heintel, E. (1984). *Transcendentalni idealizam i empirijski realizam*. **Godišnjak za povijest filozofije**, 2 (2): 73–91.

91. Helm, K. M. (2016). **Hooking Up: The Psychology of Sex and Dating**. Santa Barbara, Denver: Greenwood.
92. Helsper, E, Eynon, R. (2009). *Digital natives: where is the evidence?* **British educational research journal**, 36 (3): 503-520.
93. Henderson, M, Romeo, G. (eds.) (2015). **Teaching and Digital Technologies: Big Issues and Critical Questions**. Port Melbourne: Cambridge University Press.
94. Herman, E. S, Mekčesni, R. V. (2004). **Globalni mediji**. Beograd: Clio.
95. Herrnstein, R. J. et al. (1993). *Utility Maximization and Melioration: Internalities in Individual Choice*. **Journal of Behavioral Decision Making**, Vol 6: 149-185.
96. Huizinga, J. (1991). **Jesen srednjeg vijeka**. Zagreb: Naprijed.
97. Ilišin, V, Bouillet, D, Gvozdanić, A, Potočnik, D. (2013). **Mladi u vremenu krize: Prvo istraživanje IDIZ-a i Zaklade Friedrich Ebert o mladima**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Friedrich Ebert Stiftung.
98. Ionescu, A. C. (2013). *ICTs and Their Impact on Women's Roles and Evolution within Developing Societies*. Y: Halpin, E. F, Griffin, D, Rankin, C, Dissanayake, L, Mahtab, N. (eds.) **Digital Public Administration and E-Government in Developing Nations: Policy and Practice**. Hershey: Information Science Reference.
99. Iris, A. (1999). **Informacione magistrale**. Beograd: Clio.
100. Jaeger, W. (1946). **Paideia: The Ideals of Greek Culture: Volume I: Archaic Greece: The Mind of Athens**. Oxford: Basil Blackwell.
101. Jaeger, W. (1947). **Paideia: The Ideals of Greek Culture Volume II: In Search of the Divine Center**. Oxford: Basil Blackwell.
102. Jarić, I. (2003). *Generacija R: pogled iz ugla mladih*. Y: Golubović, Z, Spasić, I, Pavićević, Đ. (ur.) **Politika i svakodnevni život: Srbija 1999-2002**. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
103. Jesenjin, S. (1966). **Pesme i poeme**. Beograd: Nolit.
104. Jewell, D, Jones, C. (2013). **How to Use Facebook and Other Social Networking Sites to Sell Your Ebook IN a DAY**. London: Anthem Press.

105. Jung, K. G. (1978). **Psihološki tipovi. Odabrana dela K. G. Junga I-V.** Novi Sad: Matica Srpska.
106. Kant, I. (1953). **Dvije rasprave: Prolegomena za svaku buduću metafiziku. Osnov metafizike čudoređa.** Zagreb: Matica hrvatska.
107. Kant, I. (1996). *Answering the Question: What is Enlightenment?* Y: Schmidt, J. (ed.) **What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions.** Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
108. Kastels, M. (2014). **Moć komunikacija.** Beograd: Clio.
109. Katz, E, Lazarsfeld, P. F. (2005). **Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications.** New Brunswick, London: Transaction Publishers.
110. Kelner, D. (2004). **Medijska kultura.** Beograd: Clio.
111. Kember, S. (1998). **Virtual Anxiety: Photography, New Technologies and Subjectivity.** Manchester, New York: Manchester University Press.
112. Keren, M. (2006). **Blogosphere: The New Political Arena.** Lanham, Plymouth: Lexington Books.
113. Krivokapić, N. (2007). *Poimanje slobodnog vremena u savremenom društvu do 80-ih godina XX vijeka.* **Sociološka luča**, I, 2: 82–99.
114. Kuljić, T. (2007). *Problem generacija: nastanak, sadržaj i aktuelnost ogleda Karla Manhajma.* **Sociologija**, XLIX, 3: 223–248.
115. Kuljić, T. (2009). **Sociologija generacije.** Beograd: Čigoja štampa.
116. Kuzmanović, B, Petrović, N. (2008). *Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnjenja mladih.* **Sociologija**, Vol. L (2008), N° 2: 153-174.
117. Kyle, D. G. (2015). **Sport and Spectacle in the Ancient World. Second Edition.** New York: Wiley-Blackwell.
118. Lasch, C. (1991). **The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations.** New York, London: W. W. Norton & Company.
119. Leistert, O, Röhle, T. (Hg.) (2011). **Generation Facebook: Über das Leben im Social Net.** Bielefeld: Transcript.

120. Makluan, M. (1971). **Poznavanje opština – čovekovih produžetaka**. Beograd: Prosveta.
121. Marks, K. (1977). **Kapital, tom III**. Beograd: Prosveta.
122. Marks, K. (1977). **Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije**. Zagreb: Naprijed.
123. McConville, M. (1995). **Adolescence: Psychotherapy and the Emergent Self**. Cleveland: Gestalt Institute of Cleveland Publication.
124. McCrindle Research Study (2006). **From Builders & Boomers to Xers and Y's: A Social Report on Generations X & Y**. Baulkham Hills. (електронско издање).
125. McCrindle Research Study (2006). **New Generations at Work: Attracting, Recruiting, Retraining & Training Generation Y**. (http://www.libraries.vic.gov.au/downloads/Public_Libraries_Unit/newgenerationsatwork.pdf посјећено 15.11.2013).
126. McKenzie, J. (2007). *Digital Nativism, Digital Delusions and Digital Deprivation. From Now On*. 17, 2. (<http://www.fno.org/nov07/nativism.html> посјећено 11.7.2014).
127. McLeod, S, Lehmann, C. (eds.) (2012). **What School Leaders Need to Know About Digital Technologies and Social Media**. San Francisco: Jossey-Bass.
128. McMahon, M, Pospisil, R. (2005). *Laptops for a digital lifestyle: Millennial students and wireless mobile technologies*. **Proceedings of the Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education**, Volume 2: 421-431.
129. Meinel, C, Broß, J, Berger, P, Hennig, P. (2015). **Blogosphere and its Exploration**. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
130. Meiselwitz, G. (ed.) (2016). **Social Computing and Social Media: 8th International Conference, SCSM 2016, Held as Part of HCI International 2016, Toronto, ON, Canada, July 17–22, 2016. Proceedings**. Cham: Springer International Publishing AG.
131. Merriam-Webster. „Must-have“. (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/must-have> посјећено 14.02.2018).

132. Metcalf, A. (2016). **From Skedaddle to Selfie: Words of the Generations**. New York: Oxford University Press.
133. Miletić, M. (2009). Škola, mediji i dokolica u životu mladih u Srbiji. У: Branković, S. (ur.). *Običan dan: Istraživanje dnevne ekonomije vremena*. **Kultura polisa**, godina VI, posebno izdanje za 2009. Novi Sad: Udruženje za političke nauke Srbije: 37-55.
134. Miller, M. (2015). **My Facebook for Seniors, Second edition**. Indianapolis: Que Publishing.
135. Miller, D, Costa, E, Haynes, N, McDonald, T, Nicolescu, R, Sinanan, J, Spyer, J, Venkatraman, S, Wang, X. (eds.) (2016). **How the World Changed Social Media**. London: UCL Press.
136. Милошевић Ђорђевић, Ј. (2009). *Корупције медија у Србији: основни трендови*. **Политичка ревија**, Година (XXI) VIII, vol=19, Бр. 1/2009: 225-236.
137. de Montaigne, M. (2007). **Eseji. Knjiga prva**. Zagreb: Disput.
138. de Mooij, M. (2011). **Consumer Behavior and Culture: Consequences for Global Marketing and Advertising**. Thousand Oaks: SAGE.
139. Morabito, V. (2013). **Business Technology Organization: Managing Digital Information Technology for Value Creation – The SIGMA Approach**. Berlin, Heidelberg: Springer.
140. Morozov, E. (2011). **The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom**. New York: PublicAffairs.
141. Morozov, E. (2013). **To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism**. New York: PublicAffairs.
142. Munck, T. (2002). **The Enlightenment: A Comparative Social History 1721-1794**. London: Arnold.
143. Ng, W. (2012). *Can we teach digital natives digital literacy?* **Computers & Education**, Volume 59, Issue 3, November 2012: 1065-1078.
144. Noam, E. M. (2016). **Who Owns the World's Media?: Media Concentration and Ownership Around the World**. New York: Oxford University Press.

145. OECD (2007). **PISA 2006: Science Competencies for Tomorrow's World**. Paris. (<http://www.oei.es/historico/evaluacioneducativa/InformePISA2006-FINALingles.pdf> посјећено 15.7.2014).
146. OECD (2008). **New Millennium Learners: Initial findings on the Effects of Digital Technologies on School-age Learners**. OECD/CERI International Conference „Learning in the 21st Century: Research, Innovation and Policy“, 15-16 May 2008, Paris. (<http://www.oecd.org/site/educeri21st/40554230.pdf> посјећено 16.7.2014).
147. Oluwole, J. O, Green, P. C. (eds.) (2015). **Censorship and Student Communication in Online and Offline Settings**. Hershey: IGI Global.
148. Osgerby, B. (2004). **Youth Media**. London, New York: Routledge.
149. Ouspensky, P. D. (1922). **Tertium Organum: The Third Canon of Thought, a Key to the Enigmas of the World**. New York: Knopf. (електронско издање).
150. Pascal, B. (2003). **Pensées**. Mineola: Dover Publications.
151. Pavličková, T, Reifová, I. (eds.) (2014). **Media, Power and Empowerment: Central and Eastern European Communication and Media Conference Ceecom Prague 2012**. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
152. Павловић, Ј, Циновић, В. (2007). *Фокус групе: од прикупљања података до критичке педагошке праксе*. Зборник Института за педагошка истраживања, Година 39, Број 2: 289-308.
153. Pavlović, V. (2011). **Država i društvo**. Beograd: Čigoja štampa.
154. Pehlić, I. (2014). **Slobodno vrijeme mladih: Socijalnopedagoške refleksije**. Sarajevo: Centar za napredne studije.
155. Periat, J. (2008). **Confessions of a Pink-Haired Lunatic**. Raleigh: Lulu.com.
156. Peri, M. (2000). **Intelektualna istorija Evrope**. Beograd: Clio.
157. Petrović, D. (2013). **Društvenost u doba interneta**. Novi sad: Akademska knjiga.
158. Петровић, Ј, Зотовић, М. (2010). *Исти или другачији: слободно време младих у Војводини и у свету*. Зборник Матице Српске за друштвене науке, 130: 73-88.
159. Pieper, J. (1998). **Leisure, the Basis of Culture**. South Bend: St. Augustine's Press.

160. Pieslak, J. (2009). **Sound targets: American soldiers and music in the Iraq war.** Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
161. Platon (2006). **Dela.** Beograd: Dereta.
162. Polly, D, Mims, C, Persichitte, K. A. (eds.) (2012). **Developing Technology-Rich Teacher Education Programs: Key Issues.** Hershey: Information Science Reference.
163. Posso, A. (2016). *Internet Usage and Educational Outcomes Among 15-Year-Old Australian Students.* **International Journal of Communication**, 10 (2016): 3851-3876
164. Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrant.* **On the Horizon.** MCB University Press 9, 5. (<http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> посјећено 8. 7. 2014).
165. Price, S, Jewitt, C, Brown, B. (eds.) (2013). **The SAGE Handbook of Digital Technology Research.** London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE.
166. Prism Research & Consulting (2017). **Socio-ekonomske percepcije mladih u BiH.** Sarajevo.
167. Radojčić, S. (2011). *Identitet u virtuelnom svetu.* **Kultura**, (133), 92-102.
168. Radojković, M. (1984). **Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi.** Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
169. Radojković, M, Đorđević, T. (2005). **Osnove komunikologije.** Beograd: Čigoja štampa, FPN Beograd.
170. Radojković, M, Miletić, M. (2006). **Komuniciranje, mediji i društvo.** Novi Sad: Stylos.
171. Radojković, M, Stojković, B. (2004). **Informaciono-komunikacioni sistemi.** Beograd: Clio.
172. Radok, E. (2015). **Mladi i mediji.** Beograd: Clio.
173. Rainie, L, Wellman, B. (2012). **Networked: The New Social Operating System.** Cambridge, London: The MIT Press.

174. Razani, M. (2012). **Information, Communication, and Space Technology**. Boca Raton, London, New York: CRC Press.
175. Reaume, A. (2015). **Money is Everything: Personal Finance for The Brave New Economy**. Tycho Press. (електронско издање).
176. Rheingold, H. (2002). **Smart Mobs: The Next Social Revolution**. New York: Basic Books. (електронско издање).
177. Ricer, Dž. (2009). **Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni**. Beograd: Službeni glasnik.
178. Rideout, V, Roberts, D. F, Foehr, U. G. (2005). **Generation M: Media in the Lives of 8-18 Year-olds**. Henry J. Kaiser Family Foundation. (електронско издање).
179. Rojek, C. (2001). **Celebrity**. London: Reaktion Books.
180. Rosen, L. D. (2007). **Me, MySpace, and I: Parenting the Net Generation**. New York: Palgrave Macmillan.
181. Rosenau, J. N, Singh, J. P. (eds.) (2002). **Information Technologies and Global Politics: The Changing Scope of Power and Governance**. Albany: State University of New York Press.
182. Pot, H. (2010). **Основи социјалне психологије**. Београд: Завод за уџбенике.
183. Savić, J. i dr. (2003). **Mišljenja i stavovi mladih Republike Srpske (BiH)**. Banja Luka: Zdravo da ste, Filozofski fakultet Banja Luka.
184. Savić, J. i dr. (2005). **Djeca o sebi: Istraživanje o položaju djece u porodici, školi i okruženju**. Banja Luka: Zdravo da ste, ART print.
185. Savić, J. i dr. (2009). **Djeca o sebi: Drugi izvještaj o stanju prava djeteta u Republici Srpskoj**. Banja Luka: Zdravo da ste, HI Neighbour.
186. Schüll, N. D. (2012). **Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas**. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
187. Segalan, M. (2009). **Sociologija porodice**. Beograd: Clio.
188. Сенека, Ј. А. (1987). **Писма пријатељу**. Нови Сад: Матица Српска.
189. Sherrod, C. (2016). **You Twit Face: Your Complete Guide to Nomophobia. Our Addictions to Smart Phones and Social Media**. Raleigh: LuLu Publishing; Petit Jean Mountain: Arkansas Sky Observatories.

190. Soffer, O. (2016). *The Oral Paradigm and Snapchat*. **Social Media + Society**, Volume 2, Issue 3, July-September 2016: 1-4.
191. Stepanović, I, Videnović, M, Plut, D. (2009). *Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena*. **Sociologija**, Vol. LI (2009), N° 3.
192. Stojković, B. (2002). **Identitet i komunikacija**. Beograd: Čigoja štampa.
193. Strom, P. S, Strom, R. D. (2009). **Adolescents in the Internet Age**. Charlotte: Information Age Publishing.
194. Sturken, M, Thomas, D, Ball-Rokeach, S. J. (eds.) (2004). **Technological Visions: Hopes and Fears That Shape New Technologies**. Philadelphia: Temple University Press.
195. Субашић, Б, Опачић, Б. (2013). **Вредности и културни активизам матураната Србије**. Београд: Завод за проучавање културног развоја.
196. Subrahmanyam, K, Šmahel, D. (2011). **Digital Youth: The Role of Media in Development**. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
197. Sullivan, J. L. (2013). **Media Audiences: Effects, Users, Institutions, and Power**. Los Angeles and London: SAGE Publications.
198. Tabs, S. (2013). **Komunikacija: principi i konteksti**. Beograd: Clio.
199. Tarnas, R. (2010). **The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas that Have Shaped Our World View**. London: Pimlico.
200. Terkl, Š. (2011). **Sami zajedno**. Beograd: Clio.
201. Thinyane, H. (2010). *Are digital natives a world-wide phenomenon? An investigation into South African first year students' use and experience with technology*. **Computers & Education**, Volume 55, Issue 1, August 2010: 406-414.
202. Tjurou, Dž. (2012). **Mediji danas: Uvod u masovne komunikacije I**. Beograd: Clio.
203. de Tokvil, A. (1990). **O demokratiji u Americi**. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Titograd: CIID.
204. де Токвил, А. (1994). **Стари режим и револуција**. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

205. Tönnies, F. (2001). **Community and Civil Society**. Cambridge: Cambridge University Press.
206. Turvey, K, Potter, J, Burton, J, Allen, J, Sharp, J. (eds.) (2016). **Primary Computing and Digital Technologies: Knowledge, Understanding and Practice, 7th Edition**. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE.
207. Urbanski, H. (ed.) (2010). **Writing and the Digital Generation: Essays on New Media Rhetoric**. Jefferson, London: McFarland.
208. van der Besselaar, P, Koizumi, S. (eds.) (2005). **Digital Cities III. Information Technologies for Social Capital: Cross-cultural Perspectives**. Third International Digital Cities Workshop, Amsterdam, The Netherlands, September 18-19, 2003, Revised Selected Papers. Berlin, Heidelberg: Springer.
209. Van Slyke, C. (2008). **Information Communication Technologies: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications**. Hersey, New York: Information Science Reference.
210. Vander Veer, E. A. (2011). **Facebook: The Missing Manual**. Sebastopol: O'Reilly Media.
211. Vandewater, E. A, Rideout, V. J, Wartella, E, Huang, X, Lee, J. H, Shim, M. (2007). *Digital Childhood: Electronic Media and Technology Use Among Infants, Toddlers, and Preschoolers*. **Pediatrics**, 119, 5: 1006–1015.
212. Veblen, T. (2007). **The Theory of the Leisure Class**. Oxford: Oxford University Press.
213. Veen, W, Vrakking, B. (2007). **Homo Zappiens: Growing up in a digital age**. London: Network Continuum.
214. Vernant, J. P. (2006). **Myths and Thought Among the Greeks**. New York: Zone Books.
215. Vilig, K. (2016). **Kvalitativna istraživanja u psihologiji**. Beograd: Clio.
216. Вирилио, П. (2000). **Информатичка бомба**. Нови Сад: Светови.
217. de Vries, I. (2009). *The vanishing points of mobile communication*. У: van den Boomen, M, Lammes, S, Lehmann, A. S, Raessens, J, Schäfer, M. T. (eds.). **Digital**

- Material Tracing New Media in Everyday Life and Technology.** Amsterdam: Amsterdam University Press.
218. Вујаклија, М. (1996). **Лексикон страних речи и израза.** Београд: Просвета.
219. Wang, L, Ranjan, R, Chen, J, Benatallah, B. (eds.) (2012). **Cloud Computing: Methodology, Systems, and Applications.** Boca Raton: CRC Press.
220. Wellman, B. and Hogan, B. et al. (2006). *Connected Lives: The Project.* У: Purcell, P. (ed.) **Networked Neighbourhoods: The Connected Community in Context.** London: Springer.
221. Williams, D. L, Crittenden, V. L, Keo, T, McCarty, P. (2012). *The use of social media: an exploratory study of usage among digital natives.* **Journal of Public Affairs**, Volume 12, Issue 2: 127-136.
222. Vincent, J. (2014). *American Psychiatric Association makes it official: ‘Selfie’ a mental disorder.* **Adobo Chronicles** (<https://adobochronicles.com/2014/03/31/american-psychiatric-association-makes-it-official-selfie-a-mental-disorder/> посјећено 9.2.2018).
223. Winnicott, D. W. (2005). **Playing and Reality.** London, New York: Routledge.
224. Wirth, L. (2009). *Urbanizam kao stil života.* **Zeničke sveske**, 09/09, juni 2009.
225. Woodford, C. (2006). **Digital Technology.** London: Evans.
226. Zachary, G. P. (2000). **The Global Me.** London: Nicholas Brealey Publishing.
227. Žiga, J, Turčilo, L, Osmić, A, Bašić, A, Džananović Miraščija, N, Kapidžić, D, Brkić Šmigoc, J. (2015). **Studija o mladima u Bosni i Hercegovini.** Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Прилози

Транскрипт фокус групе 1

Екстроверти без телефона

Датум: 01.12.2016.

Дужина снимка: 01:37:32

Учесници: Кристина (III), Нина (IV), Анђела (II), Јелена (III), Сања (III), Драго (I), Милан (I), Никола (II), Марија (I)

МБ: Подијелили смо расправу у овој фокус групи у три тематске области. Прва је информационо-комуникационе технологије, тј. дигиталне технологије, друга је слободно вријеме и трећа је млади. У оквиру прве ћемо расправљати о предностима и недостацима нових технологија и о утицајима нових технологија на свакодневни живот. У оквиру друге о омјеру између обавеза и слободног времена и начина на који се проводи слободно вријеме. У оквиру треће о положају младих у данашњем друштву и ставу младих према ауторитету. Прва тематска јединица је информационо-комуникационе технологије и прва подјединица је предности и недостаци нових технологија. Какав је ваш став о томе? Односно, да ли су нове технологије, под тим се прије свега мисли на интернет са свим својим аспектима, са свим својим апликацијама, што друштвене мреже, што портали, што чак и паметни телефони, да ли су бољи од класичних, телевизија, радио и штампа, или не?

Анђела (прекрштене руке, цупкање ногом): Мени су бољи.

Сви (већина има прекрштене руке и прекрштене ноге): Исто.

Нина (објашнајвање рукама): Имамо већи спектар неких ствари, информација, из више различитих углова.

Марија (спуштене руке на крило): Лакше би нешто сазнали него преко телевизије.

МБ: Лакше сазнате помоћу интернета?

Кристина (прекрштене ноге у облику четворке): Преко телевизије и штампе добијемо једну врсту информација, једно мишљење, а преко интернета имамо више различитих мишљења тако да можемо ми закључити шта је ту тачно а шта није.

МБ: Другим ријечима, можете сами изабрати оно што вам се свиђа?

Сви (и даље прекрштене руке): Да

МБ: Значи то не можете помоћу класичних медија?

Драго (прекрштене руке, прекрштене ноге): Па не може.

Нина: Теже.

Драго (и даље затворена геста): Овдје једноставно добијамо више информација, и некако своју неку слободу да дамо своје мишљење.

Анђела (спуштене руке, објашњава рукама, телефон у руци): Брже дођемо до информације. Сад одмах укуцам и одмах ми изађе, а овако морала бих чекати.

Нина (протезање уназад): И тражимо да сазнамо оно што нас занима, не говоримо о неким стварима које нас можда мање интересују.

Јелена (прекрштене руке, прекрштене ноге): Али тако можемо доћи и до погрешне информације ако не знамо ко је написао ту информацију јер доста људи који су неупућени у неке ствари пишу на интернету и ми лако можемо доћи до погрешних информација.

МБ: Значи то би био негативан аспект?

Драго (и даље затворена геста): То је једна од мана.

Јелена (и даље затворена геста): То је једна од негативних ствари.

Нина (протезање уназад): Мораш пазити шта читаш, чије читаш.

МБ: А како можете знати шта је добро?

Марија (спуштене руке на крило): Обично имају странице које су познатије.

Кристина (ноге у положају четворке): Које су већ истражене, већ потврђене од стране других људи који знају да су то тачне информације.

Марија (спуштене руке на крило): На примјер Википедија.

Сања (руке у крилу): Викепедија баш није.

Анђела (објашњава рукама): Није. На Википедију можеш ући ти и написати.

Сања (руке у крилу): Ти можеш на Википедију.

Анђела (објашњава рукама): Али имаше неке портале који дјелују као фирма и зна се ко ради ту и они пишу. Не могу сад измислити баш.

Сања (спуштене руке на крило, држање за надлактицу, бацавање косе уназад): Ето примјер те Википедије. Ко год одлази да тражи било шта прво му избаци Википедију, прво гледа на Википедији. А на ту Википедију могу доћи ја и написати неке информације, било шта.

Драго (и даље затворена геста): Које нису провјерене, нису тачне.

Сања (забацавање косе): Да, које нису тачне.

МБ: Значи то је негативан аспект?

Сви (неки више немају затворене гесте): Да.

МБ: И како се онда сналазите у том мору? Имате готово апсолутну слободу приступа информацијама а опет не знате шта да прегледавате? Како се снаћи?

Кристина (спуштене руке): Ми смо на друштвеним мрежама, не тражимо књиге.

МБ: Вјерујете друштвеним мрежама?

Нина (спуштене руке): Зависи.

Драго (затворена геста): У неким мјерама.

МБ: Којим? Да ли вјерујете рецимо кад неко од ваших другара нешто постави?

Анђела (руке на крилу, телефон у рукама, поглед горе лијево): Да.

МБ: Да?

Драго (затворена геста): Не.

Марија (спуштене руке на крило): Зависи.

Драго (затворена геста, гласнији тон): Зависи шта постави.

Анђела (спуштене руке): Кад постави, кад услика, не знам...

Кристина (спуштене руке): Ми увијек имамо своје мишљење тако да шта год да постави, ако имамо неко своје лично мишљење, наравно да нећемо вјеровати у то ако није по нама.

Анђела (руке на крилу, поглед у руке, смијешак): Ја волим гледати шта људи постављају.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): У крајњој линији, ако тражимо неку информацију, небитно, друштвене мреже или генерално, прво имамо могућност да пуно више слика о нечему добијемо па сами можемо закључити шта је можда исправно а шта мање исправно.

МБ: Како мислите слика? Баш визуелних приказа?

Нина (објашњавање рукама, спуштене руке): Не, не. За разлику од рецимо телевизије и слично, на телевизији видите само једну страну коју је та репортажа рекла и шта је она обрадила. Ту може рећи било шта. У суштини.

Драго (рука на бради, геста критичког процјењивања): Дијелом.

Нина (објашњавање рукама, спуштене руке): Дијелом, само једну тврдњу и само из једне тачке гледишта. И ствари нису увијек исте кад гледате из једне тачке гледишта и кад гледате са свих страна. А на интернету можемо добити са више сајтова више различитих ствари. А онда колико смо ми разумни можемо закључити шта нам одговара, односно оно што сматрамо да је тачно.

Сања (руке на крилу, спојене шаке): Немају све телевизије исту страну.

Кристина (прекрштене ноге у четворку): Зато и наши родитељи гледају два-три дневника.

Сања (објашњавање рукама): Па да, зато и гледају пар дневника и већи број канала.

Кристина (спуштене руке): На РТРС се пише све најбоље о данашњој власти и онда добијете другу страну од АТВ која је приватна и онда добијете неку, не скроз другу, него десету страну и имате два различита мишљења.

Анђела (врти телефон у крилу): Проблем је што ни те телевизије немају потпуну слободу. На примјер, зна се да политичари врло лако запријете да се нешто не смије објавити.

Сања (руке на крилу): Зато имаш више телевизија.

Анђела (врти телефон у крилу, објашњава рукама): А на интернету може неко написати чланак који је анониман и може исказати своје мишљење тако да се не мора прикрити баш.

МБ: Мислите ли да је на интернету могућа потпуна анонимност?

Анђела (поглед у руке на крилу): Па није.

Нина (забацивање уназад): Зависи.

Драго (рука на бради): Па није баш али има дефинитивно већа слобода и имаш више користи док се посматра.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Мање се сматра озбиљним то што пишете на интернету и што говорите у неком јавном сервису или телевизији јер једноставно нешто стоји иза вас. На интернету иза мене не стоји ништа. Могу само ја да негдје одговарам, не може да одговара више људи због тога што сам ја нешто рекла. И наравно, с тим можда та информација не може бити 100% тачна али баш зато можемо је користити, то да ће се нешто можда рећи тачније са неким мањим посљедицама.

Милан (спуштене руке, погнутост напријед): На интернету се види друга страна медаље.

МБ: Која?

Милан (смијешак): Мало прљавија.

МБ: Прљавија? Мислите да у класичним медијима нема тога?

Милан (погнутост напријед): Па има али је доста скривенија.

Драго (рука на бради, прекрштене руке): Има, али доста је прикривена. Дефинитивно. Све зависи ко користи и на који начин медије. Али на интернету дефинитивно више слободе да се говори и да се види из више углова о тој некој теми и информацијама.

МБ: Малоприје смо споменули друштвене мреже. Сад ћемо отворити други низ питања о утицајима нових технологија на свакодневни живот. Конкретно, да ли мислите да нове технологије, интернет прије свега, доприносе бољој повезаности људи међу собом или одмажу у томе?

Сви (већином отворене гесте): Одмажу.

МБ: Зашто?

Анђела (врти телефон, објашњава рукама): Ја имам најбољу другарицу и дописујем се с њом 24 сата и кад изађемо вани немамо ништа ново рећи једна другој. Сведе се на то, некад сам чекала да јој нешто кажем, само да се нађемо, да јој нешто кажем у очи а сад јој све говорим преко интернета.

МБ: Сви сте хорски готово одговорили да одмажу. Да ли сви мислите тако?

Милан (спуштене руке): Зависи. Ако смо физички удаљени онда помаже.

Јелена (објашњавање рукама, спуштене руке): Помажу у много ствари, у новим пријатељствима са људима које можда кад би срели негдје у пролазу не би се упознали а тако се упознамо преко интернета. Али комуникације је, управо то, кад се сретнемо немамо о чему причати.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Ништа не можемо генерализовати. Све има своју и добру и лошу страну. Тако и ово. Дивно је видјети да, рецимо, мајка моја се дружи са пријатељицом која живи у Аустралији, што наравно прије 50 година није било могуће.

МБ: Друже?

Нина (објашњавање рукама, повишен глас): Па друже. Оне сједе, скува свака себи кафу, упале Скајп, виде се, чују се, што је добро. Наравно, лоше је али све је то до вас. Ево ја искрено не користим претјерано. Мислим, наравно да користим друштвене мреже али више дефинитивно причам са људима јер ме смара да куцам. Имам неко друштво које форсира оно као најавим ти нешто и онда ћу ти све испричати кад дођемо на кафу јер не може се упоредити тај доживљај кад ти неко уживо то преноси јер је боље.

Кристина (прекрштене ноге у четворку, објашњавање рукама, бацавање главом): Ми у школи будемо читав дан заједно у разреду, прва смјена, друга смјена, како год, будемо нон-стоп заједно у школи и нико ништа не прича, сви ћуте, само градиво, градиво, градиво. Дођем кући, у групи милион порука, сви пишу нешто, еј десило ми се то данас, десило ми се то. Што ми данас нисте испричали? И то је то. А не преко друштвене мреже. Шта, осјећају се слободније?

Милан (погнутост напријед): Не преносе се емоције преко поруке.

Никола (објашњава рукама и тијелом): Кад одеш у кафић, сједнеш, погледаш сви овако (имитира куцкање порука). Нико ни са ким не прича.

Анђела (врти телефон): Да да.

Никола (објашњава рукама): Мало погледају, сједи преко пута тебе и пише ти поруку.

МБ: А зашто је то тако?

Никола (објашњава рукама): Зато што је дебил.

Сви (смијех).

Кристина (спуштене руке): Ми се знамо посвађати. Да оставе више телефоне. Дођемо, еј имам ти то и то испричати. Ништа. Значи мртво море. Они само сједе, мало пију кафу.

Јелена (прекрштене руке, објашњавање рукама): Преко друштвене мреже не можеш тачно знати шта тај човјек мисли. Кад би му рекао на прву видио би осјећање, реакцију.

Драго (рука на бради): Да, реакцију.

Анђела (објашњавање рукама, телефон у руци): Ја увијек кад се дописујем с неким, ако је нешто битно, ја погледам, прочитам поруку, онда размислим шта ћу одговорити а овако да с тим неким разговарам уживо вјероватно не бих имала времена да размислим. Скроз је другачије кад с неким се дописујем и кад с неким изађем вани.

Нина (спуштене руке, објашњава рукама): Колико сам пута кад причам с неким, он утрипује да си се наљутио, онда ајде изађи испред зграде, дођи да то ријешимо, нормално, онда сконташ да се уопште нисте посвађали, да је тај неко, да се њему учинило да сте се посвађали, у ствари не видите се, не осјећате никакву енергију док се дописујете.

МБ: Да ли онда олакшава или отежава комуникацију?

Анђела (у једној руци телефон, друга рука у крилу): Отежава.

Кристина (спуштене руке, објашњава рукама): У једну руку олакшава комуникацију, типа ако одем из школе и требам се јавити, нисам отишла у школу, нешто, требамо се наћи на кафи, кажем на друштвеној мрежи. Али сад да ми сједимо по читав дан, да се дописујемо и да причамо нешто што нам се данас догодило а да не можемо исказати свој осјећај, е па то као да могу причати са овим зидом а не писати поруке.

МБ: Ако искључимо мамину пријатељицу у Аустралији гдје је физички немогуће доћи у непосредни контакт, сви кажете да је негативно, да отежава, али опет користите. У чему је сад проблем?

Анђела (једна рука у крилу, у другој телефон којим поентира): Да.

Драго (прекрштени прсти, руке на крилу, објашњавање рукама): Па то је зараза једноставно данас, јер кад не би ми користили онда би ми остали са те једне стране а онда би сви били са те неке друге стране.

МБ: Који други? Који користе?

Драго (објашњавање рукама): Па да. Они би на примјер наставили да куцају поруке а ми би били на овој другој страни, ми би опет на неки начин били одвојени од њих.

Кристина (прекрштене ноге у четворку): Искрено, ми се сви дописујемо кад нам је досадно, кад немамо шта радити. На друштвеним мрежама смо кад је досадно.

МБ: Само из досаде користите?

Драго (руке на крилу): Да. За убијање времена претежно.

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Није. Ја дођем и кажем сада ћу учити, треба учити хиљаду ствари, а само мало да погледам шта има на Инстраграму и останем једно два-три сата.

Кристина (спуштене руке): Читаш сторије три сата.

Сања (руке на крилу, рука на надлактици и лакту, руком бацајује косу, објашњавање рукама): Буквално из досаде. Ја знам прошло љето, нисам имала два мјесеца телефон и некако сам стално имала више времена, нисам требала да учим или било шта, провела сам више времена са друштвом и уопште нисам осјетила потребу да ми треба телефон док није кренула школа. То је баш била паника, како телефон, и баш јуче ми је професорица одузела телефон и као неће ми уопште вратити до четвртка, и ја сам тек онда сконтала колико сам ја уопште залуђена са телефоном кад је мене почела хватати паника шта ћу ја са телефоном, шта ћу ја без телефона, како ћу издржати до четвртка и на крају сам тражила да ми упише да ми...

МБ: Без чега? Без телефона или без комуникације?

Сања (руке на крилу, објашњавање рукама): Без комуникације, не знам, без телефона. Прво кад сам сконтала да треба изаћи из школе и да немам, чак нисам понијела ни сат, уопште се не могу оријентисати ни колико је сати, ни како да дођем, уопште, толико је, не знам, не може се никако без телефона.

Никола (спуштене руке): Ја, кад ми неко пошаље поруку, одмах га назовем. Шта? Док ја напишем поруку, узмем фино назовем, фино испричам се, нормално а не...

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Ја сам сад кажњена и одузима ми се телефон неко вријеме...

МБ: У школи или код куће?

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Код куће. Нашла сам од другарице стари неки телефон само да могу по ноћи бити на телефону.

МБ: Дотле је дошло?

Анђела (телефон у руци, поентирање рукама, смијешак): Да.

МБ: Значи, генерално, свјесни сте да не ваља, али опет користите?

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Али није, искрено, ја мислим да су све те друштвене мреже, интернет, све у суштини, добра ствар само што ми то злоупотребљавамо. Ко је нама рекао да ми морамо бити 0-24, ко је мени рекао да ја умјесто да два сата будем вани да гледам глупе слике два сата на интернету. Али једноставно није нас на то нико натјерао. Можда јесте подсвјесно, оно неким другим путем али изравно није.

МБ: Значи, експлицитно вас нико не тјера?

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Па да. Али мислим да је добра ствар, можете пуно ствари сазнати, можете се чути с неким, у крајној линији то је бесплатно, за разлику од фиксних телефона. Али ми смо залуђени, нисмо нормални постали, али и сама сам таква.

МБ: У вези са овим питањем, шта мислите да ли нове технологије представљају пријетњу или потенцијал за друштво?

Драго (прекрштене руке): И пријетњу и потенцијал. Зависи на који се начин користе.

Анђела (руке на крилу): Пријетњу.

Драго (погнутост напријед, прекрштене руке, објашњавање рукама): Зависи на који начин користимо. Предности су те што се можемо чути на даљину, што можемо сазнати више информација и у сталном смо неком контакту. А пријетња је та што се губи вокабулар. Доста нас данас... гледам другарицу која одговара и знам да је стално на тим друштвеним мрежама и изгубила је уопште осјећај за разговор, губи... има ту једну узречицу коју стално понавља и самим тим губи на некој вриједности то што она говори.

МБ: А која је узречица? Узречица вербалног типа или узречица која се користи у комуникацији путем друштвених мрежа коју је само пребацила у говор?

Драго (руке на крилу): Путем друштвених мрежа.

Сања (поправља косу, руке на крилу, објашњава рукама): Код нас је била другарица у разреду која је буквално, сад је она као напредовала мало, али буквално први разред само је говорила дјевојка као, као, као. Крене реченицу, не знам ни ја, да пита нешто професорицу на табли и као: јел' то ми професорице као радимо задатак? И тако стално.

МБ: Да ли се „као“ користи у куцању?

Сања (показује главом): Па, користи се.

Кристина (погнутост напријед, показује главом): „Као она је мени рекла, као да сам ја, као“ и тако то.

Анђела (телефон у руци, показивање телефоном, руке на крилу): Ја сам имала проблема, како стално не пишем ш, пишем без квачица, и кад сам кренула писати, пишем умјесто школа, напишем скола.

Нина (климање главом): Исто.

Кристина (спуштене руке): Исто.

Драго (руке на крилу): Да.

Нина (показивање рукама): Латиницу кад читам, значи ја као мутава, заборавила сам ш, ћ, ч, ужас, стварно лоше, право лоше.

МБ: Да ли остали имају тих проблема?

Марија (руке на крилу, смијех): Ми остали ћирилицу.

МБ: Ћирилицу? Значи то је лијек да немате проблема са дијакритичким знацима?

Сви (смијех): Да.

МБ: Има ли још неких мишљења у вези са предностима, односно потенцијалима и пријетњама?

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Е па то, да пријете. Зато што може се лакше манипулисати с нама и ми нисмо свјесни у ствари колико данашње друштво тежи само да заради на нама а да нам не помаже да се ми образујемо, имају жељу само да зараде на нама и није их брига како ћемо се ми осјећати због тога, да ли ћемо

бити лоше или добро што се чујемо само преко интернета, не идемо вани. Њима је битно да ми купујемо њихове телефоне, да плаћамо њихов интернет, њихову храну, да не размишљамо паметно, да нас лакше убиједје у нешто.

Драго (рука на бради, погнутост напријед): Да, интроактивно (сиц!) они утичу на нас.

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Кад читамо овако нешто, прочитамо, лакше ће нас убиједити преко тога да је нешто права ствар,

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): У суштини мислим да је највећи проблем наших генерација везано за интернет то што се толики комплекси стварају да је то страшно јер луксуз никад није био нама доступнији. Рецимо, ми сад сви од нас можемо знати једним кликом шта се носи, који ауто је посљедњи...

МБ: Доступан луксуз?

Нина (објашњавање рукама): Видимо луксуз, наравно да није доступан. Доступно је то што видимо.

Кристина (прекрштене ноге у четворку): Самим тим стварају се комплекси.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Да, стварају се толики комплекси да је то... Можда неко има више, неко мање, то је сасвим нормално, онда се треба прилагодити својим могућностима, и онда људи долазе до тога да иду преко својих могућности зато што једноставно вас бомбардују тиме да ви једноставно вјероватно добијате у мозгу неку информацију како сад сви то морате да би били...

Драго (рука на бради, погнутост напријед): Непосредно утиче на нас на такав начин, једноставно мијења мишљење данашње омладине на негативан начин.

Никола (спуштене руке): Ствара овисност.

Драго (рука на бради, погнутост напријед): Па добро, овисност, али сад ствара те комплексе и на неки нашин лоше утиче.

Кристина (исправљање, показивање руком): То је сад узем ја овај кроасан и овај сокић и ставим тамо на прозор и усликам, вау, луксузно сам доручковала на прозору. Такве су слике данас, представља луксуз, значи све је до фотографије, како она то услика, како она то аранжира.

Милан (погнутост напријед, уплетени прсти): Мијења слику у нашој глави. Показује нешто што није реално.

МБ: Можете ли сада да се сјетите шта сте рекли за прво питање? Да ли су нове технологије боље од класичних? А шта сте сад рекли?

Кристина (објашњавање рукама): Па рекли смо да су горе (сиц!) али лоше утичу на нас.

Драго (погнутост напријед, спојене шаке, руке на крилу): Сад смо навели негативне последице.

Нина (спуштене руке): Искрено, ево ја сад у овом стању не знам да ли би рекла двије добре ствари за старе медије. Шта је у телевизору добро? Досадан је.

Драго (погнутост напријед, спојене шаке, руке на крилу): Телевизор није добар. Једноставно те фиксира за једно мјесто и ти ту мораш да сједиш одређено вријеме.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Искрено, сад кад сте ми ви рекли, за интернет, те нове медије, можда би и могла рећи, али за телевизију. Прво, узмите шта се приказује, то је заглупљивање, 90%, 10% се ови свађају. Ту су турске серије, још горе.

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Биг брадер и остало.

Нина (објашњавање рукама): Да. И да добијем неку информацију шта се дешава у Сирији, то 60% уопште није тако. У крајњој линији имате слику која се може подијелити на три дијела. Коју ће они вама слику приказати? Откуд знамо?

Кристина (спуштене руке): Знате како су нас манипулисали са Трампом и Хилари Клинтон да би неко на Твитеру објавио „Добро, Трамп је изабран, сад можемо да наставимо бити сиротиња“. То је смисао нашег живота.

Анђела (објашњавање рукама, телефон у руци): Имали смо прилику гдје је речено да је као Трамп рекао да се извињава Србији и то се приказивало на телевизији и на старим медијима и на крају се испоставило да је то лаж.

Сања (забацивање косе руком): Па можда баш зато јесу у предности, не би било занимљиво гледати телевизор, него би изашла вани.

Кристина (спуштене руке, објашњавање рукама): Зато што телевизија губи своју вриједност. Нама је лакше ући на Јутјуб, укуцати неки филм, погледати га и супер а не тамо отићи...

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): На интернету се информације брже шире.

МБ: Значи треба вам брзина?

Сви (углавном отворене гесте): Да. Треба.

Нина (климање главом): Треба. Данашњи темпо живота је...

Милан (погнутост напријед, спуштене руке, објашњавање рукама): У овом времену фокус медија је фокус народа. Гдје медији базирају да је нешто важно то народ исто прати и онда окупира се тиме.

МБ: Имамо још два питања. Почећемо са овим. Размислите да ли вас нове технологије мотивишу за бољи рад или не?

Сви (смијех, ударање руком у кољено, ударање руком у чело): Уф. Какав рад.

Кристина (смијех): Какав рад? Лакше ми је сједити и гледати слике на Инстраграму него сјести и учити.

МБ: Како пролазите? Јесте ли одлични, врлодобри, добри ученици?

Већина: Одлични.

МБ: Значи да сте добри? Добро радите. Да ли је ико од васд обнављао разред?

Сви: Не.

Анђела (климање главом): Ја сам била одлична али више нисам.

МБ: Што се онда толико жалите? Што сте толико самокритични? Значи да добро радите. Како сад у све то укомпонуете ове дигиталне технологије? Да ли вас оне мотивишу да то добро радите или не?

Анђела (цупкање ногом, телефон у руци, показивање телефоном, смијех): Ја сам прошле године, друго полугодиште, учила да бих добила овај телефон и сад кад сам га добила, ово полугодиште ништа нисам учила.

МБ: Значи мотивација је у том контексту? За награду?

Анђела (смијех, показивање руком, телефон у руци, рука на челу): Да. И сад ми тата рекао да ће ми купити Ајфон на крају године ако прођем петицом.

МБ: Па није ваљда мотивација само у том контексту?

Јелена (руке на крилу, показивање рукама): Али може бити мотивација ако нешто видимо како је неко други одрадио да ми желимо то исто да урадимо.

Драго (рука на бради): Може да нас инспирише.

Марија (руке на крилу): Тим радом својим, што је постигао, и само, не да копирамо него да живимо свој живот и да учимо да би и ми постигли нешто слично томе.

Јелена (објашњавање рукама): Јер не мора бити неки комплекс у лошем смислу, да ми видимо неки луксуз који је лош и да ми желимо да постигнемо то, него нешто што инспирише.

Драго (погнутост напријед, руке на крилу): Да, да нас инспирише. То је једна од добрих страна што има пуно разних идеја које могу да нас инспиришу да урадимо нешто добро данас или сутра. Значи, једноставно, као што нам помаже да урадимо нешто лоше тако нам може помоћи да добијемо неку добру идеју и да остваримо нешто.

Нина (објашњава рукама): Ма једноставно, све има и добру и лошу страну. Свако може питати да ли би рекла добро или лоше, једноставно увијек је то мач са двије оштрице.

Јелена (спуштене руке): Пола-пола.

Милан (погнутост напријед, руке на крилу, објашњава рукама): Наша је грешка што гледамо, први поглед нам пресуђује све. Чим мало загребемо површину све даље и даље долазимо до правих ствари. Тако исто и за медије. Ми погледамо нешто, неку вијест и касније кад улазимо у детаље схватимо да то и није баш тако.

Кристина (погнутост напријед): Људи су такви. Људи у свему виде лоше. Људи све виде црно, да је свијет розе они ће видјети, они ће ограничити на неколико дана, тако да, све је другачије, није онако како се чини. У ствари, ми видимо то право само што смо ми доста песимистични, зато што живимо као песимисти.

МБ: Ко смо то ми? Млади? Људи уопште?

Кристина (спуштене руке): Питамо се то сваки дан.

Сви (отворене гесте): Млади. Сви.

Кристина (спуштене руке): Зато што живимо у таквом свијету у каквом живимо.

Марија (руке на крилу): Због ратова неких.

МБ: Значи, то вас деморалише?

Марија (руке на крилу): Не нас само, уопште Балкан.

Нина (спуштене руке, објашњавање рукама): Па једноставно, ми смо у суштини у дубиози колектива и онда све је нешто песимистично. Сви планирамо некако да одемо и можда су те друштвене мреже, пуно људи бјежи од стварног живота, уђе у то. Некад је можда лакше живјети кад не виде све онако како јесте већ живите у свом неком балону, онако како вама одговара. Мислим да ћете бити тотално опуштенији и вјероватно ће вам бити боље у животу. Што сте паметнији то вам је теже, кликованије, више мислите.

МБ: Значи, да живите живот који није живот, биће вам боље?

Драго (руке на крилу): Да. Да ли је неки бијег од реалности али опушта нас.

Нина (повишеним гласом, објашњавање рукама): Не. Једноставно не морамо бити ни свега свјесни, кад вам неко нешто каже и ако ви знате да то није тако некад и прихватите, оуглајте.

Анђела (телефон у руци, руке на крилу, објашњавање рукама): Али на друштвеним мрежама, на примјер, доста људи се приказује онаквим какви нису. Једноставно, изгледају старије, неки који су млађи. Овако кад их видите уживо није то то. Набију себи неке вриједности а други имају комплексе због њих а у ствари нису свјесни себе.

Кристина (спуштене руке): Свежу ону петљу око врата и све једна је фешн блогерка.

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): Е да, око те петље око врата. Продају је за осам марака. И ја отишла, купила себи перлице, за марку и по је направила себи.

МБ: Да ли је то та идеја коју сте покупили па сте направили?

Нина (спуштене руке): Да да.

Анђела (телефон у руци, објашњавање рукама): За марку и по, продаје за осам.

МБ: Па то вам је идеја да и ви продајете за осам.

Јелена (руке на крилу): Идеја за бизнис.

МБ: Закључићемо ову сесију са још једним питањем. Шта мислите, да ли би живот био могућ без интернета?

Сви (повишен глас): Не. Наравно. Да. Тешко.

Кристина (прекрштене ноге у четворку): Како су наши родитељи? Није било интернета, није било ничега. Нису они гледали телевизор.

МБ: Дакле, постојећа ситуација. Интернет постоји, користите га. Да ли би живот био могућ да га сад само искључимо?

Сви (у глас): Да. Не.

Анђела (телефон у крилу, објашњавање рукама): Ја стварно не знам, била бих изгубљена.

Драго (исправљен положај): Било би теже, али би било могуће.

Нина (спуштене руке): Само мало би, та криза као овисници. Ово касније би најобичније.

Кристина (спуштене руке): Не мора значити да је нама живот тежи ако је нама досадно, ако немамо шта радити без интернета, сурфати читав дан. То се не назива тежим. То уопште није тежи живот ако ми немамо интернета.

Никола (спуштене руке): Да, и сад кад погледаш на игралишта, све и једно игралиште може да буде у читав дан да дође двоје-троје дјеце да се игра. Ово остало, дијете буквално кад се роди добије телефон у руке.

Анђела (телефон у крилу, објашњавање рукама): И буде на телефону.

Никола (спуштене руке, показивање рукама): И буде на телефону, он изађе напоље и игра игрице. Кад га мама натјера ајде изађи вани играј се, он изађе, њих тројица сједе играју игрицу.

Кристина (спуштене руке): Ја имам бољи телефон са пет година. Ја нисам знала шта је телефон са пет година.

Нина (руке на крилу): Ја мислим да смо ми неке посљедње генерације које реално нису одрасле са компјутером, интернетом, да су критичније ове генерације сад, десет година млађи од нас, који су се родили, Фејсбук је постојао. Тако да су они баш у горем положају. Ми смо барем имали нормално дјетињство, бар ја, била на ливади.

Драго (погнутост напријед, спојене руке): Да, ми смо се колико-толико играли, а сутра опет нешто, биће још горе.

Нина (спуштене руке): Па да, дјеца немају уопште осјећаја.

Анђела (руке на крилу): Али то није нешто само у психичком смислу, то је у физичком, то зрачи, то малој дјечи штети јер нису свјесни тога. Купују дјеца а, то штети њиховим костима, свачему, виду.

Никола (погнутост напријед): Одрастају у...

Драго (руке на крилу): У нездравим околностима.

Анђела (руке у крилу, објашњава рукама): Ја гледам дијете, моја мама је чувала дијете, она држи гледа цртани, и она стави и дијете не може да жваће, само овако зине и гледа. И буквално јој мора рећи жваћи жваћи.

Кристина (спуштене руке): Моја мала нерођена сестра је видјела од своје старије сестре која има 12 година, она има четири, како она гледа фешн блогерке и она је ушла фино у купатило узела телефон и снимила се „Хао ја сам Миа и ја волим своју маму“ и то је то. Значи она је то видјела и запела хоћу да ово иде на Јутјуб, хоћу да имам лајкове, четири године има. Ја не знам стварно. Кад то хоће дијете од четири године шта очекујете од ових који су старији.

Јелена (погнутост напријед, руке на крилу): Шта смо ми са четири године говорили да желимо бити кад порастемо а шта ови сад говоре, да желе да постану фешн блогерке кад порасту.

Кристина (спуштене руке): Хоће да буде фешн блогерка, да живи луксузни живот, да је мама и тата држе као мало воде на длану, а шта ми, паднеш са бицикла, ништа, сједи опет.

Нина (смијех): Истуку те.

Драго (смијех): Добијеш батина зато што плачеш.

Милан (спојене руке, погнутост напријед, објашњавање рукама): Буквално, ако нам нестане интернета то је као да затварамо врата у свом животу јер буквално ми користимо само друштвене мреже, не базирамо се ми толико на Гугл, на неке податке који нас требају занимати. Значи ми дијелимо некако, отварамо своја врата живота помоћу тих друштвених мрежа, објављујемо нешто што ми радимо, неко други то

сазнаје, а када не би било интернета онда би живјели у своја четири зида и само ближе особама у које смо стекли повјерење на прави начин, на поглед, на отворен разговор, комуникацију, са њима ћемо бити.

Кристина (спуштене руке): Људи су увијек били радознали. Нама је занимљиво кад ми уђемо и видимо на сторију типа, еј била је у том ресторану, супер. Ми знамо шта се њој десило током дана, посвађала се са момком, нека срцепарајућа пјесма. Еј посвађала се са момком, знам раскинула је. Сретнеш је на улици, „Раскинула сам са момком“, „Знам видјела сам“.

Нина (спуштене руке, објашњава рукама): И у крањој линији, шта постижемо, и ја сама имам и Инстаграм профил, и Фејсбук профил, шта ми постижемо тиме што стављамо своје слике. Шта, да неко каже како он супер живи, како је она лијепа, он је лијеп, добро се облачи. Мислим, сви ми то радимо у суштини једноставно зато што то радимо.

Анђела (рука на бради, погнутост напријед): Па због тога.

Драго (рука на бради, објашњавање рукама): Зато што радимо то све, зато што нам је једноставно, непосредно је утицано на нас, временски то од малена, мислим не баш од малена, али једноставно некако на неки начин нам је то сервирано и ми смо то једноставно покупили и сад не можемо без тога.

Сања (објашњавање рукама): Буквално, она кад је ушла, прво је усликала, као да постави на Инстаграм, на мај стори, као ево прво да усликам, да је она овдје, да нешто ради.

Нина (спуштене руке): Па да, Инстаграм мај стори, то је сад врхунац.

Анђела (објашњавање рукама): Да то је, ја излудим. Мени се десило, иначе ја навече будем у својој соби, слушавам музику, будем на телефону, радим нешто, цртам. Мама буде на телефону, тата гледа дневник и буде на лаптопу. И десило се да је нестало струје, ми смо се тако лијепо испричали, за три године, откако имамо телефоне нисмо се љепше испричали.

МБ: Значи телефони вас спречавају да се лијепо испричате?

Анђела (руке на крилу, објашњавање рукама): Да. Ми се испричамо само некада кад се свађамо око нечега, кад ја требам нешто купити, добити, кад молим нешто.

Кристина (прекрштене ноге у четворку): Моји никад као породица нису неку друштвену игру играли заједно. Тад први пут у животу, кад је нестало струје, прије једно пет година, ми смо играли држава и град, и то је све. Чим је дошла струја ми смо оне папире само побацали, упалили тв, рачунар, све одреда.

Сања (објашњавање рукама): Моји баш јесу, прије неких шест-седам година, до тад је било, па баш док није кренуо овај интернет и ти телефони паметни. Знаш, свако вече ми смо нешто играли, било шта, још дођу комшије прве, њих двојица, и ми смо стално то играли, и тата с нама. Баш до неких шест-седам година, док нису баш кренули ови телефони.

Кристина (спуштене руке): Ја и моја сестра смо међу првима у улици имале рачунар и тата једном каже „Ја сам стварно погријешио што сам ја вама то купио“, јер код нас је увијек било милион дјече, сви се скупимо, једна игрица се игра, и та игрица је глупа до зла бога, и нас милион сједи и игра.

Драго (објашњавање рукама): Огромна експанзија интернета, интернет не постоји неколико година, он уопште није толико стар, и кад схватимо колико се проширио да свако од нас као јединка има свој мобилни апарат и да је овисан о интернету. А кад схватимо да је то само неколико година шта ће тек да буде за одређени, неки дужи временски период. То је на неки начин страх.

Кристина (погнутост напријед): Кад ми је телефон био на поправку, ја сам читав дан рјешавала укрштенице, мени је толико било досадно.

МБ: Да закључимо, има и позитивних и негативних аспеката. Још сам вас хтио питати, имате профиле на друштвеним мрежама? Које преодминантно користите?

Сви: Инстраграм.

МБ: Да ли сте на Фејсбуку.

Кристина (спуштене руке): Фејсбук је већ застарио.

Анђела (објашњавање рукама): Застарио. Не уводе ништа ново. Не искачу нови људи, кад објаве слике не искаче.

Нина (спуштене руке): Период на Фејсбуку, био је фазон да имаш што више пријатеља, онда су додавали бога оца, ко год је слао захтјев, говорим у своје име. И

сад кад смо мало одрасли, колико је ту ствари, на Фејсбук излазе људи који нас у животу уопште не занимају које апсолутно не знамо и онда је то некако застарјело.

МБ: Јесу ли ваши родитељи на Фејсбуку?

Сви: Да. Мама.

МБ: Да нисте побјегли од њих са Фејсбука?

Нина (спуштене руке, поклазује рукама): Моја је била у фазону као ја чачкам чачкам чачкам, гробем по ономе, она се исфурава, гледа гдје сам, и сад улазим ја у кућу у два сата а њој таблет у руци.

Кристина (спуштене руке): Моја мама је блокирана зато што ставља неке моје слике, ја пошаљем њој нешто на Вибер, безвезе усликам се у кући, она то постави на Фејсбук, моја ћерка, сва поносна, јој боже а мене срамота, онда је блокирам.

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Ја сам имала стари Фејсбук и онда сам то обрисала. И сад има једно три мјесеца рекла сам мами као да немам Фејсбук а ја направила други профил и блокирала сву родбину, и треће кољено, и они не знају да имам Фејсбук. Служи ми само за дописивање, пошто не постављам слике.

Марија (руке на кољену): И све више Фејсбук не постоји, само Месенџер.

Нина (спуштене руке): Да, сад само Месенџер јер немам бројеве од свих људи на Вајберу.

Кристина (спуштене руке): Месенџер, Вибер и Инстраграм, то су сад три основна нека.

Анђела (руке на крилу, одмахивање главом): Вајбер ми је некако исто...

Сања (објашњава рукама): Буквално је био фазон да имамо што више пријетеља. Сад сам ове године направила нови Фејсбук гдје имам пар људи с којим треба да се чујем зато што је опет некако остало навече да се можемо чути преко Фејсбука. Немаш бројеве од свих људи. Само да се чујем с тих пар људи, остало... И само имам тај ужи круг, можда 30 људи на том Фејсбуку, само да се могу чути.

Анђела (објашњавање рукама): Сад су направили да се може направити само Месенџер, без Фејсбука.

Нина (спуштене руке): Супер.

МБ: Добро. Прећи ћемо сад на другу тематску јединицу – слободно вријеме. Занима ме омјер између обавеза и слободног времена. Како то схватате, како гледате на то, као и начин на који проводите слободно вријеме?

Сања (руке на крилу, бацајује косу рукама, објашњавање рукама): Ја сам схватила, док сам тренирала и док смо имали неких обавеза, да сам могла да организујем своје слободно вријеме и учење и све то, на примјер, знала сам, имам тада тренинг, има тада ово, и организујем се фино, тада сам и мање чак, можда узмем мало телефон и то нешто, знам да треба ићи на тренинг, видите ту своје другарице, те с којима тренирам. Сад како сам престала да тренирам буквално дангубим по читав дан и све мислим имам времена, стићи ћу ја то урадити, у ствари ништа не урадим. Тако ми прође дан. Буквално буљим у телефон или нешто то. Оно све мислим као урадићу, имам ја времена, као немам обавеза, и само тако прође дан.

Кристина (спуштене руке): Ја једино кад имам слободно вријеме то је викенд. И тај викенд једва, значи, на брзину прође, ништа не стигнем урадити. Субота, недјеља, то је цртање графичког рада.

МБ: Шта за вас уопште представља, шта вам уопште значи слободно вријеме?

Драго (руке на крилу): Да радимо нешто у чему уживамо.

Марија (руке на крилу): Да се опустимо.

Анђела (руке на крилу, објашњавање рукама): Нешто што нам није обавеза. Што нам не намеће нико, ми сами бирамо.

Марија (руке на крилу): Нека наша разонода.

Кристина (спуштене руке): Нешто у чему уживамо.

МБ: У телефонима?

Нина (забацивање уназад): Не не, ја у ствари телефон не користим у слободно вријеме, телефон користим кад учим, и зато себи ускраћујем слободно вријеме јер не сједнем, не оставим телефон, брже ћу научити, већ ја телефон и књига, паралелно, и нормално 100 година ми треба да нешто научим.

Сања (показивање рукама): Буквално не могу сјести да учим а да не узмем телефон, увијек треба неког питати нешто. Имамо групу на Фејсбуку гдје је разред, и онда гледамо шта су ови објавили, докле су они стигли, шта су они нацртали, како, које су

ово мјере. Буквално, не можеш без телефона сјести да учиш нешто или да нешто одрадиш.

Драго (нагнутоост напријед, објашњавање руком): Да, то је нека предност. Значи помаже нам у том раду на неки начин тако што можемо размијенити своје мишљење с неким другим, не морамо ићи на кафу сјести с неким него можемо преко Фејсбука на брзину размијенити те информације и на неки начин брже завршити тај посао.

Марија (руке на крилу): Има и нешто негативно – губимо своје мишљење. Ако мијењамо са неким другим.

Јелена (објашњавање рукама): Можда ми мислимо да требамо боље нешто урадити, другачије, а неко нам каже „Е треба овако“ и ми одмах радимо како је неко други рекао.

Анђела (објашњавање рукама): На примјер, задаћа из математике, неко је урадио, услика, урадио задаћу из математике. Прије кад сам сама радила ја три пута рјешавам задатак, кад га ријешим ја сконтам која је цака и онда знам урадити. Сад овако препишем и наставим бити на телефону.

Јелена (објашњавање рукама): И више се потрудимо да нађемо у књизи то нешто, сами да тражимо, а овако само упитамо некога, неко нам каже и одрадио механички, не знамо шта смо одрадили.

Анђела (објашњавање рукама): Прије кад добијемо рјешења са краја славимо.

МБ: Значи, у том контексту, нове технологије вам омогућавају више слободног времена ако можете некога питати гдје се тачно налази? Да ли је то добро или лоше?

Нина (усправљање, спуштене руке, објашњавање рукама): Па не знам. Историју архитектуре кад смо имали, лекције су порпилично тешке, досадне, уби боже. Узмете фино укуцате на Јутјубу репортажа ренесанса, архитектура, слушалице у уши, слушате, све научите за пола сата репортаже, сат времена и то је то, мало поновите. Све има на Јутјубу.

Драго (усправљен, подбочен лактовима на крило): Ја лектире нисам прочитао не памтим откада, има све на Јутјубу, може да се чује, буквално неко чита, од странице до странице.

Кристина (спуштене руке): Ја кад сам отишла у библиотеку, каже ниси од првог разреда од Антигоне ништа подигла.

Нина (спуштене руке, усправљена): Па да, Иво Андрић има од ријечи до ријечи неко прочитао.

Драго (усправљен, подбочен лактовима на крило): Да. То нам скраћује доста вријеме. Слушање те лектире траје негдје око шест сати неког огромног романа, док би овако морао да читам тај роман брат-брата седам дана

Нина (смијех): Оно, туширам се, пређем поглавље.

МБ: У вези с тим, да ли вам те технологије отимају слободно вријеме или вам пружају могућност да ефикасније проводите?

Драго (објашњавање рукама): На неки начин, дају нам слободно вријеме. Значи, ми узмемо тај телефон, прочитамо ту лектуру за шест сати, имам наредна четири дана која бих читао, имам то слободно вријеме. Али, ја га опет окупирам с тим истим телефоном.

Анђела (поентирање рукама): Е, то је то.

Кристина (спуштене руке): Ево ми се већ сат времена нисмо окупирали тим телефонима, већ сат времена причамо.

Анђела (показивање рукама, смијех): Ја не могу дочекати да...

Нина (објашњавање рукама): Занимљиво. Она, која сама каже да је нон-стоп на телефону, и она има све негативно о телефону. А навешћу себе као примјер, која стварно баш не користим претјерано телефон, мислим користим само кад учим, у слободно вријеме стварно не користим, никад на кафи на телефону, имам сасвим океј мишљење о интернету. Значи да је до нас, ја мислим.

МБ: Да ли је то неки парадокс онда? Ко користи лоше мисли, ко не користи добро?

Драго (рука на бради): Да да.

Нина (објашњавање рукама): Управо то. Значи они имају превише можда времена и можда мало мање, и ја зато што нисам баш толико, ја и не видим све те лоше стране, мени је сасвим океј, користим га кад ми треба.

Анђела (показивање рукама): Ја сам свјесна колико грешака направим, колико ствари не научим, колико пропустим овако због тог телефона.

Марија (руке на крилу): Али зато ипак константно то ради.

Анђела (објашњавање рукама): Па опсједнута сам, баш сам опсједнута.

Драго (погнутост напријед, објашњавање рукама): Ја на примјер имам претчас, изађем у 12 сати из куће, дођем навече негдје око 10, и ја опет морам да узмем телефон да пређем, да видим шта се дешава данас.

МБ: Да поновите градиво?

Драго (смијех, спојене руке, поглед горе, показивање рукама): Да да. На неки начин је зависно и тако убијем слободно вријеме. Значи и ако немам слободног времена у току дана ја ћу опет остати негдје до ујутро, касно, до један, два, три сата, опет због тог истог телефона.

МБ: Направићете слободно вријеме?

Драго (повишен глас, показивање рукама): Да. На телефону се мора бити.

Јелена (руке на крилу): Кад нас неко пита шта смо радили она три сата, не знамо ни шта смо радили.

Анђела (чешкање иза увета, одмахивање главом): Ништа. Гледали у слике.

Марија (објашњавање рукама): Што сам прочитала не упамтим ништа, само прегледам и листам даље. Хиљаду неких информација а ништа ми не остаје у глави.

Драго (усправљен, руке на крилу): То јесте. Море површних информација, на неки начин, чисто да се зна, у ствари се ништа не зна.

МБ: Значи те информације код вас не стварају знање?

Сања (рука на калту и надлактици): Није, зависи. Има пар страница кад прелиставам Фејсбук, зависи шта пратите уопште на Фејсбуку, шта вас занима, има пар страница гдје стварно можете наћи неке занимљивости, научити било шта.

МБ: Да ли је могуће да останете само у оквиру тих страница?

Сања (руке на крилу): Па није.

Драго (објашњавање рукама): Не, јер то вуче даље, знатижеља вуче даље.

Нина (усправљена, показивање руком): И неке странице се међусобно рекламирају. Моја мама кад се пријавила на Фејсбук, ја сам њој лајковала оне занимљиве странице, часописе, психологија, на крају каже она „Де макни ми оне, сад сам дошла до неких трагедија, само нека убиства, ужас“.

Милан (погнутост напријед): Све је повезано, све вуче једно за другим. Ми ако немамо свој јак карактер, јасне циљеве који прате принципе, да не идемо преко њих, да увијек поступамо тако, ако неко нешто напише на нас неће утицати, имамо своје мишљење, то је јасно. На примјер, ето да је 24 сата 100%, нама на спавање оде рецимо 40% времена, 10 сати, ово остало што остане, 60%, 20 већ отпадне на рад, на школу, док смо у школи, осталих 40% морамо расподијелити да иде на учење, да је то тренинг и наше слободно вријеме.

Кристина (погнутост напријед): Ја једино ако сам у школи, ја сам на часу на интернету, на Инстраграму, једноставно кад ми је досадно, кад ми се не да слушати, кад неко одговара нешто, ја сам на интернету.

Нина (објашњавање рукама): То је мени још океј, мислим није океј, али ако професор пита а ти ништа не радиш, можеш да слушаш шта он пита али реално откуд знаш да је то тачно, боље је и тако да тражимо слободно вријеме.

Сања (руке на крилу, објашњавање рукама): Мени је помогло то на часу, на примјер, ако професори испредају лекцију, дају неких десет непознатих појмова, неких врста материјала, пар пута сам узела и сама укуцала тамо и видим слику, и онда аха колико пута сам ја то видјела а уопште не знам наћи.

Анђела (руке на крилу): Ја сам добила пет из српског тако.

Нина (руке на крилу): Било би супер кад би школе имале интернет и то о чему они причали показивали.

Кристина (погнутост напријед): Да се уведе као модем, али не дају.

Јелена (руке на крилу): Кад би био модем, не би се користио у те сврхе што нам треба да видимо нешто него би се искориштавало за то кад нам је досадно.

Анђела (објашњавање рукама): Што се тиче слободног времена, ја кад имам слободног времена највише би вољела изаћи вани с неким, и онда узмем да се чујем и пола људи као не могу, морам учити, не да се, на крају завршимо на дописивању, нити ја учим нити он учи нити изађемо вани. На крају дана кажем боље би било да смо изашли ових пет сати вани него што смо причали преко телефона.

Сања (објашњавање рукама): У праву си, има ту и до родитеља. На примјер, хоћу да идем свих пет дана вани, они ће рећи гдје ћеш, ајде учи. Међутим, ја ћу онда остати

кући и узео телефон, дописивати се с неким, они ће мислити можда она учи. Ту има исто мало и до родитеља, како они то схвате. Овако ће рећи ти си стално вани, ти ништа не учиш.

Нина (спуштене руке): У суштини ја мислим да родитељи немају право...

Никола (звони му телефон, смијех): Ја се извињавам.

Сви (смијех).

Нина (спуштене руке): Мислим да родитељи немају право да одређују како ћемо ми распоредити свој дан. Можда је ово сурово али мислим да они немају никакво право на то. Родитељи су ми дали пуну слободу што се тиче мог времена, апсолутно, до тога да ако ја нећу да идем у школу не морам ићи у школу. Искрено, мислим да сам поприлично добро постигла да успијевам у томе, наћи баланс, успијевам и излазити и ићи вани и цртам, пролазим одличним, имам тих пар неких ваншколских активности и сасвим је океј. Јер, реално, мени је мајка рекла можда у другом разреду основне школе, што се мене тиче иди вани, ја знам шта ти требаш тај дан урадити, ти имаш учити, ако немаш, супер, иди вани, уживај, ако имаш, сједи учи, ти сама себи... Неће стално неко ићи за тобом и говорити ти тад то требаш одрадити. Можда ми једноставно мало треба да научим, ако ја имам резултате а притом сам стално вани, шта?

МБ: Значи, то је легитимно?

Нина (спуштене руке): То је апсолутно. Што би родитељи дошли и присиљавали те да сједиш.

МБ: Коначан исход је битан?

Нина (показивање рукама): Наравно.

Драго (прекрштене руке): Коначан исход је у суштини у свему битан. Нама није битно како смо, мислим на неки начин јесте битно како сте дошли до резултата, али на крају се само резултат гледа.

Анђела (руке на крилу): Да, то је проблем.

МБ: У контексту овог, Анђела је чини ми се споменула да је из српског помогло да се петица добије. Да ли је та петица ишла уз знање или је само петица била?

Анђела (смијех, показивање руком): Била је петица, помогло ми је послије опет.

МБ: Без знања?

Анђела (показивање руком, смијех): Питала је професорица шта је, заборавила сам већ сад која је ријеч, и ја сам укуцула на брзину, имала сам интернет, уплатила, укуцала и изашла ми је та ријеч, рекла је и професорица ми је дала пет, и то је то.

МБ: Још о слободном времену, односно о слободи. Да ли вас ове нове технологије чине заиста слободним?

Сви (у глас): Не.

Драго (прекрштене руке, руке на крилу, објашњавање рукама): Изазивају овисност. Као нека, мислим не могу рећи као нека дрога, али у великој мјери, једноставно, одузима, отварамо врата своје приватности другим људима али истовремено затварамо себе, не можемо на неки начин да градимо неког новог себе, него се једноставно затварамо у тај неки виртуелан свијет, бјежимо у то нешто нереално и ту остајемо, једноставно на томе што јесмо, на неки начин нас заглупљује, у великој мјери.

МБ: А зашто онда користите?

Нина (спуштене руке, одмахивање главом): Апсурд. Мислим да је то рјешење. Нико не зна зашто користимо.

МБ: Користите а не знате зашто?

Кристина (спуштене руке): Зато. Једноставно.

Анђела (објашњавање рукама): Заниљиво је.

Никола (слегање раменима): Корисно је.

МБ: Значи због занимљивости?

Анђела (објашњавање рукама): Да.

МБ: Неко је малоприје споменуо због досаде?

Драго (објашњавање рукама): Да, једноставно из знатижеље.

Анђела (објашњавање рукама): Занимљиво ми је кад овако из живота гледам слике.

Нина (нагињање напријед): Између осталог. Мислим, имаш ти занимљивих ствари.

Сања (руке на крилу): Зато што већина користи.

Анђела (усправљање, објашњавање рукама, смијех): Знате како је мене мама извела вани, узела ми је телефон, ставила испред врата, рекла иди из куће.

Нина (смијех): Ти си баш...

Драго (смијех): Ти си дубоко загризла.

Милан (погнутошћу напријед): Нама је баш доступан тај интернет. Будимо реални, Мтел је једна од најбољих компанија у држави, они зарађују на нама, буквално.

Никола (објашњавање рукама): Ја се извињавам, Мтел није највећа компанија, мислим он је најзаступљенији и он је најскупљи. Он је најскупљи зато што нема довољно јаког супарника. На примјер у Хрватској купиш телефон за куну, то је 25 фенинга, који код нас кошта 200 марака, и то мораш плаћати тарифу 30 марака плус она камата.

МБ: И напослијетку, када је ријеч о слободном времену, имам још једно питање. Како видите идеалан начин провођења слободног времена? Шта је за вас идеално слободно вријеме?

Никола (усправљеност): Да спавамо.

МБ: Да спавате?

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): Вани.

Нина (смијех): Само изласци

Анђела (објашњавање рукама): Љетос сам провела вани, прво била сам у Њемачкој, тамо сам стално била вани, нисмо имали интернета у кући. Кад сам се вратила опет сам била вани читав дан. Мама је шизила али нема везе. Мјесец први прије школе нисам уопште имала осјећај да је школа почела, ја сам послѣ школе, нисам ни долазила кући, ја не знам гдје сам остављала торбу, оставим код неког торбу и одошмо вани. Тад сам имала слободног времена, сад немам.

Нина (усправљеност): Само путовања, изласци и то је то.

МБ: С телефоном или без телефона?

Сви (у глас): Без.

Драго (рука на бради): Не треба телефон.

Никола (усправљеност, објашњавање рукама): Кад се скупи твоје друштво, изађете негдје, ја угасим телефон. Шта ће ми? Пошаље неко поруку, да извините нека будала, ја се изнервирам због будале и наљутим се на некога из друштва. Ја сад треба

сједити и гледати у телефон, добро када уђеш на телефон да му нешто покажеш, нађеш на телефону, на интернету.

Драго (погнутост напријед, подбоченост рукама на крил, објашњавање рукамау): Најбољи начин да се проведе слободно вријеме јесте да се нађе то неко друштво које нама одговара, та добра екипа, позитивна енергија и то је то. Телефон је сувишан.

Марија (руке на крилу): Има реченица као кад се вратите кући са пуном батеријом знате да сте изашли са правим друштвом.

Сања (усправљеност, држање за руку, објашњавање рукама): Баш то. Кад изађеш с неким с ким се случајно задесиш, немамо баш неких заједничких тема, из досаде, ја не знам шта ћу, узмем телефон, и на крају тако заврши. А кад изађем с неким ко ми одговара, могу проћи не знам ни ја колико да не узмем телефон.

Кристина (објашњавање рукама): Али, ево прва ја нигдје не излазим из куће без пуњача.

Сања (објашњавање рукама, показивање телефоном): Буквално, код ње биле смо, прије не знам ни ја колико, и пошто не живи овдје, спавале смо, ја сам се тада ухватила да, значи отишла сам из Бањалуке негдје око пет сати, до ујутро, не знам када сам се вратила, у два други дан поподне, ја уопште телефон нисам узела, значи била је пуна батерија. Уопште нисам ни помислила да га користим.

Нина (објашњавање рукама): Ја тачно знам да ми је телефон оно на распусту, кад никад нисам кући, кад сам увијек с друштвом негдје вани или, немам појма, скитам, знам батерија ми траје, не знам ни ја колико дуго. Сад кад треба учити, кроз пар сати ја морам ићи пунити телефон, зато што морам учити, то ми се не да, онда увијек на телефону, крадем богу дане.

Кристина (погнутост напријед): Ја љети кад идем на Врбас, на базен, на Балкану, ја телефон не носим. Не знам, да ли ће ми га неко украсти, гдје ћу га ја оставити, да ли ћу га ја изгубити негдје, лакше је мени њега не понијети, нити ће ме ко ометати, уживаћу читав дан, роштиљати са својим друштвом, купати се и то је то.

Драго (погнутост напријед, објашњавање рукама): Сад кад би хтјели да некако објаснимо колика је овисност, сад кад би прошли по разредима, у сваком разреду би нашли бар по два пуњача за телефон.

Никола (усправљеност, објашњавање рукама): У све и једном разреду има бар један ученик који нон-стоп држи телефон под клупом или га држи у крилу и нон-стоп, небитно, пише и гледа у телефон.

Јелена (подбоченост на крилу): На столу држе. Нема скривања.

Никола (спуштене руке): Мени то није јасно.

Марија (објашњавање рукама): Листа Инстаграм и пише. Сједим са таквом другарицом.

Нина (спуштене руке, показивање рукама): Да, и ја исто. Онда послџе школе идем или на њемачки или ходам улицом, она се дописује. Рекох, убиће те ауто једног дана.

Кристина (објашњавање рукама): Нама Нела дође у школу, купи интернет за мјесец дана, дође, одмах откључава телефон, пали интернет, сви се повезују, нико ништа не прича, улази прсихолог редовно код нас, „Шта је вама? Како сте мирни тако?“, ми само у телефоне и то је то.

Јелена (подбоченост на крилу, објашњавање рукама): Кад уђем у разред не питају ме како си, шта си радила јуче, преко викенда, него питају да ли имаш интернет, пусти интернет. То је постало главно питање.

Кристина (погнутост напријед): А Нелу не зову Нела него Нета.

Милан (погнутост напријед, руке на крилу): Ја читав љетни распуст нисам имао телефон. Никад боље нисам провео то вријеме, та три мјесеца. Нисам улазио у кућу, буквално. Ко год каже ајмо на роштиљ, „Ајмо“.

Сања (показивање рукама): Била је фрка кад дођем кући и кад легнем у кревет и онда... Не знам, навика.

Нина (спуштене руке): Само кад ти је баш досадно.

Кристина (усправљеност): Кад год смо заузети, кад имамо шта радити, ми нећемо бити на телефону. Ми ћемо максимално искористити вријеме своје то без телефона, а кад је нама нешто незанимљиво, кад нас не интересује, кад нам је досадно, ми ћемо узети телефон и радије ћу гледати у њега него то слушати.

Јелена (подбоченост на крилу): Са тим слободним временом је све до организације, како се ми организујемо и одредимо себи своје слободно вријеме. Али питање је колико нас може ограничити вријеме које ће користити телефон. Нико, ја мислим.

МБ: Хоћете да кажете да немате самоконтролу?

Анђела (усправљеност, руке на крилу): Да. Губимо самоконтролу.

Драго (повишен глас, објашњавање рукама): Да. Немамо самоконтролу што се тиче тога. Ја сад хоћу да узмем телефон, што је она рекла, хоћу, узећу телефон пет минута па ћу послуже да учим. Не, ја узмем телефон два сата па учим тих петнаест минута.

Јелена (руке на крилу): Само још ово, само још ово и прође дан.

Сања (руке на крилу): Не можеш за пет минута ни Инстаграм провјерити.

Анђела (објашњавање рукама): Можете рећи можда да сам ја опсједнута али ја имам другарицу која је стварно опсједнута. Њен стори је једно 100 оних слика, слика нокте...

Кристина (спуштене руке): Знате шта је стори?

МБ: Стори?

Кристина (спуштене руке): На Инстаграму. Усликамо фотографију шта радимо, типа усликам ово и то траје 24 сата.

Нина (објашњава рукама): То су слике које су од тог дана.

Анђела (усправљеност, објашњава рукама): Као она иде купити павлаку у продавницу, послала је мама, и напише „Јао мама ме истјерала у 11 сати“, „Ја сад морам лећи спавати“. Кад се пробуди, „Пробудила сам се“, „Коме треба нека се јави“. Пише шта треба ићи учити, пише од које до које стране, шта има за задаћу. Све све све, шта једе, кад је прала зубе, значи све слика дјевојка. Ја шизим код ње.

МБ: Значи ако то не уради као да ништа није ни урадила?

Драго (повишен глас, уздигнута глава): Да да да. Има она реченица, што није на друштвеној мрежи, као да се није ни десило. Што је негативно.

Никола (усправљеност, објашњава рукама): Они буквално живе од тога ко ће њих видјети, шта су они урадили и како ће... Шта год раде они се снимају и сликају. Оде на фудбал, он услика лопту и оде кући. Неће да игра фудбал. Дође услика лопту и патике и оде кући. „Одох“, каже, „оставити телефон“ и онда ни не дође, и ми остали морамо играти викторије или гузе, нешто тако глупо, не могу фудбал играти зато што је он отишао кући.

Кристина (спуштене руке): Моја другарица се зна спремити, обући топ, штикле, хаљина, шминка, фул све, усликала се, излазак, вечерас то, топ ово-оно, и само се услика, постави слику, пресвуче се и легне спавати, и то је све.

Анђела (усправљеност, руке на крилу, објашњавање рукама): Моја другарица спреми собу, намјести кревет и стави десет јастука и каже „Као у америчким филмовима“ и онда се услика. Да се види какав је луксуз.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Мени је мало поражавајуће, знам једну дјевојку из града, познанице смо, и оно друштвена мрежа, пратимо се, лудило, сваки дан изласци ово-оно, и сад негдје ми у изласку и гледамо ми њу, значи цура се људи само слика, ми гледамо, оно види се шта ради на телефону, гледа, бира ефекте, на крају више, не помјери се цијело вече, значи све је буквално лаж, чисто да би то тако изгледало, да би се поставило. Или изласци, 80% дјевојака на изласку држи телефон, као дебили, ретардирани, држе и снимају како су оне излазиле, како су плесале, незгодно је просто плесати и у исто вријеме држати телефон. Ја сам то стварно једно вријеме радила, онда сам сконтала колико то ретардирано изгледа. Баш ружно.

Кристина (усправљеност, спуштене руке): Лошми панда је стопостотно објаснио и приказао данашње дјевојке са својим клиповима. Он је стварно приказао данашње цуре. Лошми панда на Инстаграму профил. Обуче се као цуре, глуми дјевојку а толико прикаже како се цуре понашају у изласцима, кад иду негдје, све живо прикаже, он је стварно мени бог.

Драго (руке на леђима): Кроз ту неку иронију, комедију у суштини.

Нина (руке на крилу): Ма и момци, шта само цуре. Момци још горе постављају.

МБ: Добро, доћи ћемо до тога. Да закључимо и ову другу, прелазимо на трећу, посљедњу, млади, односно ваша перцепција, ваш став о положају младих у данашњем модерном свијету као и став младих о ауторитету.

Никола (спуштене руке): То је још горе.

Сви (смијех).

МБ: Прво или друго?

Никола (спуштене руке): Друго.

Драго (погнутост напријед, подбоченост на крилу, рука на бради, објашњавање рукама): Има јако пуно лажних ауторитета данас зато што нам се то све сервира на том интернету. Имао сам случај гдје смо ми били код друга навече, била је то субота вече и сад као пијанка ово-оно, и била је ту његова сестра, она можда има девет, десет година, она је била ту, оставили су је њени родитељи, пошто су ишли негдје, на неки пут, не знам, и њени родитељи су знали да је она ту са нама, да ми пијемо ту, и она је мени и мом другу рекла да се она посвађала са својом мамом, није хтјела ићи с њима на тај неки пут, зато што њој мама није купила ту неку шминку с тог неког Инстаграма, сајта или шта већ.

Кристина (усправљање): Ех како би је моја Сњежана истукла.

Анђела (усправљеност): Али видети ли докле то иде кад се ми за све и једну ову тему вежемо за тај интернет. То нам је главни фокус живота.

Кристина (погнутост напријед): То је наша тема.

Нина (рука на бради, смијех): А шта је оно питање?

МБ: Положај младих у данашњем друштву, како видите себе?

Анђела (погнутост напријед): Немамо ми баш добар ауторитет.

Кристина (погнутост напријед): Немамо ми тај неки ауторитет.

МБ: Добро, не толико ауторитет, шта мислите какав је положај младих?

Анђела (погнутост напријед): Полажај наш? Лош.

Никола (погнутост напријед): Релативно.

Сви (смијех).

Анђела (објашњавање рукама): Али, ево погледајте...

Никола (усправљеност, објашњавање рукама): Добро, стани. Одмах сасјече, не можеш ти, шта год почнеш одмах она...

Анђела (показивање рукама): Па како није лош? Јел ти кад прођеш кроз Грађевинску школу и погледаш у њу кажеш „Ово је школа“? Мени ово не личи на школу.

Кристина (погнутост напријед): Који си ти разред?

Анђела (показивање руком): Други.

Никола (спуштене руке): Што? Мени се овдје баш свиђа.

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): Ја се некад уопште не осјећам пријатно у овој школи зато што нема, не знам, доста ствари су нам... немам салу за физичко.

Кристина (усправљеност): Ми у већини случајева немамо право гласа.

Никола (показивање рукама): Шта год кажеш, не није тако него овако. Нема везе што си у праву, не може зако и готово. Ти си млађи, ти ћути. На примјер, ја сам професор, ја знам, нема везе што пише, треба написати у, пише а и говори да је у а.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Можда ти имаш нешто рећи против њега, замрзио би те, у крајњем случају можда ти каже напусти час, добићеш неоправдани, добићеш кеца.

Кристина (усправљеност): Ми смо скоро ишли на дебату средњошколаца са младим одборницима, то су били млади одборници што су се кандидовали и ми смо са њимја причали. Као рјешења су требала бити сале школама које немају сале за физкултуру, онда чланство у библиотекама, два пута седмично одлажење на градски базен, све тако неке теме. Они су нама причали шта су они постигли, колико су постигли, како су се они борили, шта ће урадити, шта неће урадити, шта се њима у животу десило, како су се напатили. Мени је више прекипјело, ја сам умала и рекла „Ви нас овдје завлачите већ сат и по времена. Ви нама причате како сте, шта сте и гдје сте ви урадили. Ајмо мало о нама. Ајмо мало ријешити наше проблеме. Шта ћемо ми?“, да би нама на крају паметни Драшко Станивуковић рекао „Ајмо сви по марку да направимо рампу за инвалиде библиотеке“. Рекох, ми да помажемо? Ми идемо у средњу школу, ми немамо никаквих доприноса, ничега. Ми да дамо по марку? А он вози бmw чија гума вриједи као та рампа, ма не гума, мјењач у ауту.

Драго (погнутост напријед, подбочена брада): Мислим, нама се у суштини све фејк сервира, почевши од тих политичара, одборника и шта ја знам.

Кристина (усправљеност): Онда кажу да ми можемо нешто урадити, и ми одемо да ријешимо проблем са њима, и не можемо ријешити. Они нама на крају кажу не можемо ми то ријешити, ми тек кад будемо изабрани, ми можда тек тада можемо.

Сања (подбочена брада): Што су се кандидовали људи који уопште немају везе, они не знају ништа.

Нина (подигнута глава, објашњавање рукама): Како ће то пекар знати? Не може, пекар не може. Али они су у странци.

Драго (ослоњен на кољена): Све нам се лажно сервира. То сам хтио рећи у прошлом, у том жаргону тог Инстраграма и свега. Све нам се лажно у суштини сервира. Све је лажно. Значи, тај Инстраграм, тај Фејсбук, то је опет нека лажна слика о нама и трудимо се да та слика буде што љепша. У ствари кад се загребе испод површине, то у ствари уопште није тако. Што нам се сервира, на примјер, долази ту да расправља о томе, да буде сутра боља, они се у ствари само хвале са тим шта су урадили до тада, а у ствари ништа неће да предузму, а могу. То је у ствари зачаран круг који се само врти.

МБ: Добро. Ајмо сад мало о младима. Не о другима.

Драго (подбоченост): Па и они су млади.

Кристина (објашњавање рукама): Они су нама рекли „Ми ћемо се састати да ријешимо проблем“. Ми смо дошли да би они нама рекли „Ви можете све сами“. Ми можемо све сами али нигдје не мрдамо, стојимо у истом мјесту.

Нина (усправљеност, одмахивање главом): Не, не можемо ништа сами.

Драго (подбоченост): Ми не можемо сами.

Кристина (објашњавање рукама): Ми млади не можемо ништа јер немамо положај, док не завршимо бар факултет немамо ништа.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Нама нико конкретно не дође, кажу нам ви имате то право. Ајде немојте нам то рећи, реците нам реално. Шта ми можемо? Шта ми не можемо? Па ћемо видјети шта ми максимално можемо искористити и уклопити се са одраслима и с тим. Океј, можда одрасли јесу паметнији али можда ми имамо савременије идеје. Ево рецимо, ја сам у савјету ученика цијели свој живот. И сад је дошло да ја требам бити предсједник и стварно сам се трудила нешто да се промјени, и ни у основној ни у средњој наравно никад ништа. И сад је дошло до тога да требам бити предсједник савјета ученика и ја сам дошла и рекла „Не пада ми на памет да ја то будем“. Што би ја ишла тувила нешто што ће ићи вјероватно само мени на штету, што се неће десити. Уз то себи стварам обавезу непотребну, никакве користи апсолутно нема. И тај савјет ученика, мислим, нису криви ни координатори,

нико, тренутно је цијело друштво криво јер једноставно немогуће је нешто подузети, чак неке баналне ствари које су најпростије. И као имамо неку слободу а у ствари нико од нас, ни млади, ни стари, нити знамо шта нам се дешава а камоли да ми сад нешто као можемо промијенити. Сви смо ми марионете. У ствари небитини ликови, чак нисмо ни марионете.

Кристина (спуштене руке): Наша позиција је да ми можемо направити неку своју организацију и то је то. Типа као што је Буди Мушко Клуб, и тако све неке на тај фазон. Значи да ми оснујемо своју организацију, да скупимо људе и да имамо те неке промоције, неке дебате, нешто, и то је све што ми можемо урадити. У ствари не можемо ништа урадити.

Драго (подбоченост, објашњавање рукама): У свијету младих је, значи сервера се све то лажно и онда они бјеже у тај неки други свијет, у те друштвене мреже. Неки се и дрогирају по улици и шта ја знам, нешто налик таквим стварима, само зато што нам се не да право гласа и зато што нам се не даје ништа ново, ништа боље него се све врти у ствари у круг. Прије неки дан мој друг, имали смо мањак столица и требало се пријавити дежурном професору, мој друг је отишао и питао дежурног професора, дежурни професор му је рекао да оде да види у парк има ли столица. И онда се прича о неким правима.

Сања (подбоченост): Да, буквално немамо никаквих права.

Јелена (усправљеност): Ја имам друго мишљење.

Никола (усправљеност, објашњавање рукама): Извини, само мало. Значи, кад ми причамо о неким правима младих, као положај младих, а ми прошле године нисмо ишли на излет на крају, као ајде идемо ово, идемо Козара, идемо Хајдучке воде, као не може, мора се расписати конкурс, рекао директор. Као имате опцију да идете на Шехитлуке. И директор дође и каже „Па шта, можете сами отићи на Шехитлуке, идите“.

Нина (усправљеност): Рекли су „То дуго траје“. Рекох, па почните на вријеме па ћемо стићи.

Сања (објашњавање рукама): Зато што смо ми од септембра причали о том излету и онда нас је он буквално направио будалама што смо се ми уопште трудили толико

око тог излета. Савјет ученика се вјероватно организовао око тага, на крају дође директор и каже „Не можмо ми ићи на излет“. Знао је од септембра за то, могао је 'ладно организовати.

Нина (уздицање, објашњавање рукама): И проблем је био што су они морали нешто урадити, што траје мало дуже. Што не радите свој посао?

Драго (подбоченост на крилу, објашњавање рукама): И самим тим убијају ту неку вољу младима да се боре за друштво, да раде нешто и само им дају идеју да бјеже одавде. Деградирају и минирају било коју помисао да урадимо нешто добро.

Никола (показивање рукама): Извини, само мало за то да бјеже одавде. Шта ће он, побјегне, шта ће горе?

Кристина (погнутост напријед): Наши људи могу радити на бауштелу и то је све.

Никола (објашњавање рукама): Сад да вам ја кажем, код мене у основној, све и једна дјевојчица што је ишла са мном, њих тринаест, све је, скоро, нас је било двадесет у разреду, од њих тринаест дест је био план да упише медицинску школу и кад заврши, оне... Како се зове, што чувају старе бабе и дједове?

Нина (спуштене руке): Геријатријски.

Никола (објашњавање рукама): Ма немам појма. Углавном, идеш у старачки дом и пресвлачиш пелене старима, и то је њима план за живот. Значи, иду у иностранство...

Јелена (подбоченост на кољенима): Али зато што такви људи у иностранству имају плату...

Нина (усправљеност): Цијењени су. Ево ја, искрено, сад сам четрвти, матурант сам и полако размишљам шта ћу даље. Искрено гледам све могућности само да одем одавде. Само да одем, гледам све, значи, све.

Драго (објашњавање рукама): Ја нисам за то да се иде али шта да радим овдје кад нас нико не цијени, сви нас деградирају, минирају идеје и буквално нас тјерају одавде. И кад нас отјерају, и кад урадимо нешто добро онда се сјете некад да смо ми били код њих.

Нина (усправљеност): И онда узму за себе те заслуге.

Драго (подбоченост на крилу): Да, и онда узму за себе наше заслуге.

Милан (подбоченост, објашњавање рукама): Реално, немамо јасну представу о ономе шта нам се сервира, ми тако покупимо. Не можемо рећи да је неко паметнији од нас који има педесет година, он је можда само искуснији од нас.

Кристина (усправљеност, објашњавање рукама): Ми смо се смрзавали у школи прије него што је стигао мазут. Премјесте нас у ову учионицу, огромна је, ово је мали радијатор, грије, ово је огромно. И ја одем код психолога жалити се, хладно нам је у учионици, а код ње оволика гријалица. Стоји гријалица, каже она „Па не знам, ево и ја се смрзох овдје“, а код ње, крај њене столице стоји гријалица, њој сауна унутра, ја се откравила кад сам ушла код ње. И она као „Свима нам је хладно, једино се твој разред жали“. И другарица отишла опет, жалила се, ја сам предсједник разреда, она је замјеник предсједника, та другарица је отишла и жалила се, каже „Није ти ово модна ревија, обуци се мало боље“. Шта ја требам, у скафандеру, са санкама да идем уз степенице?

Нина (објашњавање рукама): Кад је било љето, ми у поткровљу, милион степени, долази директор, говори „Па имате климу. Упалите“, ми ту наравно палимо климу, уопште се не осјећа да сте упалили климу. Дошла је зима, „Директоре нама је зима горе у поткровљу“, „Па упалите климу, ионако грије“.

МБ: Добро, да пређемо сад на нешто друго. Претпостављам да имате жеље? Сваки живи човјек има жеље. Шта утиче на стварање ваших жеља? Да ли сте икада о томе размишљали? И друга ствар, ваш став: да ли су ваше жеље у складу са вашим могућностима?

Анђела (наслоњена на столицу, објашњава руком): Мене нервира кад људи не разликују жељу и циљ. Друго је кад ја нешто имам за циљ да постигнем у животу, да будем нешто, а кад ми је нека жеља да ми се нешто оствари, то људи погрешно формулишу. То ме страшно нервира. Сад не знам да ли мислите на жељу да будем то у животу, то је за мене циљ, да будем нешто. А жеља ми је да одем ту и ту. На шта мислите?

МБ: Прије свега, мислио сам, додуше јесам мало поистовјетио жељу и циљ, али жељу у том контексту да немате ограничења. Дакле, да можете да правите себи циљ као жељу. Без икаквих сметњи, у вашој перцепцији.

Драго (погнутост напријед): Буквално, сад то што би ми замислили, жељели, да то можемо?

МБ: Да. И шта утиче на креирање такве жеље? И да ли је таква жеља у складу са вашим могућностима?

Кристина (погнутост напријед): Па да, прво требамо имати могућност да би ми могли имати жељу.

Драго (погнутост напријед): У суштини, да замислимо то нешто и да објаснимо зашто смо то нешто замислили и да онда видимо да ли то у ствари можемо?

МБ: Па не морате објаснити зашто сте то пожељели. Боље је рећи шта мислите шта је утицало на креирање те жеље.

Анђела (објашњавање рукама): Ево код мене на примјер, од моје четврте године до дан-данас мени је животна жеља да одем на море, да видим море, ја никад нисам море видјела, то је мени животна жеља. Али то ми није циљ. То је мени жеља. Имам жељу, волим воду.

МБ: Како то може да буде неки мали циљ да се оде на море? Желим, урадићу све да то остварим, али мој је циљ нешто друго?

Анђела (објашњавање рукама): Да, али реално ја имам 16 година...

Кристина (спуштене руке): Али зашто не би рекла тати „Нећу Ајфон, одведи ме на море“?

Анђела (објашњавање рукама): Па није то, једноставно мој тата нема жељу да оде са мном на море, видиш то је проблем.

Кристина (спуштене руке): Па фино, имаш 16 година, одеш сама.

Анђела (објашњавање рукама): А кад хоћу да одем на море, не пуштају ме да одем на море.

МБ: Значи да ваше жеље отежавају други?

Анђела (руке испод крила): Да.

Драго (погнутост напријед): Да.

Кристина (спуштене руке): Ја од прошле године имам неке повластице да би ми могли оставрити неке жеље.

Милан (погнутост напријед, објашњавање рукама): Морамо поставити темељ, за све је потребан темељ. Не можемо ми прво, градимо кућу, направимо кров, мора бити темељ, све постепено иде.

МБ: Добро, шта је темељ за жеље?

Милан (погнутост напријед, објашњавање рукама): Морамо прво остварити подлогу, да рашчистимо неке ствари да би кренули нешто градити, ако хоћемо испунити неку жељу. Морамо прво обезбиједити бар услове неке да то, а онда касније...

МБ: Јесу ли то могућности?

Милан (погнутост напријед, објашњавање рукама): То јесу могућности.

МБ: Па, да ли су жеље и могућности онда у складу или нису?

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Нису.

Јелена (усправљеност, руке на крилу): Па зависи, ако је нешто што је могуће и реално...

Кристина (погнутост напријед): Ми морамо ускладити жеље и могућности.

МБ: Морате ускладити?

Кристина (усправљеност, објашњавање рукама): Да. Ево, њена жеља је да оде на море. Могућност је да њен тата хоће да је одведе на море, има могућност да је тата одведе на море. Да и он хоће да иде на море, да и он има жељу. И та њена жеља ће се остварити. Али она нема ту могућност, њен тата неће да иде на море, и она, неће јој се оставрити жеља.

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): Ево ја имам један примјер. Пројектовање у високоградњи, и радимо цртеж, цртамо кућу, дневну и ноћну зону. И долази професорица и прича нам она како можемо гдје год хоћемо балкон, без ограничавања са новчаним приходима. Наша жеља, буквално, да остваримо своју кућу. Ја нацртам све и она дође „Не, не, ово је прекомпликовано за цртање, нећеш ми то сад ту радити мјесец дана, немаш времена ово цртати“. Упропастила ми је моју идеју коју сам ја осмислила и то сад то не личи на оно што сам ја хтјела.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Али то временом, у четвртном разреду они то више неће радити. Ја знам, ми смо имали исто проблема с тим, као оно „Дјецо, немојте маштати. Будите реални, економични, то је неисплативо“, и само дођете за

све у овој школи што хоћете, само дођете и кажете „Ја то тако волим“. И кад дођете и кажете „Ја то тако волим“ они вама не могу ништа више рећи. Мислим, можда је она то теби тако урадила за твоје добро, да се ти не малтретираш, али да си њој рекла „Ја то тако волим“... Ето моја другарица је направила у канцеларији лифт, нико нема свој приватни лифт у канцеларији, као „Што то тако“, „Мени се, ја то тако волим“. Шта ћеш ти њој сад урадити? Јесте ли ми рекла да могу све? Јесам. Па?

Јелена (објашњавање рукама): Али ствар је што ми и даље треба да научимо да, управо, ми архитекте да цртамо и да то нећемо радити за себе што ми то тако волимо него зато што то неке друге треба и треба да буде економично јер живимо у држави која нема пара. Људи немају пара да изграде нешто што је луксуз и да им је лифт у канцеларији.

Никола (усправљеност, објашњавање рукама): Могу ја нешто рећи? Али ако мора бити економично не мора бити накарадно. Ја кад цртам, сваки пут мора бити све и једно исто и накарадно.

Нина (објашњавање рукама): Али ако ти нацрташ нешто што је компликованије, што има лифт, можда ти неће бити проблем нацртати канцеларију која нема лифт. И што не била широк схватања, ако си ти у могућности да то изведеш?

Кристина (повијање уназад, показивање руком): Они сви хоће на исти калуп. Да све има исти пројекат, да све буде исто, исто, исто, као ове чаше сада, да све буде исто.

МБ: Да се вратимо опет мало о мору. Она је говорила више у контексту животних жеља, нисам мислио толико о школским темама.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Добро, ово су оно, мислим жељице, слобода више, размишљања.

Милан (погнутост напријед): Креирамо жеље према могућностима.

МБ: Да ли заиста креирате жеље према могућностима?

Драго (наслоњен на крило, објашњавање рукама): На неки начин да, али у суштини кад се сабере два и два ми то тако морамо.

МБ: Морате?

Драго (климање главом): Да.

Сви: Да.

МБ: А у вези са овим што вам професори раде, имам питање. Да ли старији разумију ваше жеље?

Сви (у глас): Не.

Драго (наслоњен лактовима на кољена): Њега не занима уопште шта је наша жеља.

МБ: Не мора бити само у школи, животне жеље.

Драго (усправљеност, слегање раменима, објашњавање рукама): Да, њих не занима.

МБ: Уопште дакле?

Нина (објашњавање рукама): Онда је речено „Ајде можете свирати“.

МБ: Значи, немају разумијевања?

Драго (објашњавање рукама): Они да имају разумијевања ми би овдје имали фискултурну салу а не би трчали у децембру мјесецу у парку.

Јелена (слегање раменима, објашњавање рукама): Ја не знам, али моји родитељи имају разумијевања за моје жеље.

Никола (климање главом): Па да, родитељи да. Има и тога, као „Како сам ја могла ићи у школу“, буквално, као они су ишли шест километара пјешке, писали на табли кредом па брисали. Као да су ишли прије 100 година а не 15.

Кристина (усправљеност): Учила под свијећом, то је мени најјаче.

Јелена (усправљеност): Хоћу сад да се надовежем на ово, они говоре како су ишли пјешке шест километара а ви говорите да сад немате никаква права у школи. А каква су била прије права? Да ли је прије постојао Савјет ученика? Ја мислим да ми напредујемо што се тиче наших права.

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Не, ако гледаш уназад, ти сад тренутно гледаш уназад, ми би требали гледати унапријед а не уназад. Шта сад, ако су они ишли...

Нина (погнутост напријед): Напријед идемо.

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Ми идемо јако споро у односу на остале, ми идемо јако споро.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Не, ми само привидно напредујемо. Ми мсад имамо Савјет ученика, али тај Савјет ученика ништа не мијења. Они нама дају

као неку слободу, нека права, као ми смо слободни ми можемо бити шта хоћемо. Ко од нас може бити шта хоће?

Драго (објашњавање рукама): У ствари, то раде само да би нас смакли.

Кристина (усправљеност, спуштене руке): Ми имамо проблем са једним професором и професорицом, ми дођемо код њих, „Напишите петицију и све ће бити ријешено“. Ми дођемо, напишемо петицију, испишемо писма, однесемо њима, „Али ми то не можемо. То се не дотиче нас, зовите министарство“. Назове се министарство, „То требате прво ријешити са школом, да школа пошаље нама допис“ и на крају од тога ништа не буде, ништа се не дешава.

Драго (ослоњен на крило): Лопта се буквално само пребацује даље.

Нина (усправљеност, објашњавање рукама): Да, ми имамо само ту привидну слободу. Реално, ми немамо ништа од слободе, мислим од те неке квази слободе.

Јелена (руке на крилу): Не, ја не кажем да тај Савјет ученика, не рјешава, ја исто мислим да не рјешава ништа што би требало, али не можете рећи да искључиво немамо никаква права и никакву слободу кад имамо нека у односу на прошлост.

Драго (наслоњен на столицу, објашњавање рукама): Имамо, али то је мизерно кад погледаш око себе.

МБ: У контексту те приче о прошлости. Да ли се осјећате слободнијим од ваших родитеља?

Драго (наслоњен на крило, климање главом): Јесмо.

Никола (усправљеност): Јесмо ми слободнији од њих али сад кад погледам имамо...

Сања (подбоченост): Нисмо слободнији.

Нина (усправљеност): Нисмо слободнији.

МБ: Нисте слободнији?

Сања (отресање рукама): Нисмо слободнији.

МБ: Добро. Прво зашто јесте а онда зашто нисте.

Драго (усправљеност): Јесмо али мизерно.

МБ: Зашто сте слободнији?

Јелена (руке на крилу): Ко је од наших родитеља смио излазити суботом до 12?

Нина (показивање руком): Моја мама.

Сања (показивање руком): Мој тата.

Драго (усправљеност, удара руком у ногу): Моја је смјела, мене је моја родила са 17 а ти како хоћеш.

Кристина (погнутост напријед): Моја је исто излазила.

Јелена (прекрштене руке на крилу): А не сигурно са 12 година као што...

Нина (слегање раменима, подизање руку): Моја је почела прије мене.

Кристина (усправљеност): Па нисмо ни ми излазили са 12 година, искрено. Ко је овдје са 12 година изашао вани?

Драго (усправљен, објашњава рукама): Нисмо ни ми излазили са 12.

Никола (усправљен, објашњава рукама): Ја кад гледам, осми разред, мене мама пусти у кино, значи у четири почиње филм и као ја останем, до пола шест траје филм, ја останем пола сата, „Филм је трајао до шест“, и као сав сретан. А сад осми разред... Ја некад, зависи, кад излазим са овим својим мене мама увијек пусти, „Ајде остани до када и они“, и тако и њима родитељи кажу, не останемо сад до пет ујутро, останем до један, око један, пола два будем у кући, и то је као пуно. А ја гледам 2002. годиште, 2003. до три ујутро...

Кристина (наслоњена на столицу, показивање руком): Ево ти сине 100 марака, иди напиј се, иди на сплав.

Никола (усправљен, објашњава рукама): Ја одем кући и након мене они остану. Остаје, то лудило. Напије се, пије оне таблете, дрогира се, има 12 година.

МБ: Да ли слободу повезујете само са изласцима?

Сви: Не.

Драго (прекрштене ноге у четвороку, објашњавање рукама): Не. Ми имамо више слободе и то носи добре и лоше стране. Све има и добру и лошу страну.

Нина (објашњава рукама): Наши родитељи су можда имали већу економску слободу. Реално, они су отприлике имали неки утабан пут, неку сигурност, знали су да ако они заврше нешто да ће вјероватно добити посао, уз то ће добити временом неки стан, вјероватно солидан, и они су већ имали ту неку слободу да могу бити слободни у томе да се могу удати, стварати дјецу. Ми немамо ту слободу. Данас погледајте мало око себе, видјећете да су само добра колица, само људи који имају новац и ту неку

економску сигурност се данас вјенчавају. Ја знам масу људи који се воле и имају већ година да би требали али једноставно немају на основу чега. Немају основну финансијску могућност да то раде а плус људи су поприлично, немају ни храбрости да се опусте па да иду у коштац са животом.

Драго (спојене руке, ослоњене на крилу, објашњавање рукама): Немају храбрости и немају могућности, а да би им требала храброст треба им идеја, не могу да имају идеју зато што се минирају од самог почетка. Ми сад имамо идеју да урадимо нешто добро, они нама дођу и кажу „Ви то не можете“. И како сутра да се за било шта боримо?

Анђела (објашњавање рукама): Ви сте рекли да ли нас разумију старији? На примјер, ја својој мами и тати кажем ја хоћу телефон, хоћу ово, хоћу оно, они ће то све мени приуштити само да ја њима више не зезам над главом. Али они стварно не разумију зашто треба, они ме неће питати „Шта ће ти то“, њима је битно да имам оцјене у школи и шта год да тражим они ће мени купити, није битно колико кошта торбица, ово, оно, само да ме скину с врата.

Никола (рука подбочена на бради): Није то баш тако.

Анђела (спојени прсти): Па код мене јесте. Моји родитељи апсолутно не разумију зашто ја нешто тражим, нити питају шта ће ми, што требам...

Никола (рука на бради, објашњавање руком): Знаш шта је? Мени тата каже „Твоје у животу је само тренинг и школа. Не плаћаш рачуне. Имаш стан, имаш све. Немаш ти шта да се бринеш, да квариш у школи зато што ти имаш неке обавезе мимо школе“. То нема.

Кристина (спуштене руке): Па кад немаш обавеза.

Никола (спуштене руке, објашњавање рукама, погнутост напријед): Па кад немаш, као ни ти. Добра си у школи, није проблем, шта год треба приуштиће ти. И он то не ради због себе да ми се скине, због тебе, зато што ти имаш 16 година, ако завршиш школу као Вуковац, идеш на факултет, ти ћеш сама себи обезбиједити посао, плату и све. Ти ћеш бити самостална особа до двадесет и неке године.

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): Да, али питање је, кад сам ја уписивала архитектуру моја мама ме није питала „Сине, да ли тебе то занима“, није ју интересовало, не интересује је мој избор.

Драго (погнутост напријед, објашњавање рукама): Па не, она зна да тебе то занима.

Нина (смијех, објашњавање рукама): То је било логично.

Анђела (објашњавање рукама): Па није, већина, неки људи чак...

Никола (погнутост напријед): Ја нисам знао шта ћу уписати, само устао и рекао „Одох“.

Кристина (спуштене руке): Добро, то су неки породични проблеми.

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): Мислим овако, не интересује никог зашто нешто радим, зашто нешто тражим, зашто немају разумијевања за то, само ако испуњавам оно што они хоће, то ће мени приуштити, ако не онда...

Јелена (руке на крилу, објашњавање руком): Ја мислим да је ствар како се родитељи поставе од почетка и како те одгоје. Мени моји родитељи кажу ти учиш за себе, ти учиш да ти сутра будеш свој човјек, паметан, да имаш добар посао. Неће мени неко уцјењивати...

Драго (показивање руком): Да, телефоном или било чим да би ја учио.

Јелена (показивање рукама): телефоном да би ја учила. Ја знам да мени то треба, не треба мени због њих, мени треба због мене.

Сања (усправљеност, рука на врату, бацавање косе руком, објашњавање рукама): Тако је и код мене. Или да добијем пет или један, буквално им је севеједно зато што си добила за себе., то је твоја оцјена. Знају каква сам, да ћу се потрудити да то исправим, не требају ми они говорити јер знају да је то тако, ми смо већ сви формиране неке личности, знамо шта...

Нина (руке на крилу, погнутост напријед): Ја имам осјећај да људи који су навикли и да ако се мало потруде да ће добити огромну награду, да ће цијели живот очекивати да њима људи, оно ако раде да њима људи буду толико захвални и сад они их награђују зато што они раде што раде сви остали. Шта сад, ти учиш и то није исто, није ништа спектакуларно. Само идеш у школу и учиш. Мислим, то радиш наравно због себе, што би сад тебе неко због тога наградио јер је то твоја обавеза?

Кристина (спуштене руке): Они њу награђују да би је подстакли да све више и више...

Анђела (објашњавање рукама): А не, то је да они не разумију зашто ја тражим нешто од њих, то њих не инетерсује.

Кристина (наслоњена на столицу): Не разумију твоје жеље.

Анђела (руке на крилу, објашњавање рукама): Не интересује их. Кад их питам да нешто ураде што требају они за то, онда, то је већ проблем. Када треба овако нешто купити, само да новац и брига их да ли ћу отићи на улицу с тим или ћу купити себи хаљину, мајицу.

Кристина (нагињање назад на столици, смијех): Не причај толико о родитељима, зваће ти неко Социјално.

МБ: Добро, да приведемо крају, имамо још два питања. Имате ли узоре? И како их перципирате ако имате?

Сања (руке на крилу): Немамо.

Драго (руке на крилу): Имамо.

Нина (руке на крилу): Противник сам.

Анђела (спојени прсти, руке на крилу): И ја исто.

МБ: Против узора?

Нина (одмахивање главом): Против.

МБ: Ко има? Немојте се устручавати.

Јелена (руке на крилу): Може бити узор... Моји родитељи су мени узор како треба да, када будем имала своју дјецу, како да их одгојим. Може то бити?

МБ: Немојте се трудити да дате коректан одговор или да мислите да је то исправан одговор.

Милан (погнутост напријед, спојени прсти, руке на крилу): Да кажемо своје.

Кристина (поглед у под): Ништа нисмо своје.

Анђела (објашњавање рукама): Баш преко интернета и друштвених мрежа се намећу узор.

Драго (повишен глас): Да, то сам и ја хтио рећи.

Анђела (усправљеност, објашњавање рукама): И манипулише се људима, не само младима, поготово младима, манипулише се да они себи зацртају нешто то и то, и не види даље од тога, треба да видите, да креирате нешто своје а не ко, то радимо све по некоме калупу, сваки пројекат је исти, све је исто. Дај нешто своје.

Никола (наслоњен на столицу): Сад кад погледаш на интернету, значи отворено гледаш криминалце и све остало, како они имају живот, како они имају све и фактички они тебе подстичу на криминал, да ти продајеш дрогу, да им је добро у животу. А шта ћеш... И то се пласира, та прича се пласира, о криминалцима, о дилерима.

Драго (погнутост напријед, објашњавање рукама): И кад загребеш по површини и онда схватиш да је он био двадесет година у затвору, да није урадио ништа од себе.

Никола (наслоњен): А кад погледаш паметан човјек, професор, небитно, доктор, учио читав живот, радио, ни из чега створио оно што има, ако ће га негдје споменути, можда, неће...

Анђела (објашњавање рукама): Таквима људима не дају да се у овом друштву истичу, то њима смета на њиховом путу да нас заглупљују и да нас праве...

Милан (погнутост напријед, спојени прсти, руке на крилу): Па идеали требају они бити који раде за друге људе а не за себе. На примјер то требају бити политичари а код нас то уопште није.

МБ: Политичари требају да буду узор?

Драго (подбочен): Да.

Милан (погнутост напријед, спојени прсти, руке на крилу): Да. Зато што требају да раде за народ.

Нина (спуштене руке): Имају тај јавни простор.

Анђела (руке на крилу): А народ бира политичаре, тако да...

Кристина (нагињање на столици назад): Они би требали да буду, а не овакви какви јесу, месари, молери и даље. Он каже, они би требали да буду ти који би требало да буду узор.

Анђела (објашњавање рукама): Питање. Ко бира политичаре?

Сви (у глас): Народ.

Анђела (слегаше раменима, подизаше руку): Па.

Никола (уздишаше, показиваше рукама): Само мало, да ја питам. Како ћеш ти изабрати, кад, требаш оне потписе, и они направе двије странке лопова. И сад ти требаш изабрати, мораш бити, прорачунати који ће мање красти.

Нина (објашњаваше рукама): Мислим, не само политичари... Ево зашто ја не волим телевизију. Неки дан ја палим телевизију и почиње емисија, дјевојка гола, исцртана сва по цијелом тијелу, и као гледам, оно схватите колико... На интернету ипак ја ако то не желим некако мало могу то избјећи, није ми било нешто угодно њу гледати онако голу. И то је нормалан програм, то није било неко у три сата ноћу, можда је било вече, десет сати.

МБ: Шта мислите да ли је она узор некеме?

Сви (у глас): Да. Јесте.

Драго (усправљеност, показиваше руком): Јесте. Пласира се да је добро то што је она јер она има добар живот, она је на тв, она је популарна. Ти аутоматски треба само да се скинеш и ти ћеш имати добар живот. То је та лажна прича.

Сања (руке на крилу, објашњаваше рукама): То све зависи до нас, како ћемо ми то схватити. Можемо ми да схватимо то да видимо лоше у томе, да не будемо, да будемо чиста супротност. Баш сам прочитала неки дан неку причу, као два брата и отац им је био алкохоличар, читав живот је био алкохоличар, тукао мајку, и један од њих је постао доктор, угледан, баш богат човјек, други је постао исто алкохоличар, још гори од оца. И питали су прво овог што је пропао, ко ти је био узор, „Гледао сам свог оца све те године и ја сам дошао до овога“. И питали су тог другог који је успио, како је он дошао до тога, „Гледао сам свог оца“, и у њему је видио то и напредовао је да буде чиста супротност од њега.

Нина (објашњаваше рукама): Разумијем и слажем се, ја прва нисам у том фазону да ћу се сликати гола и бити гола, али ја знам једну причу за проститутку која је у фазону „Па што ја то не би радила кад је мени добро“. Више тај посао није уопште табу тема, није тајна, као да ли се кајеш, „Не кајем се. Мени је супер. Путујем. Имам кеш. Не радим превише“. Мислим, то је стварност, и то је доступно.

Анђела (показиваше руком): Неки људи виде, као добро живе, „Ајде и ја ћу“.

Нина (усправљеност): Дјевојчице виде, па су као дресиране...

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Сад се испласира тај један криминалац, и сад он, од нас тридесет једно двадесет њих ће видјети да је то добро и да они то требају урадити, а нас десет ће видјети да треба бити поштен и да то не треба радити. И сад кад њих двадесет дође и кад почне красти, њих је једноставно већина, ја не кажем да већина треба владати, али нећу ја бити будала сад ја да радим и зарађујем хиљаду а да он оде и украде десет хиљада. Ја разумијем да то не ваља, то све стоји, али једноставно то је реалност. Ко је ту луд? Ту се поставља питање ко је ту луд. Ја нешто радим поштено и зарађујем хиљаду и преживљавам, и он што својим дајмлером може да купи читаву моју кућу, имање, дјецу и остало.

Никола (погнутост напријед, објашњавање рукама, усправљеност): Народ нема круха да једе, људи се боре, са минималцем се боре да плате рачуне првог, нахране породице, дјецу и остало. Посла нема, људи нису запослени. И дјеца што су им родитељи, једноставно немају довољно, сви хоће да носе максерице, хоће Алфа фајерке, хоће сви у том фазону, само маркирано, само Најк, само Адидас.

Кристина (спуштене руке): Они сви покушавају бити богати али нису то. Сви покушавају бити у току, у тренду неком...

Никола (погнутост напријед, објашњавање рукама): А такав је систем постављен, та се прича пласира. Значи ако немаш то, ти си заостао, ти си као ретардиран.

МБ: Систем је постављен?

Драго (уздицање, објашњавање рукама): Да, јесте.

Милан (погнутост напријед, руке на крилу, објашњавање рукама): Ево сад ћу ја повезати све три теме. Ми гласамо за политичаре али то медији раде, ето прва тема, повезујем са првом темом. Медији нам намећу нешто своје, пуне нам главу, не гласамо ми чисте главе. Друго, повезујем сад са другом темом, јесте, ми имамо право гласа али то није баш чисто то право.

МБ: Како није чисто право?

Милан (погнутост напријед, руке на крилу, објашњавање рукама): Па није чисто.

Анђела (прекрштене руке): Није.

Нина (усправљеност): Истинско.

Кристина (прекрштене руке): Право гласа је да ми размишљамо сами и да имамо право да изаберемо онога ко се нама свиђа али ако је тај неко нама наметнут то није наше чисто право. То јесте право али није наш избор.

МБ: Добро, избори нису тема. Друга тема је била слободно вријеме, не право избора. Завршавамо са једним питањем. Шта мислите да ли млади требају да се мијењају?

Сви (у глас): Да.

Никола (погнутост напријед): Да оставе телефоне, да изађу мало.

МБ: Не само то него уопште, у ширем контексту.

Никола (погнутост напријед): Наравно.

Кристина (усправљеност, нагиње се назад): Ја не знам ко нормалан пусти дијете од 12 година у клуб, ко нормалан.

МБ: Има и тога?

Кристина (усправљеност, клацкање на столицу): Има. Од 12 година да пусти дијете у клуб и да му точи алкохол. Па ко нормалан пусти дијете од 12 година у клуб?

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Ја сам вам рекао примјер. Сестра мога друга има једанаест година, сједи са нама, мислим ја сам старији од ње четири године, то није пуно, али њена мама зна да ми пијемо и зна да смо ми старији и да нам може свакаква глупост пасти на памет, и пустила ју је ту, она гледа шта ми радимо, оне ће сутрадан можда радити то за нама, али шта је још горе од тога што се она посвађала са својом мамом зато што њој њена мама није купила ту неку одређену шминку или то нешто што је она хтјела. Али она се посвађала са мамом, она има једанаест година.

Милан (погнутост напријед, спојене руке на крилу, објашњавање рукама): најбоље би било промијенити вријеме, али то није могуће.

Сања (наслоњена на столицу): Јесет најгоре од свега што ви имате 15 година и пијете.

Драго (наслоњен на лактове): Ја нисам рекао да је то исправно.

Никола (наслоњен на столицу, спуштене руке): Ја кад би се само посвађао због таквих глупости, знам мене би потегао уза уво.

Анђела (рука испод крила): Мене би мама оклагијом гањала по кући.

Јелена (руке на крилу): Млади треба да буду млади а не, неко је говорио да изгледају старије, и морам убацили ону тему да премлади постају родитељи и не знају одгојити своју дјецу тако млади и дјеци сервирају неки погрешан систем вриједности.

МБ: Само родитељи или...?

Јелена (руке на крилу, објашњавање рукама): Већина је до родитеља јер ми прво видимо од родитеља и како нас родитељи одгоје то је наш темељ какви ћемо људи постати.

Нина (објашњавање рукама): Али опет имаш двоје дјеце, рецимо сличног узраста, и исте родитеље наравно имају, и потпуно су другачији. Обоје су другачији.

Драго (усправљеност, објашњавање рукама): Мене је мајка родила са 17 година и реално, уписао сам средњу школу, завршио сам основну петицом, то није уопште до родитеља, мислим јесте до родитеља али то не мора, године нису тај неки...

МБ: И, требају ли се млади мијењати?

Сви (у глас): Да. Апсолутно.

Драго (објашњавање рукама): Мислим, млади доносе промјене.

Кристина (наслоњена на столицу, нагиње се уназад): Ми овдје причамо да се требају промијенити млађе генерације. Прво ми требамо кренути од себе. Прво од себе. Искрено, ми сад говоримо све вријеме од кад сте ви рекли ту тему, ми говоримо млађи раде то, млађи се опијају, млађи траже шминку, са једанаест година свађају се са родитељима. Требамо кренути од себе. Требамо урадити корекције на самој себи, треба поправити се и видјети шта не ваља, гдје претјерујем и онда критиковати друге.

Милан (погнутост напријед, спојене руке на крилу, објашњавање рукама): Ако гледамо у неко друштво онда треба гледати прво себе, ми смо један стуб.

Драго (усправљен, наслоњен на крило, објашњавање рукама): Млади су ту да доносе промјене, а не могу донијети промјене ако ће остати исти као они стари, значи они морају мијењати себе и самим тим заједно са собом доносити те нове промјене.

Кристина (наслоњена на столицу, нноге у четворку): Наш професор Дрча је рекао „Највише, најдаље и најљепше видиш кад видиш самог себе“, и то је реченица коју сам ја запамтила од првог разреда и тај човјек је 100% у праву са том реченицом.

Анђела (објашњавање рукама): И 99% људи мисле да су они 1%, да су они специјални, посебни.

Сања (руке на крилу): То је са интернета.

Анђела (руке на крилу): То је чувена реченица.

Нина (усправљеност, руке на крилу): Мислим, само кад кренем од себе, свако гради себе бољим, ако будемо сви себе градили бољим, наравно да свако може бити још бољи и онда ће ваљда свијет бити бољи.

Кристина (наслоњена на столицу): Да би ми били бољи... Што се та дјеца не би угледала онда на то? Као што она гледа њега што пије са својим друговима, што она не би видјела „Еј, она је супер, она се бави спортом. Ајде кренућу и ја тај спорт, кренућу неки десети, неки скроз другачији“.

Никола (наслоњен): Иди на шах, склони се са улице.

МБ: Добро. Пуно вам хвала за ово.

Транскрипт фокус групе 2

Екстроверти са телефоном

Датум: 01.12.2016.

Дужина снимка: 01:03:28

Учесници: Огњен (I), Маја (III), Рајка (I), Наталија (II), Давид (I), Марија (IV), Виктор (II), Срећко (IV), Срђан (III), Дејан (III)

МБ: Прва оквирна тема о којој ћемо расправљати су информационо-комуникационе технологије. Оно што мене занима је ваш став о предностима и недостацима нових технологија као и о утицају нових технологија на свакодневни живот. Слободно ко жели први. Немојте се устручавати, слободно. Ево, ако могу да помогнем, имам потпитања. Шта мислите да ли су нове информационе технологије, интернет прије свих, боље од класичних, а класичне су телевизија, радио?

Сви: Јесу.

МБ: Зашто јесу?

Давид (прекрштене руке): Бржи проток информација, брже се може сазнати нешто.

МБ: Само то?

Давид (прекрштене руке, подизање главе): Па није само то.

Срећко (погнутост напријед): У сваком тренутку, ми рецимо на вијести требамо чекати до пола осам, а овако чујемо кад хоћемо, прочитамо шта је било, истог тренутка буквално.

Маја (руке на крилу, објашњавање руком): Ми можемо да добијемо тренутно информације које нас занимају а не оне које нам Дневник... што они нама припремају.

Срећко (погнутост напријед, спојени дланови): Рецимо, само црну хронику хоћемо.

Сви (смијех).

МБ: Значи, у класичним медијима, на основу овога, можете гледати информације само кје вам се нуде, а у овим можете сами да бирате?

Сви (у глас): Да.

МБ: И то је добро?

Маја (објашњавање рукама): Гледамо оно што нас занима а не оно што нам други припремају.

Срећко (погнутост напријед): Има више њих који извјештавају о томе, већи приступ, више информација, док на Дневнику ми истовремено гледамо један и то је то. То што нам кажу ми знамо, а овамо имамо више страница, више сајтова ћемо посјетити.

Рајка (објашњавање рукама): Можда нас неће занимати док не видимо на Дневнику. Он, на примјер, хоће да види црну хронику а на Дневнику види нешто друго што га није занимало али ће ту чути па ће га онда можда заинтересовати.

Срећко (погнутост напријед): Предност је још што ми не морамо чекати одређени термин, кад има, рецимо Дневник је у пола осам а овако кад год хоћемо видимо, прочитамо.

МБ: Којим информацијама више вјерујете?

Срећко (погнутост напријед): Свим. Исто је то.

Срђан (погнутост напријед): Класичним.

Срећко (усправљен): Медијско надувавање информација...

Давид (прекрштене руке): Па можда скандалозне.

Виктор (руке на крилу): Што се тиче, имамо из више углова.

МБ: На интернету?

Виктор (руке на крилу): На Дневнику, на примјер, гледамо оно једно и то је то, можда евентуално на једном каналу и на другом, а овамо на интернету можемо видјети са различитих сајтова, ако читамо па онда можемо извући неки свој закључак пошто имамо више прича.

МБ: И да ли су то повјерљиве информације? Да ли им вјерујете?

Сви (полугласно): Па не.

МБ: Не вјерујете информацијама на интернету?

Дејан (погнутост напријед, руке на крилу): Па требали би бити тачни и повјерљиви али има доста нетачних термина.

Срећко (погнутост напријед, наслоњен на кољена): Пошто је то више субјективно, свако нешто своје износи, пристрасност нечему, надувавање са политичке стране и било шта, тако да...

Дејан (усправљен): Скоро да је рекао одговор. Свако на свој начин, политички гледајући, додаје неке теме и тако проширује информацију, по свом мишљењу.

Марија (наслоњена на кољена): Ја сам хтјела рећи да, на примјер, постоје двије телевизије, једна је пристрасна једној странци а друга није, и онда причају о истој причи само што је репортажа другачија. Наравно, они који су на страни странке, они су то у бољем свјетлу приказали, док друга телевизија ваљда то приказује у реалном свјетлу, онако како јесте. Док на интернету, тамо је доступна телевизија и све, и можемо стићи прије до информације али мислим да ти углови гледања нису исти зато што сад све и једне новине исто пишу и само је цопу-пасте, нико нема у данашње вријеме изграђено неко своје мишљење и нема слободу изражавања да би се информација могла довољно повјерљиво изразити, да ли у новинама, на телевизији или на интернету.

МБ: Нико ништа више? Да ли само у вези са информацијама су боље нове технологије? На који начин гледате класичне медије? Да ли икад погледате телевизију? Да ли икад прелистате новине? На који начин то гледате, читате,

перципирате такав садржај у класичним медијима, а на акоји начин у новим дигиталним медијима?

Огњен (спуштене руке): На исти начин.

МБ: На исти начин?

Огњен (спуштене руке): Само што нам на телевизији неко говори и слушамо то а на интернету ми сами прочитамо.

Маја (руке не крилу): Па не мора да значи.

Давид (прекрштене руке, објашњавање руком): И тим тоном којим неко говори ми извлачимо неку суштину, овако сами читамо, сами све...

Маја (објашњавање рукама): Ми на интернету можемо да добијемо и визуелно, односно да гледамо тај пренос кад нам неко говори или да сами читамо, то је на нама. Док на медијима гледамо телевизор, нећемо читати.

Огњен (усправљен, спуштене руке): Можемо наћи можда и нечија мишљења о тој некој информацији, коментаре неке, нешто, па да упоредимо наша мишљења са тим мишљењима.

МБ: Значи, то вас привлачи, умјесто само једносмјерног, линераног?

Сви (тихо): Да.

Виктор (усправљен, спуштене руке): Исто, на телевизији кад нешто гледамо имамо безброј реклама, намећу нам свашта, док на интернету можемо гледати без реклама мада у посљедње вријеме и на интернету се доста тих реклама намеће, на примјер ако на Јутјубу нешто гледате има прије и послјије рекламе...

МБ: Сметају вам рекламе?

Сви (у глас, смијешак): Да.

Виктор (усправљен): Намећу нам свашта.

МБ: Намећу?

Марија (наслоњена на кољена): Више је пропаганде на телевизији него на интернету.

МБ: Мислите? Мислите да на интернету нема у тој мјери пропаганде као на телевизији?

Маја (рука на бради): Ја мслим да има и више на интернету.

Виктор (усправљен): Па има.

МБ: А зашто?

Виктор (усправљен): Можда то само паметније одраде.

МБ: Ко паметније одради?

Виктор (усправљен): На интернету.

МБ: Да се паметније пропаганда одради него на телевизији?

Давид (прекрштене руке): Да, да се чак и не примијети а да нам то уђе.

Марија (наслоњена на кољена): Зато што на интернету ми бирамо у већини случајева шта ћемо читати и онда нам се толико ствари не може наметнути, док на телевизији, у пола осам вијести, ми ћемо погледати тих пола сата, ми ћемо ту чути шта нас занима шта нас не занима, али ће нас исто тако нека информација можда навести на нешто или реклама да ми нешто купимо или да нешто урадимо. То нам је наметнуто и нешто што ми морамо гледати или ако чекамо нешто друго, док на интернету ми сами бирамо нешто што ћемо читати или гледати.

МБ: Да ли је тако, рецимо, и за забаву?

Срећко (наслоњен на кољена): Тако је за све.

МБ: За све?

Срећко (наслоњен на кољена, усправљен): Рецимо за спорт, мене интересује фудбал, и онда ћу отићи шта је било за фудбал, утакмице, све резултате погледати, док овамо ја ћу прво чекати да заврши кошарка, тенис и све, да се они испричају, онда да бих дочекао фудбал. И уопште све ствари, што овамо конкретно можемо шта нас интересује сазнати, овдје морамо све слушати па чекати тај одређени тренутак кад ће нешто рећи.

МБ: Значи, бољи су нови, дигитални медији од класичних?

Срећко (усправљен, одмахује главом): То је опет све индивидуално.

МБ: Индивидуално од личне перцепције или индивидуално садржај у медијима?

Срећко (усправљен): Личне.

МБ: Личне перцепције? У ком смислу?

Срећко (усправљен): Па не знам, конкретно, јесте мени лакше на интернету али опет некако бар вијести нећу узети, то ћу гледати Дневник са својима, мислим нећу гледати али оно што ми уђе онако у главу, што чујем. Али да ћу ја сад конкретно

узети Дневник, отворити нешто, ту неку политику, нећу, него ћу више ићи преко тих неких дебата, коментара и тако нешто.

МБ: Значи, више повјерења имате у дебате и коментаре него у изворну информацију?

Срећко (усправљен): Компликовано је.

Марија (наслоњена на кољена): Нико са сигурношћу не зна да је то права, изворна информација.

МБ: Говоримо у класичним медијима? Или уопште?

Марија (наслоњена на кољена): Па, уопште.

Срећко (усправљен): Зато што има велики утицај појединца на то како он сервира са његове политичке пристрасности нешто и онда из више углова да се то сагледа.

Марија (наслоњена на кољена): Искрено ја не вјерујем, ево сад причамо о политици, то некако највише нам се намеће, не вјерујем ни телевизији ни интернету, небитно, и кад чујем нешто овако са стране, кроз разговор, зато што сви требамо бити свјесни да нам мажу очи, да све то што се дешава и што причају на телевизији, пишу у новинама, уопште није тако, они се сви међусобно мрзе, свађају, а у ствари они заједно пију кафе и једу заједно у ресторанима. Тако да ништа од тога што се нама приказује није тако како јсете у ствари. Тако да ја не правим неку велику разлику сад од тога да ли вјерујем нечему што видим на вијестима као медију или на интернету да прочитам неки чланак.

МБ: А имате ли, рецимо, повјерења у информације које се постављају на друштвеним мрежама?

Сви (тихо): Не.

МБ: Рецимо, ваши другари, ако имате пријатеље, пратите се...

Виктор (усправљен): Ја сам нешто хтио надовезати се на ову тезу о политици. Мислим, они се ту свађају и то зато што људи то воле гледати.

МБ: Мислите да се због тога свађају?

Виктор (усправљен): Па, доста тога, више ће вас привући нешто тако, нека свађа, њихова расправа, шта ће се ту десити, него да сад они мирно причају, неке, не знам, глупости. Углавном људи гледају шта ће се дешавати, ови сад што имају емисија,

Парови и тако то, зато што се људи свађају ту, из живота неке ствари, личне, и то је занимљиво људима, зато људи гледају, то их привуче.

Давид (објашњавање рукама): Некако те свађе, то представља људима као ствар неке контроле, хоће ли изабрати њега, као има право да бира, а у ствари исто само бира. Само тај као неки осјећај контроле да има човјек.

Маја (прекрштене ноге, рука на бради): Изабраће на коју ће страну да стане.

Давид (објашњавање рукама): Да, само због тога, а у ствари исто им се нуди.

Срећко (наслоњен на кољена): Слично ово за референдум сад, што је Додик нешто изашао, као он је неки баја ту, прозборио коју и сад народе ево, даће нама републику, у ствари чисто мазање очију народу, што он нема никакве контроле али ето он је искористио то прије избора, “Ја ћу направити референдум и хајде да ја себи прикупим гласове”.

МБ: Ви кажете манипулација и пропаганда. Шта мислите да ли би то могао да користи интернет, да манипулише?

Срећко (наслоњен на кољена): Па, манипулација можда и у већем броју, што рецимо ми омладина, и сви користи интернет далеко већи број људи него што ће гледати само Дневник. Они могу манипулисати нама, али конкретно мени, предност је што ће из више углова, нећу ако ме баш нешто интересује, нећу само једну страницу узети, отворити, него ћу више њих, извучем ту средину и на основу осталих коментара нешто, извучем шта по мени ваља.

Виктор (усправљен): Добро, он је сад, на примјер, направио тај референдум, углавном, то ће изаћи на интернету, мислим на вијестима свакако, на телевизији, али изаће на интернету, тако ће свакако прикупити људе. Исто тако има снимак како људи иду, против њега говоре и послуже његовог говора враћају се и пјевају пјесме са њим. Значи, баш их је психички привукао да вјерују оно што говори. Буквално манипулише с њима. Ако већ долазе ту, против њега говоре и онда неко је нешто ту обећао, враћају се уз њега.

МБ: Сад смо споменули малоприје друштвене мреже. Покушао сам вас навести, али ви упорно на другу страну, манипулације. Добро. Сљедеће питање је баш у контексту тога. Шта мислите да ли нове технологије, прије свега друштвене мреже као саставни

дио интернета, односно тих нових информационо-комуникационих технологија, доприносе бољој повезаности људи или отуђењу?

Маја (руком дира косу): Зависи с које стране гледамо.

Срећко (усправљен): Добро питање, прије свега.

Огњен (усправљен): Можда боља комуникација људи се остварује преко интернета зато што нам је... ако смо ми удаљени преко већих физичких... значи ако сам ја сада удаљен од некога на примјер пет километара, мени је лакше да са њим комуницирам преко интернета него да идем код њега и да тамо онда причам са њим.

МБ: Да ли је само у том контексту боље или уопште? Значи, само ако постоји велика просторна удаљеност, да ли је онда боље или уопште?

Марија (наслоњена на кољена): Само тада.

Већина (полугласно): Само тада.

Срећко (усправљен): То опет све зависи колико је ко друштвен, коме је љепше да он изађе, с неким да прича у четири ока, или да он овако сједи кући “Што бих ја излазио с њим кад се могу с њим дописивати”.

МБ: Да ли у том контексту помаже или одмаже?

Већина (полугласно): Одмаже.

МБ: Значи ако сте друштвени одмаже? А шта ако нисте друштвени да ли помаже?

Срећко (усправљен): Значи, конкретно је мени драго што се могу чути с неким људима који су далеко, с неким пријатељима, а рецимо с неким ко ми је близу љепше ми је изаћи са њим и овако причати него да се ја сад дописујем са њим. У ту сврху јесте то фино, ми ћемо причати све, како је он, шта ради, све, али опет тај физички неки контакт, то дружење изостаје.

Виктор (усправљен): Не знам сад то што се тиче интернета, на примјер сад сам ја са њим ушао ту, читав дан, и онда дођем кући и он се мени или ја њему јавим и опет “Шта има, шта радиш”.

МБ: Из ког разлога се то дешава? Јел’ се нисте довољно испричали или сте се толико ужељели један другога?

Виктор (усправљен): Не знам то баш, али овако, добра је ствар зато што, на примјер, због родбине, друга држава, да ја њима сад пишем, можемо изаћи вани послје школе, не морамо писати.

МБ: То са родбином у другој држави, какав је то вид комуникације? Можемо ли рећи да је то дружење?

Давид (прекрштене руке): Па, одржавање.

Виктор (усправљен): Па, да се чујемо, одржавање неког контакта. Не знам, чујете се.

Срећко (усправљен): Психички јесмо присутни у томе, а физички оно...

МБ: Значи, психички сте присутни, а физички одсутни?

Срећко (усправљен, смијешак): Па да.

Срђан (усправљен, објашњавање рукама): Откако постоје те друштвене мреже пуно је мање дружења, излажења у град. Ја не кажем за веће даљине, то је добра ствар, контакти се могу успоставити, али...

МБ: Значи, ви се међусобно мање дружите због ових технологија?

Наталија (руке на крилу): Да, и кад изађемо...

Срђан (усправљен, слегање раменима): Као нека овисност, дио неке овисности.

Огњен (усправљен, објашњавање рукама): Ја, на примјер, не. Ја користим интернет и све али користим нешто, на примјер за школу, ако ми треба, ако сутра имамо контролни па да ми пошаљу преко интернета питања или нешто што ће бити у том контролном, онда идем вани и кад идем са другарима или са било ким, пошто доста њих сада ваде телефоне и буду заједно, не причају заједно већ буду само на телефону.

МБ: Како мислите ваде телефоне?

Наталија (прекрштене руке): Па изађу вани...

Давид (показивање рукама): Изваде и...

Огњен (усправљен): Умјесто причања изваде телефон и онда нико у ствари и не прича, већ само на телефонима буду.

Дејан (усправљен, спуштене руке, објашњавање рукама): Постајемо робови интернета. Значи у школи, иста учионица, метар једни од других, и сједе, дописују се.

МБ: Зашто је то тако? Шта мислите?

Маја (слегаете раменима, показивање руком): Па не можемо да причамо.

Рајка (смијех): Не можемо причати.

Дејан (усправљен, објашњавање рукама): Кад професор изађе, ја устанем, сви људи сједе, телефони су у рукама и дописују се једни с другима а метар су удаљени једни од других. Значи, губимо тај контакт међу људима, губимо то дружење. Значи, оду на кафу, исто телефон и дописивање, нема више тог контакта, нема више тог дружења. Реално, постајемо робови тога.

Срећко (погнутост напријед, наслоњен на кољена): Али физички контакт, предност је, рецимо, сад ја у једном тренутку могу са њих десет причати. Рецимо ја кад изађем ако хоћу да то нешто, нормално с једном особом, евентуално двије, да нормално причамо о нечему, али опет, не знам, безвезе је то све.

Марија (наслоњена на кољена, руке на бради): Питање је било да ли отуђење или повезаност.

МБ: Чему више доприноси?

Марија (наслоњена на кољена, руке на бради, објашњавање рукама): Ја мислим да је то у ствари једна комбинација јер ми кад смо кући ми се повезујемо с људима који нису у том тренутку са нама. Узећу друштво за примјер или родбину која није у истој држави. Са њима се на тај начин повезујемо, тј. комуницирамо. Међутим, ми док са њима комуницирамо ми се отуђујемо од сопствене породице, тако да колико год да смо са неким стално у контакту опет са неким и губимо то исто. То је нека златна средина јер не може се рећи да је или само отуђење или само повезаност.

Срђан (усправљен): Та овисност од интернета се ствара искључиво с тим што је лакше неке послати поруку преко месенџера на примјер, него изаћи у град. Ту се ствара овисност.

МБ: Значи, лакше је преко тих дигиталних бинарних кодова него се видјети лицем у лице?

Рајка (прекрштене руке): Па добро то, али ако не можемо изаћи онда је лакше ово.

Марија (наслоњена на кољена, руке на бради): То је све индивидуално.

Маја (руке на крилу, објашњавање рукама): Ми да бисмо се нешто договорили првенствено користимо интернет, да бисмо се видјели уживо.

Срећко (погнутост напријед, наслоњен на кољена): Добро, зато што је цабе.

Виткор (усправљен): Да, бесплатно је.

Срећко (погнутост напријед, наслоњен на кољена): Платиш мјесечни интернет и...

МБ: Значи, то је то, кратак одговор, видимо се тад и тад, остављате интернет и онда идете?

Већина: Да.

Срђан (усправља се): Зависи од цјеновника.

Срећко (погнутост напријед, наслоњен на кољена, усправља се): Има људи који уопште не користе то, ето за неке основне потребе шта треба, док има оних који су баш 24 сата дневно на томе. Телефон пишти он одмах скаче као да не знам шта, то знам тих пар случајева.

Дејан (усправљен, објашњавање рукама): Будимо реални, сви смо такви. Чим вам телефон завибрира одмах се хваташ. Значи, постала нам је свакодневница као, не знам, што једемо или дишемо, значи буквално је тако. Кад немамо интернет досадно нам је, не знамо шта ћемо радити, тешко ће ко отићи са друштвом или прошетати.

Марија (усправљена): У свему томе изгубимо у ствари себе.

МБ: Ако сам добро схватио, сви то радите и сви сте свјесни да је то лоше? Зар то није мало парадоксално?

Већина (полугласно, смијешак, климају главом): Да.

Срећко (усправљен, клима се на столици): Пошто је то свакодневница, нормалан начин живота, не можемо избјећи, то је нормално данас. Сад рецимо ја могу бити у контакту са њих пет али не могу са њих педесет.

МБ: Да ли морате бити у контакту са педесет људи?

Дејан (прекрштене руке, слегање раменима): Наравно да не.

Срећко (усправљен, смијех): Па не морамо оно али мислим, што да не.

МБ: Да ли је то педесет људи или педесет жена?

Сви (смијех).

Виктор (усправљен, смијешак): Па кад су оне у питању онда...

Срећко (усправљен, спуштене руке): Онда би се више створило, да се дружимо са неким комшијама, ту ближе нама, евентуално разред, овако можемо ићи са, не знам...

Давид (наслоњен на кољена): Упознавати нове људе.

МБ: Упознавати нове људе? Како?

Давид (наслоњен на кољена, објашњавање рукама): Па из, како бих рекао, случајности неке, дода нас неко случајно па оно...

МБ: У кафићу, аутобусу?

Давид (наслоњен на кољена, објашњавање рукама): Може, али као да је преко интернета лакше.

Дејан (усправљен, објашњавање рукама): Зато олакшају спотови. Напишеш његов изглед, јави како се зовеш, онда се ти њему јавиш и дописујете се.

МБ: Зашто је теже непосредно, а зашто је лакше...?

Маја (објашњавање рукама): Теже је прићи некоме уживо, да мене неко занима, момак или дјевојка, теже ћу им прићи уживо него на Фејсбуку, лакше ми га је додати, јавити се.

Виктор (усправљен): ... до конзумирања алкохола, баш зато што, не знам, не служимо пиће, оно опште на Фејсбуку пишу и онда дјеца, малољетници углавном конзумирају алкохол да би се опустили, да би некоме пришли или нешто тако.

Срећко (објашњавање рукама): Кад неко каже што онда рецимо ти додаш некога, упознаш, пишеш ти на Фејсбуку и сад требаш да се видиш са њим, хоћеш му онда прићи, опет први пут га видиш, ти знаш нешто али...

Маја (објашњавање рукама): Па да, али први пут си се обратио преко Фејсбука или не битно које друштвене мреже.

Давид (склопљене руке на стомаку): Али већ си неку подлогу направио.

Огњен (усправљен): Мени је на прву лакше да приђем некоме уживо прво него да се јавим и онда приђем касније.

МБ: А зашто?

Огњен (усправљен): Па не знам, уживо остварим тај контакт први, упознам се и онда ми је лакше дописивати се и касније опет кад се видимо опет све је нормална

ситуација. А овако кад, ми се можемо дописивати и три мјесеца а да никад нисам видио и онда кад се видимо, не знам, уживо...

Марија (наслоњена на кољено, рука на бради, усправља се, објашњава рукама): Ја опет мислим да је то индивидуално, то зависи од карактера особе и од тога како се она постави у неком тренутку, да ли уживо или виртуелно. Да једноставно не можете то гледати глобално.

МБ: Ништа се не може генерализовати?

Марија (усправљена): Да.

Давид (усправљен, објашњава рукама): Али нека лоша ствар тих медија је што губимо храброст да приђемо лично, већ се јављамо преко Фејсбука.

МБ: Да нема интернета, односно друштвених мрежа?

Давид (објашњава рукама): Морали би, да.

МБ: Морали би имати храбрости?

Давид (објашњава рукама, слегање раменима, одмахивање главом): Морали би да скупимо или би остали сами.

Дејан (наслоњен на столицу, објашњавање рукама): Више би између себе.

Срђан (усправљен, објашњава рукама): Можда би некако били друштвенији, ако не можемо преко интернета мораш прићи.

МБ: А овдје, значи, нисте друштвени на интернету?

Срећко (погнутост напријед): То је све опет виртуелна ствар.

Срђан (усправљен, објашњава рукама, смијех): Лакше је на интернету, ако те искулира нема везе, овако уживо...

МБ: Значи, корпа на интернету и корпа у стварности нису исти?

Сви (смијешак).

Марија (усправљена, смијешак): Момци лакше то подносе на интернету него уживо, овако се осрамоте пред другарима, овдје нико не зна да су се дописивали.

МБ: Значи, има везе са страхом?

Марија (наслоњена на кољена): Па вјероватно има.

МБ: Добро, да сад занемаримо те љубавне везе. Уопште кад је ријеч о контактима.

Марија (усправљена, смијех): Не знам, ја сам свој коментар рекла и држим се њега. Што се мене тиче може следеће питање.

МБ: У вези са овим, у ширем контексту. Да ли нове технологије представљају пријетњу, за шире друштво, или су потенцијал?

Срећко (наслоњен на кољена): Па више пријетњу.

МБ: Зашто?

Срећко (наслоњен на кољена): Па зато што су млади изложени свакаком насиљу, све их одвраћа од тог нормалног неког живота. Рецимо кад гледам малу дјецу, наше генерације, нама је било да по читав дан вани играмо се између двије ватре, нешто, док они не знају шта је то. Њима је главно узети отворити рачунар, лаптоп и хватати покемоне по кући, то је њима главна занимација. Иначе, све тако те младе генерације усмјерене према томе од малена, и шта онда, од малена немају тог неког међусобног дружења, контакта, него све се своди на евентуално размјену сличица и нешто. Што би играли фудбала, играћемо ПЕС-а или нешто, све је не знам...

Огњен (усправљен): Страшно је само помислити шта ће тек бити у будућности кад се сад ово што се дешава је стварно лоше. Можете мислити шта ће тек бити у будућности, како ће се онда.

Срећко (наслоњен на кољена): Друга је ствар што овако физички, што читав дан проведе крај монитора и све друго, колико штети вид, све, држање.

МБ: Којег монитора?

Срећко (наслоњен на кољена): Рачунара, рецимо.

МБ: А телефона?

Рајка (прекрштене руке): Исто зрачи.

Срећко (наслоњен на кољена): Зрачи, вид и све оно.

Дејан (одмахивање главом): Па стално смо са телефоном. Ко од нас сад овдје нема телефон?

Срећко (наслоњен на кољена): Не одвајамо се од њих.

Марија (наслоњена на кољена): Али проблем је што људи на примјер неће знати на ста гледати. Данашње ове генерације које долазе, све је дигитално и све је само телефони, рачунари, лаптоп, таблет. Моја сестра има двоје дјеце, једно има пет, једно

три године, они улазе на Јутјуб, траже себи цртани, све сами налазе, не треба им ја доћи и нешто наћи, они су већ научени на то, они неће знати гледати на сат овај обични. А док наше генерације, мислим, ја се сјећам кад сам ја учила на сат, мени је то било као вау, научила сам на сат, на компјутер кад одем то је пола сата, у врх главе, док одиграм неку игрицу и то, и вјечито вани, а сад, не знам, то је само пријетња. Колико год да је добро у неку руку због налажења информација, и брже за разлику од прије што не морамо ићи у библиотеке и узимати три тоне књига, него нам је све приступачније, сад је то баш...

Срећко (наслоњен на кољена): Корисно је то само што се злоупотребљава. Значи, користи у сврхе у које не би требало прековремено. Прво што су родитељи криви за то.

МБ: Само родитељи?

Срећко (наслоњен на кољена): Па добро, значи, конкретно ја, пунољетан сам, ја значи одговарам за себе. Сад ја, за себе одговарам колико ћу ја данас времена потрошити на то, али док рецимо то опет од малих ногу се формира. Сад тешко да ће неко са 30 година, човјек, постати толики овисник о томе.

МБ: Мислите да не може постати?

Већина (полугласно): Може.

Срећко (наслоњен на кољена): Па може он, постане, али опет.

Дејан (одмахује главом, смијешак): Имам тетку.

Сви (смијех).

Срђан (усправљен): И новије технологије се могу искористити на користан начин, као на примјер у мојој струци Архикад, то вам омогућава пуно лакше цртање него што би урадили са оловком. А ако ја нећу да будем читав дан на рачунару, мене не може нико натјерати на то.

МБ: Разумијем, али фокус је на информационим технологијама.

Дејан (усправљен): Теби за тај програм не треба интернет.

Давид (руке на крилу, објашњава рукама, смијешак): Кад је она поменула сат, ја знам другарица ми је 2002. годиште, и питала ме колико је сати, ја показао овако на

телефону, онај аналогни, она гледа онако у телефон и не конта, као колико је сати, шта бих јој ја рекао даље.

Маја (усправљена, објашњава рукама): У ствари смо ми као нека хипнотисана гомила која иде према том смјеру.

МБ: Ком смјеру?

Маја (усправљена, објашњава рукама): Па идемо у том да се све више удаљавамо физички и да смо кући, свако има свој телефон, свој неки кутак, који остварује тај вид комуникације, односно, сами смо са нашим телефоном и ту остварујемо ту комуникацију.

Срећко (наслоњен на кољена): То је опет до нашег карактера, буквално, постајемо програмирани.

Марија (усправљена): Зато што нам је то нешто наметнуто.

МБ: Мислите да је наметнуто?

Марија (усправљена): Да.

Маја (одмахивање главом): Па није.

Срећко (наслоњен на кољена): Неко је био паметан и сјетио се тога. А наиван је... Мислим, сад конкретно ја, нећу да користим, сви око мене користе, морам и ја набавити телефон да могу назвати некога, да могу послати поруку. Ако то не би, живио бих неким тим пустињским животом, буквално, у данашње вријеме.

МБ: Мислите ли да бисте били проскрибовани, скрајнути из друштва кад не бисте...?

Срећко (наслоњен на кољена): Да, у потпуности.

Рајка (прекрштене руке): Да.

МБ: Зар би вас друштво ставило на неку црну листу, да би вас другачије гледали?

Марија (усправљена, објашњава рукама): Ја баш мислим да интернет и генерално све што је сада модерно, да нам је то наметнуто од стране виших сила, да бисмо ми отупили временом и да би ми могли бити та нижа класа и људи којима би неко други управљао.

МБ: Да ли више силе користе интернет?

Марија (усправљена, осмијех): Па не знам, нисам та виша сила, нисам у њиховом друштву.

МБ: Прије свега, ко су више силе?

Марија (усправљена, објашњава рукама): Па они који су створили све те друштвене мреже, који нам намећу, сви медији, сав тај интернет, све то што се ствара, што се временом надограђује. До прије десет година направио се Фејсбук, сад још постоји пет друштвених мрежа које генерално већина нас користи.

МБ: У вези такође са овим питањем. Да ли вас те нове информационе технологије... Прије свега да вас питам какви сте ученици, довољни, добри, одлични, врлодобри?

Сви (полугласно): Добри. Одлични. Врлодобри.

МБ: Значи, успешни и релативно успешни. У реду. Да ли вас те нове технологије мотивишу за бољи рад или не?

Наталија (руке на крилу): Не.

Марија (наслоњена на кољена): Не.

Срђан (одмахивање главом): Не.

МБ: Не? Зашто не?

Наталија (руке на крилу, објашњавање рукама): Па зато што, на примјер ја кренем учити, телефон ставим поред себе, оставим укључен интернет, и неко ми напише поруку, ја узмем, и опет напише, и узмем и онда склоним књигу.

МБ: Зар се не може човјек томе одупријети?

Срећко (наслоњен на кољена): Ти ако си карактер можеш га искључити, оставити га.

Дејан (прекрштене руке, одмахивање главом, објашњавање рукама): То је потпуно махинално, значи свакодневица. Реално, значи да узмем телефон и да одговорим на ту поруку безо обзира шта радим.

Маја (рука на бради): Па није баш.

Дејан (усправљен, објашњава рукама): Како није? Ујутро устајеш и прво што радиш сигурно је да узмеш телефон.

Маја (рука на бради): Није.

Дејан (усправљен, објашњава рукама): Знам по себи. Прво узмем телефон и онда пустим музику, одговорим на поруку, пустим музику и идем се умивати и доручковати.

Марија (наслоњена на кољена): Јесте, тако је.

Срђан (усправљен): А зашто је то тако?

Дејан (усправљен, објашњава рукама): Па, несвјесно радиш, постала ти је свакодневница, постао си буквално роб интернета.

Маја (рука на бради): Па ја мислим да је то индивидуално.

Срећко (наслоњен на кољена): Рецимо ја кад користим телефон, али ујутро нема шансе да би, ја не знам шта али оно немам, прије ћу, једноставно... Да ли је то оно прва ствар да не гледам у њега, колико-толико да га избацитим из употребе.

Давид (прекрштене руке, објашњава рукама): Па, ја сма паметни телефон добио прије можда два мјесеца, до тада сам имао обични телефон, само поруке, нема чак ни интернета, па још увијек не осјећам да имам ту неку потребу да стално будем на њему, на Фејсбуку сам ријетко кад, али већ полако улази као оно кад га заборавиш, као да ти нема нечега, немаш руке, немаш...

МБ: Кад немате телефоне као да немате дио тијела?

Већина (полугласно, смијешак): Да.

Давид (објашњава рукама, руке на стомаку): Да, такав некакав осјећај.

МБ: Да ли је и то наметнуто?

Дејан (прекршетен руке): Као да нисмо у току са свијетом.

Марија (рука подбочена на бради, одмахивање главом): Све је наметнуто.

Виктор (усправљен): Све је наметнуто.

Срећко (наслоњен на кољена): На првом мјесту телефон па онда даље.

Дејан (прекрштене руке, одмахивање главом, смијешак): Можеш доћи у школу без торбе али без телефона немој.

МБ: Добро, без торбе, без главе мало теже. Шалим се. Завршио бих овај први дио с једним питањем, само да не буде "Све је индивидуално". Свјесни сте постојеће ситуације да нас интернет окружује, да је свеприсутан. Шта мислите да ли би био могућ живот без интернета?

Већина (полугласно): Да.

МБ: Да?

Огњен (усправљен, спуштене руке): Како је био могућ и прије интернета, могао би и сада.

МБ: Дакле, што се вас тиче, као појединца, младих, свијет у ширем контексту, да ли би био могућ сад да га само цапнемо, нема га више?

Наталија (руке на крилу): Да.

Огњен (усправљен): Тешко. Би, али тешко би се навикли на то зато што смо већ били навикли на све ово али би било могуће.

МБ: Дакле, ви бисте сад могли да нема...

Срећко (усправљен): Далеко мање би било манипулације, злоупотребе података, свега.

МБ: Мислите да би било мање манипулације да нема интернета, да нема толиког протока информација? Да има сад...

Срећко (усправљен): Конкретно, код младих би било мање манипулације, зато што су они сваки дан на интернету, док рецимо те неке информативне емисије гледаће 10% њих и то оно са родитељима ако нешто чују уснут. А док рецимо оде на Фејсбук, листа и њему ће онако, чисто упашће му у око сад и политика, и нешто види, врте се те информације.

Дејан (прекрштене руке, објашњава рукама): Добро, ријетко ко од нас на интернету чита нешто о политици.

Марија (рука подбочена на бради, објашњавање рукама): Ја баш мислим да што, кад би било мање тих извора, да кажем, онда би се можда људи трудили да дођу до тачних информација, јер ми овдје, као што сам малоприје рекла, због те неке пристрасности, тих који то пишу или извјештавају, имамо, добијамо 100 различитих информација о једној ствари. Кад би се, на примјер, укинуо интернет, онда би се можда и та телевизија, те новине, нешто што читамо, можда би се трудили да склопе ту причу исту, не знам како да то дефинишем.

Срећко (рука на бради): Тек би онда имала вијест увијек подијељену.

Марија (усправља се, смијешак): Па да, било би фифти-фифти. Овако ми је један напрема хиљаду.

Давид (прекрштене руке, објашњава рукама): Али на страну све то о информацијама, о политици, били би здравији, излазили би вани, трчали би, међусобно би се дружили. Боље је то...

МБ: Значи, сад вас интерес спречава да изађете вани?

Давид (руке на крилу, одмахивање главом): Па изгледа.

Срђан (наслоњен): Не не не.

Наталија (објашњава рукама): Можда и ми можемо оставити телефон али на примјер ако желимо с неким изаћи ко не може оставити телефон, већина њих не може оставити, моја другарица не може лети без телефона, и кад једе телефон у рукама држи, то је мени глупо.

Срђан (усправљен, објашњава рукама): Да нема интернета лакше би било манипулисати са нама. На примјер телевизија, ако је уз ту странку и они ће наводити искључиво њих, неће бити те друге стране, која не интернету пуно лакше, те друге стране.

Маја (показивање руком, руке на крилу): А што мислите да су било који вид тих информација тачан и да оне имају своју страну? Мислим, кад ми гледамо тв, не знам, ако гледамо рецимо на РТС-у, они ће имати своју причу док ће неки на другом каналу имати своју причу, рецимо хрватски канал, тако је и на интернету исто. Па да, али ви говорите да без интернета ми би имали једну сложенију причу коју би у ствари ми гледали, коју ћемо одабрати, као да су они...

Дејан (усправља се, руке на крилу): Нема више социјализма. У социјализму је био један канал.

Марија (рука подбочена на браду): Било би лакше кад би се увела диктатура, онда би исто читали, не би било 100 странки, него само своју.

Виктор (усправљен): Углавном, како год окренете манипулишу с нама. На интернету манипулишу с нама.

МБ: Добро. Да ли ви манипулишете?

Марија (наслоњена на крило): Да.

МБ: Да?

Већина (полугласно): Да.

МБ: Није ваљда и то ствар навике?

Марија (наслоњена на крило): Није ствар навике већ је ствар личне користи.

МБ: Личне користи?

Виктор (усправљен, руке на крилу): Знате како, сад имају савјете како манипулисати или друговима, или тако нешто на интернету.

Марија (наслоњена на крило, објашњава рукама): Не, не мислим на то. Не мислим на манипулацију људима него манипулацију ситуације, да само свјесно контролишемо нешто што нам се дешава, јер ја гледам на то да све долази од психе, и да онако како се ми поставимо према некоме или према нечему што нам се дешава, да ће тако и бити. Тако да не мислим генерално да ћу ја сад изманипулисати вама да ми завршимо за 15 минута, него да изманипулишем да ми ово сами што прије завршимо. Шалим се.

МБ: Добро. Прешао бих сада на другу тему, слободно вријеме.

Марија (смијешак): Нема га.

МБ: Нема га? Баш то је и питање. Шта за вас представља слободно вријеме? Шта значи слободно вријеме?

Срећко (наслоњен на кољена): Значи слободно. Слободно је, значи кад завршимо са тим неким обавезама, типа школа, учење, не знам, ако још нешто требамо урадити, помоћи нешто родитељима, и остатак што остане чисто за нас. Ми бирамо да ли ћемо сад, не знам, ако неко хоће слушати музику, неко на Фејсбуку, неко ће изаћи вани шетати, чет.

МБ: Добро, какав је тај омјер између слободног времена и обавеза?

Срећко (наслоњен на кољена): Опет од појединца зависи, колико ко има обавеза, колико се он посвети томе.

МБ: Опет има везе са тим питањем. Како се проводи слободно вријеме? Начин на који се проводи?

Срећко (наслоњен на кољена, смијешак): Опет од појединца зависи.

МБ: Има везе са овим питањем, претходним. Шта представља слободно вријеме и начин на који се проводи слободно вријеме?

Срећко (наслоњен на кољена): Па представља шта та особа највише воли да ради, значи, то слободно вријеме, како ће да га утроши.

МБ: Утроши? Значи слободно вријеме само служи да се утроши?

Срећко (наслоњен на кољена): Па да се одмори, зависи опет ко шта жели да уради са њим, индивидуално.

Маја (објашњава руком): Слободно вријеме је простор између, када ми имамо одређене обавезе. Не знам, нисмо обавезни да идемо у средњу школу али ако смо се већ определијели онда морамо, то је наша обавеза, да кажем, вјероватно сада главна, и послије тога ми имамо неко одређено слободно вријеме које можемо да користимо на шта год пожелимо.

МБ: Да ли користите дигиталне технологије у слободно вријеме?

Већина (полугласно): Да.

МБ: Да ли их користите током рада?

Већина (полугласно): Да.

МБ: Па гдје је онда разлика између слободног времена и рада ако користите и за једно и друго? Има ли је?

Маја (рука на бради, смијешак): Па има.

Дејан (наслоњен на столицу, објашњава рукама): У том слободном времену неко ће узети филм, необавезно, за нешто погледати, књигу, добро и то читају на интернету исто. Мислим претежно ја у слободно вријеме погледаћу неки филм, отићи на баскет, фудбал или тако нешто, нисам толико оптерећ у слободно вријеме да користим интернет и то.

Давид (погнутост нарпијед, руке на крилу, објашњава рукама): Музика. Само музику. У слободно вријеме углавном музика. Али то мије фах, оно.

Дејан (објашњава рукама): Да, али и то прије свега користимо преко интернета, ријетко ко од нас узме, укључи радио, нађе станицу и пусти.

Давид (руке на крилу, смијешак): Једино тамо гдје нема интернета, тамо...

Маја (рука на бради, објашњава руком): Мени је више битно да ја користим интернет док сам у школи него кад дођем кући.

МБ: Зашто?

Маја (руке не крилу): Па зато што, не знам, у току часа буде ми баш онако досадно.

МБ: Ви користите интернет из досаде?

Срђан (рука на бради): Да.

Наталија (руке на крилу, одмахивање главом): Да.

Рајка (одмахивање главом): Да.

Маја (руке на крилу): Да, а и некад из потребе, кад имамо контролни онда преписујемо.

Рајка (објашњава рукама): Па ја своје слободно вријеме потрошим, отишла бих спавати, не знам, не бих узимала телефон у руке да ми моја другарица, она је нон-стоп на телефону и њој је слободно вријеме бити на телефону, дописивати се.

МБ: Па да ли је то слободно вријеме онда?

Рајка (објашњава рукама): Па њој је то слободно вријеме, њој је прече да се она дописује него да се она одмори.

МБ: Добро. И ко кога користи ту онда? Телефон њу или она телефон?

Огњен (наслоњен на кољен): Па телефон њу.

Рајка (руке на крилу, објашњава рукама): Па телефон, она је јуче остала до четири сата дописивати се са неким ликом, и јутрос је умала и рекла “Јој нисам могла спавати, дописивала сам се са њим”, могла је одморити, то је она одабрала.

МБ: У вези с тим. Да ли вас нове технологије чине слободним?

Рајка (руке на крилу): Не знам, ваљда.

Маја (руке на крилу): Не.

Дејан (руке на крилу, објашњава рукама): Ко од нас никад није дописивао се са неком цуром, утилтао, пет-шест сати.

Срећко (руке на крилу): Не.

Срђан (руке на крилу): Нисам ни ја.

Рајка (руке на крилу): Четири сата...

Дејан (објашњава рукама): Рекао сам, дописивати се са неким пет-шест...

МБ: Јесте ли чули задње питање?

Маја (објашњава рукама): Јесмо. То нас не чини слободним.

МБ: Не чини?

Рајка (прекрштене руке): Не чини.

Маја (објашњава рукама): Ми смо као неки роб томе, односно сами себи постављамо на то да ми то морамо да користимо.

Рајка (прекрштене руке): Али сама себи бираш шта ћеш радити у слободно вријеме.

Маја (објашњава рукама): Јесте, али већина нас изабере то. Већина нас сједи и држи крај себе телефон и узеће га кад-тад.

Огњен (усправљен): Ја у слободно вријеме узем телефон и на примјер договорим се са другарима, хоћемо ли на баскет или ћемо изаћи негдје, гдје, у које вријеме ми изађемо ја оставим телефон у џепу, ево сад ми је у џепу али угашен је интернет, све, и ја га не вадим док не дођем кући, ето чисто извадим га на примјер зато што сам навикао на то да видим шта се дешава и онда га опет оставим, али у слободно вријеме не користим скоро никада телефон, увијек сам вани или спавам или гледам филм на телевизији или било шта, али телефон не баш толико. Више га користим не у слободно вријеме, кад учим, на примјер узем у руке телефон зато што ми се не да учити, као учим али стално сам на телефону.

МБ: И шта онда, да ли интернет, телефони, друштвене мреже, пружају више могућности за провођење ефикаснијег слободног времена или вам отимају слободно вријеме?

Сви (гласно): Отимају.

Дејан (показивање руком): Вријеме на интернету прође овако, буквално. Сједнете, погледате нешто, погледате на сат, оно прошло два-три сата, како сте одсјели. Мислим, превише времена проводимо на друштвеним мрежама, тј. интернету. Несвјесно толико времена,

Срећко (усправља се): То што не урадимо ништа ни за нас...

МБ: Да ли је и то из навике?

Дејан (руке на крилу): Па није из некакве, не знам, то је постало, скоро и да јесте, постало нам је свакодневница, да сједимо и да готово.

Срећко (усправљен): Конкретно, рецимо, не знам сад, то слободно вријеме можемо искористи као он, одемо на кошарку или нешто, самим тим и њему је љепше, провео је своје вријеме, дружио се, све, боље је и због његовог здравља и свега, а овако значи ништа, онако само блејимо у онај екран и то је то. Апсолутно ништа од тога.

МБ: И кад размислите, како највише проводите слободно вријеме? Да ли на баскету, да ли са другарима негдје или...?

Огњен (усправљен): На баскету са другарима.

Маја (руком дира косу): Ја вани.

Срђан (руке на крилу): На интернету.

Давид (наслоњен на колејна): На фолклору.

МБ: Дакле, мислио сам да ли интернет, телефон или нешто друго?

Већина (у глас): Нешто друго.

Срећко (наслоњен на кољена): Опет ето од нас то овдје десет тврди, док сад кад би се на 100 људи анкетирало сигутно би било бар 50-50.

Огњен (усправљен, објашњава рукама): Сад кад би ми неко на примјер рекао да изаберем телефон наредних десет дана или само будем са другарима, без икаквог размишљања рекао бих са другарима, дефинитивно, значи, телефон бих оставио, не бих посмислио ни у једној секунди на њега.

Маја (одмахивање главом): Исто.

МБ: Мислите да би могли?

Већина (у глас): Мислимо. Дефинитивно. 100%. Знамо.

МБ: Знате? Да ли сте покушавали?

Маја (смијешак): Јесмо.

Марија (подбочена на крилу, објашњава рукама): Па не, нема ту шта покушавати, ако сви знамо, кад смо са друштвом тада, мислим бар је код мене тако случај да кад сам са друштвом да најмање користим телефон. Једино оно ако ћемо се сликати или тако нешто, али то опет није интернет, то је нешто што остаје за успомену, да кажем, али ни не сјетим се тих људи с којима бих се можда дописивала кад дођем кући.

МБ: Добро. Закључио бих ово са питањем. Како видите идеалан начин за провођење слободног времена?

Виктор (усправљен): Дружење.

Срећко (наслоњен на кољена): Дружење. Овако уживо.

МБ: Непосредно?

Срећко (наслоњен на кољена): Да.

МБ: То је идеално?

Срећко (наслоњен на кољена): Па то или било како...

Дејан (објашњава рукама): Комуникација са људима, међусобно отежавање.

Маја (руке на крилу, смијешак): И спавање.

МБ: Спавање? Зар је спавање слободно вријеме?

Маја (показивање руком): Па јесте.

Давид (наслоњен на кољена, смијешак): Постало је слободно вријеме, откако је тај интернет, не да нам интернет ни да спавамо.

МБ: Интернет вам не да да спавате?

Дејан (руке у крилу): Ја лично 40-50% дана преспавам.

МБ: Добро. Идемо сад на посљедњу и нећу вас више замарати. То сте ви, млади.

Какав је ваш став о положају младих у данашњем свијету?

Огњен (наслоњен): Млађе генерације почињу све више користити телефон и то поглупљује, постају глупљи и зависнији од тога и оно што сам малоприје рекао, шта ће све бити на примјер за 30-40 година то је стварно страшно чак и помислити на то.

Дејан (наслоњен на кољена, објашњава рукама): Губимо радне навике, физичку активност.

МБ: Како свијет гледа?

Огњен (наслоњен): Нормално.

Дејан (објашњава рукама): И свијет постаје један такав

Срећко (наслоњен на кољена): Онаквим каквим га намеће.

МБ: Ко намеће?

Срећко (наслоњен на кољена): Па опет те неке више силе, тако речено.

Давид (укрштени прсти, подбочен на крилу): Кад би знали ми би њих спријечили, али не знамо.

Срећко (наслоњен на кољена): Значи, наметање неких својих личних, значи мала дјеца, она од малена сусрећу се, преко интернета вршиће се манипулација са њима. И за неких 30-40 година, значи они буквално неће развити никакву ту способност да они сами нешто одлучују шта треба, него само оно, чисто, биће тако и мора бити. Због разних виших све...

Огњен (усправљен): Ја кад сам ишао у други разред основне нас је учитељица учила на сат, ми смо имали сат изнад табле и она нас је учила на сат и ишла је редом

дневником и свако је морао знати да каже колико је тренутно сати и да објаснимо зашто је толико. А на примјер сад, ја имам млађег брата, он је сад четврти разред, има учитеља, и никад нису споменули тему о томе како, никад их није, није им ни показао чак сат, никад нису учили, али смо га зато ми кући научили како да гледа на тај сат, ситни. На примјер, он зна дигитални да прочита бројеве али у школи никад нису учили на аналогни сат.

Срећко (наслоњен на кољена): Кад се он дотакао брата, исто рецимо, од стрица мој брат мали, значи од малена он је заволио те игрице и апсолутно њега ништа школа не интересује. Значи, кад га натјерају да ради задаћу, а трећи је разред, значи он само ето оно, баш иде то преко воље да уради, значи не гледа он ни шта пише него само безвезе и онако нешто исписује да се он ријешити тога, само да би он што прије узео таблет у руке и играо игрице.

МБ: Да се одради?

Срећко (наслоњен на кољена): Да. Све им се своди, значи, све тако, уопште, кад гледам њих и њихове те генерације, они дођу, окупе се кући, играју се нешто овако, мало, 10-15 минута играчкама, и главно је њима узети сад играти овако игрицу или глупости неке, и што то све овако њих, да они нешто нормално играју, све неко насиље и тако неки, мислим благо речено глупости за њих, за њихов узраст.

Дејан (наслоњен на кољена): Као да се ми нисмо млатили као мали?

Срећко (наслоњен на кољена): А јеси се ти млатио друже, али не прије пет година, прича као одсјекао главу, излазе цријева, онако.

Огњен (наслоњен, показује руком): То што је он рекао, један исто мој брат, значи дође кући и он увијек дође мрзовољан, зато кад има задаћу, и уради задаћу и ради само зато да би могао сјести на телефон, само да би што прије сјео или на компјутер или на телефон.

Срећко (наслоњен на кољена): Већ од малена постали су тешки овисници о томе, што им се то тако, ето тај живот им наметнуо, има ту кривице и родитеља, највише, јер он је мален, он није имао представу шта је телефон, ништа, али ето, пусти га сад пет минута, следећи дан десет, и он тако узме и онда проблем, ако му се узме онда

плаче, родитељима жао, “Ајде немој плакати, ево ти телефон”, и они ту у једну руку манипулишу родитељима. Онда послуже само контраефекат се ствара.

Виктор (усправљен, објашњава рукама): Исто тако, ако дијете плаче, буквално оно, стави му телефон да се занима, само да не плаче.

Срећко (наслоњен на кољена): Исто родитељи, дођу са посла, уморни, ајде сада да се ја не играм с тобом, ево теби телефон, гледај цртани, нешто.

Марија (наслоњена на кољена): Ја мислим да, као што су ове наше генерације, да кажем робови интернета, тако су, нису ни ти родитељи толико криви, ти да кажем новопечени, него они су једноставно робови посла, они немају времена, они оду на посао, дођу уморни, они немају толико времена за своју дјецу.

Срећко (наслоњен на кољена): Што радиш онда?

Марија (наслоњена на кољена): Да, али, па пази, не одлучујем ја о томе, они раде онако како јесте. Немају времена сад да се играју са њима, да уче нешто, него их пусте да гледају, да играју, да нешто на интернету, или не битно.

Срећко (усправљен): Мени је апсурдно да ти имаш дијете...

Марија (усправљена): Јесте апсурдно.

Срећко (усправљен, показује руком): Значи, сутра ја имам дијете и ајде сада ти ради шта хоћеш, од малена нека ти ради...

Маја (наслоњена рука на браду, показује руком): Па да, али ти некад мораш радити неке ствари, у ствари да би преживио мораш ићи на тај посао и радити и своје дијете мало мораш запоставити.

Срећко (наслоњен на кољена): Али опет ако теби није, не знам, из тог угла, родитељи, не знам, можда и ја кад будем да ћу другачије радити, али бар сад из овог угла, не знам, након силног тог посла опет ја дођем кући, видим своје дијете, да ће ми бити драго да се поиграм са њим и нешто, некако психички да то дође некакав одмор.

Марија (наслоњена на кољена): То ће трајати сат-два и ти више нећеш моћи гледати на очи а дијете ће остати будно до девет-десет, разумијеш. А ти дођеш са посла у четири-пет.

Срећко (наслоњен на кољена): Па мама нека се игра.

Марија (усправљена, смијешак, наслоњена на кољена): Аха, мама мама, еј не причамо овдје о равноправности, тако да молим... И само да завршим шта сам хтјела рећи. Питање је било положај младих. Ја мислим да то све зависи од нас како се ми поставимо и какво нам је било то одрастање, развијање у свему томе, и да колико ми допустимо да такве ствари утичу на нас да ће нама у ствари тако и бити.

МБ: Имате ли жеља? Шта утиче на креирање ваших жеља? Да ли сте размишљали о томе?

Срећко (наслоњен на кољена, смијех): А опет, то све зависи од појединца.

Маја (рука на бради): Свако има жељу.

МБ: Шта утиче на креирање ваших жеља?

Маја (рука на бради): Па не знам.

Срећко (наслоњен на кољена): Опет животни ставови. Рецимо, конкретно, нама шта је било. Добијемо лопту, ми пет дана не знамо шта ћемо од драгости, ајој лопта, док ове нове генерације, оне немају никаквог осјећаја за то, значи нешто, било шта да купиш, мом брату, шта год да му купиш, он оно...

Маја (руке на крилу): Постали су равнодушни.

Срећко (наслоњен на кољена): Пола сата, ето он, тренутно, њему је драго што је то добио, он узме онако, поигра се са тим, онда послѣје то њега више не интересује апсолутно. Толико, не знам, некако, дјеца...

МБ: Добро, то су они. А ви?

Срећко (наслоњен на кољена): А опет, што се тиче...

Маја (рука на коси): Имаш ли жељу?

Срећко (наслоњен на кољена): Па не знам, разумијем, размишљаам у односу на њих сада.

Давид (рука на бради): Али шта би желио?

Огњен (усправљен, амијешак): Ја на примјер, свако има неку жељу, ја сад тренирам кошарку од шест година, мени је жеља у НБА али од тога нема ништа. Али, мени је то жеља, ја имам ту жељу, имам жељу али знам да се неће остварити. Свако има неку жељу, а како је стварамо сад то...

Виктор (усправљен): Њему само да кажем, ја мислим, сад он има жељу и он сам себи говори да од тога нема ништа, ја мислим, ако имамо жељу да требамо вјеровати у то.

Срећко (наслоњен на кољена): То и ја кажем.

Дејан (усправља се): Реалност је...

Огњен (гледа у под): Реалност је...

МБ: Одлично. То је следеће питање. Да ли сте размислили о односу између ваших жеља и ваших могућности? Да ли су у складу?

Огњен (усправљен): Па, ево ја сад на примјер, пошто тамо у НБА, то су све играчи, најнижи играчи по 1.95 а ја имам 1.78, ја нећу више ни расти, и шта сад ја, шанса да ја играм у НБА је 0,4%, тако да...

Срђан (показује руком): Милош Теодосић уопште није висок.

Дејан (забачен назад, смијешак): Шта није висок? 188. Већи је од тебе.

Срђан (усправљен, показује руком): Важно је само да имаш жељу, небитно колико је то нереално, имаш жељу можеш постати...

Давид (наслоњен, објашњава рукама): Ако си дослиједан жељи, највећа је могућност да ћеш је остварити, али ако си дослиједан. Ако ти сам у себе сумњаш, нема.

МБ: А у односу на могућности?

Давид (наслоњен, објашњава рукама): Па то, могућност, само то што ми, ако ми желимо нешто толико јако, нема препреке, значи можемо све, а то због могућности...

Марија (наслоњена на кољена): Сами стварамо могућности.

МБ: Сами стварате могућности?

Марија (наслоњена на кољена): Да.

МБ: И онда се остварују жеље?

Марија (наслоњена на кољена): Да.

Маја (дира косу): Да.

Срећко (наслоњен на кољена): Али ти не можеш ти ту створити тек тако.

Срђан (погнутост напријед): Мораш бити... Само мотивација добра.

Огњен (погнутост напријед): Мора неко да нас подржава.

МБ: Ко је то? Родитељи?

Огњен (погнутост напријед): Па или родитељи, другари.

МБ: Да ли старији разумију ваше жеље?

Маја (рука на бради, одмахује главом): Не разумију.

Срећко (усправљен): Не.

Рајка (врти прстима): Па не.

Дејан (наслоњен на кољена, показује руком): Одмах у коријену сасијеку.

Маја (рука на бради, њише се лијево-десно, показује руком): Они као да нису проживјели ово што ми сад проживљавамо, односно као да нису били у нашим годинама, или је то можда нека ствар више да су они искусни и да, у ствари као да нама бране да ми то желимо неке ствари.

МБ: Бране?

Маја (дира косу): Па не могу баш рећи бране али мисле да су погрешне, да не иду у добром смјеру.

Марија (наслоњена на кољена): Не, ја мислим да је то проблем контроверзе, генерално наших родитеља, шта се све издешавало у посљедњих 20 година. Говорим да су сад најмлађи, на примјер, не знам 40 година, моји су старији доста, тако да ја разумијем што су они контраверзни по неким питањима, али генерално шта се све дешавало и они као да нас чувају од нечег још горег што би се могло десити али онда сасјеку ту све, што би он рекао, у коријену.

Дејан (наслоњен на кољена, објашњава рукама): Да доживимо нешто што су они доживјели, кроз те године.

МБ: Па зар они виде ваше жеље у некој потенцијалној лошој ситуацији? Ако ви нешто желите да ће доћи до зла неког?

Маја (наслоњена на руку): Зависи које су то жеље.

Огњен (усправљен): Ја сад кад бих рекао, на примјер, мом тати или мами, кад бих рекао “Ја не желим да играм у НБА”, он би рекао “Ајде ухвати се књиге и учи”.

МБ: Што значи, боље да желим него да учим?

Срећко (наслоњен на кољена): Испало би отприлике, као остани ти сине овдје, шта ћеш тамо, што је тако и код њих.

Давид (објашњава руком): То је оно кад вам кажу “Кад будеш имао своју кућу онда ти одлучуј”. Ти онда ради своје.

МБ: Да ли је то сасијецање жеља?

Давид (рука на бради): Па да.

Срђан (усправљен): Па исто то.

Марија (наслоњена на кољена): Ја мислим да је код нас генерално у народу, као да нам је усађено неко незадовољство, и шта год да нам се деси ми нисмо задовољни, као да нисмо сити свега што нам се дешава, небитно колико је то добро или лоше.

Дејан (наслоњен на крило): Мало радимо, пуно желимо.

МБ: Значи, веће су вам жеље од могућности?

Дејан (клима главом): Да.

МБ: Да ли се осјећате слободнијим од ваших родитеља? То смо малоприје спомињали.

Већина (полугласно): Да.

МБ: Слободнији сте од родитеља?

Огњен (усправљен): Како мислите слободнији?

МБ: Да ли се осјећате слободнијим? Ево сад сте причали да вас они спречавају у реализацији жеља зато што желе да вас сачувају од потенцијалних...

Срећко (наслоњен на кољена): Мислите слободнији у односу на њихов период живота у нашим годинама или...?

МБ: Уопште. Дакле и то и како се они сада осјећају? Видите, живите са њима.

Дејан (објашњава руком): Ево, да ли си ти сад слободан од својих родитеља?

Маја (врти косу): Ја све што желим, ако ми они бране, ја могу 100% рећи да ћу ја то урадити и ако ми они то забране. Без обзира који је разлог био, сигуран или несигуран.

Огњен (усправљен): Моји родитељи, мислим да не би забранили моје жеље, али они као да не вјерују у то, као да ја лупам глупости.

Срећко (усправља се): Значи да си незрео, оно "Ајде шта ти знаш".

Срђан (погнутост напријед): Све што је ново то је лоше.

Марија (наслоњена на кољена): Ја мислим да мало који родитељи у потпуности познаје своје дијете, сад ћу се опет надовезати на тај интернет, зато што нас сад боље познаје друштво него сопствени родитељи јер они нас само виде у том свијету кад

смо ми на телефону, рачунару и они мисле да смо ми, да кажем, затуцани, буквално. И никад нас нису видјели, на примјер, у овако некој конверзацији, опуштено, да расправљамо о задатој теми.

МБ: А шта мислите зашто вас не виде? Зато што не желе или неке друге околности?

Виктор (усправљен): Зато што не кукамо.

МБ: Јел' нема комуникације?

Марија (усправљена): Зато што... Па нема комуникације, ми смо на телефонима. Кад, ја знам, на примјер, дођем из школе, друга смјена, таман тад некад вијести почињу, оно таман ухватим тих пола сата док сам кући да се мало испричам с њима, "Ајде немој сад, знаш, слушај вијести", ја у томе изађем из куће, ја док дођем они су уморни, иду спавати и једноставно немамо неку сад посебну комуникацију, оно, причамо ми, али не толико да они знају, на примјер, која је моја омиљена књига или филм или нешто тако.

МБ: Ко је крив због тога?

Марија (усправљена): Па сви.

Давид (руке на крилу): Сви. И родитељи и ми.

Срећко (наслоњен на кољена): Највише смо ми.

Срђан (усправљен): Ми. највише смо ми.

Марија (усправљена): Као што је нама пречи телефон у једном тренутку, тако је њима пречи тај Дневник, шта ће ко рећи и ко је шта изјавио.

Давид (склопљене руке на крилу, објашњава рукама): Пуно брига и они имају и онда немају чак ни стрпљења да саслушају нас, већ оно прво што извуку из наше реченице, тај неки, одмах то буквално такорећи схвате и цаба нам...

Марија (усправљена): Створи себи слику у глави.

МБ: Сасјече се у корјену?

Дејан (рука на бради, климање главом): Да. То је то.

Марија (усправљена): Они створе... Ја сад имам, да кажем, два мишљења о томе. Родитељи или створе неку слику о нама како они нас виде или желе да нас виде, и онда они нама само говоре ствари, упућују нас на то нешто што су они себи умислили у глави, и не обраћају пажњу на то какви смо ми, како се понашамо, како

се изражавамо. А друга ствар је што они, то што је он рекао, ми испричамо, ја сам хтјела десет реченица, рекла сам двије, и мени мама, већ у глави она има неку своју причу и небитно је шта ћу ја рећи у тих осталих осам реченица, она ће мени бројати али погрешно, оним што је она себи у глави умислила.

МБ: Да ли је увијек таква ситуација?

Виктор (усправљен): Па није.

Марија (усправљена): Јашта је.

Давид (прекрштене руке): 90%.

МБ: У чему је проблем?

Огњен (усправљен): Зато што увијек мисле да су они у праву.

Срећко (наслоњен на кољена): Сматрају нас незрелим, да не знамо ништа и онда ајде ћути и ради како ти се каже. Тако је код мене, значи, не знам, нешто тата дође, прича, ја већ са њим кад кренем, уђем у неку дискусију, то њега, он значи заинати се у своје, ја кад видим, значи, тјерам нешто своје, њега пукне “Ајде изађи из куће, не могу те слушати више”, и то, значи, своди се на то, и шта ћу ја онда, узем слушалице на уши и ајде.

Срђан (усправљен, објашњава рукама): Искључиво мој примјер, овај Бањалучки полумаратон, он је 21 километар, и ја сам изразио жељу да га истрчим, и моји су као “Не можеш ти то, ти си млад”. Ја из ината, пријавим се и истрчим и као дођем послвије “Ко је сад у праву?”, и оно као, да, ништа, једноставно, скрећу тему, не желе да им се докаже да нису у праву.

Огњен (усправља се): Да, не желе да су прогријешили.

Давид (објашњава рукама): Ја кад се, на примјер, посвађам прије школе, прије друге смјене, и сад ја хоћу, држим се до свог мишљења, онда он каже “Е нећеш ти мени овако касније устајати. Нервозан устајеш”, и онда ме следећи дан буди у седам ујутро. Шта ја да радим, боље да ћутим. Наспаваћу се наредни дан.

МБ: Значи, немате баш благонаклон став према ауторитету?

Срећко (усправљен): Друго је ауторитет, друго је злоупотреба.

МБ: Значи, ово је злоупотреба ауторитета?

Срећко (усправљен): Па у једну руку.

Виктор (усправљен): Кад смо друга смјена па дуго спавам, ја кажем “Па боље да спавам него да сам устао, нити сметам никоме у кући нити морам слушати како сте ви нервозни” или тако нешто. И онда се она дере због спавања, и онда боље спавати, ем се наспавам, ем вам не сметам.

МБ: Добро. Да закључимо са овим. Шта мислите да ли требају млади да се мијењају?

Срећко (наслоњен на кољена, смијех): Опет је до појединца.

Маја (рука на бради): Па зависи.

МБ: Од чега?

Маја (усправљена): Па, у неким тренуцима требају да се мијењају а у неким требају да остану такви какви јесу.

МБ: У којим?

Маја (рука на бради, објашњава руком): Па, не знам, рецимо, можда би требали мало више да се окрену друштву и да више излазе а да мање користе интернет и остало, док, не знам...

МБ: Значи, то је кад је ријеч о промјени?

Маја (усправљена): Да.

МБ: А гдје не би требали да се мијењају?

Маја (усправљена, објашњава рукама, смијешак): А требали би остати исти у, не знам сад којим ситуацијама, осталим.

Виктор (усправљен): Па углавном можда би требали неки бољи односи са родитељима изградити.

Давид (наслоњен на кољена): Али остати при своме ставу, то је, ја мислим, држати до свога.

Виктор (усправљен): Мислим, некад имамо погрешне ставове и ми, није сад оно да родитељи нису увијек у праву, и ми дјеца мислимо да смо стално у праву, али, почевши од мене, ја мислим да сма ја у праву и то је то.

Маја (усправљена, објашњава рукама): У ствари, требају да изграде свој став и да се држе њега а не било ко може да га промијени у неком тренутку, односно да не дозволе то себи, да неко мијења њихове ставове.

Огњен (усправљен): Ја сад имам другарицу у разреду која је болесна, буквално, значи, дође 15 минута прије почетка часа, узме телефон, сједне у клупу и онда остави телефон кад почне час и онда на малом одмору чим зазвони, вади телефон из џепа па опет одмах, па кад почне час и тако изнова, и онда кад дође кући, исто, стално је на телефону, стално је активна и на примјер, она би се сад требала мијењати. Али неко ко, на примјер, има добар однос са друштвом, ко се дружи, излати вани, бави се спортом, користи телефон само ето да сазна неке информације ил инешто, можда се он не треба толико мијењати.

МБ: Како ћемо процијенити ко је такав?

Огњен (усправљен): Па, по себи.

МБ: Индивидуално?

Сви (смијех).

Дејан (наслоњен, објашњава рукама): Треба га заинтересовати нечим. Ево, овдје овај, чист примјер, значи, нико од нас за ово вријеме није узео телефон и није укључио интернет.

МБ: Иако сте имали могућности?

Дејан (објашњава рукама): Иако смо имали могућности. Значи, треба нам дати неку тему, занимљиву, у коју ће се сви укључити и расправљати о томе.

МБ: Другим ријечима, да се чује ваш став?

Дејан (усправљен): Да.

МБ: Да се чује ваш глас?

Срећко (наслоњен на кољена): Да нас неко коначно слуша.

МБ: Није ваљда да вас нико не слуша?

Дејан (објашњава рукама): Да некеме ово није било занимљиво он би узео телефон, интернет, дописивао би се, изашао би можда, значи сви смо овдје сједили заједно, причали смо и нисмо уопште користили интернет. Значи, то зависи од појединца до појединца и зависи од расправе између њих.

Огњен (наслоњен): На примјер, ми овакву расправу никад нећемо са друштвом покренути. Ето ја сад на примјер, сједим са десет другара, сад ми кренемо причати о овоме што смо сад причали овдје...

Маја (рука на коси): То би се брзо завршило.

МБ: Зашто?

Давид (наслоњен на кољена, објашњава рукама): Не би ни почело. Сад би они, као, шта ти, о чему ти причаш.

МБ: Значи, није само да вас родитељи режу у коријену, него вас и другари режу?

Давид (објашњава рукама): Па оно, сви би ми о томе причали али као имамо ту неку свијест да је то безвезе и онда као једни на друге утичемо, што би о томе причали.

Марија (наслоњена на кољена, усправљена): Ја мислим да то само има везе са колико је неко зрео и колико је спреман да уђе у расправу са неким, небитно да ли је то друштво, родитељи или неки незнанац као што ви, ми смо вас тек сад упознали. А друго што сте рекли за промјене, мислим да смо сви склони промјенама, што на боље, што на горе, само да све зависи од те средине у којој најчешће боравимо и од круга људи с којим комуницирамо.

МБ: Добро. Хвала вам пуно, не бих вас више задржавао, слободни сте.

Транскрипт фокус групе 3

Интроверти без телефона

Датум: 02.12.2016.

Дужина снимка: 01:07:22

Учесници: Сергеј (I), Вања (II), Негра (II), Анђела (III), Ивана (III), Марија (I), Огњен (IV), Бојан (IV), Мишо (IV), Ђорђе (IV)

МБ: Данашњу дискусију смо подијелили у три тематске јединице. Прва је информационо-комуникационе технологије гдје ћемо расправљати о предностима и недостацима нових технологија и утицајима нових технологија на свакодневни живот. Друга је слободно вријеме. Ту ћемо расправљати, односно ви ћете изнијети свој став о вашој перцепцији омјера између обавеза и слободног времена као и оначину на који се проводи слободно вријеме. И напоследку, у фокусу ће бити млади, као трећа тематска јединица у којој ћемо расправљати о положају малдих у

данашњем друштву као и о ставу младих према ауторитету. Почињемо, дакле, са првом тематском јединицом, то су информационо-комуникационе технологије. Слободно можете да кажете шта год желите о теми предности и недостаци нових технологија. Другим ријечима, шта мислите да ли су нове информационо-комуникационе технологије, прије свега ту мислим на интернет са свим својим апликацијама, подлогама и тако даље, боље од класичних медија, класични медији су телевизија, штампа, радио, или нису?

Мишо (наслоњен): Јесу. Информација може да брже кружи него на радију и на телевизији.

МБ: Мислите?

Мишо (наслоњен): Сматрам.

Ђорђе (прекрштене руке): Па за неке ствари јесу а за неке нису.

Огњен (прекрштене руке, рука на бради): Лакше се дође до информација.

МБ: За које јесу а за које нису?

Мишо (наслоњен): На интернету можемо одмах добити неке информације и да видимо визуелно и да чујемо звук, то је нека предност. Док се на радију може чути само звук а да чекамо вијести да видимо шта се десило оно све, треба чекати одређено вријеме кад почне.

МБ: Лоше и добре? Које?

Огњен (прекрштене руке): Приступ информацијама на интернету, добијамо информације које желимо само да добијемо.

МБ: Значи селекција?

Огњен (прекрштене руке): Да. На телевизији добијемо информације које неко други жели да ми чујемо, у односу на шта нам нуде да ми слушамо већ. А наравно не морамо ми сад слушати тај програм, вијести, преко Дневника, али опет разноврсније су информације и већи је број информација далеко на друштвеним мрежама, интернету.

МБ: Остали шта мисле?

Бојан (наслоњен): И притоме на интернету можемо претраживати информације које су се десиле у некој прошлости, док на примјер на телевизији и радију ћемо добијати

само што се десило у блиској прошлости. На интернету можемо добити информацију које се десила прије два-три дана, ако нисмо чули за ту информацију па смо чули накнадно, док на телевизији и радију неће стално понављати.

МБ: Остали?

Негра (руке на крилу): Па на примјер, дјеца могу добити свакакве информације на интернету.

МБ: Дјеца?

Негра (објашњава рукама, руке на крилу): Млади, малољетни.

Анђела (прекрштене руке): Али могу да виде и шта не требају.

Негра (руке на крилу): Да, да сваку, на примјер, информацију могу добити.

МБ: Добро. Какве су то свакаве информације? Да ли само информације, да ли је само тај контекст о коме размишљате кад је у питању предност и недостатак нових технологија? Постоји ли нешто друго? Не само информације?

Огњен (спуштене руке): Не знам, разни садржаји који се могу наћи, типа игрице, филмови, музика. Доступност музике је много већа него на телевизији. На Јутјубу, рецимо, кад хоћемо музику да слушамо, коју пјесму хоћемо, укуцамо, можемо послушати, док на телевизији и радију морамо већ чекати да буде или да ли ће уопште бити.

МБ: Не да вам се чекати?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Или оно што нам они понуде да слушамо и сад ако нам се свиђа, онда и то има своје дражи, док чекамо нашу омиљену пјесму, која нам се свиђа, врста музике, то има неко своје, што дај евеће, више ћемо се обрадовати тој пјесми него ако је пустимо на Јутјубу.

МБ: Добро, да се вратимо још мало на оне информације. Шта мислите, које су поузданије, на интернету или у класичним медијима? Кома више вјерујете?

Бојан (наслоњен): Класичним. Они су некако више провјерени док на интернету може свако да напише било какву вијест и да намонтира некакав догађај, да направи слику.

МБ: А зар класични медији не могу монтирати?

Бојан (наслоњен): Могу али они имају одговорност да нам дају праве вијести. При томе ако нас не информишу правилно губе рејтинг.

МБ: Значи, нови информациони медији, односно информационо-комуникационе технологије, немају одговорност али их опет више волите?

Огњен (спуштене руке): Зависи.

МБ: Зар то није парадоксално?

Огњен (спуштене руке): Зависи гдје налазимо те информације на интернету. Ако их објављују неке новинске агенције на својим сајтовима, такође те вијести онда имају неку позадину, ко треба да одговара за њих, јер исто је објављивање вијести на интернету и на новинама, телевизија, ако неко стоји одговоран иза тога, из провјерених информација, ако неко прозива, неко мора да одговара за то. Постоји такође и тај интернет криминал, сајбер, такође. Постоји одговорност за оно што се качи на интернет. Сад, у далеко мањој мјери него што је то на јавним медијима, на телевизији, новинама, али такође постоји.

МБ: Значи, онда више вјерујете којим медијима?

Огњен (спуштене руке): Па, то сад, теже је рећи.

Бојан (наслоњен): Телевизији и радију.

МБ: Више вјерујете телевизији али више користите информације преко интернета?

Огњен (спуштене руке): Можда не би требало подијелити тако, на телевизију и на савремене технологије већ на сам, одакле одабиремо те информације, на сам извор тих информација.

МБ: Остали шта мисле?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Па ја мислим да на интернету имамо разне изворе и различите информације можемо видјети за исту ствар, за исто што тражимо можемо видјети различите, да кажем, верзије те приче, док на телевизији видимо само једну, то је контролисано од стране државе.

МБ: Мислите да на интернету не може бити контролисано?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Па јесте, али опет можете наћи и оно што није.

Огњен (спуштене руке): Оно што независни медији, нормално да су исте информације на свим медијима, на свим телевизијским станицама.

Бојан (наслоњен): Али имаш више медија. Имаш Пинк, има своје вијести, имаш АТВ, имаш РТРС, да сад не набрајам даље, и они износе различите информације, зато људи гледају више дневника да би створили некакву слику о нечему што се дешава око њих.

МБ: Којих људи.

Бојан (наслоњен): Првенствено старијих, значи више ових на факултету и оних који су завршили факултет, који раде, док ми млађи, тј. средњошколци и ниже слабије некако смо оријентисани према томе, ако некога баш не занимају.

Огњен (спуштене руке): Мислим да не гледају баш та средња популација, већ углавном људи старији, послјије четрдесете године, поготово пензионери, они највише прате вијести, дневник, а док млађа популација се више ослања на интернет.

МБ: Упркос томе што овамо поузданији?

Бојан (наслоњен): Ми ћемо се, зато што немамо времена да ми сад сједимо испред телевизора сат времена и да чекамо ту једну информацију коју ће нам они рећи у року од неких 15 минута, нама је лакше да ми у ходу, на интернету сазнамо ту информацију.

МБ: Одмах нађете ту информацију?

Бојан (наслоњен): Да.

Огњен (спуштене руке): Треба нам минут а овамо треба, сачекамо можда сат времена, зависи.

МБ: Добро. Значи, неки релативно генерални закључак да су нове технологије боље али им не вјерујемо превише? Јел тако нешто?

Мишо (наслоњен): Постоји доза сумње, да кажем.

МБ: Сумње? Да ли само за информације или уопште све што се тиче нових технологија? Да ли, рецимо, за рад, за комуницирање, неко је споменуо од вас друштвене мреже? Да ли вјерујете вашим другарима који попоставе неки пост на Фејсбук?

Огњен (спуштене руке): То је стварно лична ствар, нема никакве одговорности за то постављање, док не прелази у неко вријећање или неко насиље, то вербално.

МБ: Добро, а колико можете вјеровати тим информацијама на друштвеним мрежама које постављају особе као што сте ви, дакле млади који немају неки положај у институцијама и слично?

Огњен (спуштене руке): Добро, то нису неке информације, сад неко постави слику, постави неку специјалну информацију која нама може нешто пуно значити, то је више неки облик, не знам, забаве.

МБ: Значи, не би била информација: Журка код мене вечерас?

Бојан (наслоњен): Али, зависи за кога.

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па добро, али то је нека информација у неком кругу људи који, не широк круг људи већ, не знам, ако је можда информација била неки парти, рецимо, па сад постављају те странице, Фортуна рецимо, то је већ за шири круг људи али то већ није лични пријатељи већ је то нека...

МБ: Добро, шира мрежа. Да ли они имају одговорност за своје информације?

Огњен (спуштене руке): Требали би, на примјер ако каже нешто друго онда они преузимају одговорност зашто нису објавили то да неће доћи, одржавање.

МБ: Имају ли остали став? Слободно се укључите. Немојте чекати да вас ја прозивам. Схватите ово као један опуштен разговор између себе. Само да не буде да Огњен и Бојан причају, убацио се и Ђорђе једном. Слободно се изјасните. Добро, у вези са овим првим питањем, поготово у контексту ове мале тезе што смо је споменули, друштвених мрежа. Шта мислите да ли нове технологије доприносе бољој повезаности међу људима или одмажу, или их отуђују једне од других?

Бојан (наслоњен): У зависности у каквом су, однос тих, на примјер...

МБ: Ко је у каквом односу?

Бојан (наслоњен): Мислим, ако нису, ако живе у истом граду, у истом мјесту, ако су баш удаљени, то онда помаже у њиховом контакту да се да се чују, да се чују сваки дан бесплатно, да кажемо бесплатно, тако би мање платили него да се чују преко телефона, мислим, класичним позивом. Лакше је доста преко Вибера, ВхатсАпп-а, чути се са неким ко је, живи доста удаљено него преко обичног позива. Док млади

доста у кафићима, узму, уђу у кафић, сједи њих петоро и сви само на телефону, уопште не комуницирају између себе.

МБ: Значи, то је негативан аспект?

Бојан (наслоњен): То је негативан аспект, а позитиван је то да се можемо чути на велике раздаљине с неким.

МБ: Добро. Да ли користите ви телефоне и друштвене мреже? Имате ли профиле?

Негра (руке на крилу, смјешак): Користимо.

МБ: Користите? Какав је ваш став, да ли се слажете са колегом?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Мач са двије оштрице, колико је донио добро, толико је и нанио некако, да кажем, зла, мислим није то сад неко зло, али колико су тај интернет и тај Фејсбук, колико је направљен због тога да се ти људи који се нису видјели 10-15 година или који живе удаљени да се повежу, толико су се некако људи који живе једни поред других једнако удаљили једни од других. Да се једноставно виде, да изађу негдје, они радије ће бити, не знам, преко Фејсбука, Месенцера, писаће него да се виде, да нешто кажу, шта има већ рећи, да се испричају.

МБ: Значи, у том контексту онда, претпостављам да служи за отуђивање?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па у једну руку, а у другу руку само смо ми највећи кривци. Нико нама не може да наметне шта ћемо ми да радимо.

МБ: Да ли користите телефоне?

Бојан (наслоњен): Да.

МБ: А да ли се слажете са овим ставом?

Ђорђе (прекрштене руке, тихо): Слажемо

Бојан (наслоњен): Али зависи од друштва како ће се користити. На примјер, ја изађем са друштвом, ми се договоримо да то вече угасимо интернет, телефоне, да уопште не користимо, да се не повежемо на интернет и да се дружимо, комуницирамо, уопште, за нека два-три сата која проведемо у кафићу уопште не користимо.

МБ: Да ли могу да издрже?

Бојан (наслоњен): Успијемо.

МБ: Успијете? Од чега то зависи, шта мислите?

Бојан (наслоњен): Првенствено од нашег договора. Значи, да сви други испоштују тај договор.

МБ: Значи, ви се само трудите да испоштујете договор?

Бојан (наслоњен): Да.

МБ: А нема ту неких других аспеката? Рецимо, да вам је драго што сте заједно?

Бојан (наслоњен): Па добро, драго нам је што смо се срели, не би се срели да нам није драго. Трудимо се да... Пошто, не виђамо се сад често, видимо се једном седмично, два пута ако стигнемо, онда искористимо тај тренутак да смо заједно, односно угасимо телефоне да не мислимо о ничему другом него само да се фокусирамо на тај тренутак, на та два-три сата која ћемо провести, да се што више испричамо, да некако будемо што више повезани. И некако, на крају, ако неко, неких можда задњих пола сата, неко користи телефон, онако, пропадне нам вече, једноставно није то то више, онако исфурани смо на њега “Јеси морао баш да упропастиш вече?”.

МБ: Дешава се и то?

Бојан (наслоњен): Да.

Огњен (спуштене руке): Људи су постали робови модерних технологија, друштвених мрежа. Не знам, данас кад би угасили интернет, рецимо дан, то би била хаварија.

МБ: Доћи ћемо и до тог питања, свакако. Али у вези са овим што је Бојан рекао, дакле та два-три сата без интернета, другим ријечима, без телефона. Како пролазе, осим у разговору? Да ли пожелите чим прије да погледате или потпуно заборавите да постоји телефон и интернет?

Бојан (наслоњен): Па у неким тренуцима да, и пожелимо да погледамо али увијек ријешавају, кажемо “Остави телефон. Немој га користити”. Неко каже...

МБ: А шта конкретно хоћете да погледате?

Бојан (наслоњен): Да видимо имамо ли порука од некога.

МБ: Током разговора ви желите да видите да ли вас неко контактира?

Бојан (наслоњен, смијешак): Да.

МБ: Зар не сматрате да је то неки парадокс?

Огњен (спуштене руке): Што је највећи апсурд, баш са особом с којом сједимо дописујемо се, умјесто да причамо са њим, куцамо поруку. Као онда, што смо се налазили, могли смо бити код куће.

МБ: Значи, то уочавате као негативну тенденцију? Дакле, не мислим само на вас већ на младе. Дакле, препознајете као негативну?

Огњен (спуштене руке): Негативну ствар.

МБ: А опет то радите? Шта мислите због чега је то?

Огњен (спуштене руке, објашњава руком): Да, али мислим да се у нормали, мислим да се много мање користи него што је у овим количинама.

МБ: Шта што се мање?

Огњен (спуштене руке): Па мислим да се мање користимо, рецимо телефоне, дописивање, небитно, да се то све на неки минимум, нешто нормално а не да буквално 24 сата, 16 сати да се проведе на телефону.

МБ: Има ли таквих случајева?

Огњен (спуштене руке, објашњава руком): Телефон буквално на утичници, на пуњачу.

МБ: Јуче су ми ваше колеге рекле да неки ученици у школу носе са собом пуњач. Да ли је то истина?

Већина (полугласно): Јесте. Да.

МБ: И тога има?

Сергеј (спуштене руке): Има.

МБ: озбиљно?

Негра (руке на крилу, смијешак): Има их и међу нама.

МБ: И међу вама има? Па слободно реците. Због чега се то дешава? Зашто носите? Да ли ви носите?

Негра (смијешак): Не.

Сергеј (смијешак): Не.

Вања (прекрштене руке): Носим ја.

МБ: озбиљно?

Вања (прекрштене руке): Да.

МБ: Зашто?

Вања (прекрштене руке): Па не знам, некад морам напунити телефон, а с обзиром да путујем и увијек послјије школе кад сам друга смјена бус чекам по сат времена и онда, не знам, да не останем без телефона јер шта знам шта ме у путу може се десити.

МБ: Добро, то је легитимно, ко зна шта се може десити. Али рецимо да искључимо тај моменат. Да ли би се могли провести тих сат-два без телефона?

Вања (прекрштене руке): Би, свакако. У бусу не користимо телефон, имамо друштво и онда увијек неку тему, нешто налетимо.

МБ: Добро. Зашто се онда батерија истрошила прије него што сте дошли до буса?

Вања (прекрштене руке, слегање раменима, смијешак): Па, не знам, кажем или на путу, користим код куће.

МБ: Да ли остали имају таквих проблема?

Анђела (руке прекрштене на крилу, објашњава руком): Код мене у разреду углавном имамо увијек једно ко уплати интернет и читав разред користи, користи т у току наставе.

МБ: И у току наставе.

Анђела (руке прекрштене на крилу, објашњава руком): Да.

МБ: А због чега то радите?

Негра (руке на крилу, смијешак): Па, кад преписујемо контролни.

МБ: Добро, искључићемо кад преписујете, нећемо говорити о томе. Дакле, то би се чак могло рећи да је сврсисходно, за вријеме контролног или испитивања ви фино укуцате да нађете неке податке који вам требају, конкретно за оцјену, за одговарање. Али рецимо да није такав случај, да професор предаје, а ви користите. Да ли се то дешава?

Већина (полугласно): Да.

МБ: Због чега?

Бојан (наслоњен): Зато што можда, неки професори не знају да држе час занимљивим.

МБ: Значи, шта је супротно од занимљивог? Значи, досадно вам је?

Већина (полугласно): Да.

Бојан (наслоњен): Досадно, држи само сувопарно, преписивање. Значи, да се држе градива. Значи, само градиво, градиво, градиво. А то може често да нас смори.

МБ: Значи, користите кад вас смори, кад вам је досадно?

Бојан (наслоњен): Да.

Вања (прекрштене руке): Да.

МБ: Само тада користите?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Кад немамо шта радити на часу.

МБ: Добро, а овако у ситуацијама...

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Извор забаве рецимо.

МБ: Извор забаве? А рецимо у ситуацијама кад нисте на часу, кад нема тих смор професора?

Анђела (руке на крилу, објашњава руком): Онда смо на одмору, причамо нормално.

МБ: Причате? Не користите телефон?

Мишо (наслоњен): Онда настављамо забаву са часа.

МБ: Настављате забаву са часа? Са телефонима или без телефона?

Бојан (наслоњен): Зависи. Ако је овај што је подијелио интернет отишао, онда се мора без телефона...

МБ: Онда без телефона?

Бојан (наслоњен): Онда може без те комуникације. Ако је ту већина...

МБ: Значи, тај што има интернет, он је кључни разлог зашто ви не причате међусобно?

Бојан (наслоњен): Да.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Или сами уплатимо интернет.

МБ: Добро. Сљедеће питање, у ширем контексту, дакле, не само кад је ријеч о употреби на часу или за комуникацију, односно у контексту социјалних мрежа. Шта мислите да ли су ове нове информационе технологије, да ли оне за друштво у ширем контексту представљају потенцијал или пријетњу? У ширем контексту дакле.

Бојан (наслоњен): Па могу потенцијал јер служе да, можемо на примјер ако смо направили неки производ наш, сада можемо објавити на некој друштвеној мрежи, да више људи чују за тај производ, прије него што га ставимо у производњу да видимо

да ли смо направили праву ствар него да прије производње паднемо, те неке наше иновације, нашег производа, док је прије било мораш на тв, уплатиш, што је скупо, да се то врти.

МБ: Нема уплаћивања на друштвеним мрежама?

Бојан (наслоњен): Нема.

МБ: да ли сте сигурни?

Бојан (наслоњен): Па добро, уплатиш интернет и онда можеш.

МБ: Фејсбук вам не би узео паре да се рекламирате на њему?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Па ако страницу нашу, рецимо, ту не плаћа се, то је бесплатан вид огласа, али на примјер, ако на нечији други сајт окачимо нашу рекламу онда се то наплаћује јер док многи сајтови живе, мислим не многи него сви сајтови.

МБ: Распитајте се опет за Фејсбук, да вам узима сигурно паре кад се рекламирате, кад продајете неке услуге или производе. Ако сте нека организација, ако сте фирма.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Ако су можда регистровани као нека фирма.

Бојан (наслоњен): Као фирма да. Али ја на примјер узем, направио сам неку иновацију, усликам и кажем ево направио сам то, то, то, напишем опис, ко жели нека ми се јави у инбокс и ставим на Фејсбук.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Усликаш дрва, као продајем десет метара дрва и ставиш број телефона.

МБ: Лични огласи? У том контексту је позитиван?

Бојан (наслоњен): Да.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Иде наш пријатељ, рецимо, који је на нашу страницу, има оглас али бесплатан, са наше странице пошто ми нисмо регистровани као фирма. Али исто тако има ових бесплатних тих сајтова, рецимо пик.ба, ту бесплатно можемо огласе да...

МБ: Дакле, само када је ријеч о том неком бесплатном виду оглашавања, засад смо препознали ту потенцијал? Шта остали милсе?

Негра (руке на крилу): Да је то пријетња јер смо све више и више овисни.

МБ: Пријетња?

Негра (руке на крилу): Да.

МБ: Овисни? У ком контексту?

Негра (објашњава рукама): Па како су прије могли без интернета се рекламирати или нешто слично.

МБ: Добро, не морамо само за рекламе сад да се држимо. У ширем контексту. Чак и комуникацију ову можемо споменути.

Негра (објашњава рукама): И прије су људи живјели без интернета и било им је вјероватно пуно љепше него сада нама, овисним.

МБ: Па добро, да ли вас ико тјера да користите?

Бојан (наслоњен): Ајде ти покушај живјети дан без интернета.

Негра (објашњава рукама): Па не могу зато што смо овисни.

Анђела (руке на крилу): Одузима пуно времена.

Сергеј (усправљен): Нисам овисан од телефона. Погледам колико је сати и то је то.

МБ: То је то? Ништа друго?

Сергеј (усправљен): Ништа више.

МБ: Да пустимо само да заврши Негра.

Негра (руке на крилу, смијех): Па завршила сам.

МБ: Готово? Било је опонирање овом?

Бојан (наслоњен): Не, него сам само питао да она покуша живјети дан без интернета и како би она провела тај дан без интернета.

МБ: То је конкретно. И још једно питање. Замислите ситуацију у којој живите. Окружени сте интернетом. Дакле, да ли је интернет свеприсутан?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Па јесте, буквално свугдје је wi-fi, можете наћи.

МБ: Замислите сад ситуацију: да ли може постојати свијет без интернета?

Бојан (наслоњен): Па могао би.

МБ: Могао би? Да ли би могао?

Негра (наслоњена на руку, смијешак): Не.

МБ: Не би? Зашто?

Негра (објашњава рукама, смијешак): Па зато што су превише овисни. Ја не могу без интернета. Ја сам сад овдје и мени је досадно зато што се не дописујем, на часу ми је исто досадно јер се не дописујем.

МБ: Значи, само из то аспекта?

Негра (објашњава рукама): Из тог аспекта.

МБ: Да ли је био одговор да би могли или не би могли?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Па би могли. Како су људи, ми смо физиолошка бића, могли би без, све што мислимо да не можемо без тога, послѣ одређеног периода би могли без тога да живимо, само сад је нашој глави да не би могли, пошто кад не би били сат-два-три то не би могли, већ нека криза нас, као код наркомана што хвата криза.

МБ: Није ваљда да је кориштење интернета толико...

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Па ако је зависност, да

МБ: Толику овисност изазива?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Као зависност од било чега, рецимо од пића, цигара, ко пуши он мора једноставно да запали, не знам, небитно колико пуши, кутију, неко пет цигара, али он мора запалити. Тако исто интернет зависност, небитно, било који порок, он је једноставно постао порок нама.

МБ: Интернет је постао порок?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Умјесто да он нама служи, ми њему служимо. Не служи сврси оној којој треба, ми прикупимо неке информације које нам требају у том часу да сад, не знам, да идемо у градску библиотеку да тражимо по оним књигама, само једноставно укуцамо и добијемо појам, то је поготово студентима добро и нама средњошколцима, основцима, небитно, било коме коме треба тај појам у том тренутку, једноставно, може брзо доћи до њега. Овако би можда требао да тражи данима.

МБ: Добро, да ли је то лоше онда ако можемо брзо доћи?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку): Па са те стране је добро. Има и много лоших страна и једноставно ми смо постали робови тога.

МБ: Интернет је постао порок. Због чега?

Бојан (наслоњен): Па зато што једноставно, постоје особе које су превише привржене интернету, једноставно виде да се цијели свијет одвија на интернету њихов.

МБ: Њихов свијет се одвија на интернету?

Бојан (наслоњен): Да да, једноставно занемарују свијет што се дешава око, само тај свијет што се дешава на интернету и живе од лајкова и коментара.

МБ: Како мислите живе?

Бојан (наслоњен): Па једноставно, ако немају довољно лајкова обрисиће слику, поставиће је поново, гледаће да је објављују у неком тренутку када, по њиховом неком резмишљању, има највише људи да им може лајковати, да што брже прикупљају...

МБ: Значи, слику постављају само ради лајка?

Огњен (спуштене руке): Биће задовољнији ако има више...

Бојан (наслоњен): Да, ако има више лајкова да могу ићи хвалити се “Ја имам више лајкова него ти. Имам више коментара него ти”.

Сергеј (спуштене руке): Има више пријатеља него они.

МБ: Лајкови значе пријатеље?

Бојан (наслоњен): Па, значе популарност.

Огњен (рука на глави): Па, значе неку популарност.

МБ: Али коме говоре? Значи, прикупљају лајкове гдје, на интернету, односно виртуелном свијету? Кома се хвале, да ли у стварном животу?

Бојан (наслоњен): У стварном свијету.

МБ: Значи, томе онда интернет служи за корист у стварном животу?

Огњен (спуштене руке): Истицање себе, даје себи неки значај, привидан значај.

МБ: Привидан значај?

Огњен (спуштене руке): Јер то нема никакав значај, шта ако неко има, имаш хиљаду и по пријатеља, дође 200-300, тај, шта си ти сад? Ако од тих хиљаду и по имаш једног, ако имаш једног пријатеља, правог пријатеља, шта су онда остали?

МБ: Јел се не може имати прави пријатељ на интернету, на друштвеним мрежама?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Ту има сад свега и свачега, можеш наћи тамо некога, дописујеш се са неким из Шпаније, он може бити педофил, рецимо ако су нека млађа дјеца, цурице, небитно. Може бити било ко, не знамо ми сад ко је тај човјек, он окачи неку слику, то може бити било ко. И као ми смо сада добри пријатељи. Мислим, ја сад, нећу укуцати оно што баш у том тренутку мислим или ако ја можда куцам а ја лажем, нико то не може знати. А то што сам видио прочитам, ја оно што прочитам то мислим о тој особи а то заправо не мора бити то.

МБ: Добро, да дозволимо мало Ивани и Марији да се укључе. Шта ви мислите?

Марија (руке на крилу): Ја мислим да све зависи од тога ко користи интернет.

МБ: Од чега?

Марија (руке на крилу): Од корисника.

МБ: Од корисника?

Марија (руке на крилу, објашњава рукама): Да. Јер ми сами бирамо, на примјер, сад што је он рекао да, као не знамо ко је тај, нас нико не тјера, ми са том особом причамо, ми увијек сами бирамо. И некоме је лакше, на примјер, причати преко интернета него уживо.

МБ: Зашто?

Марија (исплетени прсти на крилу): Па, због страха.

МБ: Од чега?

Бојан (наслоњен): Смањује се стидљивост.

МБ: На интернету се смањује стидљивост?

Бојан (наслоњен): Да, једноставно некога, не гледамо га у очи, па ћемо се мање постидјети.

МБ: Зар је толико тешко погледати човјека у очи?

Огњен (спуштене руке): У данашње вријеме се тако и понаша, односно људи све мање међусобно комуницирају.

МБ: Шта све мање?

Огњен (спуштене руке): Међусобно комуницирају. Мислим, или ако комуницирају то није сад некако искрено, све гледа како ће те неко преварити.

МБ: Зар није могуће на интернету преварити некога?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па јесте, наравно да је могуће али ипак је нека доза сигурности, он је ипак тамо негдје, није ту поред нас, не може нам, и ако нам каже нешто једноставно можемо пући сеен, не морамо одговорити, небитно.

МБ: А овако морате?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Овако је ипак другачије, морамо бити колико-толико пристојни и уљудни, морамо рећи добар дан, довиђења, тамо је ипак мало другачије, просто та нека комуникација.

МБ: Значи, лијепо је кад нисмо уљуди?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Добро, овако међу пријатељима, кад са неким другим говоримо.

МБ: Да ли је то разлог због чега је боље комуницирати путем интернета?

Бојан (наслоњен): Можемо видјети кад причамо, као што он каже, можемо гледати његову гестикулацију, покрете тијела, поглед и све, пуно више него што каже, нека особа, што преко интернета не можемо то да добијемо. Оне самјлиће што ти шаљу, то се може све тумачити онако, од нас све то зависи како ћемо протумачити.

Огњен (спуштене руке): Двојачко се може протумачити, да ли је неко исмијавање или заиста то мислимо, оно као хахаха, да ли га зеза или му је стварно смијешно, и то има.

МБ: Неко је нешто добацио са ове стране?

Негра (руке на крилу, објашњава рукама): Рекла сам да се може протумачити на више начина.

МБ: На више начина? Добро. Сад ћемо закључити ову расправу са једним питањем и полако направити увод ка другој теми, односно ка слободном времену. Шта мислите да ли вас нове технологије мотивишу за бољи рад или не?

Већина (полугласно): Не.

МБ: Не мотивишу вас?

Ивана (прекрштени прсти, руке на кољену, објашњава руком): Не, зато што одузимају пуно времена, пошто ја, на примјер, на телефону доста времена стварно проводим и оно, одузима ми вријеме и некако уз то и заборавим и да треба учити.

МБ: Значи, нове технологије одузимају вријеме?

Ивана (прекрштени прсти, руке на кољену): Да.

Марија (руке на крилу): Зависи како га користиш. Ако користиш интернет за дописивање или нешто, можда би то вријеме тражила нешто што те занима, на примјер за школу.

МБ: Има ли још коментара?

Анђела (руке на крилу): Не знам, како сте рекли питање?

МБ: Сви сте хорски одговорили да вас не мотивишу за бољи рад.

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Па да, зато што немам мотивацију зато што ћу нешто брзо наћи на интернету него... лако ћу, кад нађем то брзо ћу и заборавити.

МБ: Чим имате перцепцију да нешто лако можете пронаћи, нема мотива?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Ја лако и заборавим.

МБ: Заборавите? Значи, информацију коју добијете заборавите?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Па ако је лако добијем. А ако се потрудим онда ћу сигурно упамтити.

МБ: Па, да ли је вама стало да запамтите?

Огњен (спуштене руке): Па све зависи шта, о чему се ради, нешто што нас заиста интересује или нешто што је под морање.

МБ: Под морање је школа, претпостављам?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Па рецимо, не мора, мислим, школа, не мора бити сад све у школи под морање, има неки предмет који нам се не свиђа, рецимо.

МБ: И ту онда само прикупите информације и прођу онако?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Па да, само за то, рецимо, за одговор тај, тамо, послије као да нисмо ништа прочитали.

МБ: Добро, значи нема неког превеликог мотива, хоћете да кажете? Кориштење нових технологија?

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Јесу допринијеле, не знам, рецимо кад хоћемо са другима, рецимо радимо неки задатак и сад са другом да се чујемо, направимо групни чет и сад свако даје шта мисли да

треба, ако неко зна објасни другима, услика, пошаље, то је предност, ако нисмо у могућности да се скупимо код некога и да радимо то, овај живи тамо, на другом крају града, неко на селу и једноставно, тако много лакше. То није једина али је једна од бољих ставки која се тиче тога, то неко групно учење, небитно, ако неко одговара...

Бојан (наслоњен): Колико је лакше, рецимо, правити него ручно, течно.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Па добро сад, правити, то већ нису друштвене мреже, то је више...

Бојан (наслоњен): Добро, али користиш интернет.

Огњен (наслоњен, прекрштене ноге у четворку, објашњава рукама): Добро, цртање. Мислим, то се користе посебни програми али то мораш учити, не користи се интернет сад...

Бојан (наслоњен): Али боље је од технологије. Гледаш овако, прије је била табла, оловка и цртај, колико ти узима времена.

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): То што и професори нама говоре “Како ви у данашње вријеме нешто не знате ако имате интернет?” и онда нас они подстичу да све буквално тражимо на интернету.

МБ: Они вас подстичу да тражите на интернету, да вам они нуде знање?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): Па, пола ствари ја морам да тражим ван, не знам, у школи не научим, него разне ствари морамо баш са интернета да скидамо, слике, доста немамо у школи могућности. Није добар програм школски.

МБ: Није добар програм?

Анђела (руке на крилу, објашњава рукама): У нашој школи.

МБ: Има ли још неко коментар?

Огњен (спуштене руке): Нама је неограничен интернет доста тога, у том смислу ријечи, пореметио. Док сте имали 20 сати интернета мјесечно, нисте могли да висите по цијели дан на интернету, него само одређено, морали сте сами себи да одређујете колико ћете бити, а сад кад је неограничено можете једноставно... и јефтиније је много него што је прије био и такође бржи.

МБ: Да ли то значи да су ограничења добра или?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па у једну руку су добра. Кад би имали ограничени интернет користили би га само за оно за шта нам је неопходан, нужно потребан, а не за неке забаве, као што је сад, као што се сад користи.

МБ: То испада да је забава лоша?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па зависи, ако је, све што је превише то је лоше.

МБ: Добро. Има ли још неко нешто да каже у вези са овим? Онда ћемо лагано прећи на другу тему, слободно вријеме. Слободно реците шта мислите о омјеру између ваших обавеза и слободног времена и начину на који проводите слободно вријеме. Прије свега, шта за вас конкретно значи, шта представља слободно вријеме?

Анђела (наслоњена на кољена, рука на бради, објашњава руком): Кад ништа не радимо, кад смо вани са друштвом, кад нисмо у школи, кад немамо шта радити.

МБ: Значи, слободно вријеме је само оно супротно од рада, кад ништа не радите? Само то? Да ли само за то користите слободно вријеме? Да не радите ништа?

Анђела (наслоњена на кољена, рука на бради, објашњава руком): Па радимо нешто што није под морање.

Огњен (наслоњен): Оно што желимо.

МБ: Што желите?

Већина (тихо): да.

МБ: Па шта је то?

Ђорђе (руке на крилу): Спорт.

МБ: Спорт?

Негра (руке на крилу): Хоби.

МБ: Хоби?

Огњен (наслоњен): Цијепање дрва.

Сви (смијех).

МБ: Значи, цијепање дрва волите да радите?

Огњен (наслонејн): Па зависи, мало физичке рекреације.

МБ: Значи, цијепање дрва није обавеза?

Огњен (спуштене руке): Па зависи, за некога је обавеза, за некога није, некоме је то гушт. Не морам ја нужно да зарадим од тога.

МБ: Па добро, не мора бити нужно зарада, али ако је под морање да ли је то слободно вријеме онда?

Огњен (наслоњен): Па онда није, али ако није под морање онда јесте.

МБ: Ако је љубав према цијепању дрва, онда је...? Хоби? За шта нам хоби служи?

Негра (руке на крилу, објашњава рукама): Исто за неки вид рекреације.

МБ: Какве?

Негра (руке на крилу, објашњава рукама): Па, не знам, ми се одмакнемо од свега и радимо нешто што ми волимо без осталих, без...

МБ: Значи, хоби искључиво може у слободном времену? Не може на други начин?

Негра (руке на крилу): Да. За мене само у слободном времену.

МБ: Само у слободном времену? Да ли јасно уочавате границу између обавеза и слободног времена?

Бојан (наслоњен): Да.

МБ: Постоји граница?

Бојан (наслоњен): Некад чак обавезе знају да угрозе наше слободно вријеме, да наше слободно вријеме смањујемо како би имали више просторта за обавезе. Чак некада се деси и да немамо слободног времена.

МБ: Значи, обавезе угрожавају слободно вријеме?

Бојан (наслоњен): Да.

МБ: Да ли је тако?

Негра (руке на крилу): Јесте.

МБ: Остали?

Анђела (наслоњена на кољена, рука на бради, објашњава руком, смијешак): Ја на примјер ако знам да морам нешто учити, прво ћу видјети ако ми се учи, онда ћу оставити, ако ми се не учи изаћи ћу вани, тако да баш нешто, више имам слободног времена него, распоредим себи једноставно тако да урадим све кад требам раније да би могла, на примјер, изаћи вани, кад сам се договорила са пријатељима. Нећу остати у кући да учим а да не изађем вани.

МБ: Да ли, претпостављам, малоприје сте споменули да користите доста ових технологија, и у слободно вријеме их користите? За које сврхе?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): За сврхе, рецимо забаве, или сврхе ако нас баш нешто интересује да пронађемо о томе, пада нам нешто на памет, то истражујемо по интернету, мене лично интересује историја па сад читам те неке чланке из тих неких књига.

МБ: У слободно вријеме?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Да. Пошто ме јако интересује, то је онда као неко учење у слободно вријеме али ја то не сматрам обавезом, то је моја жеља да ја то прочитам, сазнам нешто ново.

МБ: Значи, то би било као искориштавање слободног времена за рад?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Искориштавање на неки паметан начин, паметно утрошено вријеме.

МБ: А ово остало не би било паметно утрошено вријеме у слободном времену?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па сад, зависи од тога шта смо радили, ако смо безвезе нешто блејали тамо, то је можда безвезе утрошено вријеме ако смо нешто друго могли урадити за то вријеме, могли смо нешто урадити по кући, спремити небитно шта.

МБ: Добро. Да ли сте размишљали икада о односу између слободног времена и тих нових технологија? Да ли вас оне чине слободним? Да ли вас нове технологије баш чине слободним? Негра је рекла, чини ми се, да не може без телефона и да би сад најрадије да није овдје. Да ли је то слобода ако ви стално размишљате о телефонима?

Негра (руке на крилу): Па није, овисност.

МБ: Овисност? А опет не можете без њих?

Негра (објашњава рукама, смијешак): Па кад смо овисни.

МБ: Шта остали мисле? Да ли вас чине слободним? Да ли вам пружају неспутане могућности?

Огњен (прекрштене руке): Шта се сматра под слободом? Да ли смо ми уопште слободни? Како се дефинише слобода? Ја ћу на крају сад рећи “Ја сам слободан, ја сад могу да радим шта хоћу”.

МБ: Нисам мислио баш да убијете некога.

Сви (осмијех).

Огњен (прекрштене руке): Рецимо, у неким границама нормале. Ја ћу сад отићи, ја ћу гледати телевизор, гледати седам сати телевизор. Да ли сам ја заиста слободан? Ја сам буквално прикован за екран, примамо информације што неко други хоће да ја чујем, гледам неке, не знам, филмове глупе, америчке.

МБ: Ко кога ту користи? Ви медије или медији вас?

Огњен (прекрштене руке): Ја трошим своје слободно вријеме на неку глупост. Рецимо, могао сам да прошетам, не знам, одем на село, да нешто радим, то би било паметније него да сједим и буквално примаам нешто што неко други жели. Онда нисам слободан. Онда има неки утицај, контролу нада мном.

Марија (руке на крилу, објашњава руком): Али ти сам бираш хоћеш ли гледати то, бираш сам.

МБ: У вези са овим, шта мислите да ли вам те нове технологије у слободном времену узимају то слободно вријеме или вам пружају слободно вријеме? Слична су питања, само су нијансе. Да ли мислите да вам одузимају вријеме или вам дају вријеме? У ширем контексту, за комуникацију, за информације, за размјену неких података у ширем контексту.

Бојан (наслоњен): Зависи како искористимо те мреже. Ако их искористимо паметно, што је он рекао да истражујемо неке чланке, онда је то корисно. Ако их искористимо за, чисто да ћемо три сата провести, гледати по Фејсбуку, Инстраграму, тако неким стварима, онда нам је то узалудно.

МБ: Шта би онда било блејање на Фејсбуку и Инстраграму? Одузимање времена?

Бојан (наслоњен): Да, али чак то некада може бити позитивно.

МБ: У ком контексту?

Бојан (наслоњен): На примјер, сад сам ја провео три сата за рачунаром, ништа нисам урадио, када устанем са столице и размишљаам о себи, шта сам ја сад потрошио своја три сата, шта сам урадио.

МБ: Потрошио значи?

Бојан (наслоњен): Да, ја сам своја три сата потрошио. А шта сам урадио? Шта сам постигао? Нисам ништа, само сам се умирио гледајући у екран. Сад ја требавам са екрана сјести и учити али не могу, ја сам уморан. Значи, ја морам послњје одмора направити одмор да бих ја био спреман за учење.

МБ: Одмор од одмора?

Бојан (наслоњен): Да. Е сад, да ли је то корисно? Да ли је сад тај одмор мени био користан? Само тако схватим да једноставно три сата проведена на рачунару ми није корисно. Ако проведем сат времена на рачунару, два сата проведем радећи нешто друго, да чак одспавам, ја чу пуно више бити одморан да сједнем онда учити него да сам три сата у комаду провео на рачунару.

МБ: Да ли је то, што Негра каже, овисност? Да ли је то то?

Негра (руке на крилу): Јесте.

МБ: Јесте? Па да ли се може одупријети томе? Не можете?

Огњен (спуштене руке): Све је то ствар личног избора.

МБ: Да ли желите да се одупрете томе? Да ли сте икада о томе размишљали?

Бојан (наслоњен): Сви то некако као говоримо да би жељели и као покушамо али се вратимо јер једноставно ниси у току са већином, испадаш из ритма.

Огњен (наслоњен): И дешавања.

Бојан (наслоњен): И дешавања. Ниси у току, једноставно, не будеш на интернету цијели дан, не чујеш неку информацију, сви причају у друштву, десила се та нека информација и ти гледаш, ниси у току.

МБ: Значи, ви сте на друштвеним мрежама и користите интернет зато што сви користе?

Бојан (наслоњен): Да. Зато што једноставно не би били у току са дешавањима.

МБ: Добро. Шта би се десило кад не бисте били у току?

Бојан (наслоњен): Онда би једноставно, на примјер, једна би особа испричала “Чуо сам ово, ово”, тако би скупљали информације. А овако можемо доћи у ситуацију кад смо у друштву да све особе око нас знају неку информацију само ја не знам ту информацију, и они ће дискутовати о томе, ја ћу се покушати укључити у то, али ја нећу имати позадину па нећу моћи дати свој став о томе шта се десило.

Огњен (прекрштене руке): Ако је њима нешто смијешно, нећемо знати шта је смијешно, нећемо се смијати.

Анђела (руке на крилу, наслоњена на крило, објашњава рукама): Па питаш друга да ти покаже то и онда знаш.

МБ: Ако сам добро схватио, испада да сте ви принуђени да користите то?

Бојан (наслоњен): Да.

Огњен (прекрштене руке, врти главом): Тако некако гледам.

МБ: Друштвено условљени? Друштвено принуђени?

Бојан (наслоњен): Да. Кажу како ниси видио тај неки видео, то је било, на примјер, на Фејсбуку, нисам био, на примјер, цијели дан на Фејсбуку, једноставно, оставио сам га, нећу да користим, сви остали су га користили, поставили су тај неки видео смијешан, овако-онако, и дошли су послџе, показују, “Како ниси видио? Да ли увијек мораш бити изузетак?”. Једноставно, тако ће у шали то рећи а у ствари ти ћеш осјетити, као оно, јесте сад глупо јер ниси видио сад, ниси информисан о нечему. Или на примјер, сви знају да немају претчас, а ти не, и дођеш на претчас, а остали сви дођу на први час и ти сад 45 минута си негдје провео ходајући а могао си нешто урадити за то вријеме. Онда ћеш се осјећати глупо зашто ниси сазнао ту информацију. Рећи ће ти остали “Како ниси, зар не користиш Фејсбук а имаш га?”, у том ће стилу бити.

МБ: Значи, ипак користите Фејсбук?

Бојан (наслоњен): Мислим, конкретно Фејсбук, ево само примјер, може бити та нека група и на Виберу, и на Инстраграму и осталим друштвеним мрежама.

Ивана (руке на крилу, објашњава рукама): Толико смо постали привржени томе да једноставно испадамо из тока ако не користимо телефон, на примјер.

МБ: Да ли би се онда десило, када бисте испали из тока, једноставно да вас другари другачије посматрају?

Ивана (руке на крилу, објашњава рукама): Да.

МБ: То хоћете да кажете?

Ивана (руке на крилу): Да.

МБ: Добро, имам још једно питање у вези са слободним временом. Који би био идеалан начин за вас, како би се слободно вријеме могло провести?

Ивана (руке на крилу): Па, спорт, читање књига, излазак са друштвом, али без телефона.

МБ: Без телефона? Значи, то је идеално? Шта остали мисле?

Бојан (наслоњен, показује руком): Слажем се са њом, али сви радије замијењују овакав излазак са телефоном и друштвеним мрежама.

МБ: А сматрате да би ово било идеално?

Бојан (наслоњен): Да. То би било идеално али сви замијењују са телефонима.

МБ: Зашто против себе идете онда, ако сматрате да је то идеално а не радите то? Да ли вас ко спријечава да изађете у шетњу, у град?

Већина (тихо): Не.

МБ: Али опет не радите идеално? Зашто?

Бојан (наслоњен): Једноставно размишљамо, ако изађем у шетњу изгубићу три сата, овако ћу сјести на Фејсбук, провешћу сат времена и онда ћу се бавити нечим другим, да идем брже, да користим нешто.

МБ: У ком контексту брже? Да вријеме брже прође?

Бојан (наслоњен): Не не, него да на примјер, учим, и сад направио сам паузу, сат времена Фејсбук, с неким ћу се дописивати него ако кажем “Ајмо изаћи”, то ће потрајати три-четири сата а ја немам толико времена да одем та три-четири сата да изађем, да се прошетам.

МБ: А да ли ће остати на тих сат времена на Фејсбуку?

Бојан (наслоњен): Најчешће не, и онда ћемо често себи рећи “Јесмо глупи, зашто се нисмо прошетали, могли смо то урадити умјесто овог”.

МБ: Значи, у старту мислите да је шетња губљење времена, на Фејсбуку само мало да пребаците, а онда опет тих сат времена буде три сата, па се кајете што нисте ишли у шетњу, а на почетку сте мислили да бисте изгубили вријеме?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Добро, нама је лакше сједити у фотељи, телефоном, у топлом, зависи које је годишње доба, него сад ићи шетати сат времена, теже нам је много покренути се зато што смо постали робови тих технологија, имамо

све у кући, све што нам је потребно можемо наћи на интернету, много нам је теже да изађемо, на примјер, на фудбал, кошарку, лакше нам је играти игрицу на рачунару, Каунтер, Кол оф Ђути, небитно, него да сад изађемо напоље. Или код мање дјецe, рецимо, ови са шест година већ знају на рачунару, и са мање, са три-четири године на телефонима већ знају, не знају, нису научили читати и писати а већ су упућени у те технологије, играју игрице поготово. Сад је ријеткост видјети дјецу да изађу напоље да се играју, не знам, тих игара, рата рецимо. Кад сам био мали, нормално је било да изађемо напоље, узмемо пушку и пуцамо, са оним гуменим мецима, то је била игра, било је забавно. Играмо фудбала, играмо жмире по ноћи, то је неку чар имало. Сад дјецa не знају ни право играти фудбала, мислим, није сад да ја знам играти али опет је...

Бојан (наслоњен): Да, и као мали, на примјер, никада се нисмо договарали када ћемо изаћи, једноставно, просјечно, око пет-шест само кренемо излазити из куће, сви се нађемо на терену, а данас се договараш три дана са неким да се нађете негдје у неко вријеме и опет неко откаже.

МБ: Колико имате година? Од 16 до 19, отприлике? Зар није прије десет година постојао интернет?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, објашњава рукама): Па јесте, али није био у толикој мјери, нису његове особине биле, довољна брзина, количина интернета, колико је коштао, тад је био на сат времена мјесечно, и није било паметних телефона, није било wi-фи, значи било је само тамо ако имате рутер, директно са каблова, и само је био М:тел тада, и био је јако слаб, и само на рачунару сте могли имати интернет, није било паметних телефона да сте могли у сваком тренутку ући на интернет, само на рачунару или лаптопу могли бити конектовани. И није било друштвених мрежа, рецимо Фејсбук је тек касније, онда је баш експанзија Фејсбука и Твитера.

МБ: Добро, Фејсбук већ добрих девет година траје.

Огњен (ноге прекрштене у четворку, објашњава рукама): Па да, али нису толико људи били, наше генерације нису, тек касније мало почиње. Поготово кад су паметни телефони посљедњих пар година завладали.

МБ: Сви имате паметне телефоне?

Бојан (наслонејн): Да, и свака кућа у то вријеме није имала рачунар, имали су обично телефон Ника 3310 и ти си био пресећан кад си га имао, а данас ако немаш рачунар предзадње генерације, телефон такође предзадње генерације, ниси, не пратиш...

МБ: Није ваљда и то друштвени притисак?

Бојан (наслоњен): Донекле јесте, у ствари зависи од руштва са каквим се дружиш. Ако хоћеш да се дружиш са елитом чији родитељи дају сваку пару свом дјетету, онда мораш, како они тако мораш и ти, да се не би издвајао. А ако ћеш се дружити са просјечним онда може и неки просјечан телефон, просјечан компјутер. Зависи с ким се дружиш.

Анђела (наслоњена на кољена): Да, доста дјеце гледају како они богати и онда и они глуме нешто што нису на друштвеним мрежама.

МБ: Значи, хоћете да кажете да се претварају на друштвеним мрежама?

Анђела (наслоњена на кољена): Да, доста.

Огњен (ноге прекрштене у четворку, рука на бради): Да буду оно што нису.

МБ: А зашто то раде? Јел' не могу то остварити у стварном животу, па... да ли то хоћете да кажете?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке): Да би добили на значају у стварном животу можда.

МБ: Покушавају на друштвеним мрежама, на интернету?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке): Како би се лажно представили, да би ми имали неку другачију слику о њима, у јавном животу. Кад гледамо цуре неке, сад мислиш нека добра, а онда кад је упознаш тотално имаш друго мишљење о њој.

МБ: Да ли је тако само за цуре или и за момке?

Анђела (наслоњена на кољена, смијешак): И за момке.

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке): Обоје.

МБ: Добро. Има ли још неко коментар у вези са слободним временом о коме смо расправљали? Нема? Добро. Онда ћемо прећи на посљедњу тему, односно тематску

јединицу и завршавамо лагано. Млади. Ви сте млади. Осјећате се млади? Шта мислите какав је положај младих у данашњем времену?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке, објашњава рукама): Имамо више права него што су имали наши родитељи, деде и баке. У школи, поготово више права имамо него што је прије било, нема тога, прије професор носи штап, удара дјецу ако не слушају, немирна су или ако не знају нешто. Данас ако би професор ударио дијете био би скандал. Одмах родитељи долазе у школу, права се гледају нека. Иако би данас то било мало другачије, иде како иде, 21. вијек. Већ се неке ствари мијењају, колико добро, толико и лоше. Права дјетета, у Аустрији, Њемачкој, по западним земљама, ви заправо не смијете тући, ударити своје дијете. Дијете стоји испред тржног центра, плаче, хоће нешто да му се купи, ви њему не смијете ништа. Или ћете му купити или ћете чекати да се исплаче, не смијете га ударити, не смијете загаламити на њега, можете бити пријављени Центру за социјални рад или да вам одузму дијете једноставно. Мислим, нема, не знам каква да, што кажу батина је из раја изашла, свако од нас добије некад у животу батине. Мислим, свако би требало да добије да би се научио некако, једноставно, мислим не треба то сад бити превише, да се не би прешло у навику да туку, али неку казнену батину да се научи нешто, то самтрам.

МБ: Добро, сад смо отишли у страну са тим батинама. Како видите свијет у коме живите? Какав је ваш положај у том свијету? Дакле, нећемо о батинама. Нећемо о геополитичким ситуацијама, шта Руси раде у Сирији или нешто слично. Значи, какав је свијет који вас окружује?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке): Шта ја знам, неправедан, али увијек је био неправедан.

МБ: Увијек?

Огњен (ноге прекрштене у четворку, спуштене руке): Па не знам кад је ту нешто праведно у животу, никад ништа није праведно. Једноставно, морамо се сами борити за своју позицију у животу. Борба је. Сад, многе ствари су горе него што су биле прије, људи су много искваренији, нема више тог неког односа међу људима, искрености.

МБ: Добро, кад већ спомињете борбу, мало да сад доведемо на вашу страну. Имате ли жеља? Претпостављам да имате. Да ли сте икада размишљали шта утиче на те ваше жеље? Породица? Ваши другари? Медији? Шта мислите шта би могло утицати? Пријатељи?

Бојан (наслоњен): Првенствено ми утичемо на ту нашу жељу.

МБ: Ви утичете? Без икаквих спољашњих утицаја?

Бојан (наслоњен): Без.

МБ: Рецимо, да видите код другара нешто, на медијима нешто, да видите у друштву нешто, сами креирате своје жеље?

Бојан (наслоњен): Ми сами креирамо своју жељу а све остало нам може само помоћи. Донекле нам и одмаже али нам може помоћи.

МБ: На који начин помаже и одмаже?

Бојан (наслоњен): Па, ако ми нешто желимо, да постанемо, да остваримо, ми ћемо се трудити и кад остали виде да се ми трудимо и они ће нам помоћи.

МБ: А ко су ти остали?

Бојан (наслоњен): Па остали, сматрам, гледам на родитеље, породицу, друштво.

МБ: Да ли они разумију ваше жеље? Да ли родитељи разумију ваше жеље?

Огњен (усправљен, објашњава рукама, цупка ногом): Па зависи, од родитеља до родитеља, од породице до породице. Да ли неко има разумијевања за свог сина, ћерку, небитно. Да ли је добар у нечему, на примјер фудбалу, и рецимо ако је добар у фудбалу да ли ће га усмјерити да даље иде, да ли ће му помагати, пружити сву подршку, или ће му једноставно рећи није фудбал, пусти, требаш ићи у школу, требаш учити, мораш бити правник, медицину да завршиш, нешто од чега ће се живјети а не сад да тамо гањаш лопту. Једноставно, биће родитеља који ће видјети да је таленат па ће једноставно помагати свом дјетету, дати му сваки подстицај, своју љубав да он успије у томе што он жели, у чему је добар.

Бојан (наслоњен): Имам другарицу која баш обожава фудбал, и она је питала родитеље да је упишу на фудбал, и родитељима је то некако несхватљиво да она тренира фудбал, онда једноставно не дају, а то је њој нека велика жеља, и сад то је

донекле схватање, или некако гледају више фудбал као на мушки спорт, некако као да фудбал није женски спорт, то је сад донекле схватање њених.

МБ: Остали, имају ли жеља?

Негра (руке на крилу): Имамо.

МБ: Имате? Логично је да имате.

Негра (руке на крилу, смијешак): Свако има жељу.

МБ: Свако има жељу. Да ли утиче ишта на те жеље? На креирање тих жеља? На рађање те жеље код вас? Да ли сте размишљали о томе?

Огњен (наслоњен): Друштво.

МБ: Друштво?

Огњен (наслоњен): Ситуација. Можда чак и политичка ситуација утиче на много тога.

МБ: А шта мислите да ли су ваше жеље у складу са вашим могућностима? Не мислим сада на материјалне могућности, већ на ваше могућности, личне могућности. Оно што желите, а ја рецимо желим да летим а не могу. Шалим се. Да ли су ваше жеље у складу са вашим могућностима?

Негра (руке на крилу): Јесте.

МБ: Јесте? Значи, ви не желите преко својих могућности?

Негра (тихо): Не.

МБ: Не?

Негра (показује рукама): Барем ја.

МБ: Остали?

Бојан (наслоњен): Па донекле сви тежимо да имамо фин живот, велику кућу, доста пара и добра аута. Значи, то је нека, отприлике сад у глобалу што сви желимо. Е сад, колико ћемо то испунити, то зависи од особе до особе и то колико ћемо се ми потрудити да остваримо ту нашу жељу.

МБ: Остали? Немате ни жеља а не знате ни своје могућности?

Огњен (наслоњен, спуштене руке): Добро, свако има жељу, мислим, зависи, неке жеље су можда сад нереалне у нашем добу, за пар година можда постану реалне, можда се могу остварити, али сад колике су наше могућности. Мислим, опет не

можемо знати да ли нешто можемо или не можемо док не пробамо то да остваримо, да покушамо. Увијек треба покушати па онда рећи да ли можемо.

Бојан (наслоњен): Добро, млађе генерације имају мање жеља јер им се све жеље могу испунити.

МБ: Које су то млађе генерације?

Бојан (наслоњен): Млађе генерације, значи то су основна школа и ниже чак. Њихове жеље се могу испунити. Дај ми ово, ево ти, дај ми телефон овакав, изволи, дај ми ово, изволи. Али они немају ту некакву машту, да се труде да то добију.

Огњен (наслоњен, спуштене руке): Али ако им родитељи то омогуће, они тако не могу...

Бојан (наслоњен): Да. Код мене је било “Потруди се па ћеш добити” и онда ја својим трудом добијам ту неку награду. Тако стичем, а не “Дај ми па ћу се ја потрудити”, дају му па онда од тога нема ништа што ћу се ја потрудити.

Огњен (наслоњен, спуштене руке, објашњава рукама): Боље је дјецу учити од малена да раде, да знају да цијене оно што добију, не да добију све што пожелеле да добију, него да ли то прво могу да добију, онда ако могу шта су њихове обавезе, да то буду да буду пристојни у школи, не знам, слушају старије, не праве неке проблеме.

МБ: Он је малоприје споменуо да су старији имали мање права него данашњи млади, јел’ тако било? А шта ви мислите, да ли се осјећате слободнијим од ваших родитеља?

Бојан (наслоњен): Доста јер ми сад можемо да изразимо наше мишљење, док некако наши родитељи нису могли да изразе оно што су они мислили, него једноставно њихови родитељи су били “Тако ће бити како ја кажем, тебе нико ништа не пита”.

МБ: Значи, код вас није таква ситуација да вам родитељи кажу како ће бити?

Огњен (наслоњен): То може да зависи од политичког уређења. Рецимо, тада је био...

МБ: Нисам мислио те слободе, политичке, него уопште, да ли се осјећате слободнијим?

Огњен (наслоњен, објашњава рукама): Имао је јако пуно утицаја тај на нашу слободу, изражавање. Рецимо, ако нешто кажете у разреду сад, небитно, против власти, то је ваше мишљење, свако има своје мишљење, ако кажете уопште не би донијело зло вама, вашој породици, данас то уопште није тако, можете да изнесете

било какав став, неће вам, мислим, да ли ће вам неко узети за зло или неће то сад зависи, али нећете имати никакву казну одређену за то. То је нека слобода говора. Сад није баш толико слобода колико се прича, опет је већа слобода него што су имали наши родитељи у доба социјализма. Или још раније, тамо у краљевини.

МБ: Добро, сад нећемо толико далеко. А уопште у друштву, дакле не само политичке слободе, слобда изражавања, већ уопште да ли се осјећате слободнијим? Да ли више осјећате, гледајући своје родитеље сада, вјероватно су вам некад причали како је било док су били млади, онда вам деда и баба причали како се они понашали, да ли препознајете да је било више пресије тада или сада? Не мислим политичке, друштвене.

Огњен (прекрштене руке, објашњава рукама): Па слобода је рецимо сада, не знам, људи виде хомосексуални однос, ко је смио тада да се изрази да је педер, а данас имате у Бањалуци безброј дјеце која кажу, која јавно признају, не знам, да нису нормални, мислим, да су педери. Добро, сад је то нормално, мислим, тад да кажете некоме бисте изложени руглу, тада једноставно не бисте се фино провели.

МБ: Данас није тако?

Огњен (спуштене руке, објашњава рукама): Па данас опет има због наше околине, једноставно, није у толикој мјери заступљена та слобода али опет је много већа слобода, кад кажеш педер нико сад неће никоме ништа рећи, неће, не знам, тад у основној школи ако кажете да сте педер, не би то смјели јавно уопште изнијети, не би се смјели тако понашати али данас је то сасвим нормално. У нашој школи мислим да има таквих особа које се изјашњавају да су то, мислим, сад нико њима ништа неће рећи, то је њихова слобода, али неће гледати...

МБ: Мислите да се осјећају слободним?

Бојан (наслоњен): Мислим да да.

МБ: Осјећају се?

Бојан (наслоњен): Да. Данас су чак дозвољени ти геј бракови, док у прошлости нису се... једноставно оженили би се са неком женом чисто да би прекрили тај свој недостатак, ту своју ману, док данас јавно изражавају, шетају, врше те параде, то

показати, то је глупост. Ти си такав какав јеси, живи свој живот, немаш ти шта ходати околу, показивати да си ти другачији од некога што ми кажемо нормалног.

Огњен (наслоњен, објашњава рукама): То су сад опет већа права од нормалних људи. Он сматра да је угрожен, али заправо није, живи живот као и остали, нико неће утицати с ким ћеш ти бити али само хоће још веће право, да има бољи положај. Хоће да људима буде драго што си ти то. Па свако има право на своје мишљење, ако некоме смета сметаће, а на крају ниси ти у праву него, небитно, али сад није то важно, то су њихова права.

МБ: Да ли се остали осјећају слободнијим од родитеља?

Анђела (наслоњена кољена, објашњава рукама): Ја знам по причи мог тате, он је живио у Бањалуци, и прије рата, на примјер, сва та дешавања, никога није било брига шта сте ви, колико имате, само су се једноставно дружили, док данас је све подијељено у групе. Значи, ако је неко хомосексуалац они се друже, док други не желе да се друже са њима.

Огњен (наслоње, прекрштене руке): Или класно, мислим класе, не иде та граница, не постоји, али једноставно особе које... на њима се види, њиховим телефонима. Начин понашања, они су мало, дрскији су од других људи, једноставно, гдје излазе, шта раде, неки чак и возе, неки у Гимназију долазе аутима, имају своје личне возаче. Колико то сад иде.

Анђела (наслоњена на кољена, објашњава рукама): Углавном, да се сви исто носе, да се нису видјеле разлике, једноставно су били исти сви.

МБ: Да ли је то онда слобода или је ово сад слобода?

Анђела (наслоњена на кољена, објашњава рукама): Па не знам, боље је да будеш приватно оно шта год хоћеш, не мораш да то сви знају, не морам ја свима рећи шта ја мислим, каква сам ја. Ако је неко сад геј, не мора се хвалити зато што то није нешто чиме се треба хвалити. Данас је то другачије само, оно, ја имам ово, ја сам овакав, ти не ваљаш зато што ти немаш то, зато што ти ниси такав. Мислим да је то лоше.

МБ: Добро. Имају ли остали свој став? Добро, да закључимо са овим. Шта мислите, да ли млади требају да се мијењају?

Огњен (наслоњен, објашњава руком): Поводом свега, требају мало више да размишљају о свему, али некако ако ти западни медији мисле да треба да иду млади у неком другачијем смислу, да једноставно нешто оно што је у модном тренду, да тако прате, него једноставно онако што би требало бити, што је природно, да неке моралне вриједности да се прате, не знам, та облачења, дрога поготово, ако неко жели, то није превелико размишљање, треба да се неки нормалан живот, размишљање своје о свим глобалним стварима које се дешавају, трендовима.

МБ: Да ли треба да се мијењају или не?

Огњен (наслоњен, клима главом): Па да, у једну руку да.

МБ: У ком контексту?

Огњен (наслоњен, објашњава руком): Па то, да се престану пратити западни трендови.

МБ: Шта, да буду своји?

Огњен (наслоњен, објашњава руком): Па, своји, да се врате неким традиционалним коријенима. Не сад у потпуности да се врате, да оно што је добро прихвате, једноставно да нађе неки баланс између тих ствари, да узму од свих ствари најбоље и да то једноставно буде наше.

МБ: Остали шта мисле? Треbate се мијењати?

Негра (руке на крилу, смијешак): Само овисност.

МБ: Само овисност?

Негра (руке на крилу, смијешак): Да.

МБ: Само то треба да се мијења?

Негра (руке на крилу): Па да.

МБ: Да будете још више или мање?

Негра (руке на крилу, смијешак): Мање.

МБ: Мање? Шта вас спријечава да се мијењате? Овисност?

Негра (руке на крилу, смијешак): Да.

МБ: Остали?

Бојан (наслоњен): Овисност се појављује у свему што радимо. На примјер, ако идемо на тренинг, једноставно, ако идемо на тренинг све постане монотонија, овисност,

значи, један дан прескочиш тренинг, једноставно некако ти је дан празан, не знаш шта ћеш кући да радиш. Ако останеш, на примјер кући, спријечен си да одеш, једноставно сад тих два-три сата на тренингу, шта ја радим кући, сједим, досадно ми је кући, то од неке границе постаје овисност. Сад то зависи само од личности колико може то да контролише.

МБ: Добро. Хоћете ли се ви мијењати? Дакле, поред тога што је питање да ли треба да се мијењате. Хоћете ли се мијењати?

Огњен (наслоњен): Па сигурно како старимо да ћемо другачије размишљати.

МБ: У ком контексту другачије? Да ћете се прилагођавати друштву или...?

Огњен (наслоњен): Па то сад зависи од нас, све је од особе до особе. Неко ће посрнути, нешто лоше, нешто ружно. Неко ће кренути у неком правцу, да ли ће се бавити фудбалом, да ли ће постати фудбалер негдје, промјениће свој начин размишљања, неће размишљати десет година онако како је размишљао прије десет, у ком времену живи.

МБ: Добро. Хвала вам, не бих вас више задржавао. Надам се да није превише досадно било. Издржали сте без телефона, ево сат и десет минута, сматрајте то успјехом. Хвала вам још једном.

Транскрипт фокус групе 4

Дужина снимка: 00:49:13

02.12.2016.

Интроверти са телефоном

Учесници: Лука (II), Стефан (III), Миљана (IV), Милица (III), Маријана (I), Слађан (I), Дајана (I), Милијан (II), Марко (I)

МБ: Имаћемо три оквирне теме о којима ћемо дискутовати. Прва је информационо-комуникационе технологије, друга је слободно вријеме, трећа су млади, односно то сте ви. У оквиру прве ћемо расправљати о предностима и недостацима нових технологија и о утицајима нових технологија на свакодневни живот. У оквиру друге

теме, тј. слободног времена, расправљаћемо о омјеру између обавеза и слободног времена и начину на који се проводи слободно вријеме, и у оквиру треће о положају младих у данашњем друштву и о ставу младих према ауторитету. Почињемо са информационо-комуникационим технологијама и првом подтемом, односно првом облашћу о којој ћемо расправљати, предности и недостаци нових технологија. Шта мислите да ли су нове технологије боље од класичних? А класичне су тв, радио, штампа. Дакле, да ли је интернет бољи од телевизије, радија и штампе?

Слађан (наслоњен): И јесу и нису.

МБ: Зашто јесу, зашто нису?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Па јесу на фазон, можемо доста тога научити, информација извући и све.

Марко (наслоњен): Може помоћи у школи.

МБ: Пардон, заборавио сам нешто рећи. Сви ће имати прилику, само немојте хорски. Један по један, може тако?

Марко (усправљен): Мислим да је интернет веома корисна ствар и да нам помаже у школи, послу па и у свакодневном животу.

МБ: На који начин?

Марко (усправљен, сједи на рукама): Па на начин да се информишемо преко тога, да учимо нове ствари.

МБ: Само тако или...?

Марко (усправљен, сједи на рукама): Па, можемо га искористити и у виду забаве, на примјер игрице.

МБ: Да пустимо Слађана, није довршио мисао.

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Лоша страна тога је што не комуницирамо толико често уживо него преко интернета, Фејсбука и друштвених мрежа.

МБ: То је лоша страна?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Да, пуно смо ограничени.

МБ: Остали шта мисле?

Стефан (наслоњен, руке на крилу): Лоша ствар је што је то овисност сад код младих. Већином то ствара овисност и мање физичке активности уз све остало.

МБ: Добро, да се вратимо још мало на ово да ли су боље или лошије од класичних.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па можда су бољи у виду да се може тражити ствари које нас занимају, да нам неко не намеће свој став јер овамо имају људи који у радију, новинама, то неко пласира нама теме које ћемо ми читати, а овамо нас то не занима, ми себи нађемо.

МБ: Значи, мислите да на интернету не постоји могућност да вам неко пласира...

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Не не, наравно да не, само што је већа могућност, има више информација на интернету јер су ту све новине и још неки додатни који нису само пласиране, да неко намеће своје ставове нама.

МБ: Остали?

Дајана (наслоњена): Слажемо се.

МБ: С чим се слажете?

Дајана (наслоњена): Па да постоје корисне а и лоше стране интернета.

МБ: Говоримо да ли су бољи или лошији од класичних медија?

Дајана (наслоњена): Па сад, зависи, није сигурно баш.

МБ: Добро. Шта мислите да ли су само информације аспект о коме можемо расправљати када је кориштење нових технологија и класичних? Нешто друго можда? Комуникација са вашим ближњим?

Миљана (руке на крилу): Да да. Практичније је са интернетом, боље је него слати писма овако.

МБ: Под класичним медијима можемо расправљати такође и о телефонима.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па распрострањеније је, углавном има више могућности, нуди више могућности него класични. Сад то може, носи и лоше стране зато што ствара овисност доста јер се, не користи се нужно у те сврхе у које се може, а док класични су, ограничавају на један вид комуникације.

МБ: У чему се рефлектује та овисност?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па сад, може се користити, друштвене мреже могу служити за комуникацију исто као класични медији, али се не користе нужно само у сврху тих информација већ се користе само за забаву и за губљење времена.

МБ: Губљење времена? Да ли остали тако мисле?

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Да. Па јер већина нас каже да идемо учити преко интернета, нешто пронаћи и бити на Фејсбуку, дописивати се са неким на Вајберу или небитно, тако. Овисност, стално ћемо, нон-стоп смо буквално на томе. Интернет и у школи имамо, кући имамо интернет, нон-стоп смо на интернету, дођемо у школу, неко има интернет, подијели, опет смо на интернету, нон-стоп смо на...

МБ: Значи, кажете да ћете учити а идете на Фејсбук? То би било шта? Да ли би то била нека лаж?

Милица (руке на крилу): Па да.

МБ: Кога лажете?

Сви (у глас): Сами себе.

МБ: Сами себе лажете? Значи, свјесни сте да сами себе лажете али опет то радите? Зашто је то тако?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Овисност. Кренемо као учити и онда се нешто деси па те одвуче.

МБ: Милијан је хтио рећи?

Милијан (усправљен): Па кренемо ми то нешто учити али онда нам је забавније друштво на Фејсбуку, лајковање статуса.

МБ: Значи, то се може сматрати друштвом, ако је на Фејсбуку?

Милица (руке на крилу): Не.

МБ: Не?

Милица (објашњава рукама): Па можемо ми лајковати било коме статус, можда некога кога смо само упознали једном, нисмо са њим причали, не знам, не дружимо се.

Милијан (усправљен): То сам навео као примјер друштва. Не знам ни ко се крије иза тог имена.

МБ: Да ли разликујете друштво у виртуелном свијету и друштво у реалном животу? Да ли постоје ту разлике?

Дајана (наслоњена): Па ја мислим да су у виртуелном свијету више познаници.

МБ: У виртуелном свијету?

Дајана (наслоњена): Да. А право друштво је у ствари ван тих друштвених мрежа.

МБ: Добро, шта ћемо са друговима са којима се дружимо у реланом животу а имамо их и за пријатеље на друштвеним мрежама? Да ли су онда тамо само познаници а овамо су нам пријатељи?

Дајана (налоњена): Па добро, није али...

МБ: Шта је то? Слободно реците. Није ово испитивање. Нема погрешних одговора.

Стефан (наслоњен, објашњава рукама): Пријатељи су и овако и онако само што кад изађемо на кафу не користимо те друштвене мреже.

МБ: Не користите кад причате са пријатељима у стварном животу? Не користите?

Стефан (наслоњен, објашњава рукама): Па, бар ја не користим.

МБ: Остали?

Милица (руке на крилу): Доста нас.

Миљан (клима главом): Трудимо се да не користимо.

МБ: Ако се трудите, значи опет постоји могућност, и некад користите?

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Да. Па већина, на примјер, изађе пет-шест другарица или другова, небитно, и бар троје ће сједити и бити на телефону.

МБ: Током разговора непосредног?

Милица (објашњава рукама): Па не. На примјер, ето нас шесторо и троје ће бити на телефону а нас троје ће причати, отприлике тако.

МБ: А с вама су у друштву?

Милица (клима главом): Да.

МБ: Што су дошли с вама у друштво ако не причају са вама?

Стефан (одмахује главом, показује руком): То је та овисност.

Милица (руке на крилу): Да.

МБ: Они су овисни? Значи, троје је овисно а троје није овисно?

Милица (објашњава рукама): Па, дала сам само примјер.

МБ: Аха, добро. У вези са тим друштвеним мрежама. Имате профиле на друштвеним мрежама? Претпостављам највише волите Фејсбук? Шалим се. Све више и више избивате са Фејсбука? Гдје имате профиле? На Инстраграму највише,

претпостављам? Добро. Шта мислите, да ли те нове технологије доприносе бољој повезаности међу људима или отуђености?

Стефан (одмахује главом): Отуђености.

МБ: Зашто?

Стефан (руке на крилу): Па некако, то што смо сад причали, кад се изађе заједно у град онда свако за себе на свом телефону...

МБ: Значи, изађете заједно, али је свако за себе?

Стефан (одмахује главом, показује руком): Тако испадне на крају.

МБ: Зашто је то тако?

Слађан (објашњава рукама): Па ми мислимо да ћемо причати, да ћемо се забављати али сви на крају увијек висимо на телефонима.

МБ: Због чега?

Дајана (наслоњена): Можда немамо тема за разговор па ту тражимо неку забаву.

Лука (чешка врат): Буде им досадно.

МБ: Значи, због досаде користите паметне телефоне?

Лука (погнутост напријед): Не кад сам у друштву.

МБ: Кад сте у друштву не користите?

Лука (погнутост напријед): Јако ријетко.

МБ: Остали?

Милица (руке на крилу): Ја исто.

МБ: Али примјећујете да ваши користе?

Сви (полугласно): Да.

МБ: Добро. У ширем контексту, дакле не само кад је ријеч о друштвеним мрежама, не само кад је ријеч о комуницирању међу људима, већ о информацијама, утицајима и улози модерних технологија у друштву. Шта мислите, да ли представљају више потенцијал или су више пријетња за друштво?

Марко (сједи на рукама): Па, пријетња и потенцијал. Данас свако има приступ интернету.

МБ: Шта би то било? Да ли је то пријетња или потенцијал кад свако има приступ?

Марко (сједи на рукама): Па пријетња.

МБ: Значи, ако свако има приступ то је пријетња?

Марко (сједи на рукама): Да да.

МБ: Зашто пријетња?

Марко (сједи на рукама): Па имате данас, не знам примјер, имате психички поремећене људе који имају приступ интернету.

МБ: Не би требало да им дозволимо?

Марко (сједи на рукама): Па, не знам.

МБ: Остали?

Дајана (наслоњена): Па ја мислим да има много мале дјеце која користе те друштвене мреже и имају приступ интернету а има свакаквих тема које нису можда дозвољене некако за њихов узраст.

МБ: А имају могућност да приступе интернету?

Дајана (наслоњена): Да.

МБ: Значи, немају контролу?

Дајана (наслоњена): Да. У неком моменту.

МБ: А у ширем неком контексту, дакле, ако изузмемо психичке болеснике и дјecu, шта ћемо рећи за остатак друштва? Ваљда има још неко у друштву осим дјеце и психичких болесника? Шта за њих представља интернет?

Миљана (руке на крилу): Па не, корисно је то.

МБ: Значи, потенцијал?

Миљана (објашњава рукама): Ја мислим да је то јако корисно ствар, направљена да буде корисна ствар само што су људи скренули са пута, не користе га нужно за те сврхе за које треба. Сви се брину како себе представити тамо и имају неку виртуелну слику о себи, а сад могло би се искористити за упознавање људи, за једноставно ширење видика у сваком смислу.

МБ: Значи, основна намјена је била позитивна, али људи... Шта?

Милица (клима главом): Да. Ми смо криви што је то тако.

МБ: Значи, људи су криви за злоупотребу?

Милица (одмахује главом): Па да.

МБ: Значи, да нема људи био би само потенцијал, не би била пријетња?

Миљана (руке на крилу, смијешак): Па да нема људи не би било ни интернета, теоретски не би се ни измислио.

МБ: Добро, шалим се. Наравно. Шта остали мисле?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Ја мислим да не треба дјецу, да се дјеца навуку на интернет.

МБ: Шта мислимо под дјецом? Који узраст?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Па негдје до неких 10-11 година.

МБ: А вама би било дозвољено?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Па дозвољено, али ми већ помало схватамо шта је интернет и шта је овисност, све.

МБ: Значи, схватате шта је овисност, а опет...

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): А опет...

Стефан (руке на крилу, смијешак): Опет смо овисни.

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Ја имам брата који не писати ни читати, има пет година, али зна укуцати на Гуглу гамес.

МБ: Значи, прво постане технолошки писмен па онда функционално?

Милица (смијешак): Отприлике.

МБ: Добро. Шта мислите, односно, какав је ваш став о тим новим технологијама и о односу према раду? Да ли вас оне мотивишу за бољи рад или не?

Миљана (руке на крилу): Мене деконцентришу.

МБ: Деконцентришу?

Миљана (руке на крилу, одмахује главом): Да, али то је искључиво моја кривица.

МБ: У ком контексту?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Исто оно што смо причали, кренем учити и случајно неко пошаље поруку и позове на кафу. „Можда ипак не треба учити. Идем ја мало вани“, одгађам обавезе због тога, једноставно ме деконцентрише, али то је сад мој проблем, дословно то се да лако ријешити.

МБ: Како се да ријешити?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па сад, да се поставе приоритети, учим о два до четири, ако неко зове, ићи ћемо на кафу у пет сати, нећемо ићи у четири.

МБ: Да ли је тешко поставити приоритете?

Стефан (клима главом): Јесте.

МБ: Јесте? Тешко је поставити? Шта вас онемогућава да на адекватан начин, односно како ви сматрате да би било адекватно, поставите те приоритете?

Стефан (објашњава рукама): Па навика од прије. Као, већ смо навикли на то, тако ћемо и наставити.

МБ: Значи, навика вас спречава да поставите приоритет, да прво иде учење па онда...

Стефан (руке на крилу): Да.

МБ: Која навика? Навика према телефону? Шта је толико чаробно у телефону?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама, погле горе, смијешак): Не знам, ја волим читати и ја сад... Ма не, то је само лијеност, једноставно, не воли нико од нас учити и то је, ја мсилим, проблем.

МБ: Добро, али не мора бити само учење.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама, смијешак): Па не, ја читам доста, и ја сад могу читати, не знам, Достојевског, али ја књигу узети нећу да ја научим сутра за одговор. Али на исти начин мене деконцентрише та књига и друштвене мреже.

МБ: Значи, и књига, и Достојевски је деконцентрација као и интернет?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): За обавезе које се требају извршити, али сад није то... Ја имам Фејсбук, користим га само за школу, овако кад, да знам, али нисам ја, немам ниједну другу друштвену мрежу нити сам толики овисник.

МБ: Добро, ајмо сад да видимо, кад смо већ навели Достојевског, поредимо га са друштвеним мрежама. Да ли постоји нека корист од Достојевског, а да није за школску лектуру?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па да.

МБ: А да ли постоји корист од друштвене мреже?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па корист, нису то исти аспекти...

МБ: Ако и једно и друго ремете наш...

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Да да да, само што овдје у школи очекује да сутра дођеш на одговор, знаш ту област коју су те питали јуче, учимо шараф, сутра знаш шараф. Али сад, може се нешто друго за живот научити. Исто, са

друштвених мрежа може се научити како функционишу неки људи, могу се карактери људи, једноставно да се човјек зна снаћи у свијету касније. Исто то и Достојевски учи...

МБ: Значи, Инстаграм и Достојевски су у том смислу исти?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Не не не, само други аспект, једноставно, али исто је то, може се корист извући из свега тога.

МБ: А негативне стране?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама, одмахивање главом): А негативних има гомила.

МБ: И код Достојевског?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па, само овдје код мене зато што ми одвраћа пажњу од школе, то је једини проблем мени код друштвених мрежа и код осталих свих активности.

МБ: Значи, одвраћање пажње од школе је негативно? Ви не волите кад вам нешто одвраћа пажњу од школе? Толико волите школу? На основу овога што кажете, волите је.

Лука (чешка врат, смијешак): Обожавамо.

МБ: Обожавате? Али обожавате и да вам нешто одвраћа пажњу?

Милица (климање главом, смијешак): Да.

МБ: Добро. На крају, кад је ријеч о овој првој теми, једна хипотетичка ситуација. Замислите свијет без интернета. Да ли би био могућ?

Стефан (клима главом): Би.

МБ: У постојећој ситуациоји, дакле кад је интернет свеприсутан, окружује нас, када користите масовно, не само за комуницирање, него прикупљање информација, за све могуће. Да ли бисте ви сад могли замислити, сад користите интернет, ја дођем и пресијечем заувјек и нема га? Да ли би свијет био могућ? Да ли би живот био могућ без интернета?

Стефан (руке на крилу): Мислим да не би.

МБ: Не би? Зашто?

Стефан (објашњава рукама): Па, на примјер, ја бих могао без интернета живјети, живио сам и прије. Како је дошао интернет читав свијет се навикао на то, на живот са интернетом.

МБ: Значи, свијет користи интернет из навике, нешто му треба или нешто друго?

Стефан (руке на крилу): Да.

МБ: Из навике? Значи, ако нема навике не би могли живјети?

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Па не баш, ја милсим да није баш из навике, већ да једноставно како одрастамо, временом се почиње користити, није да је навика, није свакоме навика интернет, има неко који морају, једноставно, на примјер за посао да користе интернет јер без интернета могу послати неке ствари у неку другу институцију, а кад треба нешто да се пошаље мејлом њима треба за то интернет.

МБ: Значи, користе интернет из нужде?

Милица (објашњава рукама): Па да, има и таквих људи.

МБ: Добро, неко каже навика, неко нужда. А шта бисмо да нема интернета? Шта бисмо са нуждама и са навикама?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па не, ја мислим да се може функционисати само што би требало исто толико времена колико нам је требало да се навикнемо на њега...

МБ: Колико вам је требало да се навикнете на интернет?

Миљана (руке на крилу): Врло кратко, али...

МБ: Да ли исто кратко без интернета?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па да, али ми кад смо били, ја сам '98. годиште, ја кад сам била мала ми нисмо имали интернет, ја нисам имала телефон до петог разреда, ја сам нормално функционисала без њега...

МБ: Шта то значи нормално функционисати?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па, исто као што сада функционишем, могу радити, теоретски је могуће радити исте ствари које радим сада само што дуже траје, једноставно. Ти мјелови, нема, можете факсом послати, нешто стоји, могу се те исте ствари извршити само што дуже.

МБ: Значи, да нема интернета све би било дуже?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па, доста ствари.

МБ: Остали? Да ли се слажете са овим?

Стефан (спуштене руке, климање главом): Слажемо се.

МБ: Добро. Сада ћемо лагано прећи на другу тематску јединицу, то је слободно вријеме. Имате ли слободног времена?

Стефан (климање главом): Имамо.

МБ: Шта за вас представља слободно вријеме?

Стефан (смијешак): Интернет.

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Бити на интернету, бити у кући или изаћи вани, са другарима се дружити.

МБ: Добро, у ширем контексту, шта је слободно вријеме за вас?

Стефан (објашњава рукама): Па кад немате обавеза.

МБ: Значи, слобододно вријеме само значи без обавеза?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па да, да се може вријеме подијелити како ми желимо. Можемо радити, можемо ми то слободно вријеме искористити да учимо ако ми желимо, исто тако можемо ићи вани, да нам нико не намеће.

МБ: Да ли уочавате јасну границу између обавеза и слободног времена?

Стефан (климање главом): Уочавамо.

Миљана (руке на крилу, слегање раменима): Па да.

МБ: Значи, не радите нешто у слободно вријеме за рад, односно за обавезу, као и док имате обавеза, не радите нешто што бисте радили у слободно вријеме? Да ли сте јасно раздвојили те радње? Да нешто радите само у слободно вријеме а нешто само као обавезу?

Миљана (руке на крилу, климање главом): Прилично, да.

МБ: Да ли у слободно вријеме користите нове технологије?

Миљана (руке на крилу): Користимо.

МБ: За које сврхе?

Стефан (руке на крилу): За друштвене мреже.

Слађан (наслоњен): Већином за убијење досаде.

МБ: Из досаде користите? Да ли школу сматрате обавезом?

Стефан (климање главом): Сматрамо.

МБ: Значи, то није слободно вријеме?

Стефан (руке на крилу): Да.

МБ: Кад сте у школи, на који начин користите технологије?

Миљана (руке на крилу, смијешак): Ја не користим сад.

МБ: Добро, не сада.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Не не, мислим, у школи не користим.

Лука (погнутост напријед): Убијамо досаду на часу.

МБ: Убијате досаду на часу? Значи убијате досаду и кад је слободно вријеме, убијате досаду и кад је обавеза?

Сви (смијех).

МБ: Да ли је то? Има ли оне границе и разлике између слободног времена и обавезе?

Миљана (руке на крилу, слегање раменима, смијешак): Па има, била је граница.

МБ: Била је граница? У чему се рефлектовала, како смо могли да је примијетимо? Ако је била.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па не, граница је у томе што обавезе нам намећу неке ствари које можда и не желимо радити али их морамо урадити, док у слободно вријеме ми то вријеме распоредимо како нама одговара.

МБ: Добро, а сад смо установили да користите технологије из истог разлога и у једном и у другом времену.

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па није нужно из истог разлога, ако га ја за обавезу користим ја га користим, за школу радим реферат, ја ћу и даље искористити интернет да ја нађем податке који ми требају за тај реферат, и даље је то кориштење технологије.

МБ: У слободно вријеме?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Не не не, за обавезе.

МБ: За обавезе, али да ли у времену обавезе или ван времена обавезе?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): У времену обавезе.

МБ: Значи, у школи?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па имам ја сад, оно, вријеме обавезе ми је исто оно вријеме које проведем код куће учећи за ту исту школу.

МБ: Не само физички присуство у школи него уопште, све што се тиче школе је обавеза?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па да.

МБ: Остали?

Стефан (руке на крилу): Школе и живота.

МБ: Школе и живота? У ком контексту живота?

Стефан (руке на крилу, објашњава рукама): Па ако нешто морамо обавити, отићи код доктора, и то је обавеза.

МБ: Обавеза? Шта ћемо ако не одемо код доктора?

Милица (руке на крилу): Па ако не одемо доктору, на примјер, код доктора имамо заказано, то је наша неодговорност, ако му нисмо јавили да не можемо доћи.

МБ: Добро. Остали, шта мисле о граници између слободног времена и обавезе? Ако користите телефоне и у једном и у другом периоду? Да ли себи можете поставити нека ограничења кад је ријеч о кориштењу у слободно вријеме и у, рецимо, установили смо да је школа обавеза?

Миљана (руке на крилу): Па не, ја мислим да имам границу.

МБ: Кад? У школи или код куће?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): За кориштење технологије... Добро, у школи је то вјероватно за обавезе да... У слободном времену вјероватно претјерано користим.

Слађан (наслоњен): Тако ја у свом слободном времену користим стално, кад сам у школи ријетко кад.

МБ: Ријетко кад? А значи, ипак користите? Сад сам од ваших другара јуче чуо да неки од вас чак носе пуњаче у школу.

Сви (смијех): Да.

МБ: Да ли је то присутно? Због чега се то ради?

Милица (усправљена): Зато што неко углавном има уплаћен интернет и подијели тај интернет свима у разреду.

Миљана (руке на крилу, смијешак): И саме батерије код телефона нових...

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Да, и батерије се брзо троше, неко се накачи на интернет и онда се мора напунити.

МБ: А установили смо да због досаде на часу користите телефон, другим ријечима, ви сте принуђени да користите телефоне?

Већина (смијешак).

МБ: Добро. Да ли сте размишљали о томе да ли вас ти телефони, односно, уопште нове технологије, чине слободним? Да ли сте слободни кад их користите?

Стефан (руке иза леђа): Нисмо.

МБ: Зашто?

Стефан (руке иза леђа, објашњава руком): Мислим да би требали више времена проводити на примјер у учењу или у спорту него да висимо на друштвеним мрежама.

МБ: Добро, али само кориштење, да ли вам то пружа неку слободу? Да ли се осјећате слободним кад прелиставате садржај на неким друштвеним мрежама, интернету, како год? Да ли вам пружа слободу? Да ли се осјећате у том тренутку слободним? И зависним или независним?

Миљана (руке испод кољена, објашњава руком): Па не знам, ја мислим да је то зависност, једноставно мени... Јесте оно слобода у виду да се, слабија је контрола на интернету, исто што смо причали да мала дјеца могу добити приступ, имају неким информацијама којима вјероватно не требају па се они осјећају слободним у том тренутку да их нико не контролише. Али сад овако, у подсвијести је негдје да сам превише на томе и да требам стати, тако да и није нека слобода.

МБ: Како значи? Јел' јесте или није слобода?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Може бити али не мора, то је индивидуално за свакога.

МБ: Значи, индивидуално је да ли се неко осјећа слободним?

Миљана (руке на крилу): Па да.

МБ: Да ли се ви осјећате слободним? Као индивидуе?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Па мене ограничава, мени је увијек негдје у подсвијести да смо превише на тим технологијама и да требамо стати.

МБ: У подсвијести вам је да сте превише? Да ли је то вид гриже савјести?

Миљана (климање главом): Да.

Слађан (наслоњен): Али опет не могу да престану. Знамо да је то, да смо превише на интернету и на технологијам али не престајемо опет.

МБ: Свјесни сте да је лоше али опет користите?

Слађан (наслоњен): Да.

МБ: Па то је неки парадокс. Замислите сада да сте свјесни да не ваља ударати главом у зид а ви онда ударате. Због чега се то дешава? Далеко од тога да можемо поистовијетити телефон и ударање главом, али говоримо о свјесности о лошим утицајима.

Стефан (руке на крилу): Из досаде.

МБ: Из досаде? Као што је било досадно па ударамо главом.

Већина (смијешак): Да.

МБ: Добро, шалим се. Шта мислите да ли вам интернет, односно нове технологије, отимају слободно вријеме или вам пружају могућности за ефикасније провођење тог слободног времена? Дакле, говоримо сад само о слободном времену. Не говоримо о обавезама, већ само о слободном времену. Да ли вам омогућавају на ефикаснији начин да проводите то слободно вријеме или вам отимају то слободно вријеме?

Дајана (наслоњена): Па зависи како користимо друштвене мреже, ако се бавимо небитним стварима као што су те друштвене мреже, то нам може узимати вријеме јер можемо то вријеме искористити за неке паметније ствари као што је спорт или тако нешто, а опет, с друге стране, ако то користимо у виду неког учења, неких информација, нечега, ту нам може представљати неки плус.

МБ: Кориштење тих нових технологија?

Дајана (наслоњена): Да.

МБ: Остали шта мисле? Да ли вам отимају слободно вријеме?

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Па ако користимо, што је она рекла, друштвене мреже, отимају нам, је би ми то слободно вријеме могли искористити да одемо у кино, било гдје, небитно.

МБ: И ко кога онда ту контролише?

Дајана (наслоњена): Буквално друштвене мреже нас.

МБ: Значи, оне вас користе и контролишу а не ви њих?

Дајана (смијешак): Да.

МБ: Па зар и то није неки парадокс?

Стефан (склопљени прсти): Немамо контроле.

МБ: Немате контроле и због тога то радите?

Стефан (климање главом): Па да.

МБ: Само у аспекту кориштења технологија или уопште немате контроле?

Стефан (склопљени прсти): Па кад имамо слободног времена.

МБ: Онда немате контроле?

Стефан (смијешак): Да.

МБ: Али само за телефон? За остало не?

Стефан (склопљени прсти): Да.

МБ: У вези са овим, такође. Установили смо да имате слободно вријеме и на који начин га користите. Да ли сте икада размишљали, да ли имате неку представу, на који начин би идеално било користити слободно вријеме? Који би био идеалан начин провођења слободног времена? Не обавезе, школа је идеална, то смо установили, већ слободно вријеме, и замислите сада, како бисте баш жељели да проведете слободно вријеме? Идеалан начин. Ево један слободан дан, рецимо, данас није било школе, нисте морали доћи оvdје, и да имате могућност идеално да проведете слободно вријеме, цијели дан. Како бисте га провели? На идеалан начин, према вама.

Стефан (рука на бради): Па у мом случају, ја бих тренирао, вјежбао.

МБ: Зар то није обавеза?

Стефан (објашњава рукама, руке на крилу): Ишао бих у теретану, и тако то. Па то, слободно вријеме. Јер кад имам обавеза, школе и неких кућних послова, ја бих био заузет са тим, не бих могао ићи у теретану.

МБ: Остали? Да пустимо и Маријану.

Маријана (наслоњена): Ја бих, не знам, дружила бих се.

МБ: Значи, дружење је идеалан начин за провођење слободног времена?

Маријана (наслоњена): Да, са другарима. Ишли би у кино.

МБ: Остали? Поред тренирања, поред дружења са другарима. Говоримо о дружењу у реалном свијету? Кино? Шетња?

Слађан (наслоњен): Па, по мени или са друштвом или са породицом.

МБ: Добро, може и породица. Било који начин провођења слободног времена. Шта је по вама идеално?

Милица (спуштене руке): Са породицом негдје отићи на неко излетиште или негдје тако.

МБ: Остали?

Лука (спуштене руке): Радити све што волимо радити.

МБ: А шта је то?

Лука (наслоњен): Свако воли нешто друго.

МБ: Добро, да се наведу неки аспекти.

Лука (наслоњен): Па неко воли отићи с друштвом негдје на пицу, негдје у кино, погледати неки филм.

МБ: То би било идеално? Па шта вас спречава да радите то идеално?

Лука (смијешак): Школа.

Стефан (смијешак): Друштвене мреже.

МБ: Рекли смо у слободном времену. Друштвене мреже?

Стефан (смијешак): Да.

МБ: Значи, да није друштвених мрежа ви би идеално проводили вријеме?

Милијан (клима главом): Највјероватније.

МБ: Највјероватније? А да ли вас неко присиљава да користите друштвене мреже? Да ли постоји неки уговор који сте потписали којим се обавезујете да морате дневно два, пет сати провести на Инстаграму?

Слађан (наслоњен): То је све на нама.

МБ: На вама?

Милијан (усправљен): Сами себе.

МБ: Сами себе? Шта?

Милијан (усправљен): Присиљавамо.

МБ: Присиљавате? То је чудан неки вид присиљавања?

Већина (смијешак): Да.

МБ: Обично присиљавање иде споља, да вас родитељи присиљавају да радите нешто, исцјепај дрва, ајде по млијeko, изнеси смеће, плати рачуне, заради да платиш рачуне. Шалим се. Научи нешто. Професори говоре тгишина, ћутите, одговарајте, пишите контролни. Полицајац вам каже да не смијете проћи кроз црвено или нешто слично. Али, обично присиљавање иде споља. Ово присиљавање иде изнутра?

Стефан (објашњава рукама): Та савјест наша.

МБ: Ваша савјест вам... Шта? Налаже или дозвољава?

Стефан (руке на крилу, смијешак): Присиљава на то.

МБ: Савјест вас присиљава да радите то? Остали шта мисле?

Дајана (наслоњена): Па ја мислим да то можда мало и друштво намеће јер није...

МБ: Друштво намеће? У ком контексту?

Дајана (наслоњена, објашњава рукама): Да. Па, јер ми можда и кад бисмо изашли напоље, дружили се с неким, сви су опсједнути тим друштвеним мрежама, на телефону, буквално, и ако одлуче да изађу, они су опет на телефону.

МБ: Добро. И шта значи ако друштво намеће? Када се ви не би тако понашали, како би друштво реаговало?

Дајана (наслоњена): Па, одбацили би нас. Ми се углавном прилагођавамо друштву, да будемо као и остали.

МБ: Значи, поред тога што вас савјест присиљава, и друштво вас присиљава да користите?

Дајана (наслоњена): Па, у једну руку да.

МБ: Значи, да не користите, шта би било?

Дајана (наслоњена, објашњава рукама): Па били би одбачени од стране друштва, осјећали би се усамљено, не би имали никога са сличним размишљањем као ми тако да се ми прилагођавамо већини, јер већина...

МБ: Дакле, цијело друштво је тако?

Дајана (наслоњена, објашњава рукама): Па, углавном већина, ја ријетко кад срећем да неко не користи друштвене мреже, углавном сви имају профиле.

МБ: Добро, да користе, али да ли размишљају на тај начин да би вас одбацили ако не бисте користили?

Дајана (наслоњена, објашњава рукама): Па, можда би се ми осјећали одбачено, можда они не би директно нас одбацили али би се ми осјећали некако усамљено јер имамо друга размишљања и другачија интересовања.

МБ: И онда морате користити?

Дајана (наслоњена): Па, да.

МБ: Добро. Остали, имају ли став о томе?

Миљана (спуштене руке): Слажем се.

МБ: Слажете се? Добро. Сад ћемо прећи на посљедњу темарску јединицу, то су млади. Требали бисте да знате о себи бар нешто да кажете. Да ли сте размишљали о вашем положају у данашњем, модерном друштву? Какав је положај младих у данашњем друштву?

Дајана (наслоњена): Па, можда је и превише све дозвољено, превише су слободни.

МБ: Млади су данас превише слободни?

Дајана (наслоњена): Да. Барем ја, из виђења, тако сам учила, да су превише слободни, превише им је допуштено. Више се понашају, млађи, малољетни, понашају се превише озбиљно, превише старије.

МБ: Који су то млађи?

Дајана (наслоњена): Па, не знам.

МБ: Да ли себе сврставате у то?

Дајана (наслоњена): Па да.

МБ: Значи, ви се превише озбиљно понашате?

Дајана (наслоњена): Па, не можда ми али постоји доста дјеце наше доби.

МБ: Добро. Значи, понашање које није у складу са годинама?

Дајана (наслоњена): Да.

МБ: Да ли је то добро или лоше?

Стефан (руке на крилу): Па ја мислим да је то добро, ако смо озбиљни, ако нисмо као дивљаци.

МБ: Па добро, нећемо сад ићи улицом и чупати дрвеће, изваљивати знакове и нешто слично.

Дајана (наслоњена): Али, мислим на погрешан начин који искориштавају, на примјер имају приступ алкохолу, цигаретама, излазе у ноћне клубове, малољетни.

МБ: У том контексту је, како? Лоше или добро?

Дајана (наслоњена): Па лоше, превише је дозвољено, бар ја тако мислим.

МБ: Остали?

Миљана (клима главом): Исто тако.

МБ: Значи, није добро што се младима дозвољава да конзумирају алкохол и лаке дроге и цигаре и остало? Да ли ви конзумирате алкохол?

Стефан (прекрштене руке): Некад.

Миљана (смијешак): Да.

МБ: Конзумирате? Да ли је лоше...

Милица (руке на крилу): Конзумирамо у границама, знамо за границу. Нећемо отићи негдје, изаћи са друштвом...

МБ: Нећете попиту гајбу, већ пола?

Сви (смијешак).

Милица (објашњава рукама): Па не, небитно, попићемо пиће, два, у границама, не да се напијамо и остало.

МБ: Значи, у пићу можете наћи границу? А у кориштењу телефона?

Већина (смијешак): Тешко.

МБ: Значи, лакше је наћи границу у једном таквом опијату као што је алкохол, него у кориштењу телефона? Тако испада?

Стефан (прекрштене руке, објашњава рукама): Да. Мислим, интернет је бесплатан а...

Сви (смијех).

МБ: Значи, овдје видимо материјални аспект? Дакле, да је алкохол бесплатан, шта би онда било?

Стефан (смијешак): А онда би било...

Сви (смијешак).

МБ: Да ли бисте онда могли наћи границу?

Стефан (одмахује главом): Не би.

МБ: Не би? Значи, треба интернет бити скупљи?

Стефан (смијешак, укрштени прсти): То је поента.

МБ: Значи, што скупљи то имате више ограничења и више самоконтроле? Тако испада.

Милица (објашњава рукама): Ја мислим, да је алкохол бесплатан, мислим, бар бих ја нашла границу, јер зашто би себи дозволила да мене неко касније исмијава и да ја правим глупости, не знам.

МБ: Само због тога или због нечег другог још?

Милица (руке на крилу): Па, и због свог здравља.

МБ: Због здравља? А телефон, да ли утиче на здравље?

Милица (клима главом): Па утиче.

Стефан (уркштени прсти, клима главом): Утиче.

МБ: А опет га користите?

Милица (смијешак): Опет, да.

МБ: Добро. Вјероватно имате жеља неких? Нема човјека који нема жеља. Да ли сте икада размишљали шта утиче на стварање, креирање тих ваших жеља? Породица? Ваши другови? Медији? Шире друштво? Да ли те жеље саме настају или нешто утиче на њихово креирање?

Лука (спуштене руке): Па све то. Медији.

МБ: Све подједнако?

Лука (спуштене руке): Да.

МБ: Значи, да нема медија да ли бисте имали жеље или би те жеље биле другачије?

Лука (спуштене руке): Па да нема медија не бисмо, на примјер, знали за нешто...

Стефан (укрштени прсти): Што нисмо видјели.

Лука (спуштене руке): Да. Што нисмо видјели.

МБ: Значи, оно што видите, то желите?

Лука (наслоњен): Па не...

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Што ми хоћемо да будемо, што смо видјели било шта на интернету, ми хоћемо да постанемо...

МБ: Као неко тај?

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Тај на интернету, а да нема интернета можда никад не би сазнали.

МБ: Значи, интернет код вас ствара жељу да будете као неко ко нисте?

Слађан (наслоњен): У мом случају, да.

МБ: У вашем случају да? А остали?

Миљана (спуштене руке): Па јесте тако.

МБ: Значи, изазива код вас жељу да будете нешто друго?

Миљана (објашњава рукама): Па нешто нађемо на том интернету, што је ту идеализовано, на интернету сад можда и то...

МБ: А идеализовано, значи?

Миљана (објашњава рукама): Па да, можда је и то...

МБ: У чијој перцепцији? Друштва идеализовано? Перцепцији медија идеализовано? Или у вашим очима идеализовано?

Миљана (објашњава руком): У нашим очима.

МБ: Значи, оно што ви мислите да је идеализовано, желите да будете?

Миљана (клима главом, показује рукама): Па да. Зато што је то пласирано на интернету, свеједно, да се иста ствар прочита у новинама исто би све, мислим, сад углавном сви тежимо неком идеалу свом.

МБ: Идеалу? То има везе са узорима? Имате ли узоре? Ко су вам узори? Да ли размишљате о томе? Имате ваљда узоре? Ако имате и жеље...

Миљана (спуштене руке): Па, узор је успјешан неки човјек у било ком смислу.

МБ: У ком смислу? Да ли је успјешан човјек који је добио Нобелову награду медицину или је успјешан човјек који се често види на телевизији, интернету, друштвеним мрежама који, ако је мушко, вози скупа аута, окружен лијепим дјевојкама, ако је жена, има пуно шминке, пуно лијепе гардеробе? Ко је успјешан за вас у том контексту?

Стефан (објашњава рукама, укрштени прсти): Па, успјешан је онај који је направио неку каријеру у животу, успјех, нешто је постигао.

МБ: Значи, привлаче вас нобеловци?

Лука (спуштене руке): И једно и друго.

МБ: И једно и друго? У ком контексту једно, у ком контексту друго? Хтјели бисте да будете нобеловци који возају скупа кола?

Сви (смијех).

Лука (смијешак): Отприлике.

МБ: Отприлике? А шта бисмо да нема те медијске презентације тих што возају скупа аута? Онда бисмо морали само да будемо нобеловци?

Стефан (смијешак): Возили би голфове.

МБ: Добро, голфове свакако возимо.

Већина (смијешак).

МБ: Значи, ко су вам онда узор? Ако су вам узор нобеловци, знате ли иједног?

Стефан (усправљен): Иво Андрић.

МБ: Иво Андрић је давно умро.

Сви (смијех).

МБ: Добро, ако су вам узор нобеловци, да ли пратите ко су нобеловци? Ако нису, ко би били узор?

Стефан (усправљен): Ди Каприо.

МБ: Ко? Леонардо ди Каприо? Он је узор?

Стефан (укрштени прсти): Да.

МБ: Због чега?

Стефан (објашњава рукама): Па, добио је Оскара.

МБ: Само због тога?

Стефан (одмахује главом): Па и то је неки успјех.

МБ: Па добро, јесте успјех, али да ли само због тога? Има толико оскароваца. Зашто не би био Роберт Редфорд? Да ли сте чули за њега?

Стефан (смијешак): Не.

МБ: Није. Значи, ди Каприо? Остали имају ли узор? Да ли сте икада размишљали о томе?

Лука (спуштене руке): Па на примјер, ко воли адреналин, Вин Дизел, на примјер. Ко воли аута, дрифтове и то.

МБ: Занимљиво да нико од вас није рекао да су му родитељи узор. Нису вам родитељи узор? Не би вам били животни узор? Не да постанете као родитељи, већ животни узор?

Стефан (одмахује главом): Да ми будемо родитељи.

МБ: У ширем друштвеном контексту, ширем животном контексту. Нисте о томе размишљали? Значи, само су битни Вин Дизел, Леонардо ди Каприо, Иво Андрић и посљедњи добитник Нобелове награде из физике?

Сви (смијешак).

Милица (објашњава рукама): Да будем као човјек као своји родитељи, да. Али не бих да, по послу.

Миљана (подбочена) Да не постанеш они.

Слађан (наслоњен): Ипак они нас усмјеравају на прави пут.

Милица (клима главом): На прави пут.

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): И ипак они су нас васпитали.

МБ: Да ли сте задовољни како су вас васпитали?

Већина (полугласно): Да. Јесмо.

МБ: Да ли су вас васпитали да користите телефоне?

Стефан (смијешак): То нису.

МБ: То нису? Значи, мало одступате од ауторитета? Како перципирате, како гледате на ауторитет? У сваком контексту – родитељ, професор, у друштву било ко.

Стефан (укрштени прсти): Па, ако је старији морамо га поштовати.

МБ: Добро поштовати, али, да ли се слажете са ауторитетом?

Миљана (рука на бради, објашњава руком): Па, не увијек. Не мислим ја да ако је неко старији да је нужно и паметнији. Не могу ти старији знати сад о интернету нужно, мислим знамо и ми вјероватно зато што га чешће користимо па знамо више ту опција које су могуће и онда у том смислу нису увијек они у праву.

МБ: А да ли признају да нису у праву?

Миљана (рука на бради): Старији?

МБ: Да.

Миљана (одмахује главом): Не.

МБ: Не? А да ли сте ви некад признали да нисте у праву?

Миљана (рука на бради): Па сад...

МБ: Осим ако искључимо да вас неко ућуткује. Дакле, у некој нормалној расправи да вам неко укаже да гријешите у нечему, да ли бисте се понашали као ваши родитељи који не признају да нису у праву или бисте рекли „Јесте, погријешо сам“?

Стефан (смијешак): Паметнији попушта.

МБ: Значи само због тога? Значи, само признајете грешку у том контексту?

Лука (спуштене руке): Кад је потпуно, на примјер, нетачно то што говоримо, али кад је половично онда...

МБ: Онда се држите свога?

Лука (спуштене руке): Да.

МБ: Добро, да се вратимо мало овим жељама. Установили смо да имате жеље. Шта мислите да ли су ваше жеље у складу са вашим могућностима? А под могућностима не мислим само материјалне могућности, већ уопште, ваше могућности. Да ли су у складу са жељама?

Миљана (рука на бради): Потенцијал наш?

МБ: Отприлике. Више-мање.

Милица (руке на крилу): Мислим да јесте.

МБ: Значи, желите у склопу ваших могућности?

Милица (руке на крилу): Па ја мислим да да, реално.

МБ: То што желите то можете?

Милица (клима главом): Да.

Марко (тихо): Да.

МБ: Значи, не идете изван оквира својих могућности? Никад нисте пожељели нешто...

Милица (објашњава рукама): Временом ћемо проширити вјероватно своје могућности да постанемо то што хоћемо.

МБ: Шта, Супермен?

Сви (смијешак).

Стефан (смијешак): То кад смо били дјеца.

МБ: А кад сте били дјеца. Тад су могућности и жеље били једно те исто?

Стефан (клима главом, смијешак): Да.

Слађан (наслоњен): Нисам у могућности, али опет вјерујем и покушавам да постанем то што...

МБ: Значи, свјесни сте да некад жеље превазилазе могућности?

Слађан (наслоњен): Да.

МБ: Да ли одустајете онда од жеља?

Слађан (клима главом): Не.

МБ: Не? Истрајавате на њима? Без обзира што знате да нисте у могућности да их остварите? Или се трудите да их остварите?

Слађан (наслоњен): Па то, трудимо се...

МБ: А шта ћемо са могућностима?

Милица (руке на крилу): Увијек ће се наћи неки начин да се та жеља оствари.

МБ: Да се жеље укалупе у могућност?

Милица (смијешак): Да.

МБ: Добро. Опет у вези са жељама и са родитељима, то смо питали, да ли вас разумију. А да ли разумију ваше жеље?

Стефан (укрштени прсти): Па, ја њима нисам рекао своје жеље.

МБ: Шта ћемо онда с тим?

Слађан (наслоњен): Не могу, неће они...

МБ: Због чега нисте рекли? Да ли то родитељи нису у могућности да испуне ваше жеље?

Милица (руке на крилу, објашњава рукама): Ја сам својим родитељима рекла, они су рекли да ће, ако не буду могли они сами да...

МБ: Није ваљда жеља нови телефон?

Милица (објашњава рукама): Не, ево мени на примјер, да одем студирати у Грац, они су рекли ако не буде могла моја породица да нађе да ће наћи помоћ некако са стране, да одем ја тамо, да студирам, да се уплате факултет или нешто. Да нисам рекла, од тога не би ништа било.

МБ: Добро, али уопште, да не говоримо о тим неким жељама које подразумијевају можда мало већа материјална издавања, већ неке жеље, уобичајене, дневне. Да ли родитељи разумију те ваше жеље?

Лука (тихо): Не.

МБ: Не?

Лука (спуштене руке): Не, у неким приликама не, у неким да.

МБ: Дакле, искључујемо ове материјалне, скупе, шта ја знам, хоћете нови телефон, пет хиљада марака, то искључимо. Дакле, неке жеље које су отприлике, установили смо да су у већини случајева ваше жеље у складу са вашим могућностима, ако те жеље које су у складу са могућностима представите родитељима, да ли разумију те ваше жеље?

Стефан (укрштени прсти): Вјероватно би разумјели.

Милица (руке на крилу): Вјероватно. Па и они су били дјеца као и ми, и они су имали вјероватно жеље.

МБ: Значи, вјероватно би? Зар никад нисте износили ваше жеље?

Миљана (руке на крилу, објашњава рукама): Не, ја нисам све. Ове јесте, па сад, жеља као... То углавном те жеље да ли ће се остварити или неће зависи од нас, то њихово опет разумијевање зависи од сваког понаособ, неће, моја мама ће можда прихватити ту жељу док тата неће или обрнуто, то је све индивидуална ствар.

МБ: Добро, прихвате, али да ли ће разумијети? Разумијевање и прихватање...

Миљана (руке на крилу): Па исто, зависи од сваког, зависи од жеље, зависи од њих...

МБ: И од начина на који се представи жеља?

Миљана (смијешак): И од начина, да.

МБ: Добро. Гледате родитеље сваки дан, комуницирате с њима. Шта мислите, да ли се осјећате слободнијим од њих? Да ли сте слободнији од ваших родитеља?

Стефан (руке на крилу): Јесмо. Ако су они заузети са послом и са обавезама. На примјер, мама је заузета око ручка и спремањем, прањем и тако то, а ми само дођемо из школе, имамо своје слободно вријеме.

МБ: Значи, не морате спремати ручак?

Стефан (смијешак): Не морамо.

МБ: То је слобода?

Стефан (смијешак): Да.

МБ: Добро, нека друштвена уопште слобода?

Миљана (наслоњена, објашњава рукама): Они имају дјецу, нас да одгајају.

МБ: А ви сте обавеза?

Миљана (слегање раменима, смијешак): Много.

МБ: Да ли сте размишљали о томе? Да ли сте некад, рецимо, причали са родитељима кад су они били ваших година? Да ли су вам икад износили какав је тад живот био?

Милица (руке на крилу): По мени, искрено ја мислим да су они тада били слободнији.

МБ: Они су тад били слободнији него ви?

Милица (руке на крилу): Па не знам, мени моји родитељи су сад, кад причају моји родитељи како су моји деда и баба према њима, допуштали им све, мислим да сад ја нисам слободнија од њих, да они мени доста тога бране, али за моје добро.

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Код мене је контра скроз, мени су родитељи причали да си они били, родитељи су им били баш строги према њима, били су ограничени, ми нисмо сад. Нама допуштају оно што они нису могли имати, што нису могли бити као дјеца.

МБ: Значи, овдје су слободнији а овдје нису слободнији?

Милица (руке на крилу): Мислим, није да нису имали слободу, оно, нормално, за све границу.

МБ: За ваше добро?

Милица (смијешак): Да, па мислим тако је мојим родитељима.

МБ: Добро. Да вас више не гњавим, имам само још једно питање на крају. Шта мислите, требају ли млади да се мијењају?

Миљана (слегане раменима, прекрштене руке): Свако за себе то треба одлучити, није друштво све исто, друштво се састоји од различитих људи.

МБ: Значи, не можемо генерализовати?

Миљана (одмахивање главом): Па, не можемо.

МБ: Добро. Ево ви овдје, свако за себе. Да ли треба да се мијењате?

Миљана (прекрштене руке, смијешак): Па, требамо се склонити од телефона.

МБ: Значи само то? Остало ништа?

Миљана (прекрштене руке): Па вјероватно има још гомила ствари које се ту дају направити али...

МБ: У ком контексту? Позитивном или негативном?

Миљана (прекрштене руке): Па, требамо промијенити неке своје негативне ствари које се дају врло једноставно, телефон се да врло једноставно ријешити.

МБ: И шта вас спријечава?

Миљана (прекрштене руке, одмахивање главом): Па, лијеност.

МБ: Лијеност? Нећете ваљда рећи да сте лијени? Како пролазите у школи?

Лука (спуштене руке): Врлодобро.

МБ: Врлодобро? Па то није лијеност.

Миљана (прекрштене руке, смијех): Па добро, ево ја сам одлична али сам лијена.

МБ: Значи, одлични ученици су лијени? Шта ће ови који падају?

Сви (смијех).

МБ: Какви су они ако су одлични лијени?

Стефан (укрштени прсти): Заузети са кућним пословима.

МБ: Значи опет... Одличан ученик за себе сматра да је лијен? Зар је то могуће?

Миљана (прекрштене руке): Па није само школа сад.

МБ: А лијен за живот?

Миљана (прекрштене руке, одмахује главом): Што ја сад морам кад завршим са учењем узети тај телефон и висити на друштвеним мрежама колико год то било...

Непотребно је сасвим то, али то се да лако ријешити.

МБ: А из лијености све настаје?

Миљана (рука на бради): Па све је...

Слађан (наслоњен, објашњава рукама): Лијени смо кроз свакодневне активности, стално смо лијени сад за било коју активност, шта год да радимо покушавамо да скратимо вријеме, да урадимо што брже да би могли...

МБ: Да скратите вријеме обавезе? Да бисте имали више слободног времена за телефон? Остали? Остали су остали. Добро, хвала вам, не бих вас више задржавао, слободни сте.

Биографија аутора

Младен Бубоњић је рођен 6. маја 1982. године у Бањалуци, гдје је завршио основну и средњу школу. Дипломирао је 2008. године на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци на Одсјеку за журналистику одбранивши дипломски рад на тему „Српска православна црква и масовни медији“. Исте године је уписао Мастер академске студије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, студијски програм Комуникологија, које завршава 2010. године одбраном завршног рада на тему „Дигитални колонијализам и технолошки апартхејд“. На истом факултету 2010. године уписује Докторске академске студије културологије – Студије културе и медија.

Од 2012. до 2017. био је ангажован на Комуниколошком колеџу у Бањалуци као предавач на више предмета, између осталих на Историји друштвеног комуницирања, Односима с јавношћу, Истраживачким методама у комуникологији, Невербалном комуницирању, Новинарству, Културолошким студијама и Политичком комуницирању. Учествовао је на више научних скупова, што као излагач, што као члан организационог одбора.

Учествовао је у пројекту Erasmus+ CULTURWB 2018. године као предавач на курсу Интеркултурална комуникација. Био је ангажован као стручни сведок у процесу против говора мржње „Милан Мандић и други“ пред Судом БиХ 2017. године. Ангажован је и као стручњак из категорије студената при Агенцији за развој високог образовања и обезбјеђивања квалитета Босне и Херцеговине. Учествовао је у четири комисије за акредитацију високошколских установа у Босни и Херцеговини.

До сада је објавио неколико радова у научним часописима, био је уредник, лектор и коректор двије књиге, као и рецезент и члан уредништва у часопису Знакови и поруке.